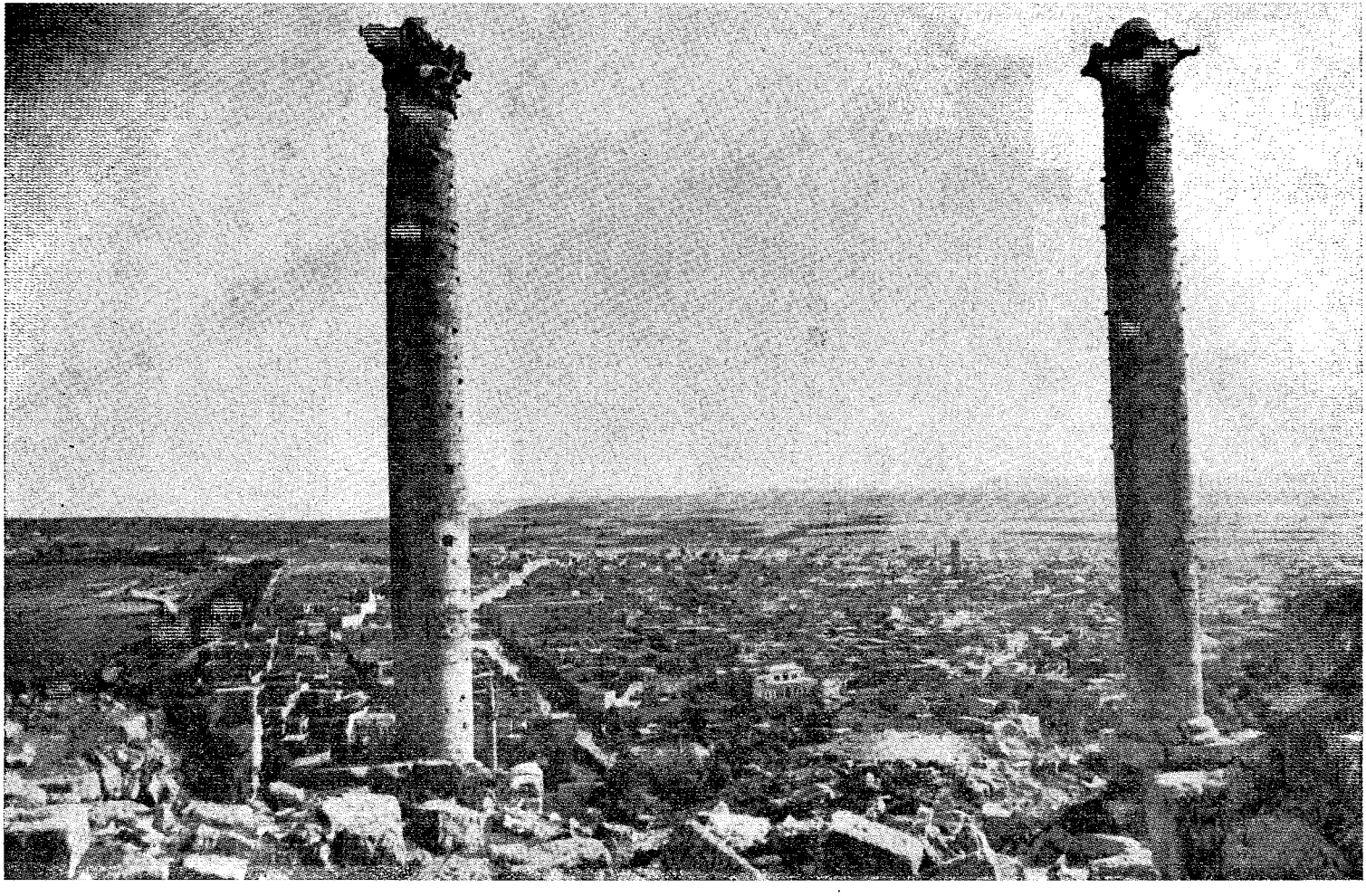
URFA HAÇLI KONTLUĞU TARİHİ

1098–1118

İçkale'den Urfa'ya bakış

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO : 1896

URFA HAÇLI KONTLUĞU TARİHİ

(1098'den 1118'e kadar)

Dr. IŞIN DEMİRKENT

Doktora Tezi

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

Kıymetli Hocam
Prof. Dr. Fikret Işıltan'a
hürmetlerimle

İÇİNDEKİLER

Önsöz XIII

Bibliyografya ve kısaltmalar XIX

Kaynaklar XXV

I. Urfa kontluğunun kuruluşu ve Baudouin de Boulogne (1098-1100) 1

Baudouin'in Ermenilerle ilk teması 4

Baudouin'in Fırat bölgesine hareketi, Haçlı ordularının sayısı hakkında bazı mülâhazalar 7

Baudouin'in Fırat bölgesine hareketi esnasında yanında bulunan kuvvetin sayısı 11

Fırat batısındaki bölgenin zaptı 13

Baudouin'in Urfa'ya davet edilmesi 17

Baudouin'in Urfa'ya hareketi 22

Baudouin'in Urfa'ya gelişi 24

Toros ile Baudouin arasında yapılan müzakereler ve Baudouin'in tebennî edilmesi meselesi 25

Samsat'a yapılan başarısız sefer 28

Toros'a karşı suikast. Urfa hükümdarının öldürülmesi 30

Baudouin'in Urfa'nın idaresini ele alışı : Urfa kontluğunun kuruluşu 36

Kürboğa'nın Urfa'yı kuşatması 38

Samsat ve Seruc'un Urfa kontluğuna ilhakı ve Balduk meselesi 42

Balduk'un şahsiyeti 45
Seruc'un Urfa kontluğuna ilhakı 49
Baudouin'in evlenmesi 53
Baudouin'in ermeni siyaseti ve Urfa ermenilerinin ona karşı tasarladıkları suikast 56
Baudouin'in Urfa kontu olarak son faaliyetleri 59
Baudouin'in Kudüs kralı olmak üzere Urfa'dan ayrılması 65
Urfa kontu Baudouin de Boulogne'un şahsiyeti 68

II. İkinci Urfa kontu Baudouin du Bourg (1100-1118) 70
Artuk'un oğlu Sökmen'in Seruc'u geri alma teşebbüsü 72
Baudouin du Bourg'un evlenmesi ve Joscelin de Courtenay'in Urfa'ya gelişi 75
1103 yılı olayları 78
Harran savaşı 81
Urfa'da norman hâkimiyeti
a. Urfa kontluğunun Tankred'e intikali 93
b. Çökürmüş'ün Urfa'yı kuşatması (19 Mayıs - 2 Haziran 1104) 94
c. Urfa idaresinde Richard de Salerne'in Tankred'e vekâleti 98
d. Çökürmüş'ün 1105 yılı Urfa kuşatması 100
e. Sultan Kılıç Arslan I.'ın Urfa'yı kuşatması 103
f. Baudouin du Bourg ve Joscelin'in esaretten kurtuluşları 105
Baudouin du Bourg'un Urfa'ya yeniden hâkim olması Cavlı-Baudouin ve Rıdvan-Tankred ittifakları ve Tell-Bāşir yanındaki savaş 112
Baudouin du Bourg'un Urfa halkına zulmü ve Harran bölgesine yapılan akın 118
Mevdud'un Urfa bölgesine ilk taarruzu (1110) 121
Mevdud'un Urfa bölgesine ikinci seferi (1111) 131
Mevdud'un Urfa bölgesine üçüncü seferi (1112) 139

Baudouin du Bourg ile Joscelin'in aralarının açılması 142
Urfa ermenilerinin tehciri (1113) 145
Aksungur al-Porsuḳī'nin Urfa bölgesine taarruzu (1114) 146
Fırat batısındaki ermeni arazisinin kontluğa ilhakı ve Baudouin du Bourg'un Kudüs kralı oluşu 149
Baudouin du Bourg'un şahsiyeti 151

İndeks

a. Şahıs adları 155
b. Yer adları 158

ÖNSÖZ

Bu çalışmamız, 1098'de kurulup doğudaki haçlı devletçiklerinin ileri karakolluğu vazifesini üzerine alan, 1144 yılında Türkler tarafından ortadan kaldırılması ile de ikinci haçlı seferinin yapılmasına sebeb teşkil eden Urfa haçlı kontluğunun, ilk iki kontu devrindeki siyasî ve askerî tarihini konu almıştır.

Haçlı seferleri devresi, Batı'nın gerçekten yeknesak, kış uykusu halini aksettiren ortaçağı içinde göz alıcı, değişik bir manzara arzettiği için modern tarih literatürünün en sevgili konuları arasına girmiştir. Esasında da ezelî Doğu-Batı mücadelesinin en hareketli ve üstelik kaynağı bol bir safhasını teşkil eden bu büyük çatışmanın, bu günkü batı medeniyetinin temelinde yatan Rönesans'ın yaratıcı kudretlerine yakılan yeşil ışıklardan birisi, belki de en önemlilerinden biri olduğu umumiyetle kabul edilmektedir.

İnsanlık tarihi bakımından bu derece önemli bir hareketin orta Elcezire = Urfa bölgesi için de pek mühim sonuçlar doğurduğu muhakkaktır. Bu sonuçlardan bizim için en önemlisi, şüphesiz, Urfa bölgesinin türkleşmesi bakımından oynamış olduğu roldür ve bu rol, şimdiye kadar ileri sürülmüş düşüncelerin aksine, kanaatimizce m ü s b e t 'tir.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Büyük Selçuklu fetihleri ile ilk adımlarını atmaya başlayan bu türkleşme oluşumunu, hemen hemen yarım asırlık bir süre için (1098-1146) durdurmuş görünen Urfa haçlı kontluğunun, bölgenin türkleşmesi bakımından müsbet rol oynadığı iddiası ilk bakışta vâkıalara uygun görünmeyebilir. Ancak problemin derinden ihatası, düşüncemize hak verdirecektir sanıyoruz.

Türkler, bilindiği gibi, kendilerinden kısa bir müddet evvel Elcezire'ye gelip burada yerleşen ve Malazgirt savaşından sonra Bizans devletinin âciz durumundan yararlanarak hemen hemen bağımsız devletçikler kurmaya gayret eden ermenileri büyük ölçüde kendi hâkimiyetleri altına almaya başlamış ve kısmen de bunları Toroslara doğru çekilmeye zorlamışlardı. Ancak ermenilerin bu bölge içinde itaat altına alınması, çoğu zaman barışçı yollarla

ve umumiyetle kan dökmeye pek lüzum kalmadan gerçekleştirildiği için Urfa ve civarının etnik çehresi pek değişmiş sayılamazdı. Büyük Selçuklu devletinde sultan Melikşah'ın ölümünden hemen sonra zuhur eden iç mücadeleler, bölgenin, belki de haçlıların gelişinden önce gerçekleştirilmesi mümkün olan, türk yurdu haline getirilmesine mani oldu. Bu mücadeleler sürüp giderken, batıdan kopup gelen haçlıların Çukurova-Hatay ve Elcezire bölgelerinde kurdukları ilk devletçikler, ayakta kaldıkları müddetçe, hâkimiyeti tesis edenler sayı bakımından daima azınlıkta kaldıkları ve devletlerin üst tabakasını teşkil ettikleri için, ister istemez yerli hıristiyan, çoğunluğu ermeni tebayı himaye ettiler. Böylece Elcezire'nin Urfa kesiminde hiç olmazsa yarım asır için ermeniler etnik bakımdan sayıca üstünlüklerini muhafaza edebildiler. Bunların türk hâkimiyetine muslihane bir şekilde girmeleri de aslında aynı sonucu doğuracak ve belki bunların sayıca çoğunluğu çok daha uzun bir süre devam edecekti. Türk tarihinin genel akışı, milletimizin büyük merhamet ve müsamaha hasletinden faydalanan pek çok yabancı unsurun, yüzyıllar boyunca millî benlik ve şuurunu muhafaza imkânını bulup sonradan aziz topraklarımız üzerinde asılsız haklar iddia etmelerinin canlı bir şahididir.

İşte bu düşünce silsilesi bizi Urfa haçlı kontluğunun bölgenin türkleşmesinde müsbet bir mânâ taşıdığı hükmüne sevk etmektedir: Urfa haçlı kontluğu Anadolu, Irak ve Suriye'de yerleşen türkler arasına giren ve bunları birbirinden ayıran bir kamadan başka bir şey değildi. Bu sebeble pek tabiî olarak bütün türk dünyasının gözlerini ve düşmanlığını üzerine çekmiş ve sürekli hücumlara maruz kalarak kısa bir sürede önce hâkimiyet bakımından sadece müstahkem mevkilere münhasır kalmış, sonra da, nihayet yarım asır gibi tarih bakımından pek uzun sayılamıyacak bir mevcudiyetten sonra, istemeyerek de olsa himaye etmek zorunda kaldığı ermeni unsuru ile birlikte, ortadan kaldırılmıştır. Böylece Urfa ve civarında kurulmuş olan bu gayri tabiî devlet, zincirinden boşandırdığı kudretlerin tesiriyle, üzerinde kurulduğu toprakların muslihane bir şekilde ele geçirilmesinin hiç bir suretle sağlayamıyacağı bir ölçüde türkleşmesinde âmil olmuştur.

Biz araştırmamızın konusunu teşkil eden Urfa haçlı kontluğunun kuruluşu ile ilk iki kontu zamanındaki tarihini yukarıda arzettiğimiz düşüncenin ışığı altında incelemeye çalıştık.

Tezimizin kaleme alınışı sırasında üzerinde bir karara varmak için en çok tereddüt ettiğimiz hususlardan birisi, müellif, şahıs ve yer adlarının ya-

zılışı ile ilgili idi. Konumuzun kaynaklarından bir kısmının yazarları ve incelemeye çalıştığımız tarihî devrede olayları etkileyen şahsiyetler umumiyetle ortaçağ lâtincesi ile kaydolunan adlar taşımakta idiler.

Batılı bilginler, gerek yazar ve gerekse tarihî şahıs ve yer adlarını kendi dillerine uygun şekilleri ile kaydetmektedirler: Ortaçağ lâtincesi ile yazdığı eserinin neşrinde adı Albertus Aquensis olarak kaydedilmiş olan müellif, fransız literatüründe Albert d'Aix, alınan tarih yazıcılığında Albert von Aachen, ingiliz bilgi âleminde Albert of Aix (veya of Aachen)'dir. Villermus Tyrensis fransızlarca Guillaume de Tyr, almanlarda Wilhelm von Tyros (veya Tyrus), ingilizlerce William of Tyr'dir. Bu, onlarca tatbiki oldukça kolay bir usul haline gelmiştir; çünkü hepsi de aynı dil, kültür ve medeniyet dairesine mensupturlar ve eski lâtince ve grekçe adlar, modern batı toplumlarında ve dillerinde, aslından ve birbirinden pek az farklı şekillerle bugün de yaşamaktadır: lâtince Albertus, fransız, alman ve ingilizlerde Albert şekliyle ve ancak telâffuz farkı ile aynen vardır; Villermus adı almancada Wilhelm, fransızcada Guillaume ve ingilizcede William şekliyle bugün de mevcuttur.

Bunun yanında mevcut olan *nisbe* problemini batılı yazarlar da tam bir açıklıkla halledememişlerdir. Onların, islâmî yāy-ı nisbe'ye tekabül eden *de, von* ve *of* edatlarını kullanmaları meseleyi kesin bir hükme bağlamıyor: meselâ Albert d'Aix veya bunun almanca ve ingilizcedeki *von* ve *of*'lu muadillerinin, Albert'in sadece ve Aix'li mi, Aix piskoposu mu veya Aix bölgesi asaletine mensup bir kimse mi olduğunu kesin bir şekilde belirtmediği malûmdur.

Bizim için ise durumun tamamiyle ayrı olduğu pek açık bir keyfiyettir. Biz bu cinsten konulara ait incelemelerimizde hangi esasa dayanmalıyız?

Ortaçağ lâtince ve grekçe adlarının türkçe eserlerde hangi şekillerde kaydolunması gerektiği hakkında şimdiye kadar kesin bir gelenek teessüs etmemiştir. Bu mevzulara temas eden esasen az sayıdaki literatürümüzde belli bir usule uyulmamaktadır. Kullanılan muhtelif yazış şekilleri arasında en yaygın olanı müellif ve şahıs adlarının fransızca şekilleriyle verilmesidir. Ancak ortaçağ tarihi bakımından şimdilik standard eserimizi teşkil eden ***İslâm Ansiklopedisi***'nde bu usul de mütecanis olarak uygulanmamış, yabancı adlar, müellif ve mütercimlerin şahsî telâkki tarzına göre, ayrı ayrı makalelerde birbirinden farklı olarak verilmiştir: Alexis, Alexius, Alexios gibi.

Problemi önce iki kısımda mütalâa etmeyi düşündük. Kaynakların ya-

zarları ile aktif siyaset adamları arasında fark gözetilmesi gerektiğine inandık. Kaynaklar, temas ettikleri devrenin her olayı için geçerli oldukları halde, tarihin belirli bir safhasında rol oynayan şahsiyetler yalnız kendi yarattıkları veya etkiledikleri hadiselerde zikrolunurlar. Ayrıca müellifler eserlerinde kendilerini bizzat münasip gördükleri şekille takdim etmişlerdir. Muasır müelliflerin adlarını nasıl eserlerinin yazıldığı dildeki imlâ şekli ile veriyorsak -H. von Sybel, B. de Meynard, Köprülüzade M. Fuad veya Fuad Köprülü- ortaçağ müelliflerini de, yazdıkları dilde kendilerine verdikleri adla vermeliyiz neticesine vardık. Lâtin ve grek dillerinin bizim dil teşekkül ve ananemize çok aykırı olduğunu bilmekle beraber, bu mevzudaki türk literatürünün henüz pek yaygın olmaması ve ancak bundan sonra bir gelenek teşekkül edebileceği düşüncesi ile, ortaçağ lâtince ve grekçesi ile kaydedilmiş adların, bunların fransızca, almanca veya ingilizcedeki bozulmuş şekillerinden birisini benimsemek yerine, aslına mutabık olarak verilmesini, bir teklif mahiyetinde, araştırmamızda tatbik ettik. Bu suretle verdiğimiz referansların büyük haçlı seferleri külliyatında (*R.H.C.*) tahkiki de kolaylaştırılmış olacaktır kanaatindeyiz. Buna mukabil, bu konularda batı literatürünün çokluğunu göz önünde tutarak kaynaklar faslında parantez içinde bunların batı dillerinde me'nus olan şekillerini de kaydetmeyi daha faydalı addederek buna göre davrandık.

Kaynaklarda adı geçen tarihî şahsiyetlere gelince, bunlar hakkında ayrı düşündük. Çünkü bunların gerçekten kullandıkları adlar kesin şekliyle belli değildir. Aynı devre ait kaynaklar bile bunların adını farklı olarak kayd. etmişlerdir.

Bilindiği gibi ilk haçlı seferine katılanların çoğunluğunu o zamanlar henüz teşekkül halinde bulunan Fransa'dan gelenler teşkil ediyordu. Raimond de Toulouse (Saint-Gilles), Robert de la Normandie, Hugue de Vermandois, Robert de Flandre ordularında bulunanlar daha sonra Fransız milletini teşkil etmiş olan unsura mensuptular. Kendisi Roma-Germen imparatorluğuna mensup olmakla beraber ordusu daha ziyade Alsace-Lorrainelilerden, yani almandan ziyade fransız addolunabilecek bir bölge ahalisinden müteşekkil olan Gottfried (veya Godefridus) von Bouillon ile kardeşlerinin de daha ziyade fransız dil ve kültür dairesine mensup oldukları, bu hususta aksi bir kanaate sahip olmaları en çok beklenen alman bilginleri tarafından da kabul edilmiştir. Bundan başka, italyan normanlarının kurduğu Antakya prinsepsliği dışındaki bütün doğu frank devletlerinde, başta Kudüs krallığı, Trablus ve Urfa kontluğu olmak üzere, bir nevi ortaçağ fransızcası konu-

şulduğu bilinmektedir. Bu sebeble biz, gerçek milliyetleri iyice bilinenler dışındaki şahısları bugünkü fransız tarihçilerinin kaydettiği şekillerde vermeyi uygun bulduk. Bu sebeble Godefridus veya Gottfried yerine Godefroi, Balduinus veya Baldewinus yerine Baudouin şekillerini kullandık.

Yerli türk, arab, ermeni v.s. unsurun adlarını ise alışılmış şekilleriyle, türk adlarını bugünkü telâffuzumuza uygun olarak transkripsiyonsuz, ermeni isimlerini Urfalı Mateos neşrindeki yazılışları ile, arab adlarını ise *İslâm Ansiklopedisi*'nde uygulanan transkripsiyon alfabesi ile vermeyi uygun gördük; ancak bu transkripsiyon sisteminde de okunuş kolaylığını sağlamak için, daha basite irca etmeye gayret ederek, pek alışılmış mürekkep isimleri, meselâ Nūr al-Dīn yerine Nūr ed-Dīn şeklinde vermeyi tercih ettik.

Tezimin hazırlanmasında her zaman bana yardımcı olan ve yol gösteren, çalışmalarımı en ince teferruatına kadar ilgi ile takip eden kıymetli hocam Prof. Dr. Fikret Işıltan'a sonsuz teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir vazife addederim. Ayrıca arabca kaynakların tercümesinde bana yardımcı olan arkadaşım Asistan Dr. Ramazan Şeşen'e teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. IŞIN DEMİRKENT

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR*

Aksungur maddesi, İ.A. (müellifi kaydedilmemiştir.)

Beaumont ..... Beaumont, A.A., *Albert of Aachen and the County of Edessa, The Crusades and other Historical Essays,* New York 1928, s. 101-138.

Brockelmann, *G.A.L.* ve *Suppl.* ..... Brockelmann, C., *Geschichte der arabischen Litteratur,* 2 cild, Leyden 1943²-1949² ve *Supplementbände* 3 cild 1937-1942.

Brockelmann, C., *İbnül'ibrî maddesi, İ.A.*

Cahen, *La Syrie du Nord* ... Cahen, C., *La Syrie du Nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche,* Paris 1940.

Cahen, *Le Diyār Bakr* ..... Cahen, C., *Le Diyār Bakr au temps des premiers Urtukides, J.A.,* CCXXVII, 1935, s. 219-276.

Cate, J.L., *The Crusade of 1101* (Setton, *A History of the Crusades,* I, s. 343-367).

Chalandon, F., *Histoire de la première croisade,* Paris 1925.

Chalandon ..... Chalandon, F., *Les Comnène,* 2 cild, Paris 1912.

Delbrück, H., *Weltgeschichte,* 5 cild, Berlin 1931².

* Kaynaklar faslında (bk. s. XXV) bahsedilen 24 kaynak eser ile bunların neşirleri bu listede verilmemiştir.

Demirkent, I., *Sümeysât maddesi, İ.A.*

Dodu, G., *Histoire des institutions monarchiques dans le royaume latin de Jérusalem, 1099-1291,* Paris 1894.

Duncalf, F., *The first crusade : Clermont to Constantinople* (Setton, *A History of the Crusades,* I, s. 280-304).

Dussaud ..... Dussaud, R., *Topographie Historique de la Syrie Antique et Médiévale,* Paris 1927.

Duval, R., *Histoire politique, réligieuse et littéraire d'Edesse jusqu'à la première croisade, J.A.,* 1891-1892.

Düvel-i İslâmiye ..... Halil Ethem (Eldem), *Düvel-i İslâmiye,* İstanbul 1927.

Eckhart, F., *Macaristan tarihi,* terc. Kafesoğlu, İ., Ankara 1949.

E. I. ..... *Encyclopédie de l'Islām.*

Elisséeff, N., *Nūr ad-Dīn. Un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades,* 3 cild, Damas 1967.

Eyice, S., *Malazgirt savaşını kaybeden Romanos IV. Diogenes, T.T.K.,* XX. seri, sayı 2, Ankara 1971.

Gebhardt, B., *Handbuch der deutschen Geschichte,* Stuttgart 1954⁸.

Gindler ..... Gindler, P., *Graf Balduin I. von Edessa,* Halle 1901.

Grousset ..... Grousset, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem,* 3 cild, Paris 1934-1936.

Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.* ..... Hagenmeyer, H., *Chronologie de la première croisade, R.O.L.,* VI-VIII.

Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.* ..... Hagenmeyer, H., *Chronologie du royaume de Jérusalem, R.O.L.,* IX-XII.

Hefele ..... Hefele, H., *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges,* 2 cild, Jena 1923.

Herzfeld, E., *Bâlis maddesi, İ. A.*

Honigmann, terc. Işıltan ..... Honigmann, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı,* terc. Işıltan, F., İstanbul 1970.

Honigmann, E., *Malatya maddesi, İ. A.*

Honigmann, E., *Rahbe maddesi, İ.A.*

Honigmann, E., *Tel-Bâşir maddesi, İ.A.*

Huart, Cl., *Bursuk maddesi, İ.A.*

Işıltan F., *Urfa bölgesi tarihi. Başlangıçtan h. 210 = m. 825'e kadar,* İstanbul 1960.

İ. A. ..... *İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1940 vdd.

İbnülcevzî maddesi, İ.A.

İbnül'Esîr maddesi, İ.A.

J. A. ..... *Journal Asiatique.*

J. R. A. S. ..... *Journal of Royal Asiatic Society.*

Juynboll, Th., *İbnülkalânisî maddesi, İ.A.*

Kafesoğlu, İ., *Kür-Boğa maddesi, İ.A.*

Kafesoğlu, İ., *Malazgirt muhârebesi, İ.A.*

Kafesoğlu, İ., *Selçuklular maddesi, İ.A.*

Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devri* ..... Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu,* İstanbul 1953.

Köprülü, F., *Artuk oğulları maddesi, İ.A.*

Krenkow, F., *Sâbi maddesi, İ.A.*

Kugler, B., *Albert von Aachen,* Stuttgart 1885.

Laurent, *Byzantion,* I ..... Laurent, J., *Des Grecs au Croisés. Etude sur l'histoire d'Edesse entre 1071 et 1098, Byzantion,* I, 1924, s. 367-449.

Lot, F., *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le proche orient,* 2 cild, Paris 1946.

Mayer, H.E., *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge,* Hannover 1965².

McGinty ..... McGinty, M.E., *Fulcher of Chartres. Chronicle of the first crusade,* Oxford 1941.

Munro ..... Munro, D.C., *The Kingdom of the Crusaders,* Washington 1966².

Munro, D.C., *A Crusader, Speculum,* VIII, 1932, s. 321-355.

Prawer, J., *Histoire du royaume latin de Jérusalem,* frans. terc. Nahon, G., Paris 1969.

Rassow, P., *Deutsche Geschichte im Überblick,* Stuttgart 1962².

R. H. C. ..... *Recueil des Historiens des Croisades,* nşr. Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris 1841-1906.

R. O. L. ..... *Revue de l'Orient latin.*

Röhricht ..... Röhricht, R., *Geschichte des ersten Kreuzzuges,* Innsbruck 1901.

Runciman ..... Runciman, St., *A History of the Crusades,* 3 cild, London 1965².

Schiller, Fr., *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des griechischen Kaisers Alexius Komnenes, beschrieben durch seine Tochter Anna Komnena, Allgemeine Sammlung historischer Memoires,* Jena 1790.

Segal ..... Segal, J.B., *Edessa. «The blessed city»,* Oxford 1970.

Setton, K., *A History of the Crusades,* 2 cild, Madison, Milwaukee ve London 1969².

Sevim, A., *Artukoğlu Sökmen'in siyasî faâliyetleri, Belleten,* cild XXVI, sayı 103, s. 121-146.

Sevim, A., *Malazgirt meydan savaşı, T.T.K.,* XX. seri, sayı 1, Ankara 1971.

Sevim, A., *Sökmen maddesi, İ.A.*

Stevenson ..... Stevenson, W.B., *The Crusaders in the East,* Cambridge 1907.

Sybel, H.v., *Geschichte des ersten Kreuzzuges,* Leipzig 1881².

Ter-Gregorian-Iskenderian .. Galust Ter Grigorian, *Die Kreuzfahrer und ihre Beziehungen zu den armenischen Nachbarfürsten bis zum Untergange der Grafschaft Edessa,* Weida in Th. 1915.

Thorossian, H., *Histoire de la littérature arménienne,* Paris 1951.

Tritton ..... Tritton, A.S., *The first and second Crusades from an anonymous Syriac chronicle, J.R.A.S.,* 1933, s. 69-101, 273-305.

Turan, O., *Kılıç Arslan I. maddesi, İ.A.*

Turan, O., *Selçuklular tarihi.* Turan, O., *Selçuklular tarihi ve İslâm medeniyeti,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarından, Ankara 1965.

Turan, O., *Süleymanşah I. maddesi, İ.A.*

Usāma b. Munḳiẕ, *Kitāb al-İʿtibār,* nşr. Hitti, P.K., (Princeton oriental texts - Volum I), Princeton 1930.

Waas ..... Waas, A., *Geschichte der Kreuzzüge,* 2 cild, Freiburg 1956.

Yāḳūt ..... Ṣihāb al-Dīn Abī ʿAbdallah al-Rūmī al-Ḥamavī, *Muʿcam al-Buldān,* 6 cild, Leipzig 1866-1873.

Yınanç, M.H., *Anadolu'nun fethi* ..... Yınanç, M.H., *Türkiye tarihi Selçuklular devri I. Anadolu'nun fethi,* İstanbul 1944.

Yınanç, M.H., *Onikinci asır tarihçileri ve Muhammed bin Ali-il-Azîmî, İkinci Türk Tarihi Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937),* İstanbul 1943, s. 673-690.

Yınanç, M.H., *Belek maddesi, İ.A.*

Yınanç, M.H., *Danişmendliler maddesi, İ.A.*

Zambaur ..... Zambaur, E. de, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam,* Hannover 1927.

Zetterstéen, K.V., *Tughtegin maddesi, E.I.*

KAYNAKLAR

Urfa haçlı kontluğunun tarihini doğrudan doğruya mevzu edinmiş, müstakil herhangi bir kaynak mevcut değildir. Buna mukabil gerek haçlı tarihine ait çok sayıdaki lâtince vekayinâme ile bölgenin tarihini konu alan yerli ermeni ve süryani tarih eserleri ve gerekse komşu Haleb ve Suriye için kaleme alınmış bölge tarihleri ile XI. ve XII. yüzyıllardaki vukuattan bahseden umumî islâm tarihleri, bizim mevzu olarak seçtiğimiz, Urfa kontluğunun kuruluşu ve ilk iki kontunun yirmi yıllık hâkimiyet süreleri ile ilgili oldukça geniş bilgi ihtiva etmektedirler.

Bunları konunun tabiatı icabı üç ayrı grup içinde mütalâa etmek gerekir: A. Haçlı vekayinâmeleri, B. Bölgenin yerli müelliflerinin eserleri ve C. İslâmî kaynaklar. Kaynak gruplarının bu şekilde sıralanmasında, bunların yazılmış oldukları diller yanında, kontluğun kuruluş devresi ile müteakip tarihi hakkında verdikleri bilgilerin vukuatın cereyanına yakınlığı göz önünde tutulmuştur.

Bu kaynakların mevzuumuza katkılarını belirttikten sonra kısaca D. diğer kaynaklardan ve E. konumuza temas eden araştırmalarla umumî haçlı tarihlerinin karakterlerinden bahsedeceğiz.

A. *Haçlı vekayinâmeleri.* Urfa kontluğunun kuruluşu bakımından ön plânda ele alınması gereken eser hiç şüphesiz Fulcherius Carnotensis (fransız literatüründe Foucher de Chartres, almancada Fulcher von Chartres, ingilizcede Fulcher of Chartres)'in meşhur vekayinâmesidir: *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*[1]. 1059 yılında doğmuş olan Fulcherius, papa Urbanus II.'un haçlı seferini ilân ettiği Clermont konsili (1095)'ne katılan ruhanilerden olup ilk sefere, metbuu Etienne de Blois'nın maiyetinde ve dük Robert de la Normandie'nin ordusunda iştirak etmekle beraber 1097 sonbaharında, Baudouin de Boulogne'un ana haçlı ordusundan ayrılışı sırasında onun hizmetine girmiştir. Baudouin'in Kudüs kralı olarak 1118 yılında ölümüne kadar yanından ayrılmayan Fulcherius'un eseri, ilk Urfa kontunun bütün faâliyet ve icraatının göz şahidi olması dolayısiyle hiç şüphesiz

1 *R.H.C., occ.*, III, s. 311-485'de neşredilmiştir; ayrıca nşr. Hagenmeyer, H., *Fulcheri Carnotensis historia Hierosolymitana*, Heidelberg 1913.

en büyük önemi hâizdir. Kaldı ki, Fulcherius eserini 1101, 1106 ve 1124-1127 yılları arasında üç ayrı redaksiyonda tamamlamış olduğu ve 1101 yılında yazdığı ilk kısım doğrudan doğruya Urfa kontluğunun kuruluş devrinin hemen akabinde, yani olayların unutulması ihtimalini pek azaltan yakın bir tarihte kaleme alındığı cihetle onun verdiği bilgiler büsbütün ehemmiyet kazanmaktadır.

Eserin ilk nazarda arzettiği bütün bu olumlu hususiyetlere ve umumiyetle bütün haçlı tarihi yazarları arasında en sıhhatli bir kaynak addedilmesine rağmen biz tetkikimizde onun verdiği bilgilerin gerçeğe tam uymadığı intibaına ulaştık. Fulcherius'un gerek kontluğun kuruluş safhası ve gerekse müteakip olaylar hakkında arzettiği malûmat her şeyden önce, bir göz şahidinden beklenilebilecekten çok kısadır. Bundan başka Fulcherius'un, efendisi Baudouin'e karşı duyması pek tabiî olan hürmet ve sadakat hislerinin, onun, özellikle kontluğun kuruluşu safhasında cereyan eden olaylar içinde, metbûunu hiç de parlak bir ışık altında göstermeyecek motif ve tafsilâtı meskût geçmesine sebeb olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Onun her ne kadar «hadiselerin tafsilini gaye edinmediği ve sadece kendisini şahsen ilgilendiren ve etkileyen hususlara dikkat ederek olaylara kendi kıymet hükmüne göre az veya çok önem verdiği»[2] düşünülebilirse de, bir çok yerde -belki de Baudouin'in emri ile- kasdî olarak sustuğu mükemmelen hissolunmaktadır. Hadisata daha uzaktan bakan diğer kaynakların daha tafsilâtlı bazı haberlerini, Fulcherius'un sükûtu dolayısiyle yanlış addetmemek bakımından bu zikrettiğimiz hususları gözden uzak tutmamak gerekir.

Fulcherius, Urfa'nın ikinci kontu Baudouin du Bourg devrindeki vekayiine daha da az önem vermiş ve ancak Kudüs kralının da müdahale ettiği büyük vakalarda ve ancak onun iştiraki nisbetinde tafsilâta girişmiştir.

Eserin Baudouin de Boulogne'un Kudüs kralı olmasına kadarki birinci kısmı ingilizceye tercüme edilmiştir[3]. Umumiyetle bu tercümeden faydalanmakla beraber *R.H.C.*'deki neşrini gözden uzak tutmadık ve bütün rivayetleri modern büyük haçlı müellifleri ile diğer kısmî araştırıcıların tercüme ve tefsirleri ile karşılaştırdık[4].

2 Sybel, H.v., *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Leipzig 1881², s. 48.

3 McGinty, M.E., *Fulcher of Chartres. Chronicle of the first crusade*, Oxford 1941.

4 Bu kaynak hakkında bk. McGinty, *ayn. es.*, s. 1-7; Munro, D.C., *A Crusader, Speculum*, VIII, 1932, s. 321-355; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 10 vd.; Runciman, I, s. 329; Mayer, H.E., *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, s. 48, No.* 1005.

Urfa kontluğu tarihi bakımından verdiği bilginin önemi ile Fulcherius'un eserini onunla mukayese edilemiyecek ölçüde aşan, Albertus Aquensis (fransız literatüründe Albert d'Aix, almancada Albert von Aachen, ingilizcede Albert of Aix)'in *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae* adlı büyük haçlı seferi tarihidir[5]. Hayatı hakkında hemen hiç bir bilgiye sahip bulunmadığımız Albertus'un güney Fransa'daki Aix en Provence değil de Aix la Chapelle [=Aachen] menşeli olduğu bile ancak eserinde Lorraine [=Lotharingia]'lilere ve alınanlara daha mütemayil, buna mukabil Provence'lılara ve Normanlara karşı daha soğuk görünmesinden istihraç olunmaktadır. XIX. yüzyıl ortalarına, yani ilk büyük modern haçlı seferleri tarihlerinin -meselâ Wilken ve Michaud'nun büyük eserlerinin- kaleme alınışlarını takip eden devreye kadar birinci haçlı seferi tarihinin en muteber tasvircisi addolunan Albertus Aquensis, bu sefere şahsen katılmamış olduğunu eserinin birinci babının hemen başında bizzat söyler. Çok yaygın olan kitabının, son kaydettiği olay 1120 yılına ait bulunduğu ve eserini ihtiva eden kodekslerden şimdiye kadar bulunanların en eskisi 1158 tarihini taşıdığı cihetle, 1120-1158 yılları arasında telif edildiği otoritelerce tesbit olunmuştur.

Birinci haçlı seferinin kıymetini hâlâ muhafaza eden tenkidî tarihini yazmış olan alman âlimi Heinrich von Sybel'in, özellikle eserinin 1881 tarihli ikinci tabının önsözünde yer alan kahredici tenkidinden sonra ilim âleminde kıymetini yitirmiş görünen Albertus'un eseri, yine meşhur alman tarihçilerinden B. Kugler'in inandırıcı müdahaleleri ve daha sonraki haçlı tarihi yazarlarının koruyucu mütalâaları ile yeniden eski itibarına, belirli bir ölçüde de olsa, kavuşmuş görünmektedir.

Albertus Aquensis'in eseri bakımından tesbiti kanaatimizce önemli olan cihet, verdiği bilgilerin doğruluğundan, bazen hatta en geniş ölçüde şüphe etmeye sebeb icad etmelerine rağmen, modern batılı müelliflerin haçlı vukuatını telif ederken aynı kaynağın hikâyelerini tekrarlamaktan müstagnî kalamamış olmalarıdır. Onların kendi kıymet hükümleriyle çelişken görünen bu tutumlarını bir mânâda anlayışla karşılamamak da mümkün değildir; çünkü Albertus'un arzettiği bilgi ve tafsilât dışında ilk haçlı seferinin vukuatı ancak pek kuru ve pek muhtasar bir şekilde hikâye olunabilir[6]. Halbuki bu

5 *R.H.C., occ.*, IV, s. 265-713'de neşredilmiştir; ayrıca nşr. Migne, *Patrologia Latina*, CLXVI.

6 En tafsilâtlı ve eseri hacmen en büyük haçlı yazarı filvaki Villermus Tyrensis'tir; ancak o, ilk haçlı seferi bakımından Albertus'u hemen aynen tekrarladığı için, kaybolmuş

ilk haçlı seferi, bütün haçlı hareketlerinin en önemlisi ve hedefine yegâne ulaşanıdır. Bu itibarla bütün batılı modern müverrihler en ziyade bu sefer üzerinde durmakta ve bu seferin kahramanlarını bütün beşerî üstünlükleri, zaafları, yani bütün hususiyetleri ile tasvir etmek, bilinçli bir davranışla bunları ortaçağ batı dünyasının gerçek temsilcileri sıfatiyle belirtmek gayreti içindedirler. Müslüman tarihçilerinin birinci haçlı seferinin başarıya ulaştığı ilk yıllar içinde bu hareketin önem ve şümulünü takdir edememiş olmaları ve ancak Kudüs haçlı krallığının kuruluşundan ve batı hıristiyanlarının Suriye ve Filistin'in Akdeniz kıyılarını ellerine geçirmelerinden sonra vuku bulan olayları -başlangıçta yine pek mütevazi bir ölçüde- değerlendirmeye çalışmaları, gerçekte doğu dillerine de vâkıf bulunmayan büyük batılı bilginleri (Wilken, Michaud, von Sybel, Kugler, Röhricht, Hagenmeyer v.s.) haklı olarak bu bakımdan çok daha geniş malûmat arzeden haçlı vakanüvislerinin eserlerine inhisar ettirmiş ve bunlar arasında diğerleriyle mukayese edilemiyecek ölçüde fazla malzeme ihtiva eden Albertus'un eserini tasvirlerinin başlıca kaynağı haline getirmelerine sebeb olmuştur. Bu geleneği, görebildiğimiz kadarı ile bütün sonraki haçlı tarihi yazarları (Stevenson, Grousset, Cahen, Runciman ve kollektif Setton külliyatı) da takip etmişlerdir. XIX. ve XX. yüzyıllar batılı müverrihlerinde müşterek olan taraf, ilim geleneğinin zaruri kıldığı tenkid müessesesinden kendi ölçülerince faydalanmış olmalarına mukabil, en kesin veto hükmüne ulaştıkları hallerde bile, Albertus'un verilerinden faydalanmaya devam etmiş olmalarıdır.

Hemen her ortaçağ tarih eseri gibi öğretici ve ibret teşkil etmesini sağlamak gayeleriyle kaleme alınmış olan Albertus'un vekayinâmesinden taraf-sızlık ummak fazla bir iyimserlik olur. Ancak von Sybel[7]'in «Albertus'un rivayetleri gerçeklerin değil, doğudaki olaylar hakkında Avrupa'daki tasavvurların tasviridir. Bunlar bize doğuda olup bitenleri değil, milletlerimizin haçlı seferleri esnasında neler hissetmiş olduğunu öğretmektedir» şeklindeki hükmünü kabul için de sebeb yoktur. Araştırmamızı yaparken biz onun verdiği bilgilerin, özellikle bölgenin yerli kaynaklarının verileri ile mukayesesini yaparken, bunlarla hemen daima az çok uygunluk ve tutarlılık halinde bulunduğunu müşahede ettik. Yukarıda da belirtildiği gibi Albertus haçlı seferine bizzat katılmadığı cihetle, kullandığı kaynakların mahiyeti ne olursa

bazı kaynaklardan yaptığı ilâveler dışında birinci haçlı seferi için sadece ikinci elden bir kaynak addedilebilir.

7 *Ayn. es.*, Önsöz.

olsun[8], bilhassa coğrafî bilgi ve kronoloji bakımından her zaman tutarlı olmak imkânına sahip değildi ve esasen belki buna kendisi de önem vermemişti. Olayların hikâyesinde akıcılığını ve okuyucularının ilgisini kaybetmemek için bazı hallerde vekayii tekrarlamış olması veya daha geç vuku bulmuş bir olayı daha önceki hadiselere ayırdığı bir kitapta anlatması, kanaatimizce, onun, bazen haketmediği hallerde de doğruluktan ayrılmış olmakla itham edilmesine sebeb olmuştur. Biz onun şüphe ile karşılanan bir çok rivayetinin yerli ve müslüman kaynaklarıyle teyid edildiğini tesbit ettik.

Albertus'un eseri tam olarak almancaya çevrilmiştir[9]. Tercümenin sıhhatini *R.H.C.*'deki aslının neşri ile sıkı bir kontroldan geçirdikten sonra bu önemli kaynağın mevzuumuz ile ilgili bütün rivayetlerini değerlendirdiğimizi sanıyoruz[10].

Aynı devreye ait diğer haçlı kaynaklarında Urfa kontluğu vukuatına taallûk eden ancak pek az bilgi vardır. Bunlardan meselâ Raimundus Aguilers (fransız literatüründe Raimond d'Agile, almancada Raimund von Aguilers, ingilizcede Raimund of Aguilers)'in 1099 yılı sonlarında ikmal ettiği *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*[11] adlı eserinden, Seruc'un Baudouin de Boulogne tarafından zaptının tarihini tesbit bakımından faydalandık. Birinci haçlı seferinin zamanına ait tasvirleri arasında en popüler olanı anonim *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*[12]'un Guiber-

8 Albertus Aquensis (IV, 1, s. 265, terc. Hefele, I, s. I) bu hususta şöyle der: «Bu sefere çıkmak hasreti ve Kudüs'de ibadet etmek arzusu ile durmadan yanıp tutuşuyordum, fakat ortaya hep mâniler çıktı ve böylece arzum hiç bir zaman gerçekleşemedi. Bu sebeble hiç olmazsa, bu sefere bizzat katılmış olanların hikâye ve tasvirlerinden bana ulaşanların bir kısmını olsun bizden sonra gelecekler için muhafaza etmek gibi cüretkârane bir teşebbüse girişmeye karar verdim. Bu çalışmam sayesinde, sadece işitme yolu ile değil, sanki ben de berabermişim gibi, vücudumla olmasa bile ruhum ve bütün kalbimle seferin yoldaşı olabildim».

9 *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges*, terc. Hefele, H., 2 cild, Jena 1923.

10 Albertus'un eseri hakkında krş. Sybel, H.v., *ayn. es.*, önsöz; Kugler, B., *Albert von Aachen*, Stuttgart 1885 (aynı müellifin bu hususta daha beş ayrı makalesi için bk. Mayer, *ayn. es.*, s. 44, No.* 931); Beaumont, A.A., *Albert of Aachen and the County of Edessa;* Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 12 vdd.; Runciman, I, s. 331; Mayer, *ayn. es.*, aynı yer.

11 *R.H.C., occ.*, III, s. 231-309'da neşredilmiştir. Diğer neşri hakkında krş. Mayer, *ayn. es.*, s. 57, No. 1133. Raimundus'un eseri için bk. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 7 vd.; Runciman, I, s. 328.

12 *R.H.C., occ.*, III, s. 487 vdd.'da neşrolunmuştur. En yeni neşri ve fransızca tercümesi: Bréhier, L., *Histoire anonyme de la première croisade*, Paris 1924. Eser hakkında krş. Cahen, *ayn. es.*, s. 8 vdd.; Runciman, I, s. 329; Mayer, *ayn. es.*, s. 49, No.* 1018.

tus Novigenti (fransız literatüründe Guibert de Nogent, almancada Guibert von Nogent, ingilizcede Guibert of Nogent)'nin ilâveleri ile 1109'da vücuda getirilen yeni redaksiyonu olan *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos*[13]'dan yine ilk Urfa kontuna karşı tasarlanan bir komplonun tarihini tesbit bakımından ve buna benzer diğer bir kaç olayın tesbitinde faydalanmak imkânını bulduk. Bu iki eserin kullandığımız pasajları için Beaumont 'un makalesindeki ingilizce tercümelerden istifade ettik. Radulfus Cadomensis (fransız literatüründe Raoul de Caen, almancada Radulf von Caen, ingilizcede Radulf of Caen)'in *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana*[14] ünvanlı eseri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

Hiç şüphesiz daha küçük çapta olmakla beraber yine de haçlı seferleri tarihinin batılı İbn al-Aṯīr'i addedebileceğimiz Villermus Tyrensis (fransız literatüründe Guillaume de Tyr, almancada Wilhelm von Tyros, ingilizcede William of Tyr)'in pek meşhur olan *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*[15] ünvanlı eserinin tezimize olan katkısına gelince, bunun hiç de ilk nazarda tahmin edileceği kadar önemli olmadığını tesbit ettik. Grousset'nin hemen hemen bütün metnini parça parça eserine dercettiği bu eserin asıl önemli olan kısmı, konumuzun dışında kalan 1127 (Fulcherius Carnotensis'in eserinin sona erdiği tarih) ile 1177 yılları arasında cereyan eden olayları hikâye eder. Haçlı seferinin 1100'e kadar olan devresi için Villermus başlıca Albertus Aquensis'e dayanmıştır. 1100-1127 vekayii için ise Fulcherius onun esas kaynağıdır. Bu ilk devre için Villermus'un adı geçen kaynakların verdiği bilgiye katkısı, hemen hemen Kudüs kralları hakkındaki şahsî anekdotlara inhisar eder. Baudouin du Bourg'un izdivacı ile pek meşhur olmuş sakal hikâyesi bu bakımdan zikre değer. Konumuzda adı geçen bazı tarihî şahsiyetlerin birbiri ile akrabalık münasebetleri de sadece Villermus tarafından verilmiştir. 1130'dan pek az önce Filistin'de doğduğu anlaşılan, 1175 de Tyros Sur başpiskoposu olan ve 1187'den önce Roma'da ölen Villermus'un küçük yaşta arabca ve grekçeyi öğrendiği ve islâm müverrihlerinin eserlerinden faydalandığı ileri sürülmüş ise de, bizim konumuza

13 *R.H.C., occ.*, IV, s. 115-263'de neşredilmiştir. Eser hakkında krş. Cahen, *ayn. es.*, s. 9; Runciman, 1, s. 330; Mayer, *ayn. es.*, s. 50, No. 1027.

14 *R.H.C., occ.*, III, s. 587-716'da neşredilmiştir. Eser hakkında krş. Cahen, *ayn. es.*, s. 11 vd.; Runciman, 1, s. 331; Mayer, *ayn. es.*, s. 56, No. 1128.

15 *R.H.C., occ.*, I, s. 1 vdd.'da neşrolunmuştur. Diğer neşirleri ve muhtelif dillere tercümeleri için bk. Mayer, *ayn. es.*, s. 60 vd., No.* 1206. Ayrıca krş. Cahen, *ayn. es.*, s. 17 vd.; Runciman, 1, s. 331 vd. ve II, s. 476 vd.

taallûk eden bahislerde onun faydalanması bahis konusu olabilecek iki islâmî eser olan İbn al-Ḳalānisī ile al-ʿAẓīmī'nin kitaplarından faydalandığına dair herhangi bir ipucu elde edemedik[16].

B. *Bölgenin yerli müelliflerinin eserleri.* Urfa kontluğunun tarihi bakımından, bölgenin yerli ermeni ve süryani müellifleri tarafından yazılmış olan eserler en azından haçlı yazarların müellefatı kadar önemlidirler. Bunları dilleri bakımından iki kısımda mütalâa edeceğiz.

a) *Ermeni müellifler.* Bunların başında hiç şüphesiz Urfalı Mateos gelir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemesine rağmen XXI. yüzyılın ilk yarısı içinde Urfa'daki manastırlardan birisinin başrahibi olduğu kendi ifadesi ile sabit olan keşiş (=Eretz) Mateos'un 952-1136 yılları arasındaki vukuatı kapsayan eseri, ilki 1850'de olmak üzere, *R.H.C., Doc. Arm*én. 1869 içinde, yine aynı yıl Kudüs'de ve 1898 yılında Eçmiazin'de basılmıştır. Eçmiazin baskısı hariç bütün neşirleri göz önünde tutularak Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan türkçe tercümesinin[17] Urfalı yazarın metnini en sahih şekliyle verdiğine kaniiz. Ancak önceki nâşir Dulaurier'nin aynen tercüme edilen notları, özellikle coğrafî bilgi noksanını açıkça belli eden izahlar, araştırıcıya hiç şüphesiz faydadan ziyade zararlı olmaktadır. Bunları araştırmamızda, gerektiği yerde düzeltmeye çalıştık. Urfalı Mateos'un eseri umumiyetle birinci haçlı seferi, özellikle Urfa kontluğu tarihi bakımından ölçüsüz değerde kıymeti hâizdir. Onun, cemaatine bağlı, yani bağımsız ermeni kilisesine tâbi ermenilerin haçlı idaresinde başlarına gelen felâketi, aynı çevrede yaşaması dolayısıyle ve cezalandırılmak korkusu içinde, frankları açıkça kötülememekle beraber, ustaca ve erbabınca anlaşılır ifadelerle belirtmiş olması batılı müverrihleri oldukça tedirgin etmiştir. Hemen bütün ortaçağ tarihçileri gibi mahdud düşünceli, batıl itikadlarla dolu olması, olaylardan ve bilhassa tabiat âfetlerinden ibret levhaları yaratmaya çalışması, bir çok modern tarih yazarına onun haçlılar hakkındaki olumsuz hükmünü küçümsemekte haklı oldukları düşüncesini ilham etmiştir; biz onun bugün belki çocukça addedilecek bu zaafını, kamufle etmek istediği gerçek düşüncesine bir peçe olarak kullandığını kabule mütemayiliz. Araştırmamızda gö-

16 Onun Saʿīd b. Biṭrīḳ'in annallerinden faydalanarak yazmış olduğu bildirilen doğu tarihine müteallik eseri zamanımıza intikal etmemiştir, bk. Cahen, *ayn. es.*, aynı yer.

17 *Urfalı Meteos vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*, terc. Hrant D. Andreasyan, *T.T.K.*, seri II, No. 21, Ankara 1962. Eserin diğer baskıları hakkında türkçe neşrinin önsözünde gerekli bilgi verilmiştir.

rüleceği gibi, Urfa kontluğu içinde diğer bütün kaynaklarca belirtilen hemen her vaka hakkında Urfalı Mateos'da, diğerlerine uygun veya onların telâkkisine zıd, fakat her zaman, bir rivayet, bir görüş vardır. Diğer ermeni müellifleri, bu arada Nerses Şnorhali[18] (1102-1173, Ani'li Samuel[19] (t. 1100 - t. 1179) ve Vardan Vardabet[20] (t. 1210-1271) devrimizi ilgilendiren yıllar için kayda değer bilgi ihtiva etmemektedirler[21].

b) *Süryani müellifler.* Süryani müellifler arasında, eseri zamanımıza intikal edenlerin en şöhretlisi şüphesiz Süryani Mihael'dir. 1166-1199 yılları arasında Antakya'da yakubî patriği olarak bulunan ve 1200'de ölen müellifin vekayinâmesi[22] daha ziyade şahsen idrak ettiği XII. yüzyılın ikinci yarısındaki vukuat bakımından önemlidir. Onun devremiz hakkında verdiği bilgi az ve yetersizdir ve ancak diğer ve hadisata daha yakın kaynakları teyid etmek bakımından önem taşımaktadır. Süryani literatürde bizim için bahis konusu devre hakkında en önemli bilgiyi *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'ne medyunuz[23]. Bu eserin bütünü hakkında her hangi bir iddia ileri sürecek durumda değiliz; ancak bu eserde anonim müellifin, umumiyetle kaynağı olduğu kabul edilen Urfalı Basil bar Şumna'nın, XII. yüzyıl ilk

18 Daha ziyade Urfa'nın İmâd ed-Dîn Zengî tarafından zaptı üzerine yazdığı uzun ve manzum mersiyesi ile şöhret kazanan ve 1166-1173 arasında ermeni Katholikosu olan bu müellif hakkında bk. Thorossian, H., *Histoire de la littérature arménienne,* Paris 1951, s. 132-138.

19 Kronolojik cedvel (Annales)'inin önemi ve neşirleri hakkında krş. Thorossian, *ayn. es.,* s. 144 vd.; Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devri,* s. XXI vd.

20 Vekayinâme'si kısmen türkçeye çevrilmiştir: Hrant D. Andreasyan, *Müverrih Vardan. Türk fütuhatı tarihi (889-1269), Tarih Semineri Dergisi,* sayı 1/2, İstanbul 1937.

21 Ermeni yazarlarının umumî değerlendirilmesi bakımından krş. Cahen, *ayn. es.,* s. 97-100.

22 Eser süryanî aslından fransızcaya tercüme edilmiştir: Chabot, J.-B., *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-99),* 4 cild, Paris 1899-1924. Ayrıca türk tarihini ilgilendiren kısımları Hrant D. Andreasyan tarafından Türk Tarih Kurumu için tercüme edilmişse de basılmamıştır. Biz her iki tercümeden yararlandık. Eserin mahiyeti hakkında bk. Cahen, *ayn. es.,* s. 96 vd.

23 Son kısmı kaybolmuş olan eser ilk defa 1900 yılında Antakya süryanî patriği Ignatius Ephrem II. tarafından Antakya patriklik matbaasında basılmıştır (süryanî). Eserin esas neşri: *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens,* nşr. Chabot, J.-B. *(Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium,* III, Paris 1918). İngilizceye kısmî terciimesi: *The first and second crusades from an Anonymous syriac chronicle,* translated by A. S. Tritton with notes by H.A.R. Gibb *(J.R.A.S.,* 1933, January, s. 69-101, April, s. 273-305). Tritton'un bu tercümesi Türk Tarih Kurumu için Hrant D. Andreasyan tarafından türkçeye çevrilmiş ise de neşrolunmamıştır. Biz her iki tercümeden faydalandık.

yarısına ait bizzat şahid olduğu hadiseleri büyük bir sadakatle aynen kayd etmiş olduğu bellidir[24]. Bu itibarla Urfa kontluğunun kuruluş devresi hakkında verdiği bilgi, modern haçlı müelliflerinin kabul ettiklerinin tam aksine, yukarıda eserinden bahsettiğimiz Süryani Mihael'in kayıtlarından çok daha vukuata yakın ve sıhhatlidir. *Anonim*'in rivayetleri Urfa haçlı kontluğunun kuruluş safhası hakkındaki bilgimizin çok zaman ana kaynağı olmak durumundadır. Frank aleyhdarı tutumundan dolayı önemini inkâr edemedikleri Urfalı Mateos'u bile pek sevemediklerini açıkça belli eden modern batılı yazarlar, haçlılardan hoşlanmadığı gibi ermenilerin de zaman zaman tutumlarını tenkid eden süryani *Anonim*'i ellerinden geldiği kadar kıymetten düşürmeye gayret etmişler, onu *türk taraftarı bir hıristiyan arab* addedecek kadar ileri gitmişlerdi[25]. Biz süryani *Anonim*'de bu iddiaları destekleyecek her hangi bir kayda rastlayamadık. Anonim eserin, Chabot neşrinin ünvanında da belirtildiği gibi[26] 1203/4 yıllarında kaleme alındığı doğru bile olsa, bizim işlemeye çalıştığımız devre için onun Süryani Mihael'den faydalanmış olduğuna kani değiliz. Kontluğun kuruluşu ve Baudouin de Boulogne'un faaliyet ve hâkimiyet devresi için Süryani Mihael, biraz önce belirttiğimiz gibi, önemli değildir.

Araştırmamızda faydalandığımız üçüncü süryani kaynak 1286 yılında ölen Malatyalı Bar Hebraeus (Abu'l-Farac İbn al-ʿİbrî)'un vekayinâmesidir[27]. Mevzuumuz bakımından, aslında zamanımıza intikal etmemiş bazı önemli kaynaklardan nakiller yapmak suretiyle millî tarihimiz bakımından pek önemli bilgi arzeden[28] ve idrak ettiği devre için ana kaynaklardan birisi olan bu eser için de, Süryani Mihael hakkındaki mütalâamızı tekrarlamak zorundayız. İlk haçlı devresi ve Urfa kontluğu olayları için Bar Hebraeus'un

24 Bu hususta krş. Grousset, II, s. 866 n. 1; Cahen, *ayn. es.*, s. 97.

25 Grousset (II, s. 866 vd.): «...Au contraire l'Anonyme syriaque qui n'a ni la prudence ni la riche personnalité du célèbre prelat (yani Michel le Syrien), ne se donne nullement la peine de dissimuler ses sentiments islamophiles. C'est *un Arabe chrétien*, d'instinct solidaire des Arabes musulmans et des Turcs contre l'intrus européen». Krş. Runciman, II, s. 484 ve Cahen, *ayn. es.*, aynı yer.

26 Bk. yukarıda n. 23.

27 Nşr. Bedyan, P., *Chronicon Syriacum*, Paris 1890; ingilizce terc. Budge, E.W., *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj*, 2 cild, London 1932; türkçe terc. Doğrul, Ö.R., *Abû'l Farac tarihi*, 2 cild, Ankara 1945-1950 (*T.T.K.* yayınlarından, II. seri, No. 11a).

28 Krş. Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devri*, s. XXII vd.; müellif ve diğer eserleri için bk. Brockelmann, *İbnü'l-ibrî maddesi*. *İ.A.*, ayn. mlf., *G.A.L.*, I, s. 349 ve *Suppl.*, I, s. 591.

verdiği bilgiden ancak mevcut bilgiyi teyid etmesi bakımından faydalanabildik.

C. *İslâmî kaynaklar*. İslâmî kaynaklar daha ziyade muahhar haçlı seferleri tarihi bakımından mütenevvi ve tafsilâtlı bilgi ihtiva etmektedirler. Konumuzun ancak bir kısmını kapsadığı ilk haçlı seferleri hakkında ise umumiyetle bütün islâmî kaynaklar hacimlerinden ve tarih eseri olmak bakımından diğer kültür ve medeniyet çevrelerine mensup muâsırlarına nazaran haiz oldukları üstün seviyeden beklenmeyecek kadar az, eksik ve hatalı bilgiler arzediyorlar. Bu durum, haçlı hareketinin, ilk safhasında, islâm âleminde önemi ile mütenasip şekilde değerlendirilmemiş, geçici bir fenomen addedilmiş olduğunu gösteriyor. Haçlıların temas ettiği ve kısmen de işgal ederek devletler kurduğu sahaların tarihini konu edinmiş eserlerde bile açıkça müşahede edilen bu ilgisizlik, kendisine pek sıkı olmayan şeklî bağlarla da olsa yine de tâbi sayılan Elcezire ve Suriye gibi mühim topraklarını kaptırmış olmak dolayısiyle endişe ve üzüntü içinde bulunması gereken Büyük Selçuklu devletinin, o sıralarda iş başında bulunan bir vezirinin şahsen kaleme aldığı eserinde, hiç de beklenmedik bir şekilde zirvesine varmaktadır: Anūşirvān b. Ḫālid, selçuklu tarihinin baş kaynağı addedilen eserinde haçlı seferinden hiç bahsetmemiştir[29]. Selçuklulara ait diğer hususî vekayinâmelerde de durum tamamiyle aynıdır.

Birinci haçlı seferinin ve bununla Urfa kontluğuna dair haberlerin islâmî en önemli kaynağı hiç şüphesiz İbn al-Ḳalānisī'nin eseridir[30]. 1073 yılı civarında Dimaşḳ'da doğmuş olan Abū Yaʿlā Ḥamza b. Asad at-Tamīmī al-ʿAmīd İbn al-Ḳalānisī dinî ve edebî tahsilini ikmal ettikten sonra idarî mesleğe intisab ederek Dīvan ar-Rasā'il reisliğine kadar yükselmiş idi; ölümü ise 1160'dadır. Hilāl b. al-Muḥassin aṣ-Ṣābī[31]'nin *Tārīḫ*'ine zeyl olarak yazılan eserini 1140/1141'den önce ve ölümünden biraz evvel, yani 1160'da olmak üzere iki redaksiyonda kaleme almıştır[32]. Esas ilgisi Dimaşḳ şehri ile

29 Bu ve diğer selçuklu tarihi kaynakları için bk. Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devri*, s. XI vdd.

30 *Ẕayl Tārīḫ Dimaşḳ (History of Damascus)*, nşr. Amedroz, H.F., Leiden 1908; ing. terc. *The Damaskus Chronicle of the Crusades*. Extracted and translated from the Chronicle of İbn al-Qalanisi by H.A.R. Gibb, London 1932 (metinde kısaltması İbn al-Ḳalānisī).

31 Bu müellif ve 360-447 (970-1056) yılları vekayiinden bahseden eseri için bk. Krenkow, F., *Sâbi maddesi*, *İ.A.* (*İ.A.*'daki al-Ṣābi' şeklinde transkripsiyonu yanlıştır); krş. Brockelmann, *G.A.L.*, I, s. 323 ve *Suppl.*, I, s. 556.

32 İbn al-Ḳalānisī ve eseri için bk. Cahen, *ayn. es.*, s. 38 vdd. Brockelmann, *G.A.L., Suppl.*, I, s. 566. *İ.A.*'daki *İbnülkalânisî maddesi*'nde verilen bilgi yetersizdir.

civarına müteveccih olmakla beraber, haçlı hareketine karşı da büyük ilgi duyduğu eserinde bunlara ayırdığı yerden belli olmaktadır. Onun haçlılara karşı duyduğu bu derin alâkanın, Kudüs'ün franklar tarafından zaptı ile burada ve Dimaşḳ devletine komşu bölgelerde haçlı devletlerinin kurulmasından sonra başlamış olduğu tahmin edilebilir. Çünkü seferin hatta Dimaşḳ'ı pek ilgilendiren Antakya muhasarası ve bunu müteakip Kürboğa'nın mağlûbiyeti safhaları hakkında, bu sıralarda tam olgun çağında bulunmasına rağmen ancak pek kısa ve hatalı bilgi verebilmiş olmasını başka surette izah etmek mümkün olmasa gerektir. O, haçlı hareketinin önemini idrak ettiği sırada kendisine yol gösterecek bir kaynak da bulamamış olmalıdır.

İbn al-Ḳalānisī ancak Baudouin du Bourg'un Urfa kontu olduğu 1101 yılından itibaren nisbeten genişce bilgi ile kontluğun tarihini tesbit bakımından faydalı olmaya başlar. Bununla beraber onun hatta 1104 Harran savaşına dair verdiği bilgi hatalar ve yetersizliklerle doludur. 1104 tarihinden sonraki olaylar hakkında İbn al-Ḳalānisī'nin verdiği bilgi, diğer yerli ve haçlı kaynakları ile tevafuk ve bir çok hallerde onları ikmal ve tashih eden bir mahiyet almaktadır. Bu arada İbn al-Ḳalānisī'nin, «İbn al-Aṯīr, Sibṭ b. al-Cavzī, Abū Şāma ve umumiyetle bütün kendisinden sonraki tarih yazarlığı için, Suriye tarihinin büyük bir kısmı bakımından temel teşkil ettiği»[33] ni söyleyen Cahen'in bu hükmüne tam olarak katılmadığımızı belirtmeliyiz. Biz araştırmamızda bu kaynaklar ile İbn al-Ḳalānisī'nin birbirine uymayan rivayet ve mütalâalarını tesbit etmek imkânını bulduk.

Eskilik ve konumuzun kapsadığı vukuata yakınlığı bakımından islâmî kaynaklar arasında ikinci sırayı işgal etmesi gereken Muḥammad b. ʿAlī.... at-Tanūḫī al-ʿAẓīmī (doğumu 483/1090, ölümü 556/1161'den sonra)'nin zamanımıza kadar gelebilen muhtasar vekayinâmesi[34] araştırmamız için ümit ettiğimizden çok daha az verimli oldu. Elde mevcut olan tek yazma[35]'nın, pek acemi ve bilgisiz, aynı zamanda doğru bilgileri kendi yanlış malûmatına feda edecek derecede düşüncesiz bir kimsenin kaleminden çıktığı kabul edil-

33 Cahen, *ayn. es.*, s. 40.

34 Müellif ve eseri hakkında bk. Yınanç, M.H., *Onikinci asır tarihçileri ve Muhammed bin Ali-il-Azîmî, İkinci Türk Tarihi Kongresi, İstanbul 20-25 Eylül 1937*, İstanbul 1943, s. 673-690; Cahen, *La chronique abrégée d'al-ʿAẓīmī, J.A.*, 1938, Juillet-Septembre, s. 353 vdd. (metinde al-ʿAẓīmī, nşr. Cahen şeklinde kısaltılmıştır) ve ayn. mlf., *La Syrie du Nord*, s. 42 vd.

35 Kara Mustafapaşa kütüp. No. 398 (Bayezid Umumî kütüphanesinde); bizi ilgilendiren pasajların neşri için bk. yukarıda n. 34.

meyecek olursa, al-ʿAẓīmī'nin, özellikle ilk haçlı seferi ve Urfa kontluğu hakkında, hiç bir doğru bilgiye sahip olmadığını iddia etmek mümkün olurdu. Onun verdiği pek kısa, kronolojik bakımdan tamamiyle yanlış bilgiyi değerlendirmek imkânsız değilse de güçtür. Devremiz için verdiği malûmat arasında Harran savaşının cereyan ettiği mahal olarak belirttiği, başka kaynaklarda bulunmayan yegâne yer adını da hiç bir tarihî veya coğrafî eserle tevsik edemediğimizi üzüntü ile kaydetmek isteriz.

Yine Urfa'ya komşu bir bölgede ve aynı tarihlerde yaşamış olan Aḥmed b. Yūsuf b. ʿAlī b. al-Azraḳ al-Fāriḳī'nin *Tārīḫ al-Fāriḳī*[36]'si de Urfa tarihinin bizi ilgilendiren kısmı için hayâl sükûtuna sebeb olan eserlerdendir; pek sınırlı olarak faydalanabildik.

Devremizin muâsırlarından oldukça muahhar bir zamanda eserlerini telif etmiş olan müslüman tarihçileri, esas bakımından hepsi de İbn al-Ḳalānisī'ye dayanmakla beraber, bazı, zamanımıza intikal etmemiş kaynaklardan da faydalanarak Urfa kontluğunun bilhassa Baudouin du Bourg devresine ait yeterli bilgi vermektedirler. Bu eserlerin başında, islâm dünyasının sıhhat ve önem bakımından hiç şüphesiz önde gelen eseri, İbn al-Aṯīr'in *al-Kāmil fi't-tārīḫ*'i zikredilmelidir[37]. Onun, haçlı seferlerinin ilk safhaları için esas kaynağı olan İbn al-Ḳalānisī'nin eserini her hadise için itina ve ihtimam ile kullanmadığı, bazı vakaların hikâyesinde İbn al-Ḳalānisī rivayetinin belirli bir kısmını aldığı görülmektedir. Bunun, biraz evvel de belirtmiş olduğumuz gibi, İbn al-Ḳalānisī rivayetlerinden özellikle ilk haçlı seferine ait olanlarının pek tatminkâr olmayışının büyük islâm müverrihince de farkına varılmış olması ile izah edilmesi mümkündür. Ancak İbn al-Aṯīr, bazı hallerde, İbn al-Ḳalānisī'nin tam metnini görmemiş intibaını uyandırıyor. Onun meselâ rivayetinin bir kısmını hemen aynı kelimelerle tekrar ettiği İbn al-Ḳalānisī'nin Harran savaşı hakkındaki kayıtlarında mevcut olan tarihi atlaması kanaatimizce pek olağan değildir (bk. aşağıda s. 92).

1186'da Bağdad'da doğan ve 1256 yılında Dimaşḳ'da vefat eden Sibṭ

36 510 yılı Şevval (Şubat 1117)'inde doğan ve 1176'dan sonra ölen (Brockelmann, *G.A.L., Suppl.*, I, s. 569 vd.) bu müellifin Anadolu'nun türkler tarafından fethi bakımından büyük değeri olan eserinin sultan Sencer devrine kadar olan kısmı neşredilmiştir : *Tārīḫ al-Fāriḳī*, nşr. Awad, B.A.L., Cairo 1959. Ayrıca bk. Cahen, *ayn. es.*, s. 46 vd.

37 ʿİzz ad-Dīn İbn al-Aṯīr, *al-Kāmil, Ibn el-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur*, nşr. Tornberg, C.J., 12 cild, Lugduni Batavorum 1851-76 (metinde kısaltması: İbn al-Aṯīr). 1233'de vefat eden müellif ve eseri hakkında bk. *İbnül'Esîr maddesi, İ.A.*; Cahen, *ayn. es.*, s. 58 vdd.

b. al-Cavzî[38] devrimiz ve konumuz hakkındaki bilgisini doğrudan doğruya İbn al-Ḳalānisî'den almış ve bunu da çoğu zaman bizzat belirtmiştir. Biz onun Topkapı Sarayı, Ahmet III. kütüphanesinde bulunan yazmasından (No. 2907/13 B) faydalandık.

Araştırmamıza önemli katkıda bulunan eserlerden birisi de 1191'de doğup 1262'de Kahire'de ölen Halebli Kamāl ad-Dīn Abu'l-Ḳāsim ʿOmar... İbn al-ʿAdīm'in *Zubdat al-Ḥalab min tārīḫ Ḥalab* adlı eseridir[39]. İbn al-ʿAdīm de, daha ziyade İbn al-Ḳalānisî'ye dayanmakla beraber, bilhassa Musul emîri Mevdud'un, Haleb bölgesine temas eden ikinci ve üçüncü seferleri hakkında zamanımıza intikal etmeyen başka kaynaklara dayanan bazı orijinal bilgiler vermektedir. Müellifin diğer mühim eseri olan *Buġyat al-Ṭalab fī tārīḫ Ḥalab*'de konumuzu ilgilendiren tafsilâta rastlayamadık.

Daha muahhar islâm müverrihleri, ezcümle Ẕahabî, İbn Kaşîr, ʿAynî v.s.[40] İbn al-Ḳalānisî ile İbn al-Aşîr'in verilerini tekrarlamakla yetinmişlerdir, orijinal bilgi arzetmezler.

D. *Diğer kaynaklar.* Bizans tarihçiliğinin konumuz için arzettiği bilgi pek az ve önemsizdir. Bu hususta bahis konusu olabilecek yegâne kaynak olan Anna Komnene'nin *Alexias*[41]'ı, Urfa ve kontlarına, Antakya'yı işgal eden haçlılara verdiği önemin binde birini bile tanımamıştır. Baudouin de Boulogne'un kontluktan önceki bir iki davranışını bu kaynağa göre belirttik.

İslâm coğrafyacılarının eserlerinden de bölgenin yer adlarını tesbit ba-

38 Eseri olan *Mirʾāt az-Zamān*'ın, Garş an-Niʿma'nin aslı kayıp mühim eserine dayanan ve 1086 yılına kadarki olayları içine alan kısmı Sevim, A. tarafından neşredilmiştir: *Mir'âtü z-zeman fî tarihi'l-Âyan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, No. 178,* Ankara 1968. Sibṭ'ın şahsiyeti ve eseri hakkında krş. *İbnülcevzî maddesi, İ.A.;* Cahen, *ayn. es.,* s. 64 vdd.; Kafesoğlu, İ., *ayn. es.,* s. XVII vd.

39 Nşr. Sāmī ad-Dahhān, 3 cild, Dimaşḳ 1951-1968 (metinde kısaltması: İbn al-ʿAdīm, *Zubda).* Müellif ve eserleri için bk. *ayn. es.,* Önsöz; Cahen, *ayn. es.,* s. 62 vd.

40 Bunlar hakkında *İ.A.,* Brockelmann, *G.A.L.,* ve *Suppl.,* Cahen, *ayn. es.,* Kafesoğlu, İ., *ayn. es.,*'de toplu bilgi ve bibliyografya verilmiştir.

41 Neşir ve fransızca terc. Leib, B., *Anne Comnène. Alexiade. Regne de l'empreur Alexis I Comnène (1081-1118),* 3 cild, Paris 1937-1945. Diğer neşir ve tercümeleri için bk. Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge,* s. 61, No.* 1209. Biz bu eserin almanca tercümesinden faydalandık: Schiller, Fr., *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des griechischen Kaisers Alexius Komnenes, beschrieben durch seine Tochter Anna Komnena, Allgemeine Sammlung historischer Memoires,* Jena 1790.

kınından yeteri derecede faydalanmamız mümkün olmadı; bunun sebebi, kontluk devrinde adı geçen yerlerin haçlılarca veya ermenilerce kaydedilen yabancı tesmiye şekilleridir. Ayrıca bu coğrafî eserlerde devrimizi aydınlatacak tarihî bilgiye de rastlayamadık. Bölgenin haçlı devrinden kalma kitabe veya mimarî eseri, haçlı devrine ait sikkesi de zamanımıza intikal etmemiştir.

E. *Araştırmalar ve modern umumî eserler.* Urfa haçlı kontluğunun tarihi hakkında şimdiye kadar iki hususî araştırma yapılmıştır. Bunlardan biri Paul Gindler'in *Graf Balduin I. von Edessa* ünvanı ile yapmış olduğu doktora tezidir (Halle 1901). 79 sayfadan ibaret olan bu eser, ünvanının da belirttiği gibi sadece bu kontluğun kurucusunu mevzu edinmiştir. Kuruluş tarihi hakkında bazı pek önemli neticelere varmış olan bu mühim eser sadece haçlı kaynakları ile Urfalı Mateos'un verdiği bilgiye dayandığı için vardığı hükümlerin çoğunda tarafsız kalamamıştır. Bununla birlikte önemini yitirdiği iddia olunamaz.

Varlığından Cahen'in zikri ile haberdar olduğumuz ikinci araştırma şudur[42] : Deleau, *Le comté d'Edesse (diplôme d'études,* Sorbonne 1900, manüskri halinde). Basılmamış olan bu eseri görmek imkânını bulamadık. Başka bibliyografya eserlerinde de ismi geçmeyen bu eserden, Cahen tarafından da kitabının hiç bir bölümünde istişhad edilmemesi, gerekli ilmî seviyeye sahip bulunmadığı intibaını uyandırmakta ise de, elyazması halinde bulunduğu ve aşağı yukarı 72 yıllık bir maziye sahip bulunduğu için fotokopisini de sağlayamadığımız bu eseri göremediğimize yine de esef ediyoruz.

Urfa tarihine tahsis edilmiş biri fransızca[43] diğeri türkçe[44] üçüncüsü ingilizce[45] eserden ilk ikisi, ünvanlarının da belirttiği gibi, Urfa kontluğu devresinden önceki zamanı incelemektedirler. Segal'in çok güzel resim ve plânlarla süslenmiş olan kitabı oldukça geniş bir bibliyografya da ihtiva ediyor (s. 265-289). Şehrin tarihine tahsis ettiği sayfalar içinde devrimize de temas eden (s. 225-235) Segal, ancak mücmel bilgi veriyor. Eser, Urfa 'nın «kutsal = blessed» havasına uygun bir tutumda kaleme alındığı için alı-

42 Cahen, *ayn. es.,* s. 102.

43 Duval, R., *Histoire politique, réligieuse et littéraire d'Edesse jusqu' à la première croisade, J.A.,* 1891-1892.

44 Işıltan, F., *Urfa bölgesi tarihi. Başlangıçtan h. 210 = m. 825'e kadar,* İstanbul 1960.

45 Segal, J.B., *Edessa. «The blessed city»,* Oxford 1970.

şılmış batı ilim tekniğine ancak zoraki bir şekilde uymaktadır. Sadece haçlı ve yerli kaynakların verisine dayandığı için de geniş ufka sahip olamamıştır.

Umumî haçlı tarihlerinin hepsi, tabiî olarak gerek Urfa kontluğunun kuruluşundan gerekse bu bölgede vuku bulan olaylardan telif plânları çerçevesinde bahsederler. Bunların hemen hepsinın de muayyen bazı aşırı temayüllere sahip olduğu bilinen bir keyfiyettir: Grousset'nin frank (=onun için fransız) milliyetçiliği ve ermenilere temayülünü göstermeye çalışan tutumu, Runciman'in bütün olayları Bizans imparatorluğu zaviyesinden mütalâası, Waas'ın her türlü haçlı hareketini sadece dindarane motiflere bağlamak gayreti. Bizi ilgilendiren konularda bu modern tasvirlerin tenkid ve muhasebesi ait olduğu yerlerde yapılmaya gayret edilmiştir[46].

46 Modern haçlı seferleri tarihleri için krş. Bibliyografya ve kısaltmalar bölümü.

I

URFA KONTLUĞUNUN KURULUŞU VE BAUDOUIN DE BOULOGNE

(1098-1100)

Urfa kontluğunun kurucusu Baudouin de Boulogne[1]'dur. Haçlı müelliflerince adı Baldevinus[2], Balduinus[3], Baldoynus[4], islâm kaynaklarında buna uygun olarak Bağdvîn[5] şeklinde kaydolunan bu mühim şahsiyet, bilindiği gibi, sadece Urfa haçlı kontluğunun müessisi olmakla kalmamıştır. Baudouin, aşağı yukarı üç yıla yaklaşan Urfa'daki faaliyeti dışında, Kudüs haçlı devletinin resmî ilk kralı olarak 1118 yılına kadar yaşamış ve idarî, siyasî ve askerî icraatıyle doğu frank devletinin gerçek anlamda kurucusu olmuştur[6]. Bu itibarla hayatı ve icraatı pek çok eser ve makaleye konu teşkil etmiştir.

Halbuki haçlı seferlerinin başlangıcında Baudouin, henüz diğer büyük reisler arasında sayılabilecek bir hüviyete malik görünmemekte idi. Babası Boulogne kontu Eustache II. ile annesi, aşağı Lotharingia (=Lorraine) dükü (=Herzog) Gottfried II. (=Godefroi)'in kızı ve vârisesi Ida'nın izdivacından üçüncü oğul olarak dünyaya gelmişti. Doğum tarihi belli olmamakla beraber, ağabeyisi Godefroi de Bouillon'un 1060 yıllarında doğmuş olduğu umumiyetle kabul olunduğuna göre ve bundan da daha büyük bir ağabeye

1 Tezimizde gerek bu ve gerekse kontluğu tevarüs eden diğer zevatın adlarını fransızca şekliyle vermeyi münasip bulduk. Baudouin, Mukaddes Roma-Germen imparatorluğuna tâbi bir ülkeye mensup olmakla beraber, gerek Urfa'da ve gerekse birinci haçlı seferi esnasında Suriye ve Filistin'de kurulan diğer devletlerde kültür ve medeniyet daha ziyade lâtin karakteri taşıdığı gibi, konuşulan resmî dil de bir nevi fransızca idi. Bunların adlarını kendi dillerine uygun şekilleriyle (Balduin, Gottfried, v.s.) kaydetmelerine rağmen, alman âlimleri de bunların fransız addolunabileceği kanaatindedirler. Krş. Delbrück, *Weltgeschichte*, II, s. 540. Ayrıca bk. Grousset, I, s. 12.

2 Albertus Aquensis, II, 1, s. 299.

3 Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 337; Radulfus Cadomensis, 37, s. 632; Villermus Tyrensis, VII, 5, s. 283.

4 Tudebodus, *Historia peregrinorum, R.H.C., occ.*, III, 165-229. 135, s. 226.

5 İbn al-Ḳalānisī, indeks; İbn al-Aṯīr, indeks; İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, indeks.

6 Grousset, I, s. 205 vd.; Munro, s. 72; Runciman, I, s. 326; Waas, II, s. 90.

(Eustache III. de Boulogne) sahip bulunduğuna nazaran, onun da 1061-1070 yılları arasında doğmuş olduğu kabul olunabilir[7].

Boulogne kontluğunun Manş kanalının iki sahilinde bulunan arazisi büyük ağabeyisi Eustache III.'ın idaresinde idi. Anne tarafından tevarüs edilen aşağı Lotharingia ise alman imparatoru Heinrich IV. tarafından oğlu Konrad'a tevcih edilmek üzere geriye alınmıştı. Sadece Ardennes bölgesindeki Bouillon şatosu ile civarındaki araziden müteşekkil kalmış bulunan herzogluk (=düklük) bölgesine ise ailenin ikinci çocuğu olan Godefroi hâkimdi. Bu sebeble Baudouin her hangi bir mülke sahip değildi. Ailesi tarafından ruhanî mesleğe intisabı kararlaştırılmış ve o da Reims, Cambrai ve Liège'deki ruhban okullarında tahsil etmişti[8]. Ancak onun yaradılış bakımından ruhanî mesleğe hiç uygun olmadığı, hayatının sonraki akışından pek açık bir surette görülmektedir.

Baudouin'in haçlı seferinden önceki faaliyeti hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir. Biz kendisinin ruhanî tahsilini bir müddet sonra terk ederek küçük ağabeyisi Godefroi de Bouillon'un hizmetine girmiş olduğunu tahmin eden Runciman'in bu mütalâasını kaydetmekle yetiniyoruz[9]. Runciman'in bu düşünüşünde haklı olduğunu, Anadolu'da vukua gelen hadiseler de teyid etmektedir[10].

Baudouin'in daha haçı kabul ederken, papa Urbanus II. (1088-1099)'un rayına oturtmuş olduğu bu büyük hareketi tamamiyle kendi menfaati zaviyesinden mütalâa ettiği açıkça beliriyor. Ailevî durumu biraz önce de belirtildiği gibi, kendisinin yurdunda geleceğinden büyük ümitler beslemesine müsait değildi. İmparatorluk sınırları içindeki herzogluğunu mu-

7 Krş. Gindler, s. 7. Baudouin'in hayat ve icraatı bakımından birinci derecede kaynak addolunması gereken Albertus Aquensis muhtelif pasajlarında onu ağabeyisi Godefroi'nın üvey kardeşi olarak göstermekte, fakat umumiyetle «kardeşi» olarak zikretmektedir.

8 Grousset, I, s. 13 vd., 205 vdd.; Munro, s. 71; Runciman, I, s. 146; krş. Dodu, G., *Histoire des institutions monarchiques dans le royaume latin de Jérusalem, 1099-1291*, Paris 1894, s. 137.

9 Runciman, I, s. 146. Krş. Gindler, s. 8.

10 Nitekim Baudouin'in, büyük ağabeyisi Eustache ile müşterek faaliyeti yoktur. Esasen Eustache'ın, haçlı seferine katılmış olmakla beraber Godefroi ile Macaristan üzerinden değil, Bari'den deniz yolu ile Yunanistan'a ve oradan Via Egnatia üzerinden İstanbul'a gelip orduya burada katıldığı da rivayet edilir. Bk. Albertus Aquensis, II, 21, s. 314, terc. Hefele, I, s. 61; krş. Runciman, I, s. 147 n. 1.

hafaza edebilmek endişesiyle alman imparatoru Heinrich IV.'in papalığa düşman siyasetine belki de gerektiğinden fazla angaje olmuş bulunan ağabeyisinin gölgesinde yaşamak bu muhteris şahsiyete her halde pek parlak görünmemiş olmalıdır[11]. Bundan dolayı sevinçle karşıladığı bu maceralı seferi, doğuda kendisine büyük imkânlar sağlayacak bir vesile addettiği ve daha yola çıkarken, bir daha geri dönmemeyi kararlaştırdığı anlaşılıyor. Nitekim Baudouin, bir kaç istisnasıyle diğer büyük haçlı seferi reislerinin aksine, karısı, norman asıllı Godvere de Toëny (veya Tosni) ile adlarını bilmediğimiz küçük çocuklarını da beraberine almıştı[12].

Başarı ile sona erdiği kabul edilebilecek yegâne haçlı hareketi olan birinci sefer esnasında Baudouin'in faaliyeti hakkında kaynaklarda oldukça geniş bilgi mevcuttur. Urfa kontluğu kurucusunun tezimiz bakımından önemli olan şahsiyetini iyice anlayabilmek için, fazla tafsilâta girişmeden, onun bu önceki faaliyetine de temas etmek faydalı olacaktır[13].

Baudouin, seferin Macaristan'da geçen kısmını macar kralı Kalman[14]'ın (1095-1116) yanında rehin olarak geçirmiş, ordu Belgrad'a varınca iade olunmuştu. 23 Aralık 1096'da[15] İstanbul önüne gelen Godefroi Bizans im-

11 Heinrich IV. ve papalık ilişkileri için krş. Gebhardt, B., *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, Stuttgart 1954⁸, s. 255 vdd.; Rassow, P., *Deutsche Geschichte im Überblick*, Stuttgart 1962², s. 147 vdd.

12 Baudouin'in bu ilk hanımı, Normandie bölgesinde Toëny ve Conches hâkimi ve Normandie sancaktarı kont Raoul ile kont Simon de Montfort'un kızı Elizabeth'in izdivacından dünyaya gelmişti. Baudouin ile evlendiği zaman, Meulant kontu Robert de Beaumont'dan boşanmış bulunuyordu. Kendisinin ilk izdivacından bir çok çocuğu olmuştu. Krş. Gindler, s. 8. Bunların isimleri malûm değildir. Ancak ilerde de göreceğimiz gibi Maraş'da anneleriyle aynı zamanda öldükleri umumiyetle kabul olunan «Baudouin'in çocukları» nın, aslında onun bu üvey çocukları olduğu düşünlebilir. Çünkü Baudouin'in, Godvere'nin ölümünden sonra yaptığı iki evlenme de çocuksuz kalmıştı. Krş. aşağıda s. 56 vd. ve n. 218.

13 Bu hülâsayı Runciman ve Grousset'nin eserlerine dayanarak yapıyorum. Ermenilerle ilk temasından itibaren ayrıca kaynakların verdiği bilgi de mukayeseli olarak arzedilecektir.

14 Batılı tarih yazarlarınca adı Koloman şeklinde verilen macar kralı Kalman (bk. Eckhart, *Macaristan tarihi*, terc. Kafesoğlu, İ., Ankara 1949, indeks)'ın Godefroi ile Ödenburg'da yaptığı mülâkat sırasında, macar kralı, ordunun geçişine ancak haçlı reisinin kardeşi Baudouin'in karısı ve çocuklarıyla birlikte rehine olarak verilmesi şartıyla müsaade edeceğini bildirmişti. Bk. Albertus Aquensis, II, 4, s. 302, terc. Hefele, I, s. 43; krş. Runciman, I, s. 148.

15 Krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 264.

paratoru Aleksios'un (1081-1118) kendisine vassallik yemini etmesi teklifini reddedince haçlıların iaşesi Bizanslılarca kesildi. İşte daha burada Baudouin'in ne kadar büyük bir karar verme süratine sahip olduğu görüldü. Ağabeyisi Godefroi de Bouillon tereddüd içinde iken Baudouin derhal İstanbul varoşlarını yağmalamaya başlamıştı. Onun takındığı bu kesin tavır imparatoru, metodunu değiştirmeye sevketti.

Godefroi ve Baudouin kardeşler ancak diğer haçlı gruplarının gecikmesi ve Aleksios'un da kendilerine karşı bütün kuvvetini kullanacağını hissettirmesi sebebiyle 5 Nisan 1097'de istenilen vassallik yeminini ettiler. Böylece Bizans imparatorunu, fethedecekleri bütün bölgelerin yüksek hâkimi olarak tanımayı ve geri alınan şehir ve bölgelerden evvelce imparatora ait olmuş bulunanları imparatorluk memurlarına teslim etmeyi kabul etmiş oluyorlardı. Hiç olmazsa Baudouin'in bu yemini ederken samimi olmadığı müteakip harekâtından görülecektir.

Baudouin'in Ermenilerle ilk teması

Gerçekten de Baudouin daha İznik önündeki mücadele sırasında Bizans imparatorluğu ve bu devletin doğu sınırlarındaki durum ile yakından ilgilenmeye ve bu hususlarda kendisini aydınlatacak kimselerle tanışmaya ve danışmaya başlamış görünmektedir. Nitekim onun, Albertus Aquensis[16] tarafından Bizans imparatorluğunun zindanından kaçarak İznik'de haçlı ordusuna katıldığı bildirilen Bagrat adında bir ermeni sergerdesi ile tanışıp onu maiyetine aldığı anlaşılıyor[17].

Bagrat hakkındaki bilgimiz sadece Albertus Aquensis'e ve haçlı seferinin ilk hareketleri hakkında onu sadakatle kopye etmiş ve onun bildirdiklerine ancak pek az yeni bilgi ilâve edebilmiş olan muahhar kronist Villermus Tyrensis'e dayanmaktadır. Diğer haçlı müverrihleri ve onlardan ayrı olarak bu zamanı idrak etmiş bir kimse olan Urfalı Mateos, eserlerinde ondan hiç bahsetmezler. Villermus Tyrensis, onun Goğ-Vasil'in kardeşi olduğunu zikreder[18]. Villermus'un kaynağı olan Albertus'da ise, bu mânâya

16 Albertus Aquensis, III, 17, s. 351, terc. Hefele, I, s. 108.

17 Albertus Aquensis (aynı yer), Bagrat hakkında «Vir instabile et magnae perfidiae» (dönek ve çok sadakatsiz bir adam) tabirini kullanmaktadır.

18 Bk. Villermus Tyrensis, VII, 5, s. 28 vd. Krş. Gindler, s. 31; Stevenson, s. 23; Grousset, I, s. 52; Runciman, I, s. 204.

gelecek bir kayda rastlanamamaktadır[19].

Baudouin'de, Bagrat ile tanıştıktan sonra, haçlı seferinin yolu üzerinde bulunan ermenilerle bağlantı kurmak ve mümkün olduğu takdirde türkler tarafından büyük bir tazyik altında tutulduğunu öğrendiği bu kavmin oturduğu topraklar üzerinde kendisine bir hâkimiyet sahası bulmak fikrinin geliştiği kolayca anlaşılıyor. Bunun en kesin delili, ana haçlı ordusunun 14 Eylül 1097 tarihinde[20] Konya Ereğlisi'ne vardığı sırada, yine kendisi gibi macera ve hâkimiyet peşinde koşan norman Tankred'in ordudan ayrılıp Kilikya topraklarına girmesi üzerine, kendisinin de aynı bölgeye gitmeye karar vermiş olmasıdır. Onun bu suretle kendisinden önce diğer bir haçlı reisinin ermeni halkı ile temas edip onların güvenini kazanmasının önüne geçmek istediği pek belli ve bu bölgede vuku bulan harekât bu düşünceyi en kat'î şekilde doğrulayıcı mahiyettedir. Nitekim onun, sadece 100 şövalye ve 200 piyadeden ibaret küçük bir kuvvetle sefere girişmiş bulunan Tankred'i, çok daha kuvvetli bir birlik, 500 şövalye ve 2.000 yaya[21], ile adım adım takip ederek işgal ettiği Tarsus ve Adana şehirlerinden hemen hemen zorla, tehdid ederek söküp çıkardığı görülür[22].

Özellikle Tarsus ve Adana'da küçük de olsa garnizonlar bırakması Baudouin'in bu ilk safhada Kilikya'da bir hâkimiyet kurmayı düşündüğünü telkin etmektedir. Fakat müteakip olaylar onun bu fikrinden pek çabuk vazgeçtiğini gösteriyor. Baudouin'in, Tankred'in arkasından Kilikya'da son olarak temas ettiği Misis'de artık Kilikya'da bir devlet kurmak düşüncesini bir tarafa bıraktığı belli olmaktadır. O bu defa, üstün kuvvetlerine dayanarak yeni bir zorbalığa girişmediği gibi, Tankred ve maiyetinin, kolayca püskürtmeye muvaffak olduğu baskınlarına rağmen, barışsever bir tutum takınmıştır.

Baudouin'in bu hareket tarzını, içinde bulunulan yaz aylarında Çukurova ikliminin kendisine dayanılmaz göründüğünü tahmin eden Runci-

19 Bu hususta diğer kaynaklarda da bir bilgiye rastlayamadık. Ermeni reislerinin birbiriyle ilişkilerine karşı büyük ilgi duyan Ter-Gregorian-Iskenderian (s. 25) da Goğ-Vasil ile Bagrat'ın kardeş olduklarına dair her hangi birşey söylememektedir.

20 Tarih hakkında krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 504; Gindler, s. 17.

21 Bu rakamlar için bk. Radulfus Cadomensis, 35-37, s. 631-633.

22 Konumuzu doğrudan doğruya ilgilendirmediği için tafsilinden çekindiğimiz bu ilgi çekici sefer hakkında bk. Gindler, s. 17 vdd.; Grousset, I, s. 43 vd.; Runciman, I, s. 197 vd.

man'e uygun olarak mütalâa etmek pek doğru olmasa gerektir[23]; asıl sebebin, iki haçlı reisi arasındaki tatsız olayların Baudouin'i daha haksız durumda göstermesi ve onun bu bölge hıristiyanları yanında itibarını zedelemesi olduğunu kabul etmek kanaatimizce gerçeğe daha yakın olmalıdır. Belki de Bagrat, onun kendi bölgesindeki ermenilere yardımını sağlamak üzere, Baudouin'e daha uygun şartların mevcut olduğu Fırat bölgesini tercih ettirecek telkinlerde bulunmuştur.

Her ne hal ise tarihî gerçek Baudouin'in Kilikya topraklarını terkederek maiyetinde bulunanlarla birlikte bu sırada Maraş'a ulaşmış bulunan esas haçlı ordusuna katılmış olduğudur[24]. Baudouin'in Maraş'a gelişi, Runciman[25] tarafından onun ordudan ayrılışı sırasında ağabeyisi Godefroi'nın yanında bırakmış olduğu karısı Godvere'nin ağır surette hastalandığı, Grousset[26]'ce ise Godefroi de Bouillon'un av esnasında bir ayı tarafından tehlikeli şekilde yaralanmış olması haberi ile motiflendirilmektedir. Godefroi'nın avda yaralanması hakkında Albertus Aquensis[27]'in verdiği bilgi bu hadisenin ordunun Konya'ya varmasından önce vuku bulduğunu gösterir mahiyette olduğu cihetle Grousset'nin fikrine katılmak zordur[28].

Baudouin'in Maraş'a dönüşünü, Runciman'e uygun olarak, karısının rahatsızlık haberiyle bir dereceye kadar izah etmek mümkün olur. Fakat asıl sebebi, onun ya Bagrat'ın kendisini ikna etmesi suretiyle, veya daha Kilikya'da iken Fırat bölgesi ermenilerinden kendisini bölgelerine davet eden mesajlar almış olması, hatta kendisine bu bakımdan elçilerle müracaat edilmesi dolayısıyle ana orduya ulaşıp bu meseleyi ağabeyisi Godefroi de Bouillon ile müzakere etmek istemesi teşkil etmiş olmalıdır. Baudouin, Maraş'a geldiğinde muhtemelen zevcesi ve küçük çocukları ölmüş bulunmakta

23 Runciman, aynı yer. Tankred, Ereğli yanındaki karargâhtan 15 Eylül 1097'de ayrılmıştı. İki haçlı reisinin Kilikya maceraları böylece Eylül ayının sonlarına ve Ekim başlarına isabet etmektedir. Bunlar ise Çukurova'da en müsait iklim şartlarının hüküm sürdüğü aylardır. Üstelik gayesi çok daha güneye, Filistin'e ulaşmak olan haçlıların Çukurova iklimini bu kadar erken yadırgamaları için bir sebeb yoktur ve esasen Baudouin'in bilâhare hâkimiyetini kurduğu Elcezire bölgesinde daha müsait hava şartlarına tesadüf ettiğini iddia etmek de mümkün olmasa gerektir.

24 Takriben 15 Ekim 1097 tarihinde. Krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 511; Grousset, I, s. 48.

25 Runciman, I, s. 200.

26 Grousset, I, s. 48.

27 Albertus Aquensis, III, 4, s. 341, terc. Hefele, I, s. 90 vdd.

28 Grousset, I, s. 49.

idiler. Onun Maraş'da ancak iki gün gibi kısa bir müddet kalmış olması her halde bu şekilde tefsir olunabilir[29].

Baudouin'in Fırat bölgesine hareketi, Haçlı ordularının sayısı hakkında bazı mülâhazalar

Birleşik haçlı ordusu takriben 17 Ekim 1097 tarihinde, güneye, Antakya üzerine hareket ederken Baudouin yeniden ağabeyisinin yanından ayrılmış ve konumuzu teşkil eden bölgeye yönelmiş bulunmakta idi[30].

Baudouin'in Urfa haçlı kontluğunun kurulması ile sonuçlanan önemli seferine çıkarken yanında bulunan kuvvetin sayısı hakkında ileri sürülen fikirler üzerinde bir nebze durmamız gerektiğine inanıyoruz. Gerçekten gerek haçlı seferlerine katılan batılı kuvvetlerin bütünü ve gerekse muhtelif savaşlara katılan savaş birliklerinin ayrı ayrı kuvvetleri üzerinde şimdiye kadar bu konu ile uğraşan bütün tarihçiler birbiriyle uyuşması imkânsız tahmin ve kanaatler ileri sürmüşlerdir.

Haçlı seferleri devrini idrak eden batılı ve doğulu tarih yazarları birbirinden ayrı iki dünyanın bu büyük çatışmasını o zamana kadar duyulmamış bir heyecan içinde izlemişler ve tasvirlerini bu heyecan havası içinde pek büyük mübalâğalarla intikal ettirmişlerdir. Birinci haçlı seferine bizzat katılmış olan Fulcherius Carnotensis[31], bu sefere katılan savaşcı sayısını 600.000 olarak göstermektedir. Bu devrin Bizans tarih yazarlığını temsil eden Anna Komnene[32] sadece Godefroi de Bouillon'un kuvvetlerini 10.000 şövalye ve 70.000 yaya olarak kaydetmiştir.

Birinci haçlı seferine katılan ordular arasında sayı bakımından Godefroi'nın kuvvetinden üstün olanların -meselâ Toulouse kontu Raimond de St. Gilles'in birliği- varlığı bilindiğine göre, verilen bu rakamlara ina-

29 Krş. Grousset, I, s. 49; Runciman, I, s. 201.

30 Gindler (s. 30), ana haçlı ordusunun Maraş'dan 17 Ekim 1097'de hareket ettiğini, Baudouin'in bu orduya bir gün refakat ettikten sonra ayrıldığını, yani esas Fırat seferine 18 Ekim 1097'de başlamış olduğunu kaydetmektedir; krş. ayrıca Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 512 vd.

31 Fulcherius Carnotensis, I, 10, s. 334, terc. McGinty, s. 32.

32 Anna Komnene, II, 10, 9, s. 220. *Zimmersche Chronik* (s. 27) Godefroi'nın yanında hattâ 300.000 kişilik bir ordu bulunduğunu bildirir (Runciman, I, Appendix II, s. 336 n. 1'den naklen).

nılacak olursa hıristiyan savaşcı sayısını milyonun üstünde kabul etmek gerekecektir. Bu devir için muasır yerli kaynakların zamanımıza intikal etmiş en önemlisi olan Urfalı Mateos[33] da doğuya gelen kuvvetlerin sayısını mübalâğada batılı meslektaşlarından hiç geri kalmamakta, onları denizin kumu, göğün yıldızları ile kıyasladıktan sonra, 500.000 kişilik bir ordu ile[34] Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan I.'ın 600.000 kişilik ordusunu yendiklerini kaydetmekte ve ayrıca her fırsatta bunların sayılarının çokluğunu belirtmektedir. Müslüman kaynaklarına gelince, bunlar özellikle birinci haçlı seferi hakkında her hangi bir sayı vermeden sadece orduların kalabalıklığını belirtmekle yetiniyorlar.

Bütün bunların gerçeğe uygun olmadığı pek açıktır. Ortaçağın, milyonluk, hatta yüzbinlik orduları iaşe ve ikmâl bakımından pek büyük imkânlara sahip bulunduğunu iddia etmeye imkân yoktur. Bu açıdan hareketle modern batılı savaş tarihçileri kendilerine has metodlarla yeni tahminlere girişmişler ve onlar da, kabul edildikleri takdirde bütün haçlı seferleri vâkıasını son derecede önemden düşürecek pek mütevazı rakamlarda karar kılmışlardır. Bu cümleden olarak meselâ içinde bulunduğumuz yüzyılın en şöhretli savaş tarihçilerinden Hans Delbrück[35] birinci haçlı seferine iştirak eden bütün orduların savaşcı sayısını şövalye ve yaya, hepsi beraber, 9.000'e irca etmek suretiyle bütün haçlı hareketini gerçekten acınacak ve gülünecek bir seviyeye indirmekten çekinmemiştir. Ferdinand Lot[36]'ya gelince, o da, bu hususta daha insaflı davranmamakta ve sefere katılan şövalye sayısını 2.900 olarak tesbit ederken gerçeğe çok yaklaştığını zannetmektedir.

Doğrudan doğruya haçlı seferleri tarihini mevzu edinen batılı tarihçiler ise, belki de bu kadar küçük sayılarla bütün bir çağa damgasını vurmuş olan hadiselerin yaratılamayacağı vâkıasını göz önünde tutmak suretiyle, ya Chalandon[37] gibi sadece muasır kaynakların verdiği rakamları mübalâğalı bulmak fakat kendiliğinden her hangi bir tahmine girişmemek, veya Grousset gibi savaşcı sayısını hiç vermemekle yetinmiş[38], veyahut da

33 Urfalı Mateos, CL, s. 188.

34 Urfalı Mateos, CLI, s. 190.

35 Delbrück, *Weltgeschichte,* II, s. 542.

36 Lot, F., *L'art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le proche orient,* I, Paris 1946, s. 129 vdd.

37 Chalandon, *Histoire de la première Croisade,* Paris 1925, s. 112.

38 Grousset umumiyetle «başı bozuk haçlı seferi» olarak adlandırabileceğimiz Pierre l'Ermite ve benzerlerinin sürükledikleri kitleler hakkında kaynakların umumiyetle ver-

Runciman'in yapmış olduğu gibi haçlı müverrihlerinin verdikleri rakamların sonundaki bir sıfırı silmek suretiyle[39] şövalye miktarını 4.500'e, yaya savaşçıları ise 30.000'e çıkartarak vicdanını teskin ettiğine inanmıştır. Setton tarafından neşredilen ve en son yayınlanan haçlı seferleri tarihinde ise Frederic Duncalf[40] orduların büyüklüğü meselesini çözülmesi ümitsiz -«hopeless»- addediyor. Zikrettiğimiz bu sonuncu kayda hak vermemek aslında mümkün değildir. Çünkü kaynakların gerçekten zikretmiş oldukları sayıları nasıl mantıkan kabul etmek mümkün değilse, bunları birer sıfırını atarak gerçeğe yaklaştırdığını zanneden tarihçilerin düşüncelerine de katılmaya imkân görmüyoruz.

Ortada reddi imkânı bulunmayan bir vâkıa vardır: birinci haçlı seferine katılan ordular Avrupa'nın en batıdaki uzak bölgelerinden en müşkil şartlar altında ve büyük mahrumiyetler ve kayıplara uğramak suretiyle İstanbul'a kadar gelmiş ve bundan sonra da hemen hemen bütün Anadolu'yu önemli zikzaklar yapmak zorunda kalarak ve çok kanlı savaşlar vererek geçmişler, geçebilmişlerdir. Bizim düşüncemizin ağırlık noktası işte bu «geçebilmişler» vâkıasına dayanıyor. Çünkü bu, az sayıda kuvvetle başarılacak bir iş değildir.

Türkler daha pek kısa bir süre önce, şüphesiz hiç de küçümsenemeyecek kitlelerle Anadolu'yu hemen pek az istisnası ile fethetmişlerdi[41]. Anadolu'da yerleşme, yurt edinme halinde bulunuyorlardı. Bölge hâkimiyetleri arasında anlaşmazlıklar mevcut olmasına rağmen, 1093'den beri[42] Kılıç

dikleri rakamları tekrar etmekle beraber asıl teşkilâtlı orduların kuvvetleri hakkında her hangi bir tahmine yanaşmamıştır. O sadece meselâ Baudouin ve Tankred'in Kilikya harekâtında yanlarında bulundurdukları kuvvetler gibi büyük sayıları kapsamayan hallerde (I, s. 46) yukarıda bizim de kaydetmiş olduğumuz ve sadece Radulfus'un kayıtlarına dayanan bazı rakamlar verir, krş. yukarıda n. 21.

39 Runciman, I, Appendix II; Waas (I, s. 147), Runciman'ın rakamlarını tekrar etmekle beraber ordunun, seferin başlangıcında takriben bunun iki misli olması lâzım geldiğini iddia ediyor.

40 Duncalf (Setton, *A History of the Crusades*, I, 1969²), s. 254.

41 Bu hususta bk. Yınanç, M., *Anadolu'nun fethi*, tür. yer.; Kafesoğlu, İ., *Selçuklular maddesi, İ.A.;* Turan, O., *Selçuklular tarihi*, tür. yer.; aynı mlf., *Süleymanşah I. maddesi, İ.A.*

42 Süleymanşah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (veya Davud)'ın İznik'e gelişlerini, şimdiye kadar mutad olarak kabul edilen (bk. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, s. 216; Zambaur, s. 143; Turan, O., *Kılıç Arslan I. maddesi, İ.A.*) 1092 yılı yerine 1093 yılı başına vazetmek gerekeceğini sanıyoruz. Kılıç Arslan'ın, sultan Melikşah'ın ölümünden sonra göz hapsinde bulunduğu İsfahan'dan kaçarak İznik'e geldiği ve

Arslan I. gibi gerçekten kudretli bir hükümdarın etrafında birleşmeye başlamışlardı. Haçlıların gelişinden 26 yıl önce tam teçhizatlı, her türlü savaş tecrübesine sahip pek büyük, belki de Bizansın bu yüzyıl içinde çıkarabildiği en büyük orduyu -miktarı her halde 60.000'den aşağı değil-[43] bir gün içinde imha edercesine ortadan kaldıran türklerin, hele yurt edindikleri ülke içinde hiç de mütecanis olmayan, çoğu birbirinin dilini anlamayan muhtelif milletlere mensup 2.900 veya 4.500 atlıdan ve nihayet 30.000 piyadeden müteşekkil bir orduya arka arkaya yenilmiş olduğunu kabul etmek ne dereceye kadar doğru olur?

Böyle bir şeyin mümkün olamayacağını 1101 yılı haçlı seferleri kesinlikle ispat etmiştir. Nitekim 1101 yılında birbiri arkasına Anadolu'ya gelen üç ordudan birisinin 200.000, ikincisinin yalnız muharip kuvvet olarak 15.000, üçüncüsünün ise 60.000 kişilik olduğunu bütün haçlı müverrihleri ve modern batılı tarih yazarları, -ancak bunlardan birincisinin disiplinsiz bir kitle olduğu ihtirazî kaydı ile- hemen münakaşasız kabul ve kaydetmişler[44] ve bunların aynı yıl içinde türkler tarafından Anadolu'da imha olunduklarını da belirtmek zorunda kalmışlardır.

iktidarı Ebu'l Gazi'den devraldığı malûmdur (bu hususta krş. Turan, O., *Süleymanşah I. maddesi, İ.A.*). Diğer taraftan Melikşah'ın 20 Kasım 1092 (16 Şevval 485)'de vefat ettiği ve sultanın hanımı Terken hatun'un, küçük oğlu Mahmud'un babasının tahtına çıkmasını sağlamak ümit ve arzusu ile kocasının ölümünü bir müddet umumî efkârdan sakladığı da bilinen bir keyfiyettir (krş. Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devri*, s. 210). Böylece büyük sultanın ölüm haberi her halde İsfahan'a normalden daha uzun bir müddette ulaşmıştır. Anna Komnene (II, 6, 12, s. 78 vd.)'nin, Kılıç Arslan'ın İznik'de sevinçle —yani mukavemet görmeden— karşılanıp savaşcılarının ailelerini de buraya yerleştirdiğini kaydettiğine bakılırsa, onun İznik'e gelmeden Anadolu'da etrafına kuvvetler toplamak için bir süre oyalandığını kabul etmek gerekir. Böylece Kılıç Arslan ve kardeşinin İznik'e 1093'den önce varmalarının pek mümkün olamayacağı düşünülebilir kanaatindeyiz. Bu hususta hocam Fikret Işıltan'ın hazırlamakta olduğu bir makalede daha etraflı bilgi vereceğini arz etmek isterim.

43 Bu hususta krş. Kafesoğlu, İ., *Malazgirt muhârebesi, İ.A.*; Sevim, A., *Malazgirt meydan savaşı (T.T.K.*, XX. seri, sayı 1, Ankara 1971), s. 55 vd.; Eyice S., *Malazgirt savaşını kaybeden Romanos IV. Diogenes (T.T.K.* XX. seri, sayı 2, Ankara 1971), s. 46.

44 Runciman burada da, alışılmış bir sıfırı silmek metoduyla hareket edip (bk. yukarıda n. 39), Lombartların sayısını 20.000'e indiriyor. Kendi ifadesine göre büyük çoğunluğu bir serseriler topluluğundan ibaret olan böyle bir oıdu (!)'nın sonradan Anadolu'da Ankara'yı zapt, Çankırı'yı muhasara edip korkunç savaşlardan sonra tamamiyle imha olunmasını ve bunlara rağmen, bütün doğu esir pazarlarını tıklım tıklım dolduracak sayıda esir vermiş bulunmasını hangi ölçülere uyarak hikâye ve tasvir ettiğini anlamak mümkün değildir. Krş. Runciman, II, s. 19 vdd. Diğer orduların sayıları için bk. Grousset, I, s. 329 vd.

Şu halde azamî 35.000 kişilik bir oyuncak ordu ile Anadolu'yu geçmek mümkün değildi. Haçlı ordusunda bulunan müellifler bizzat, Eskişehir yanındaki savaşta türklerin bütün dağ ve vadileri doldurduğunu ve hayranlık doğuracak bir şecaat ve inadla savaştıklarını bildiriyorlar[45]. Türklerin özellikle Eskişehir yanındaki savaşta sadece haçlıların sayı üstünlüğüne boyun eğdikleri muhakkaktır. Zira savaş taktiği bakımından bir sürpriz her iki taraf için de aynen varid idi. Her iki taraf da birbirine meçhul savaş usullerine uyarak çarpışmışlardır.

Bütün bu mülâhazaların neticesi kanaatimizce şu olabilir: birinci haçlı seferine iştirak eden ordular savaşcı sayısı bakımından ortaçağlarda o zamana kadar savaşa sürülen kuvvetlerin en kalabalığına sahip idiler.

Modern savaş tarihçilerinin tahminleri belki de bu ordulara katılan asalet sınıfına mensup şövalyelerin sayısı bakımından doğru addolunabilir. Bunların her birinin maiyetinde ortalama 10 atlı muharip bulunduğu kabul edilecek olursa, o zaman 33.000 - 50.000 süvari sayısına ulaşılır ki, ancak bu takdirde bu büyük hareket için yeterli addolunabilecek bir kuvvet göz önünde canlanmış olur. Bu kuvvetin uzun süren yolculuk sırasında çekilen mahrumiyetler ve gerek Bizans, gerekse Türk kuvvetleriyle yaptıkları kanlı savaşlar sonunda hareket noktamız olan Maraş'da sayıca belki de yarıya indiğini kabul etmekte mahzur olmasa gerektir.

Baudouin'in Fırat bölgesine hareketi esnasında yanında bulunan kuvvetin sayısı

Baudouin'in Maraş'da ordudan ayrılırken yanında bulunan kuvvetin sayısı hakkında gerçeğe yakın bir tahmine ulaşabilmemiz için yukarıda belirtilen düşüncemize dayanacağız. Çünkü bu hususta da, beklenileceği gibi, rivayetler gerçekten muhteliftir. Bu rivayetleri iki grupta toplamak mümkündür. Urfa kontluğunun kuruluşu safhasını bize en tafsilâtlı olarak bildiren Albertus Aquensis[46], Baudouin'in doğuya doğru ordudan ayrılırken yanında 700 şövalye bulunduğunu kaydetmektedir. Baudouin ile birlikte bu harekete katılmış olan Fulcherius Carnotensis[47] ise, sayı vermeden onun

45 *Gesta Francorum*, III, 9, s. 50-52; krş. Runciman, I, s. 187.
46 Albertus Aquensis, III, 17, s. 350, terc. Hefele, I, s. 107.
47 Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 337, terc. McGinty, s. 39.

az sayıda bir savaşcı grubu -«milites paucos»- ile yola çıktığını bildirir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, esas haçlı ordusunu 600.000 kişi olarak kaydetmiş bulunan Fulcherius'un bu «az sayıda savaşcı» kaydını Beaumont[48] ve Runciman[49]'e uygun olarak gerçekten «pek az» olarak kabul etmek için sebeb yoktur. Runciman, Baudouin'in bu defa yanında, Kilikya seferindekinden daha az bir kuvvet, ancak 100 süvari bulunduğunu, daha ziyade Urfalı Mateos[50]'a dayanarak kabul etmektedir. Beaumont'un Albertus Aquensis'in verdiği rakamı mübalâğalı addetmesi, Runciman'in ise bunu hiç zikretmemiş olması her iki bilginin de, Baudouin'in sonradan eline geçirdiği bölgelerin ermenilerle meskûn bulunması, yani burada savaşmak zorunda kalmadan dost bir çevreye rahatça girmiş olması düşüncesine dayanıyor. Nitekim gerek Grousset[51] ve gerekse Waas[52]'ın yine aynı düşünceden hareket ettikleri aşikârdır.

Ancak bu tarihçiler bölgedeki Türk vâkıasını hemen tamamiyle gözlerinden uzak tutmuş görünmektedirler. Türklerin, yerli hıristiyan ahalinin kendilerine ihaneti sebebiyle bir kaleyi bazen küçük bir kuvvet karşısında terketmek zorunda kalmalarına mukabil, ellerine en küçük bir fırsat geçtiğinde pek küçük sayılmayacak haçlı kuvvetlerini nasıl bir anda kılıçtan geçirdiğine en güzel misali yine Runciman, Tankred ve Baudouin'in Kilikya maceraları sırasında Tarsus önünde surlar dışında bırakılan 300 normanın, eski Tarsus türk garnizonu tarafından imha edilmesini anlatırken vermektedir[53].

Bu düşüncemizi takviye eden bir cihet de, daha ziyade ermeni ve yerli diğer hıristiyan ahali ile meskûn bulunmasına rağmen hemen bütün müstahkem mevkilerin, Urfa'nın istisnasıyle, türk garnizonlarının elinde bu-

48 Beaumont, s. 106.

49 Runciman, I, s. 201 n. 1.

50 Urfalı Mateos, CLIV, s. 193 vd.; krş. Runciman, aynı yer.

51 Grousset (I, s.55), Baudouin'in ordudan ayrılışında yanında bulunan kuvvetin sayısı hakkında her hangi bir mütalâa ileri sürmemektedir; ancak o, Baudouin'in Urfa'ya giderken, —«pour aller plus vite»—, yanına sadece 80 şövalye aldığını kaydetmek suretiyle, onun yanında pek fazla bir kuvvetin mevcut olmadığını bildirmek ister gibidir.

52 Waas, Baudouin'in ordudan ayrılışı sırasında yanında kaç şövalye bulunduğunu kaydetmemiş, sadece onun Urfa'ya 200 şövalye ile geldiğini yazmıştır (I, s. 136) ki, bu da biraz sonra göreceğimiz gibi onun Albertus Aquensis'in verdiği rakamı kabul ettiğine delildir.

53 Runciman, I, s. 198 vd.

lunduğunun ve bunların, ahalinin ihaneti ve haçlılara yardımı sayesinde kolaylıkla da olsa, teker teker zaptedilmesi gerektiğinin kaynaklarca kayd edilmiş bulunmasıdır. Bu sebeblerle biz, Albertus Aquensis'in vermiş olduğu 700 sayısını kabul etmekte hiç bir mahzur görmüyoruz[54].

Fırat batısındaki bölgenin zaptı

Baudouin önce esas haçlı ordusuna paralel bir yoldan güneye doğru ilerledi. Bu suretle bir taraftan da büyük ordunun sol kanadını koruma vazifesini yerine getirmekte idi. Yanında bulunmakta olan Bagrat vasıtasiyle, onun, Maraş'ın doğusunda küçük Keysun ve Raʿbān[55] kalelerini elinde tutmakta olan ermeni reislerinden Goğ-Vasil ile temasta bulunduğu şüphesizdir.

Kaynakların belirttiğine göre Baudouin, Fırat'ın batısında önce türklerin elinde bulunan Tell-Bāşir[56]'i aldı. Albertus Aquensis onun bu kaleye Bagrat'ın tavsiyesi üzerine taarruz ettiğini ve Tell-Bāşir ahalisinin, türkler yerine kendileri gibi hıristiyan olan frankların hâkimiyetini tercih ederek gizlice Baudouin ile anlaştıktan sonra, türk garnizonunu şehirden kovduğunu kaydederken[57], Radulfus onun bizzat bu şehir ahalisinin gönderdiği bir elçi heyeti tarafından davet olunduğunu bildirmektedir[58]. Fulcherius Carnotensis de Baudouin'in bu bölgedeki bir çok kaleyi[59] kolaylıkla zapt etti-

54 Röhricht (s. 99), Albertus Aquensis'in verdiği 700 sayısını aynen kabul eder. Gindler (s. 31) de, Baudouin'in yanındaki birlikte 100-200 şövalye bulunduğunu, bunların maiyetleri de sayılacak olursa bütün kuvvetin 400-800 savaşcıdan terekküb ettiğini tahmin etmektedir.

55 Raʿbān hakkında bk. Yāḳūt, II, s. 791. antik Robam, krş. Honigmann, terc. Işıltan, İndeks; şimdi Gaziantep vilâyetinde Araban?

56 Tell-Bāşir'in coğrafî mevkii, eski ve ortaçağ içinde taşıdığı önem, surları ve kalesi hakkında krş. Cahen, *La Syrie du Nord,* s. 116 vd. Ayrıca bk. Honigmann, *Tell-Bâşir maddesi, İ.A.* ve Elisséeff, N., *Nūr ad-Dīn,* I, s. 167 vd.

57 Albertus Aquensis, III, 17, s. 350, terc. Hefele, I, s. 107.

58 Radulfus Caclomensis, 42, s. 637.

59 Baudouin'in zaptettiği kale ve şehirlerin adları iki istisnası ile kaynaklarda zikrolunmamıştır. Bu sebeble onun eline geçen arazinin büyüklüğü hakkında tam bir tahminde bulunmak güçtür. Albertus Aquensis (IV, 6, s. 393, terc. Hefele, I, s. 172)'in adlarını zikrettiği Dandronich ve Harun mevkilerinin bu civarda oldukları muhakkaktır, ancak bugün için tekabül ettikleri yerleri kestirmek mümkün olamamıştır.

ğini ve onun gelişinin yerli halk tarafından sevinçle karşılandığını belirtiyor[60].

Zikrettiğimiz kaynaklar Baudouin'in bu faaliyeti hakkında herhangi bir tarihlemede bulunmamışlardır. Sadece Urfalı Mateos bu olayları 547 ermeni yılı (25 Şubat 1098 - 24 Şubat 1099) vekayii içinde bahis konusu etmek suretiyle, Tell-Bāşir'in 1098 Şubat'ından sonra zaptedildiğini telmih etmektedir[61]. Onun bu hususta hataya düşmüş olduğu bellidir. Müteakip vukuatın cereyan tarzına göre Baudouin, Tell-Bāşir'i daha önce, 1097 yılı sonlarında zaptetmiş olmalıdır.

Tell-Bāşir'in zaptını, haçlıların Ravendel şeklinde kaydettikleri Rāvendān[62] kalesinin ele geçirilmesi takip etti. Böylece kuvvetle müstahkem ve Fırat'ın sağ kıyısını tamamiyle işgal için pek müsait iki üs sağlanmış oluyordu. Her iki kalenin franklar tarafından zaptında kaynakların adlarını Fer ve Nicusus şeklinde kaydettikleri iki küçük ermeni reisinin[63] yardımı dokunduğu[64], fakat esas rolün Bagrat tarafından oynandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Baudouin'in onun hareketini takdir etmesini bilmiş ve zaptedilmiş olan Rāvendān kalesinin kumandanlığını Bagrat'a tevcih etmiş olduğu ana kaynağımızda anlatılmıştır[65]. Tell-Bāşir garnizonunun kumandanlığına ise Fer'in getirildiği belirtiliyor[66].

Baudouin'in, zaptetmiş olduğu bu önemli iki müstahkem mevkie er-

60 Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 337, terc. McGinty, s. 39

61 Urfalı Mateos, CLIV, s. 193 vd. Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 211 n. 14), Tell-Bāşir'in Baudouin tarafından zaptını 1097 Ekim ayında gösteriyor. Bu tarihi hangi kaynağa göre tesbit ettiğini bilmiyoruz.

62 Albertus Aquensis (aynı yer) Rāvendān kalesindeki türklerin, Tell-Bāşir'in düşmesinden dehşete kapılarak kaçmış olduklarının rivayet edildiğini kaydeder.

63 Albertus Aquensis (III, 18, s. 351, terc. Hefele, I, s. 109) Fer'in Tell-Bāşir hâkimi —«praepositus»— olduğunu, Nicusus'un ise bu şehir yakınlarında şatolara ve büyük müstahkem mevkilere sahip bulunduğunu kaydeder. Tell-Bāşir'de Baudouin'in gelmesinden önce bir türk garnizonunun bulunduğu yine aynı kaynak tarafından bildirildiğine göre, Fer'in buradaki mevkii ancak yerli hıristiyan ahalinin reisliği mânâsına alınabilir.

64 Albertus Aquensis (III, 18, s. 351, terc. Hefele, I, s. 108 vd.) Baudouin'in bu küçük ermeni reisleri ile dostluk anlaşmaları yaptığını kaydeder.

65 Albertus Aquensis, aynı yer.

66 Albertus Aquensis, III, 18, s. 351, terc. Hefele, I, s. 108 vd. Röhricht (s. 99 vd.), Albertus Aquensis'in ifadesini takip etmekle beraber, her halde bir zuhul eseri olarak Bagrat'ın Tell-Bāşir'e tayin olunduğunu kaydetmiştir.

meni kumandanlar tayin etmiş olmasına rağmen bunlar arasında derhal huzursuzluğun başlamış olması çok dikkati çekicidir.

Gerçekten de Albertus Aquensis, Baudouin'in ermenilerin yardımı ile kazandığı bu önemli başarıların hikâyesinden hemen sonra Bagrat'ın ihanetinden bahsetmektedir. Onun ifadesine göre, Bagrat askerî idaresi kendisine verilen Rāvendān'a oğlunu vekil olarak bırakmış, ona, buraya frank savaşçısı sokmamasını tenbih etmiş ve kalenin çok sarp olmasına güvenerek orada bağımsız bir hâkimiyet kurmayı tasarlamıştı. Kendisi Baudouin'in yanında bulunuyor ve bir taraftan da civardaki türklerle temas kurmaya çalışıyordu. Ancak bu hareketi yukarıda adları geçen Fer ve Nicusus tarafından Baudouin'e bildirildi. Bagrat derhal tutuklandı ve Rāvendān'a bir frank garnizonu sokması taleb edildi. Bunu inadla reddeden ermeni sergerdesi kendisine yapılan işkenceye bile dayandı ve ancak Baudouin kendisinin dörde bölünmesini emredince, ölümden kurtulmak için boyun eğerek oğluna, kaleyi franklara teslim etmesi için Fer vasıtasiyle bir mektup gönderdi. Bundan sonra da haçlı karargâhından kovuldu ve türklerin yanına gitti[67].

Hikâyenin yukarıda anlatılan şekliyle gerçek olarak kabul edilmesi kanaatimizce imkânsızdır. Aralarında daha önceden bazı anlaşmazlıklar mevcut olmadan Bagrat'ın Baudouin'e ihanet etmiş olması izah olunamaz. O Bagrat ki, aylardan beri Baudouin'e refakat ediyor ve onu ermenilere yardım davasına kazanmaya çalışıyordu.

Bir zamanki müstakil varlıklarını kaybetmiş olmakla beraber ermenilerin yurt edinmeye gayret ettikleri Fırat kıyılarında hem türk baskısından, hem de Bizans hâkimiyetinden kurtulmayı arzulamaları ve bu arzularının tahakkuku bakımından haçlı seferini pek büyük bir sevinçle telâkki etmeleri anlaşılır bir keyfiyettir[68]. Bunların ilk bakışta haçlı seferinin ilân edilmiş gayesini kendi bağımsızlıkları bakımından bir nevi garanti addetmiş oldukları muhakkaktır.

Ermeniler dindarane gayelerle İsa'nın mezarını kurtarmak üzere yola çıkmış bulunan batılıların, bir taraftan da doğudaki hıristiyan ahaliyi boyundurukları altına alacaklarını belki de tasavvur etmemişlerdi. Bunun için-

67 Albertus Aquensis, III, 18, s. 351, terc. Hefele, I, s. 109; Gindler (s. 34), onun muhtemelen Samsat'a gittiğini kabul ediyor.

68 Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 210), Bagrat'ın Baudouin'i, kardeşi Goğ-Vasil'in hizmetine sokmayı ve onun yardımıyle civardaki türkleri püskürtmeyi düşündüğünü kabul etmektedir.

dir ki haçlı vakanüvisleri mütemadiyen ermeni ve diğer hıristiyan ahali tarafından Frankların büyük bir içtenlikle karşılandıklarını kaydetmişlerdir. Şehirlerindeki türk garnizonlarını ihanetleriyle kaçmaya zorlayan, bunların bir kısmını haçlıların yardımı ile kılıçtan geçirmiş bulunan Fer ve Nicusus gibi kimseler belki henüz bu geçici başarılarının sarhoşluğu içinde gerçeği tam olarak idrak edememişlerdi ve Baudouin'i sadece bir kurtarıcı olarak görüyorlardı.

Bununla beraber gözleri bağımsızlık hasretiyle realiteyi göremeyecek kadar kamaşmamış bulunanlar yavaş yavaş olup bitenlerin muhasebesini yapmaya başlamış olmalıdırlar. Özellikle Bagrat her halde, Kilikya'da iki haçlı reisi arasındaki hâkimiyet mücadelesini ermenilerin çıkarı bakımından, endişe duymadan izlememiş olacaktır. Maraş'dan ayrıldıktan sonra Baudouin'in Fırat'ın batısında eline geçen araziyi kesin olarak kendi hâkimiyeti altında bulundurmak arzusu iyice belirmiş bulunmakta idi. Bu sebeble Bagrat belki de bu egoist kurtarıcıdan kurtulmak için Rāvendān'ın emniyetli bir sığınak olacağını düşünmüş ve Runciman[69]'in de tahmin ettiği gibi Baudouin'in gayeleri ve hareket tarzı hakkında yanılmamasını sağlamak için kardeşi Goğ-Vasil ile temasa geçmişti. Esasında bu bölgenin yerlilerinden olmak dolayısiyle[70] Bagrat'ın belki de Fer ve Nicusus ile eski bazı anlaşmazlıklarının bulunması, bu iki zatın, Albertus Aquensis'in belirttiği üzere[71], onu Baudouin'e ihbar etmelerinde âmil olmuş olmalıdır.

Ne olursa olsun bu Bagrat olayının Baudouin'i haksız gösteren bir cephesinin varlığı kolaylıkla hissolunmaktadır. Daha muahhar bir devrede yazmış olan Villermus Tyrensis[72]'in, Albertus Aquensis'in Bagrat hakkında verdiği bilgiyi aynen kaydetmesine rağmen onun gözden düşüp işkenceye tâbi tutulması hakkındaki pasajını atlamış olması, Baudouin'in itibarını korumak gayesiyle bu tatsız olayı meskût geçmeyi tercih etmesi bakımından kanaatimizce oldukça mânidar olduğu gibi, Fulcherius Carnotensis'in Bagrat'tan hiç bahsetmemesini de aynı şekilde tefsir etmekteyiz.

Baudouin'in, Fırat'ın batısındaki arazide, hareketinin başlangıcı olan

69 Krş. Runciman, I, s. 204.

70 Bk. yukarıda s. 15.

71 Albertus Aquensis (III, 18, s. 351, terc. Hefele, I, s. 109) burada Fer ve Nicusus'un Baudouin'e Bagrat'ın pek iyi bilinen küstahlıklarını, türklerle giriştiği açıkça münasebetleri, onun evvelce Bizans imparatoruna ihanetini, cinayet ve çeşitli suçlarını haber verdiklerini kaydeder. Krş. Beaumont, s. 105 ve Gindler, s. 34.

72 Villermus Tyrensis, IV, 1, s. 153.

18 Ekim'den, 1097 yılının sonuna kadar gösterdiği faaliyet hakkında başkaca hiç bir tafsilâta malik değiliz. Sadece, bu mevzu ile ilgilenen tarihçilerin şimdiye kadar umumiyetle kabul etmelerine rağmen[73], Baudouin'in bölgeyi ermeni ve diğer hıristiyan ahalinin kendisine büyük çapta yardım etmeleri sayesinde pek kolaylıkla zaptettiğine kani değiliz. Ekim ortalarından yıl sonuna kadar geçen hemen hemen iki buçuk aylık bir zaman, bölgenin bütün küçüklüğüne rağmen haçlı kuvvetlerine o kadar kolay teslim olmadığına şehadet etmektedir.

Kanaatimizce bu nisbeten uzun direniş, milletimizin yeni yurduna ne kadar büyük bir inançla yerleştiğinin ve kopmak istemeyişinin delillerinden biri olarak sayılmalıdır. 20 Ekim 1097'de Cisr al-Ḥadīd (Demirköprü) yanında Asi nehrine ulaştıktan bir gün sonra Antakya'yı kuşatmaya başlamış olan[74] ana ordu hakkında mevcut oldukça tafsilâtlı bilgi arasında da Baudouin ile her hangi bir irtibatın kurulduğuna dair bir kayda rastlanılamamaktadır. Halbuki özellikle 1097 yılının sonlarına doğru büyük ordu korkunç bir açlık tehlikesi ile karşı karşıya bulunmakta idi.

İleride Baudouin'in Urfa kontluğunu kurduktan sonra muhtelif vesilelerle ana orduya zahire yardımı sağladığını göreceğiz[75]. Böyle bir yardımın Baudouin Fırat'ın batı kıyısında iken yapılmamış veya yapılamamış olmasını, bu bölge ile Antakya arasındaki bağlantıyı emniyete alabilecek durumda olan Rāvendān kalesinin Baudouin'e uzunca bir müddet mukavemet etmiş ve ancak yıl sonlarına doğru düşmüş olmasıyle izah edebileceğimizi sanıyoruz.

Baudouin'in Urfa'ya davet edilmesi

1098 yılı Ocak ayı içinde[76], Baudouin Tell-Bāşir'de bulunduğu bir sırada, Urfa'dan bir elçi heyetinin gelip onu şehirlerine davet ettiğini görüyo-

73 Krş. meselâ Gindler, s. 33; Ter-Gregorian-Iskenderian, s. 38; Laurent, *Byzantion*, I, s. 419; Beaumont, s. 106; Grousset, I, s. 53; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 210; Runciman, I, s. 202 vd.

74 Grousset, I, s. 71; Runciman, I, s. 215.

75 Bk. aşağıda s. 37 ve n. 140.

76 Gindler (s. 55)'e göre davet 20 Ocak'a doğru yapılmıştır. Ancak Hagenmeyer (*Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 532), Toros tarafından yapılan davetin Şubat 1098 başına düştüğünü kaydetmektedir. Hâdisenin gelişmesi bu tarihin doğruluğuna aykırı düşüyor.

ruz. Urfa piskoposu ile şehrin eşrafından 12 kişiden müteşekkil olduğu bildirilen[77] bu heyet Baudouin'den şehirlerini civardaki Türk beylerinin akın ve taarruzlarından korumak üzere Urfa'ya gelmesini rica etmekte idi.

Haçlı vakanüvisleri, Toros[78]'un Baudouin'e gönderdiği bu heyetin ona, şehirlerini türklerin taarruzlarına karşı koruması mukabilinde Urfa'nın gelirini, vergilerini ve iktidarı paylaşması teklifinde bulunduğunu bildirirler[79]. Bunlara göre Toros yaşlı ve çocuksuz[80] olduğu cihetle Baudouin'i tebennî etmeyi, yani onu vâris edinmeyi kabul etmekte idi. Buna karşılık iki yerli kaynağımız, yani Urfalı Mateos[81] ile *Anonim Süryani Vekayinâmesi*[82] bu hususta sadece Toros'un Baudouin'i türklere karşı yardıma çağırdığından bahsederler. Bunlardan yalnız Urfalı Mateos, Toros'un Baudouin'e Urfa'ya geldikten sonra kıymetli hediyeler verdiğini ve onunla bir anlaşma yaptığını kaydederken, *Anonim Süryani Vekayinâmesi* bu ittifak ve hediyelerden bile söz etmeyerek, Toros'un haçlı reisini istemeyerek ve ancak türk tazyikinden bunalmış olan halkın ısrarına boyun eğmek suretiyle Urfa'ya davet ettiğini belirtmektedir.

Yerli kaynakların Baudouin'e yapılan vaadler hakkında her hangi bir bilgi vermemiş olmalarını şaşırtıcı bulup türlü şekilde izah etmeye çalışmalarına rağmen modern haçlı seferleri tarihi yazarları, haçlı vakanüvislerinin bu hususta kayıtlarını benimsemekten kendilerini alamamışlardır[83]. Biz

77 Elçilik heyetinin bu terekkübünden sadece Albertus Aquensis (III, 19, s. 352, terc. Hefele, I, s. 110) bahsetmektedir. O, eşraf için —«praefecti majoribus civitatis quorum consilio omnis status regionis fiebat»— (kararlarına göre bölgenin bütün işlerinin yürütüldüğü, ahalinin en ileri gelen on ikisi) ifadesini kullanmaktadır. Urfa'da böyle bir «onikiler istişare heyeti» nin bulunmuş olması mümkün görünüyor. Fulcherius Carnotensis ve diğer haçlı müelliflerin böyle bir müesseseden bahsetmemelerine mukabil Urfalı Mateos, Bozan'ın Urfa'ya hâkim olduğu devre içinde Urfa'nın 12 ileri gelenini idam etmesini anlatırken, böyle bir eşraftan müteşekkil kuruluşun mevcudiyetini kasdettiği kabul olunabilir. Bk. Urfalı Mateos, CXXX, s. 173; krş. Laurent, *Byzantion*, I, s. 403.

78 Toros hakkında bk. Laurent, *Byzantion*, I, s. 405 vd.

79 Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 337, terc. McGinty, s. 39; Guibertus Novigenti, III, 14, s. 165; Albertus Aquensis, III, 19, s. 352, terc. Hefele, I, s. 110.

80 Toros'un çocukları bulunduğundan bahseden yegâne kaynak *Anonim Süryani Vekayinâmesi* (terc. Tritton, s. 71)'dir.

81 Urfalı Mateos, CLIV, s. 194.

82 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 70.

83 Gindler, s. 49 vd.; Beaumont, s. 106 vd.; Runciman, I, s. 203 vd. Bu hususta sadece Grousset (I, s. 54 vdd.) ve Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 210), biraz sonra münakaşa-

onların kanaatlerine katılmıyoruz. Şöyle ki: haçlı vakanüvislerinin gerçek temayülü, kendilerine mensup olanın menfaatlerini yabancı addettikleri doğu hıristiyanlarına karşı korumak ve haçlıların kötü intiba uyandıracak hareketlerini, gerçeğe uymayan, fakat tahkiki güç bazı iddialarla peçelemeye çalışmak istikametindedir. Gerçekleri bir takım garip hikâyelerle tahrif etmek imkânını bulamadıkları zaman ise, göz şahidi bulundukları olayları bile sükûtla geçiştirmeyi tercih ettikleri de bilinen bir keyfiyettir. Urfa kontluğu gibi haçlı hareketinin doğurduğu en önemli teşekküllerden birisinin, kendileri gibi hıristiyan olan bir kimseye ihanet etmek yoluyla kurulmuş olması, haçlı tarihi yazan muâsır veya modern hemen bütün hıristiyan müellifleri bir nevi mazeret aramaya sevketmiştir.

Vakanüvisler, Baudouin'in sonraki tutumunu bir nisbette olsun mâzur gösterebilmek gayreti içinde, ona önce pek önemli vaadler yapılmış olduğunu ve Toros'un bu vaadleri yerine getirmemek için şiddetle direndiğini belirtmeyi lüzumlu addetmiş görünmektedirler. Bu görüş açısından hareketle biz, Urfa hâkimi Toros'un, Baudouin'e gönderdiği heyetle ondan sadece türklere karşı yardım rica ettiğini, hiç olmazsa işin ilk safhasında kendi iktidarını zedeleyecek vaadlerde bulunmadığını kabule mütemayiliz. Bu düşüncemizi takviye bakımından üzerinde çok durulmuş olan Urfa elçi heyetinin mahiyetini ve bunun Baudouin'e neler vaad edebileceğini gözden geçirmemiz gereklidir.

Kaynaklarımızın hemen hepsi mezkûr heyetin Urfa hükümdarı Toros namına Baudouin'i ziyaret ettiğini bildirirler[84]. Bunun şekil bakımından doğruluğu her ne kadar söz götürmez ise de, Baudouin'i Urfa'ya davet eden asıl unsurun şehrin eşrafı olduğu[85], Toros'un ise ancak bu şehir ileri gelen-

sını yapacağımız Baudouin'in tebennî edilmesi meselesini, onun Samsat seferinden sonraya vazetmek suretiyle, kaynakların, kanaatimizce yine doğru olmayan bir tefsirini yapmışlardır. Krş. aşağıda s. 26 vd. n. 106 ve 107.

84 Urfalı Mateos, CLIV, s. 194; Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 337, terc. McGinty, s. 39; Albertus Aquensis, III, 19, s. 352, terc. Hefele, I, s. 110. Süryani Mihael (XV, 7, s. 40) Toros'un haçlı reislerinden Godefroi de Bouillon'a müracaat ederek Urfa'ya gelmesini taleb ettiğini, ancak Godefroi'nın, kardeşi Baudouin'i gönderdiğini yazmaktadır. *Anonim Süryani Vekayinâmesi* (terc. Tritton, s. 70)'nin bu hususta verdiği bilgi de Süryani Mihael'inkine uygundur.

85 Krş. yukarıda n. 77. Albertus Aquensis (III, 19-22, s. 352-354, terc. Hefele, I, s. 110-114) bu «onikiler istişare heyeti», «oniki senatör» ve «senato» tâbirlerini mütemadiyen tekrar etmektedir.

lerinin tazyikine boyun eğerek heyetin kendi adına gönderilmesine muvafakat ettiği anlaşılmaktadır.

Tahmin olunduğuna göre haçlılar daha İznik önünde bulundukları sırada, Elcezire ve Kilikya'da hüküm sürmekte olan ermeni reislerine mektuplar göndererek, Kutsal Ülke'ye gitmek üzere arazilerinden geçecekleri sırada bunların da kuvvetleri ile haçlı ordularını desteklemelerini taleb etmişlerdi[86].

Urfa'nın bu sıralarda artık Bizans imparatorluğundan tamamiyle kopmuş olduğundan hiç bir şüphe yoktur. Antakya'nın haçlılarca alınmasından sonra Bizans'a devredilmemiş olmasını, haçlıların İstanbul'da iken imparatora ettikleri yemine ihanet addeden ve müteakip yıllarda da adı geçen şehrin hâkimiyetini yeniden elde etmek üzere durmadan mücadele etmiş bulunan Bizanslıların Urfa için aynı iddiaları ileri sürmemiş ve bu şehri haçlı ve müteakip türk hâkimiyetinden kurtarmaya çalışmamış olmaları bu hususta kesin bir delil teşkil eder. Kaldı ki eserinin mühim kısımlarını Antakya meselesine hasretmiş olan Anna Komnene de Urfa'nın mukadderatı ile ilgilenmediği gibi, bu şehrin haçlıların eline geçmesine zerre kadar önem vermemekte ve ilk haçlı Urfa kontu Baudouin'i sadece iki pasajında zikretmekle yetinmektedir[87].

Fakat bununla beraber haçlı hareketinin başlangıç devrinde Urfa'ya hâkim görünen Toros da, bin bir hile ile türklerin elinden koparabildiği bağımsızlığına ancak iki yıldan beri kavuşmuş bulunmakta idi[88]. Her tarafından türklerle çevrilmiş ve büyük bir tazyik altında bulunmasına rağmen onun, bu kadar güçlükle elde edebildiği hâkimiyetini hiç kimse ile paylaş-

86 Urfalı Mateos (CLI, s. 191)'un, haçlıların Anadolu'da ilerlemeye başladıkları sırada durumu ve hedeflerini Urfa ve Kilikya hükümdarlarına bildirdikleri şeklindeki kaydı her halde bu mânâda anlaşılmalıdır. Ermeni reislerine mektuplar gönderilmesine muhtemelen haçlı kumandanlarının İznik'in zaptından sonra imparator Aleksios ile Pelekanon'daki karargâhında buluştukları sırada karar verilmiştir. Çünkü haçlıların bundan sonra tutacakları yol kesin olarak bu mülâkat sırasında tesbit olunmuştu. Bk. Laurent, *Byzantion,* I, s. 414 vdd. Krş. ayrıca Gindler, s. 12; Ter-Gregorian-Iskenderian, s. 26.

87 Krş. Anna Komnene, II, 5, 8, s. 33, 36.

88 Toros'un Urfa'yı eline geçirmesi ve burada türklerle münasebeti, Bozan ve Tutuş'un ölümünden sonra türklerin elinde bulunan iç kaleyi de ne şekilde hâkimiyeti altına almış olduğu Laurent *(ayn. es.,* s. 405 vdd.) tarafından tafsilâtıyle hikâye ve tahlil olunmaktadır.

mak istemeyeceği de gayet açık bir keyfiyettir[89]. Toros'un, Baudouin'in Fırat batısındaki arazide üç aya yakın bir müddetten beri tatbik etmekte olduğu rejimden, onun işgal ettiği araziyi, ermenilerin ümit ettikleri gibi, bağımsızlığa kavuşturmakla değil, kendi hâkimiyeti altında birleştirmekle meşgul bulunduğundan haberdar olmaması mümkün değildir[90].

Bundan dolayıdır ki, hatta, Antakya'yı haçlıların kuşatmasından kurtarmak üzere Musul atabeyi Kürboğa[91]'nın pek büyük kuvvetler topladığı haberiyle eskisinden daha büyük bir endişe içinde bulunmasının tabiî olmasına rağmen, Toros'un, kendisini Baudouin'in iyi niyetine teslimi mânâsına gelecek olan bu kadar önemli vaadlerde bulunması her halde makul addedilemez. Diğer taraftan Urfa hükümdarı, haçlı ordularının Anadolu içinde kaydettikleri başarılarla Antakya önlerine kadar ulaşmış olmaları vâkıasının Urfa üzerindeki türk tazyikini tabiî olarak azaltacağını da pekalâ düşünebilirdi.

Ancak Urfa halkının, özellikle eşrafın başka türlü düşündüğü de kabul olunabilir. Bir kere bunlar için Toros'un hâkimiyeti, aslında bu zatın ortodoks kilisesine mensup olması dolayısiyle, bir nevi yabancı hâkimiyeti idi. Gerek kendi inancına bağlı ermeni ahali ve gerekse diğer hıristiyan tebanın onu tutmadığı anlaşılmaktadır[92]. Diğer taraftan hıristiyan ahalinin, yıllardan beri şiddetini gittikçe arttıran türk baskısı karşısında haçlıların gelişini bir nevi ümit ışığı olarak görmüş olması, sükûn içinde ekinini ek-

89 *Anonim Süryani Vekayinâmesi* (terc. Tritton, s. 69)'nin ifadesinden, Toros'un kendisini Bizans imparatorluğunun bir nevi valisi addettiği anlaşılmakta ise de, onun taşımakta olduğu Kuropalates ünvanını bağımlılığına atfetmek her halde doğru olmasa gerektir. Nitekim onun biraz aşağıda şehrin mukadderatını Bizans'a sormadan Baudouin ile paylaştığını göreceğiz. Böylece Urfalı Mateos (s. 194)'un onu «Urfa'nın Roma valisi» olarak tanıtması da ancak bir yakıştırma addedilmelidir. Bu hususta ayrıca krş. Laurent, *Byzantion*, I, s. 406 vd. ve s. 422 n. 4.

90 Aksi mahiyette görülebilecek bir mütalâa için krş. Laurent, *Byzantion*, I, s. 420 vd.

91 Kürboğa adının okunuşu ve bu Türk beyinin hayatı için bk. Kafesoğlu, İ., *Kürboğa maddesi, İ.A.*

92 Fulcherius Carnotensis (I, 14, s. 337, terc. McGinty, s. 41) ve Albertus Aquensis (III, 22, s. 354, terc. Hefele, I, s. 113 vd.), Urfalıların hükümdarlarından nefret etmekte olduklarını kaydetmişlerdir. Müteakip olaylar haçlı müelliflerinin bu hükmünü teyid etmektedir. Bununla beraber Urfalı Mateos, Toros'un halk tarafından sevilmediğine dair her hangi bir imada bulunmadığı gibi, aksine onun şehrin bağımsızlığını elde etmek için gösterdiği gayretleri övmektedir. Bu hususta krş. Ter-Gregorian-Iskenderian, s. 42.

mek veya günlük ticaret hayatını sürdürmek mukabilinde bir haçlı reisinin şehrin iktidarını paylaşmasını ciddi bir mahzur addetmemiş bulunması da pekalâ mümkündür.

Bu durumda eğer Baudouin kendisinden istenilen yardımı ancak Urfa hâkimiyetine iştirak mukabilinde kabul edeceğini belirtmiş ise, heyetin, haçlı reisine verilebilecek tavizler bakımından Toros'un kendisine tanıdığı selâhiyet sınırlarını kendiliğinden aşmış olduğu düşünülebilir. Bu takdirde ise, Toros'a karşı yapılacağını göreceğimiz suikast hareketinin başlangıcını Urfa elçi heyeti ile Baudouin arasında vuku bulan müzakereler sırasına vazetmek her halde pek mantığa aykırı düşmeyecektir.

Baudouin'in Urfa'ya hareketi

Görüldüğü gibi, iki taraf arasında anlaşmaya varılmış ve Baudouin Urfa'ya gitmeye karar vermişti. Baudouin'in Urfa'ya gidişi esnasında vuku bulan olaylar hakkında yerli kaynaklar hiç bir bilgi vermiyorlar. Buna mukabil Albertus Aquensis ile Fulcherius Carnotensis'in bu seyahat hakkındaki kayıtları sadece pek önemsiz bazı teferruat bakımından birbirine uymamaktadır[93].

Sefere katılanların sayısı hakkında iki kaynağın verdiği rakamlar arasındaki ayrılık kanaatimizce yalnız görünüştedir. Nitekim, Fulcherius Carnotensis bu kuvvetin 80 tam teçhizatlı şövalyeden ibaret olduğunu kaydetmiş, buna mukabil Albertus Aquensis şövalye sayısını 200 olarak belirtmiştir. Fulcherius'un 80 şövalyesinin tam teçhizatlı, yanlarında maiyet ve at uşakları bulunan asilzade sayısına tekabül ettiği düşünülecek olursa iki kaynak arasında bu bakımdan pek büyük bir fark bulunmadığı kendiliğinden anlaşılır[94]. Tabiatıyle Baudouin'in, Fulcherius'un da (aynı yer) belirtmiş olduğu gibi, Fırat batısında önceden cline geçmiş bulunan müstahkem mevkilere garnizonlar bırakmış olduğu unutulmamalıdır[95].

93 Fulcherius Carnotensis, I. 14, s. 337 vd., terc. McGinty, s. 40; Albertus Aquensis, III, 19, s. 352, terc. Hefele, I, s. 110.

94 Fulcherius Carnotensis, aynı yer: 80 milites; Albertus Aquensis, aynı yer: ducenti equites. Urfalı Mateos (CLIV, s. 194), Baudouin'in Urfa'ya 60 şövalye ile geldiğini kaydeder.

95 Albertus Aquensis (III, 19, s. 352, terc. Hefele, I, s. 110), onun 200 atlı ile Urfa'ya hareket ederken «adamlarının büyük kitlesini Tell-Bāşir ve Rāvendān ve türklerin

Her iki kaynak, civarda bulunan türklerin, Baudouin'in önünü kesmeye çalıştığında müttefiktir. Ancak Albertus Aquensis, -tabiatıyle pek, mübalâğalı olarak 20.000 kişilik bir kuvvet halinde- türklerin ve ayrıca zindandan serbest bırakılmış olan Bagrat tarafından tahrik ve teşvik edilen diğer bir takım düşmanların[96] Fırat'ın doğu sahilinde Baudouin'e pusu kurduğunu[97], bunun farkına vardığı zaman haçlı reisinin geldiği yoldan Tell-Bāşir'e geri döndüğünü ve türklerin dağılıp müstahkem mevkilerine geri çekilmelerinden sonra Fırat'ı geçerek yoluna devam ettiğini hikâye ederken, Fulcherius Carnotensis, Baudouin'in türk akıncılarının bir baskınına uğramak endişesiyle nehri karanlık basarken geçtiğini, bütün gece büyük bir kuşku içinde türk müstahkem mevkilerinin mümkün mertebe uzağından cebrî yürüyüşe devam olunduğunu ve ertesi gün rastladıkları bir ermeni sergerdesinin müstahkem mevkiinde misafir edildiklerini anlatır[98].

Fulcherius'un ifadesine göre bu misafirlik onlar için büyük bir talih eseri idi. Çünkü burada Samsat[98a] türklerinin kendilerine bir pusu kurmuş olduğunu haber aldılar ve onların çekilip gitmesini bu müstahkem mevkide beklediler. Gerçekten de türkler bir müddet sonra çekildiler ve zikredilen mevki önünden geçerken frankların burada olduğunu anladılar. Fakat mevkii zaptedemeyeceklerini bildikleri için haçlıları şiddetli bir ok yağmuru ile selâmladıktan sonra yollarına devam ettiler. Baudouin bundan sonra başkaca bir taarruza uğramadan Urfa'ya doğru ilerledi. Yol üzerindeki meskûn mahallerden akın akın koşuşan yerli hıristiyanlar, haçlıları, türk hâkimiyetinden kurtaracak halaskârlar olarak heyecanla selâmlamakta idiler.

çıkarılmasından sonra itaat altına alınış olduğu diğer bir çok mevkilerde» bıraktığını kaydetmektedir.

96 Bunlarla, Baudouin'in kendileri hakkındaki kötü niyetlerini öğrenmiş olan, Fer ve Nicusus'a düşman bazı ermenilerin kasdedildiği anlaşılıyor.

97 Hagenmeyer *(Chronologie, R.O.L.,* VI, s. 538) Samsat türklerinin bu pusuyu 15 Şubat tarihlerinde kurduklarını kaydetmiştir. Biraz sonra da görüleceği gibi, bu tarih yanlıştır; krş. aşağıda n. 100.

98 Bu müstahkem mevkiin adı ve yeri malûm değildir. Fulcherius Carnotensis'in neşrolunduğu *R.H.C., occ.,* III, s.338 n. b'de verilen Gerger hâkimi Konstantin adını, bu münasebetle başka her hangi bir kaynakta tesbit etmek mümkün olmadı.

98a Samsat'ın coğrafî yeri, eski ve ortaçağ içinde taşıdığı önem ve tarihi hakkında bk. Demirkent, I., *Sümeysât maddesi, İ.A.*

Baudouin'in Urfa'ya gelişi

Baudouin'in Urfa'ya muvasalat tarihi üzerinde, müteakip hadiselerin münakaşasını da etkileyen ve bazı olayların vukuunu şöhretli ilim adamları gözünde şüpheye düşüren tartışmalar yapılmıştır.

Bu tartışmalara başlıca sebeb, Hagenmeyer'in *Chronologie*'sinde tesbit olunan tarihlerin muahhar tarih yazarlarınca, üzerinde fazla durulmadan, müellifin otoritesine dayanılarak, olduğu gibi kabul edilmesi olmalıdır. Halbuki haçlı seferi literatürü içinde başlıca eserlerde bibliyografya kısmında zikrolunmakla beraber[99], belki de doktorasının neşrinden sonra bu mevzu ile bir daha uğraşmamış olmasının telkin ettiği bir önemsemezlik duygusu içinde ehemmiyeti gerektiği kadar belirtilmemiş olan mütevazı bir tarihçinin, Gindler'in, doktora tezinde Baudouin'in Urfa'ya geliş tarihi gayet isabetli ve mantığa uygun bir tahlil neticesinde 6 Şubat 1098 tarihine vazolunmaktadır[100]. Bu tarih, daha sonra vuku bulduğu kaynaklarımızca bildirilen olaylara da uygundur.

6 Şubat 1098'de Urfa'ya vasıl olan Baudouin halk tarafından sonsuz sevinç gösterileri ile karşılandı. Urfa'nın hıristiyan ahalisi başlarına kısa zamanda gelecek felâketleri düşünmeden haçlılara iyi kabul göstermek için birbiriyle yarış etmekte idi. Şövalyelerin ayakları ve elbiselerinin saçakları öpülüyor ve kendilerine kıymetli hediyeler sunuluyordu[101]. Bununla bera-

99 Krş. Laurent, *Byzantion,* I, s. 367-449; Cahen, *La Syrie du Nord* ve Runciman, I, bibliyografya kısımları. Ayrıca bk. Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, No. 3094.

100 Gindler, s. 53 vdd. Runciman, hem kendi haçlı seferleri tarihinde (I, s. 204), hem de Setton'un Amerika'da yayınladığı kollektif «*A History of the Crusades*» (I, s. 303)'de, bu 6 Şubat tarihini kullanmakla beraber bu tarihi nereden aldığını kaydetmemiş, sadece Fulcherius ile Urfalı Mateos'u şahid göstermekle yetinmiştir. Halbuki bunların verdiği bilginin asıl tarihin tesbitinde oynadıkları rol aslî olmakla beraber gizlidir ve bu bilgiden 6 Şubat tarihinin istihracı gerçekten mesele üzerinde pek uzun zaman kafa yormaya bağlıdır. Bu bakımdan mezkûr tarihi ilk olarak Gindler'in tesbit ettiğini belirtmek suretiyle, mütevazı bir araştırıcının hakkını tebarüz ettirdiğimiz kanaatindeyiz. Hagenmeyer (*Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 539)'in, Baudouin'in Urfa'ya varışını 20 Şubat'a vazetmesi görüldüğü gibi hatalıdır ve bu husus, zımnen de olsa yine aynı müellif tarafından itiraf edilmektedir. Bk. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, IX, s. 385 vd.

101 Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 337, terc. McGinty, s. 40; Urfalı Mateos, CLIV, s. 194; krş. Gindler, s. 51; Röhricht, s. 100; Beaumont, s. 107; Runciman, I, s. 203.

ber yapılan tezahüratın daha ziyade ahaliden geldiği kaynakların ifadesinden anlaşılmaktadır[102].

Toros ile Baudouin arasında yapılan müzakereler ve Baudouin'in tebennî edilmesi meselesi

Baudouin'in Urfa'ya varış tarihi olan 6 Şubat ile Urfa'nın idaresini tek başına eline aldığı, yani haçlı Urfa kontluğunun fiilen kurulduğu 10 Mart 1098 tarihleri arasında belli başlı üç olay vuku bulmuştur : 1 — Toros ile Baudouin arasında yapılan müzakereler, anlaşma ve Toros'un rivayete göre Baudouin'i tebennî etmesi, 2 — Samsat'a karşı girişilen başarısız sefer, 3 — Toros'a karşı Urfa halkının ayaklanarak onu öldürmesi.

Bunlardan ilk ikisi, kaynakların ifadelerini muhtelif şekilde değerlendiren muahhar tarihçiler tarafından, üç grupta mütalâa edilmekte ve birbirini nakzeder şekilde tasvir olunmaktadır. Röhricht[103], Albertus Aquensis[104]'in ifadesine dayanarak, Toros ile Baudouin arasında, bu sonuncunun Urfa'ya gelişinden hemen sonra anlaşmazlık çıktığını, Urfa hâkiminin, ahalinin Baudouin'e gösterdiği büyük sevgiden kıskançlık ve endişeye düşerek ona, şehrin idaresine katılmak, gelirinden pay almak hususunda yapılmış olan vaadleri yerine getirmekten istinkâf edip, sadece göstereceği yerlerde kendisini, şehri ve civarını türklerin taarruz ve baskınlarına karşı korumaya razı olduğu takdirde ona pek çok altın, gümüş, kıymetli eşya, at ve silâh vereceğini bildirdiğini, Baudouin'in ise bu şekilde ücretli asker olmayı kabul etmeyip geri dönmeye karar verdiğini, bunun üzerine şehir eşrafının Toros'u tazyik ederek, onun Baudouin'i ne pahasına olursa olsun geri dönmekten alıkoymaya ve idareye iştirakini kabule zorladıklarını, bunun üzerine Toros'un istemeye istemeye haçlı reisini merasimle tebennî etmek suretiyle kendisine vâris ve halef yaptığını kabul eder.

Runciman[105] ise Baudouin'in Toros tarafından tebennî edilmesinin da-

102 Fulcherius Carnotensis (aynı yer)'in ifadesi bu kanaati pekiştirmektedir. Urfalı Mateos (aynı yer), ahalinin büyük sevinç gösterilerinde bulunduğunu kaydettikten sonra Toros'un da ona dostluk gösterdiğini ve kıymetli hediyeler verdiğini bildiriyor. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nde ise bu hususlar hiç zikredilmemiştir.

103 Röhricht, s. 100 vd.

104 Albertus Aquensis, III, 20, s. 352 vd., 21, s. 353, terc. Hefele, I, s. 111 vd.

105 Runciman, I, s. 204.

ha önce, Tell-Bāşir müzakerelerinde kararlaştırılmış olduğunu Fulcherius'un ifadesine istinaden kaydetmekle beraber, Albertus'un hikâyeyi veriş şekil ve sırasına uymak suretiyle, merasimin, Baudouin'in Urfa'ya gelişinden hemen sonra yapıldığı kanaatinde olup Röhricht'in görüşüne katılmamaktadır. Grousset[106], Toros'un Baudouin'i merasimle oğulluğa kabulünü Samsat olayından sonraya vaz ve belki de burada uğranılan başarısızlığın Baudouin'i Urfa'da hâkimiyeti eline almak hususunda teşvik ve tahrik ettiğini, geri dönmek tehdidi ile nihayet Toros tarafından tebennî olunup maksadına ulaştığını beyan etmektedir. Cahen[107]'e gelince o da, Baudouin'in Urfa'ya geldikten sonra Samsat'a karşı başarısız kalan bir taarruzda bulunduğunu ve buradan döndükten sonra Toros tarafından ancak ücretli asker olarak istihdam edilmek istendiğini öğrenip geri dönmeyi kararlaştırınca, eşrafın tazyiki ile Toros tarafından tebennî edildiğini kabul etmek suretiyle Grousset 'nin görüşüne katılmaktadır.

Bütün bunların tarihî gerçekle ilgisi olmadığı kanaatindeyiz. Yukarıda verdiğimiz izahat ile[108], Toros'un Baudouin'e şehrinde müşterek hâkimiyet teklif edemeyeceğini yeteri kadar açıklıkla belirttiğimizi zannediyoruz. Baudouin'e gerçekten Toros'un iradesini aşan bir ölçüde vaadlerde bulunulmuş ise, bu vaadlerin sadece elçi heyeti mensuplarınca ve Toros'un bilgisi dışında yapılmış olabileceği yerli kaynakların ifadesiyle ve açıkça belirmektedir. Tabiî olan husus, Baudouin'in Urfa'ya geldikten sonra Toros ile görüşmüş ve ondan kendi hesabına daha büyük selâhiyetler koparmak istemiş olmasıdır[109]. Baudouin'in bu bakımdan pek büyük tavizler elde edememiş olduğu da, onun Urfa'ya gelişi üzerinden daha bir hafta geçmeden, bu sırada şehirde bulunan Toros'un vassallerinden Gerger hâkimi Konstantin ile birlikte Samsat üzerine gönderilmiş bulunmasından anlaşılıyor. Baudouin her halde askerî vasıflarını ispat etmek durumunda idi[110]. Onun ne Urfa'ya geldikten hemen sonra, ne de Samsat seferinden dönüşünde Toros tarafından tebennî edildiğine inanmıyoruz. Bu, esasen daha sonra cereyan eden olayların ruhuna da aykırıdır.

106 Grousset, 1, s. 55 vd.

107 Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 210.

108 Bk. yukarıda s. 20 vd.

109 Albertus Aquensis (aynı yer)'in verdiği bilginin sadece bu kısmı doğru olsa gerektir. İki taraf arasında müzakereler yapılmış olduğu Urfalı Mateos (aynı yer)'ın Toros'un onunla anlaşma yaptığı şeklindeki kaydından belli olmaktadır.

110 Bu hususta krş. Ter-Gregorian-Iskenderian, s. 40.

Bütün batılı haçlı seferleri tarihçilerinin ısrarla üzerinde durduğu meşhur tebennî merasimi büyük bir ortaçağ olayını süsleyen menkıbevî bir motiften ibaret olmalıdır. Her şeyden önce belirtilmesi gereken bir cihet bu hikâyenin her batılı müellif için cazip ve romantik bir konu teşkil ettiğidir[111]. Çünkü bu nokta bir tarafa bırakılacak olursa, bütün bu devrenin gerçek göz şahidi olan biri yerli (Urfalı Mateos) diğeri haçlı (Fulcherius Carnotensis) iki en önemli kaynağının[112], Baudouin'in Toros tarafından tebennî edilmesi hususundan hiç bahsetmemelerine rağmen modern müelliflerin, gerçekten uydurma olduğu pek belli olan bu hikâyeyi tekrarlayıp durmalarını anlamak güçtür.

Albertus Aquensis'in verdiği bilgilerin sıhhatinden daima şüphe içinde olan batı bilginleri her halde bu romantik temayüllerinden sıyrılamamaları sebebiyle Fulcherius'un sükûtunu, onun esasen bazı hissî ve siyasî sebeblerle geniş tafsilâttan çekindiği şeklinde izaha çalışırlarken, Urfalı Mateos ve *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin, Baudouin hakkındaki mahallî görüş ve temayüllerini aslında destekleyecek mahiyette olan böyle bir olayı kaydetmemiş olmalarını kaale bile almamakta, buna mukabil daha ilerki olaylarda, meselâ Toros'un katli hadisesinde bu yerli kaynakların Baudouin'in iştiraki hususunu bariz şekilde kaydetmemiş olmalarını, hiç şüphesiz bir batılı hıristiyan şövalyesini pek açıkça belli olan yakışıksız davranışından tenzih edebilmek gayretiyle bir ispat delili olarak ileri sürmekten çekinmemektedirler. Kaynak kritiğinin bu şekilde kötüye kullanılması ancak bütün ilmî hayatlarını belli bir konuya hasretmiş olan bu müelliflerin, mevzularına ve bu mevzuun baş aktörlerine karşı duydukları aşırı sevgi ve ilginin bir ilhamından başka bir şey olmasa gerektir[113].

111 Albertus Aquensis (III, 20, s. 352, terc. Hefele, I, s. 111 vd)'in verdiği tasvir gerçekten ilgi çekicidir. Buna göre, Baudouin belden yukarı soyunmak zorunda kalmış, Toros da giymiş olduğu çok geniş bir gömleğin içine onu almıştı. Bundan sonra bu yeni baba-oğul göğüslerini birbirlerine sürmüşlerdi. Guibertus Novigenti (III, 14, s. 165) aynı seremoninin Toros'un zevcesi ile de tekrarlandığını ilâve ettiği gibi, Ekkehardus (21, s. 27) da bunu teyid etmektedir. Krş. Chalandon, II, s. 103; Grousset, I, s. 56; Runciman, I, s. 205.

112 Bunlara, *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'ni de katmak gerekir; bu eserde de böyle bir seremoniden hiç bahsedilmemektedir.

113 Baudouin'in Toros'a oğulluk olması meselesini başından beri uydurma addeden tek batılı âlim H. von Sybel olmuştur. Krş. Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, s. 316. Beaumont (s. 108)'un da bu meseleyi şüpheli addettiğini belirtmek hakşinaslık olur.

Samsat'a yapılan başarısız sefer

Baudouin'in Toros ile anlaştıktan sonra ilk seferini Samsat'a karşı tertib ettiği görülüyor. Hagenmeyer[114], yukarıda da Gindler'in yanlışlığını ispat etmiş olduğunu belirttiğimiz kronolojisine ve bir de Fulcherius'un kayd etmeyişine dayanarak, bu seferin vuku bulmadığı ve bu sefer hakkında verilen bilginin sadece Baudouin'in Urfa'ya gidişi esnasında cereyan etmiş olayların bir süslemesinden ibaret olduğu kanaatine varmış ise de, bunda haklı olmadığı açıktır. Çünkü Albertus Aquensis, Baudouin'in Urfa yolculuğu tafsilâtı ile Samsat teşebbüsünü sarahatle birbirinden ayırmakta olduğu gibi Urfalı Mateos da, sadece Samsat'a yapılan seferden bahseder. Bu iki birbirinden müstakil ve birisi göz şahidi olan iki kaynak (Urfalı Mateos ve Albertus Aquensis) esas bakımından birbirinden pek ayrılmayan tasvirleri ile bu seferi oldukça tafsilâtlı olarak kaydetmişlerdir[115].

Albertus Aquensis'e göre Samsat hâkimi Balduk[116]'a karşı yapılan bu sefere Urfa'nın atlı, yaya bütün kuvvetleriyle kendisine bağlı frank şövalyeleri katılmıştı. Baudouin Samsat'a vardığında, savaşcılık vasıflarını yitirmiş olan ermeni kuvvetlerinin türkler önünden kaçması üzerine sefer akamete uğramıştı. Çarpışmada 6 şövalyesini kaybeden ve sadece kendi kuvvetleriyle bir başarı elde edemeyeceğini anlayan Baudouin, hiç olmazsa türklerin Urfa bölgesine mütemadi akınlarını önlemek için, Samsat-Urfa arasındaki yolda, Samsat'a çok yakın bir yerde Sanctus Ioannes adlı bir köyü tahkim etmiş ve buraya bir miktar şövalyeyi garnizon olarak bıraktıktan sonra yanında yalnız 12 şövalye kalmış olduğu halde Urfa'ya geri dönmüştü[117].

Urfalı Mateos'un hikâyesi ise şöyledir: Toros, Baudouin'in Urfa'ya geldiği sırada şehirde bulunmakta olan Gerger hâkimi Konstantin'i de refa-

114 Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VI, s. 538 vd.

115 Urfalı Mateos, CLIV, s. 194; Albertus Aquensis, III, 21, s. 353 vd., terc. Hefele, I, s. 112 vd. Krş. Gindler, s. 54; Laurent, *Byzantion*, I, s. 432; Beaumont, s. 108 vd.

116 Bu Türk beyinin şahsiyeti ile ilgili düşüncemizi ancak haçlı kaynaklarının, Baudouin'in Seruc'u alışı hakkındaki bilgilerini tartıştıktan sonra belirtmeyi uygun gördük. Bk. aşağıda s. 45 vdd.

117 Villermus Tyrensis (IV, 4, s. 157 vd.) umumiyetle Albertus'un verdiği bilgiyi tekrar etmekle beraber Baudouin'in, Sanctus Ioannes'e kendi şövalyelerinden 70 kişilik bir grubu garnizon olarak bıraktığını kaydetmektedir. Buna göre, Baudouin 6 şövalye kaybedip 12 şövalye ile geri döndüğüne nazaran, sefere iştirak eden şövalye sayısının 88 olduğu anlaşılır.

katine vermek suretiyle, Baudouin'i Samsat muhasarasına ve Balduk'a karşı savaşmaya gönderdi. Şehirdeki bütün askerlerle bölgenin bütün piyade kuvveti ve frank şövalyeleri beraberce yola çıktılar. Bu büyük kuvvet Samsat'a kadar giderek şehrin varoşlarını yağmaladı. Türkler önce savaşmaya cesaret edememekle beraber hıristiyanların yağmaya daldıklarını görünce 300 atlı ile ani bir hücum yaparak frankları bozguna uğrattılar ve bunları kendileriyle beraber gelmiş olan bütün kuvvetlerle birlikte kaçmaya zorladılar. Samsat'tan Til'e kadar kovalayıp 1.000 kişiyi öldürdüler. Baudouin ve Konstantin Urfa'ya döndüler. İki taraf arasındaki bu çarpışma 547 ermeni yılı (25 Şubat 1098 - 24 Şubat 1099) Karnaval'ının ikinci haftasında vuku bulmuştu.

İki kaynağın verdiği bilgi, görüldüğü gibi, kısmen birbirine uygundur. Fakat bazı hususlardaki farklar derhal göze çarpmaktadır. Şöyle ki : her iki kaynak sefere Urfa'daki bütün kuvvetlerin katıldığında iştirak halindedirler. Mateos'un Albertus Aquensis'e nazaran verdiği fazla bilgi bu sefere Gerger hâkimi Konstantin'in de katılmış olduğunu belirtmesinden ibarettir[118]. Her iki kaynak bozguna uğrayan kuvvetlerin bir noktaya kadar kaçtıkları hususunda birleşiyorlar. Ancak hıristiyanların kendilerini topladıkları mevkiin adı iki kaynakta da değişik olarak verilmektedir. Verilen bu yer adlarından hiç birisinin mevkiini bugün için tesbite imkân bulamadık. Urfalı Mateos'un Dulaurier neşrinde[119], kaynakta adı geçen Til'in yeri hakkında verilen not isabetli sayılamaz. Çünkü bu notta zikredilen ve Anazarba ovasında bulunduğu kaydedilen Thi veya Thil de Hamdoun mevkilerinin Samsat'tan kaçmakta olan bir ordu için sığınak olması, aradaki uzun mesafeden dolayı, elbette mümkün değildir. Mateos metninde geçen Til kelimesinin, bölgede emsali pek çok görüldüğü gibi -meselâ Tell-Bāşir, Tell-Hum gibi- yüksekçe yer mânâsına gelmesi pek muhtemeldir. Belki de Albertus'un zikrettiği Sanctus Ioannes müstahkem mevkii bir tepe üzerinde bulunuyordu. Böyle bir düşünceyle iki kaynağın verdiği yerin aynı olduğu düşünülebilir. Lâtin kaynağında verilen yer adı her halde mevkiin yerli adının lâtinceye tercümesidir. Ancak bunun grekçe veya ermenice aslını tesbit etmek de mümkün değildir.

Mateos'un Albertus'dan fazla olarak verdiği bir bilgi de olayın tarihi-

118 Gerger hâkimi Konstantin hakkında bk. Urfalı Mateos, CLIV, s. 194, 195, CCXXIV, s. 260, CCXLII, s. 279. Ayrıca krş. Gindler, s. 52 n. 2 ve 55, 56.

119 Urfalı Mateos, Dulaurier neşri, s. 37 n. 1.

dir. Ona göre Samsat olayı 547 ermeni yılı Karnaval'ının ikinci haftasında olmuştur[120].

İki kaynağın, kanaatimizce, pek farklı görünmediği halde birbirini nakzeden kayıtları savaşın sonucu hakkındadır. Albertus'un, seferin ermenilerin savaşçılık bakımından yetersizliği yüzünden Samsat kalesinin alınmasından ibaret olan esas gayesinin akamete uğradığını itiraf etmiş olmasına rağmen, frankların bozguna uğramadıklarını ve hatta geri çekilirken bir müstahkem mevkie garnizon yerleştirerek türklerin akınlarını önlediklerini belirtmeye çalıştığı görülüyor. Buna mukabil Urfalı Mateos frankların mağlûp edildiğini açıkça yazmıştır.

Modern müelliflerden bu mesele ile meşgul olanların çoğunluğu, görgü şahidi olduğunu kabul etmelerine[121] rağmen, Mateos'un verdiği bilgiye, Albertus'un kayıtlarını tercih etmektedirler[122]. Kanaatimizce bunda da haklıdırlar. Zira Baudouin ve franklar Samsat yanında, Mateos'un belirttiği gibi, büyük bir başarısızlığa uğramış olsalardı, olayların bundan sonraki franklara müsait gelişmesini izah etmek gerçekten güç olurdu.

Toros'a karşı suikast
Urfa hükümdarının öldürülmesi

Gerek haçlı vekayinâmeleri ve gerekse yerli kaynaklar Baudouin'in Samsat seferinden Urfa'ya dönüşünden sonra Urfa'nın mukadderatını değiştiren önemli bir olaydan, yani Toros'a karşı yapılan suikast ile onun öldürülmesinden ve Baudouin'in şehre tek başına hâkim olmasından bahsederler. Modern tarihçiler de olayların akışını bu sıraya göre takip etmektedirler. Biz bu hususta da muhtelif kaynakların verilerini ayrı ayrı kaydettikten sonra, bunlar arasındaki müşterek ve birbirine uymayan noktaları belirtmek suretiyle gerçeğe yaklaşmaya çalışacağız.

120 1098 yılı Karnaval'ının ikinci haftası 14-20 Şubat tarihleri arasına düşer. Krş. Gindler, s. 56; Laurent, *Byzantion*, I, s. 430; Stevenson, s. 24 n. 1. Fakat Urfalı Mateos'un Andreasyan neşrinde (s. 194 n. 222) verilen Dulaurier'ye ait not, zuhul eseri olarak 1099 yılının Karnaval tarihi olup vukuatın cereyanına aykırıdır.

121 Gindler, s. 56 n. 2; Laurent, *Byzantion*, I, s. 428 vd.

122 Kugler, *Albert von Aachen*, s. 59; Beaumont, s. 109; Grousset, I, s. 55; Runciman, I, s. 205. Aksi mütalâalar için krş. Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, s. 316; Hagenmeyer, *Chronologie*, *R.O.L.*, VI, s. 538.

Bu konuda yerli iki rivayet mevcuttur :

1 — Urfalı Mateos rivayeti[123] : Baudouin, Samsat seferinden Urfa'ya dönünce «bazı hilekâr ve hain adamlar» kuropalates Toros'u öldürmek üzere onunla anlaştılar. Toros'un Urfa'ya yaptığı iyilikler göz önüne alınacak olursa bu hareket hiç de doğru sayılamazdı[124]. Toros akıllı idaresi ve cesareti sayesinde Urfa'yı müslümanların tabiiyetinden kurtarmıştı. Ona karşı ihanet için birleşmiş olan 40 kişi geceleyin Baudouin'in yanına giderek, maksatlarını bildirip Urfa'yı ona teslim etmeyi vaadettiler. Baudouin muvafakatını bildirdi. Suikastcılar Gerger hâkimi Konstantin'i de elde ettiler.

Bunlar Karnaval'ın beşinci haftasında[125] (yani, 7-13 Mart 1098) şehrin ahalisinden büyük bir kısmını ayaklandırarak, 7 Mart Pazar günü Toros'a bağlı yüksek memurların evlerini basıp yağmaladıktan sonra yukarı kaleyi ele geçirdiler ve ertesi gün de Toros'un kapanmış olduğu şehir suru kesimini kuşattılar.

Çok müşkil duruma düşmüş olan Toros, onlara haber göndererek, canına dokunmayacaklarını yeminle temin ettikleri takdirde, iç kaleyi ve şehri kendilerine vereceğini ve kendisinin de karısıyle birlikte Malatya'ya çekileceğini bildirdi. Bundan sonra Varak[126] ve Mak'enis[127] haçlarını ortaya çıkardı ve Baudouin, Aziz Havariyun kilisesinde ona hiç bir fenalık yapmayacağına dair bu haçlar üzerine yemin etti. Haçlı reisi aynı zamanda To-

123 Urfalı Mateos, CLIV, s. 194.

124 Urfalı Mateos, Toros'a yapılan suikastı hiç bir suretle affedememiş ve muhtelif vesilelerle Urfa'nın maruz kaldığı kıtlık olaylarını ve hattâ frankların türklere karşı uğradığı yenilgileri bu cinayetin Tanrı tarafından hoş görülmediğine delil olarak zikretmekten kendini alamamıştır, bk. *ayn. es.*, CLXIII, s. 202 ve CLXVII, s. 205.

125 Tarih hakkında krş. Gindler, s. 55; Urfalı Mateos'un Andreasyan neşrinde verilen tarih yanlıştır, krş. yukarıda n. 120. Hagenmeyer *(ayn. es.*, s. 547) bu tarihi doğru olarak veriyor.

126 Varak haçı, Armenia'nın en meşhur ve en çok hürmet gören kutsal bakiye'lerinden biri olup gerçek haçın bir parçasıydı ve Van bölgesinde olan Varak manastırında bulunmakta idi. Sıvas'a hicret eden Ardzrunî kralı Senek'erim Ioannes, onu da beraberine almıştı. 1029'da ölümünden sonra oğulları, babalarının vasiyetine uyarak, bunu tekrar Varak manastırına götürmüşlerdi. Varak haçı, 1092'de Urfa'ya götürülmüş ve Aziz Havariyun kilisesine konulmuştu *(R.H.C., Doc. Arménn.*, I, s. 38 n. 1). Ayrıca krş. Segal, s. 239. Aziz Havariyun kilisesinin bugünkü Firfili camiine tekabül ettiği hakkında bk. Segal, Maps and Plans, Plan I.

127 Mak'enis manastırı doğu Armenia'da Siunik' bölgesinde idi *(R.H.C., Doc. Arménn.*, I, s. 38 n. 2). Siunik' hakkında krş. Honigmann, terc. Işıltan, s. 146, 167 n. 6, 172.

ros'un kendisine yazmış olduğu mektupta istemiş olduklarını da aynen yerine getireceğine bütün melekleri, peygamberleri, patrik ve havarileri, papaları ve bütün din şehitlerini istişhad ederek yemin etti. Baudouin'in bu yemininden sonra Toros kaleyi ona teslim etti ve asiler de oraya girdiler.

Kırk Azizler Bayramı olan Salı günü (9 Mart 1098), halk kılıç ve sopalarla mücehhez olarak Toros'un üzerine yürüdü[128] ve onu surların üzerinden galeyana gelmiş olan ahalinin içine attı. Toros bunlar tarafından parçalanıp feci bir şekilde öldürüldü. Yeminlerine ihanet etmiş olan bu adamlar bundan sonra Toros'un cesedini ayaklarından sürüyerek şehrin sokaklarında dolaştırıp hakaret ettiler. Urfa bundan sonra Baudouin'in eline verildi.

2 — *Anonim Süryani Vekayinâmesi* rivayeti[129]: Baudouin ve yanında bulunan frankların Urfa'ya gelişleri üzerinden çok geçmeden bazı Urfalılar, franklar ile Toros arasında karşılıklı şüphe ve fesat tohumları ekmeye başladılar. Aradaki kıskançlık en yüksek noktasına varınca, bu adamlar şu alçaklığı da yaptılar: Aralarında toplanarak hükümdarlarını öldürmeyi ve kendi başlarına frankları geçirmeyi kararlaştırdılar. Bunu frankları sevdiklerinden yapmıyorlardı. Bu hareket Toros'dan hoşlanmayanların kötü niyetlerinin neticesiydi.

Bunlar vahşi hayvanlar gibi kükrediler, birbirlerini teşvik ve tahrik ettiler ve büyük bir kalabalık halinde yukarı kaleden suyun kaynağına kadar yayıldılar. Büyük bir gürültü koptu. Toros bunların yanına geldiğinde üzerine hücum ettiler. O ise bunların önünden kaçıp şehrin doğu kapısının yukarısında yaptırmış olduğu[130] alt kaleye sığındı. Ahali oraya hücum edince, Toros bunlardan, mal ve mülkünü terkederek karısı ve oğullarıyle beraber şehirden çıkıp gitmesine müsaade edecekleri hususunda yemin istedi. Asiler bunu kabul edip yemin edince, o da kapıları bunlara açtı. Fakat asiler yeminlerini tutmadılar, yukarı çıkıp onu bağladıktan sonra, üzerinde sadece bir bez olduğu halde yüksek surlardan aşağıya sarkıttılar...[131]. Baudouin

128 Tarih hakkında krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VII, s. 275.

129 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 70 vd. Bu metin kısmı için ayrıca krş. Beaumont, s. 111.

130 Urfa surları ve burada bahis konusu olan iç kale hakkında elde edilen en yeni bilgi için bk. Segal, indeks. Bu eserde Urfa'nın surlarına, kapılarına ait güzel çekilmiş fotograflar mevcuttur.

131 Metnin bu kısmında eksiklik vardır, krş. *ayn. es.*, terc. Tritton, s. 70.

bundan sonra Toros'a ait her şeye ve şehrin her iki kalesine sahip oldu.

Haçlı müellifleri içinde bu olaydan en etraflı şekilde bahseden Albertus Aquensis[132]'dir. Ona göre Baudouin, Samsat seferinden döndükten bir kaç gün sonra bütün senato ve ahali bir araya gelmişti. Bunlar dağlık bölgede kudretli bir adam olan Konstantin'i çağırarak onunla hükümdarlarını nasıl öldürüp yerine Baudouin'i geçirebileceklerini istişare ettiler. Çünkü Baudouin'in akıllılığını ve türklere karşı mücadelede gösterdiği dayanıklılığı öğrenmişlerdi. Şehir ve kalelerinin en iyi şekilde onun tarafından kurtarılıp muhafaza edilebileceğini düşünüyorlardı.

Hâkimleri olan Toros'dan hepsi de nefret etmekteydiler. Çünkü bu adam onlara çok kötülük etmiş ve ellerinden inanılmayacak kadar çok altın ve gümüşü zorla almış, karşı koymak isteyenleri de türklerin kin ve düşmanlığına[133] terk etmişti. Türkler bunların sadece canlarına kasdetmekle kalmamış, bağ ve tarlalarını da tahrib etmiş, sürülerini de yağmalamışlardı. Bunlar kendi aralarında istişare ettikten sonra bütün şehir, büyüklü küçüklü silâha sarıldı. Müsellâh ve zırhlar içinde oldukları halde bunlar Baudouin'in yanına gelerek, onun kendileri safında Toros ölünceye kadar çarpışmasını istediler ve yaptıkları toplantıda Toros'un yerine onu şehrin efendisi yapmayı kararlaştırdıklarını bildirdiler.

Fakat Baudouin böyle bir suçu şiddetle reddetti. Toros tarafından tebennî edilmiş olduğunu, onun mahvına iştirakini haklı kılacak ve bu hareketi duyduğu halde bilmezlikten gelmeye kendisini sevkedecek hiç bir kötü hareketini görmediğini bildirerek «Kendisini babalığıma seçtiğim ve sadakat yemini ettiğim bu adama karşı hiç sebebsiz elimi kaldıracak olursam bu Tanrı nazarında ölçülemez derecede bir günah olur. Beni onun ölümü ve kanı ile lekelememenizi ve hıristiyan ordusunun reisleri arasında adımı küçültmemenizi rica ederim. Sizden ayrıca onunla, bugüne kadar sayenizde başı dik olarak oturmuş olduğu karşıdaki yukarı kalenin salonunda görüşmeme müsaade etmenizi de dilerim» dedi.

Ahali buna derhal müsaade etti. Baudouin kaleye çıktı ve Toros'a şöyle dedi: «Bu şehrin bütün ahalisi ve ileri gelenleri seni öldürmek için bir suikast hazırladılar. Ruhlarının bütün kızgınlığı ve kini ile ellerinde her tür-

132 Albertus Aquensis, III, 22, 23, s. 354 vd., terc. Hefele, I, s. 113 vdd.

133 Toros'un Urfa hâkimiyeti sırasında türklerle olan münasebetleri ve bilhassa Albertus Aquensis'in verdiği bu bilgi ile kasdettiği olaylar Laurent tarafından tafsîl ve tahlil edilmiştir, bk. *Byzantion*, I, s. 408 vdd.

lü silâh bulunduğu halde bu kaleye doğru geliyorlar. Bu beni çok üzüyor. Fakat ben onlardan daha önce davrandım. Her hangi bir şekilde hatta bütün malını, mülkünü vererek onlardan kurtulabileceğini düşünüyorum». Toros bu sözleri daha henüz duymuştu ki, büyük kitle kuşatmak ve hücumla almak üzere kulenin etrafında toplanmış bulunuyor, mancınıklardan atılan taş ve ok yağmuru kalenin surlarını ve kapılarını dövüyordu.

Bunun üzerine Toros korkusundan Baudouin'e bütün kıymetli kumaşlar, altın ve gümüş kablar ve sayısız altın paradan mürekkeb emsalsiz hazinesini açtı. Bütün bunları almasını ve canını korumasını, hiç bir şey almadan kaleyi terketmesi hususunda ahali ile kendisi arasında aracılık etmesini rica etti.

Bu ricalar Baudouin'i zavallıya karşı derin bir merhamete sevketti. Haçlı reisi samimî, içten gelen kelimelerle halkın ileri gelenlerini uyarmaya çalışarak hükümdarlarına bir şey yapmamalarını, onun hayatını bağışlamalarını, kendisinin bizzat görmüş olduğu Toros'un hazinelerini aralarında taksim etmeyi hiç de küçümsememelerini rica etti. Fakat senato ve ahali Baudouin'in sözlerini ve hazinelerin taksimini vaadetmesini dinlemeyerek bir ağızdan, hiç bir değiş tokuşun ve hiç bir hediyenin Toros'u canlı ve sağ olarak kurtarmaya yetişmeyeceğini haykırdılar ve bu hükümdarları zamanında maruz kaldıkları bütün haksızlıkları ve kötülükleri, onun teşvik ve tahriki ile türklerden ne kadar sıkıntı çekmiş olduklarını sayıp döktüler.

Bunun üzerine Toros hayatından ümidini kesti. Hiç bir ricanın ve ne kadar kıymetli olursa olsun hiç bir hediyenin kendisine faydası dokunmayacağını anladığından Baudouin'in kaleden çıkmasına izin verdi. Kendisi de kalenin bir penceresinden bir iple sarkarak kaçmaya teşebbüs etti. Fakat bir an içinde halk onu binlerce okla vurup öldürmüş ve meydana düşürmüştü. Kafasını kesip hakaret olmak üzere bir mızrağa taktılar ve cesedini de şehrin bütün sokaklarında dolaştırdılar.

Diğer haçlı müverrihleri, özellikle bu olaya şahit olduğunda şüphe bulunmayan Fulcherius Carnotensis[134] eserinde hadiseye pek az yer ayırmış ve sadece Urfa'ya geldiklerinden 15 gün sonra bu şehir ahalisinin nefret ettikleri hükümdarlarına karşı onu öldürmek kasdıyle bir suikast hazırlamaya başladıklarını, Baudouin'e de durumu bildirip memleketlerinin idaresi hususunda onunla anlaştıklarını, nihayet hadisenin söylendiği gibi vuku bul-

134 Fulcherius Carnotensis, I, 14, s. 338, terc. McGinty, s. 41.

duğunu, Baudouin ve adamlarının Toros'a yardım etmek imkânına sahip bulunmadıklarından dolayı çok üzüldüklerini kaydetmekle yetinmiştir.

İlk haçlı seferinin en belirli şahsiyetlerinden birisi olan bir hıristiyan reisinin, doğu topraklarında kurulan ilk haçlı devletçiğini tesis ederken, kendisi gibi hıristiyan olan Urfa hâkimini şu veya bu şekilde ortadan kaldırmış olması hemen bütün modern batılı tarihçileri, bu meseleyi çok dikkatle incelemeye sevketmiştir. Bunların pek çoğunda Baudouin'in Toros'a karşı yapılan suikast hareketinde suçsuz olduğunu ispat etmek gayretlerini kolaylıkla müşahede etmek mümkündür[135].

Ancak kaynakların sathî bir incelenmesinin bile haçlı reisinin bu suikastte önemli rolü olduğunu gösterdiği gayet açıktır. Nitekim ne Albertus Aquensis ve ne de Fulcherius Carnotensis suikastı hazırlayanların bunu önceden Baudouin'e haber verdiklerini gizlememişlerdir.

Albertus'un, Baudouin'in suikastçıların teklifini reddetmiş olduğuna dair ifadesi mesnetsizdir. Fulcherius'un, Baudouin ve maiyetinin Toros'a yardım edemediklerinden dolayı üzüldükleri mealindeki ifadesi de, bağlı olduğu şahsın kendi tasvirinde bir nevi mazur gösterilmesi gayretinden başka şekilde mütalâa olunamaz. Haçlı müellifler ayrıca, Toros'un Urfa ahalisince beğenilmeyen, hatta kendisinden nefret edilen bir kimse olduğunu bilhassa belirtmek suretiyle ortadan kaldırılma suçunun (!) bizzat kurbanın kendisine ait olduğunu telmihe çalışmaktadırlar. Bütün bu gereksiz ve mânâsız hususların modern haçlı seferleri tarihlerinde enine boyuna münakaşa edilmiş ve hatta bazı kere haklı görülmüş olması, bu eserlere aşırı taraftarlık temayüllerinin hâkim bulunduğuna açık bir delil teşkil eder.

Aksine bir düşünce ile bazı müdekkikler de olayların gelişmesinde rol oynayan faktörleri göz önünden kaçırarak sadece Urfalı Mateos'un ifadesinin doğru olduğunu, Baudouin'in bu olaydaki tutumunun hiyanet ve alçaklıktan başka bir şey addedilemiyeceğini belirtmişlerdir ki, bu da her halde çok mübalâğalı bir görüş tarzıdır[136].

135 Laurent, *Byzantion*, I, s. 432 vdd.; Beaumont, s. 111 vd.; Grousset, I, s. 60 vd.; Runciman, I, s. 205 vd.; Setton, I, s. 304.

136 Meselâ bk. Ter-Gregorian-Iskenderian, s. 42 vdd. Müellifin ermeni olduğu unutulmamalıdır. Bu zat, Van'da doğmuş olup muhtelif siyasî olaylara karışarak önce Azerbaycan'a kaçmış ve sonra Almanya'da tahsiline devam ederek 1915'de bu mevzudaki doktorasını yapmıştı.

Biz yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi[137], Baudouin'i Tell-Bāşir'den Urfa'ya davet eden heyetin, Baudouin'in talebleri karşısında, Toros'un kendilerine verdiği selâhiyeti aştığı ve Urfa'nın iktidarını Toros ile müşterek veya tek başına hüküm sürmek üzere kendisine devretmeyi vadettiklerini kabule daha ziyade mütemayiliz. Böylece Baudouin'in hareket tarzını, hatta ahlâkî bakımdan, bir nevi müsamaha gözüyle mütalâa etmek pekalâ mümkün olur.

Baudouin'in Urfa'nın idaresini ele alışı : Urfa kontluğunun kuruluşu

Baudouin 10 Mart 1098'de, Toros'un öldürülmesinden hemen sonra, isyancıların da desteğiyle Urfa'ya hâkim olmuştu. Ancak böylece fiilen kurulmuş olan Urfa kontluğunun sağlam temeller üzerinde bulunduğu henüz hiç bir surette iddia edilemez. Buna rağmen bütün haçlı tarihi yazarları ve Urfa'nın bu devresini inceleyen müellifler Baudouin'in Urfa'ya hâkim olduktan hemen sonra önce Samsat ve daha sonra da Seruc'u almış olduğunu hikâye etmişler, ancak bundan sonra, muhasara altında bulunan Antakya'yı kurtarmak üzere Selçuklu sultanı tarafından Suriye'ye gönderilen Kürboğa'nın Urfa'yı kuşatması olayına geçmişlerdir.

Ancak biz, Baudouin'in, kontluğun bu ilk kuruluşu sırasında, hemen bütün müelliflerce belirtilen, henüz hiç de kuvvetli olmayan durumunu göz önünde bulundurarak onun derhal Urfa'nın civarını zaptetme teşebbüslerine girişemiyeceğini tahmin ediyoruz. Kaynakların sarih ifadesi ile teyid edilememesine rağmen büyük haçlı tarihlerinde verilen olaylar sırasının da gerçeğe uygun olduğu kanaatinde değiliz. Bu hususta düşüncelerimizi açıklayabilmek için Baudouin'in Urfa'ya hâkim olduğu sırada şehir ve civarı ile büyük haçlı ordusunun içinde bulundukları şartları göz önünde tutmanın gerekli olduğuna inanıyoruz.

Baudouin'in, Urfa'ya hâkim oluşu sırasında, haçlı tarihlerinde belirtilmeye çalışıldığı kadar az bir frank maiyetine sahip olduğunu kabul etmemek lâzımdır. Fulcherius tarafından Baudouin ile birlikte Urfa'ya geldiği bildirilen 80 şövalyenin sayısı zamanla hiç şüphesiz önemli nisbette kabarmış olmalıdır[138]. Yoksa ilk Samsat macerasında şövalyelerinden 70'ini

137 Bk. yukarıda s. 17 vdd.

138 Bu hususta krş. Laurent, *Byzantion*, I, s. 436 vd.

Sanctus Ioannes müstahkem mevkiinde bıraktığı görülen Baudouin'in, Urfa'ya dönüşünde kendisine refakat eden sadece 12 şövalye ile bu şehrin hâkimiyetini, asilerin yardımıyle bile olsa, elinde tutamayacağı tabiîdir. Bununla beraber Baudouin'in Urfa'daki hâkimiyetinin ilk ayları içinde ana haçlı ordusundan, yeni fetihlere girişmesini sağlayacak ölçüde insan yardımı göremediği de muhakkaktır.

1097 Ekim'inde Antakya'yı kuşatmaya başlamış olan büyük haçlı ordusu da 1097/1098 kışını pek büyük mahrumiyetler içinde zorlukla atlatmıştı. Bu arada çekilen meşakkatlere dayanamayan haçlılardan bir kısmı hıristiyan ordugâhını terkederek yurtlarına dönmeye çalışmış ve kısmen yollarda mahvolup gitmişti[139]. Bütün bunlara ilâve olarak da, zamanında Toros'un Baudouin'den yardım istemesinde birinci derecede âmil olmuş bulunan Kürboğa ordusu harekete geçmek üzere bulunuyordu. Bu şartlar karşısında Baudouin'in, daha önce fiyasko ile neticelenmiş olan Samsat seferini yenilemeyi ve hatta bir de Seruc'u zaptetmeyi düşünemiyeceği tabiîdir.

Onun şimdilik yapabileceği yegâne şey, Urfa şehri içinde hâkimiyetini temellendirmek ve mümkün olduğu nisbette, mukadderatını bağlaması tabiî olan ana haçlı ordusuna yeni tesis ettiği kontluğun gelir ve ürününden yardımda bulunmak olabilirdi.

Gerçekten de Albertus Aquensis[140] Antakya'yı kuşatmakta olan haçlı ordusu ile reislerinin yiyecek, at ve silâh bakımından gayet büyük bir sıkıntı içinde olduklarını ve birçoklarının bütün ümitlerini yitirdiklerini, bu sırada ise Urfa'ya hâkim olmuş bulunan Baudouin'in bunların sıkıntılarını gidermek maksadıyle Antakya önündeki ordugâhta bulunan dük Godefroi de Bouillon, Robert de Flandre, Robert de la Normandie, Raimond ve diğer ordu reislerine en mutemed dostu ve hizmetkârı Gerardus[141] vasıtasiyle altın ve gümüş paralar, müzeyyen eyer takımları ile birlikte süratleriyle meşhur atlar gönderdiğini kaydetmektedir[142].

139 Bu hususta krş. Runciman, I, s. 213 vdd. «Before the Walls of Antioch» faslı.

140 Albertus Aquensis, IV, 9, s. 395, terc. Hefele, I, s. 175 vd.

141 Gerardus, Albertus Aquensis (V, 22, s. 446, terc. Hefele, I, s. 251)'e göre, Baudouin'in mutemedi ve kâtibi —«privatus et secretarius»— idi. Gerardus'un akıbeti hakkında krş. aşağıda s. 51 vd.

142 Bunlar aslında tabiatıyle işin süslenmiş cephesidir. Antakya önündeki haçlı ordugâhında bu sırada soylu küheylânlardan ziyade hiç olmazsa eti yenebilecek adi beygirlere hasret çekildiği şüphesizdir, krş. Runciman, aynı yer.

Rivayetinin devamında Albertus, Tell-Bāşir civarındaki ermeni reislerinden Nicusus[143]'un bundan birkaç gün sonra dük Godefroi'ya, onun dostluğunu ve teveccühünü elde etmek gayesiyle, fevkalâde bir surette yapılmış ve süslenmiş bir çadırı hediye olarak gönderdiğini, fakat Bagrat[144]'ın pusuya yatarak Nicusus'un genç uşağının elinden çadırı aldırıp, kendi namına Bohemund'a yolladığını hikâye eder. Onun ifadesine göre, uzun münakaşalardan sonra Bohemund diğer haçlı reislerinin ısrarlarına boyun eğerek çadırı Godefroi'ya iade zorunda kalmış, bundan sonra da Baudouin haçlıların yiyecek sıkıntısının devamı üzerine Tell-Bāşir'in yılda 50.000 Bizans altını tutmakta olan buğday, arpa, üzüm ve zeytinyağ hasılatını ağabeyisi Godefroi'ya tahsis etmiştir[145].

Baudouin'in ana haçlı ordusuna gönderdiği bu yardımın ancak 1098 Mart veya Nisan ayları içinde yapılmış olabileceği gayet açıktır[146]. Albertus'un Baudouin'in haçlı ordusuna yaptığı yardımı, onun Samsat ve Seruc'u alması hikâyesinden sonra, ancak eserinin 4. kitabında bahis konusu etmesi, modern yazarları yanıltmış ve onların da Samsat ve Seruc'un Baudouin 'in eline geçişini Antakya'ya yapılan para yardımından ve dolayısı ile Kürboğa'nın Urfa'yı muhasarasından önce vuku bulmuş addetmelerine sebeb olmuştur. Halbuki Albertus'un hikâyesinde kronolojik sıradan ziyade anlattığı konunun teselsülüne önem verdiği bilinen bir keyfiyettir[147]. Baudouin 'in, Kürboğa'nın Urfa önünde göründüğü 4 Mayıs tarihine kadar ancak haçlı ordusuna bu gibi yardımlarda bulunmak ve Urfa tahkimatını kuvvetlendirmekle meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

Kürboğa'nın Urfa'yı kuşatması

Kürboğa'nın, Antakya'nın haçlılarca işgalini önlemek üzere yaptığı sefer hakkında müslüman kaynaklarında, her ne kadar yetersiz de olsa, bazı

143 Bk. yukarıda s. 14.

144 Bagrat hakkında bk. yukarıda s. 4 vd. ve s. 14 vd.

145 Çadır hikâyesinin tahlil ve tenkidi için krş. Beaumont, s. 114.

146 Krş. Gindler, s. 63. Burada, bu malzemenin gönderilişi için, 1098 Nisan tarihi verilmektedir. Gindler'in bu tarihi, Kürboğa'nın Mayıs ayı başında Urfa önüne varmış ve Baudouin'in yardımının bundan önce Antakya'ya gönderilmiş olması lâzım geldiğini düşünerek tesbit etmiş olduğu açıktır ve kanaatimizce de doğrudur

147 Bk. yukarıda Kaynaklar faslı.

bilgiler mevcut ise de[148], onun bu seferi esnasında Urfa bölgesine de temas etmiş olduğu veya Urfa'yı muhasara ettiği hususunda bu kaynaklarda en küçük bir haber bile yoktur.

Müslüman kaynaklarının sükûtuna rağmen, Kürboğa'nın Büyük Selçuklu sultanı Berkiyaruk'un emriyle Antakya'nın düşmesinden çok önce harekete geçtiği, fakat kendisine her taraftan iltihak eden kuvvetlerle gerçekten büyük bir kudret iktisab eden ordusuyla doğrudan doğruya büyük haçlı ordusu üzerine yürüyeceği yerde Urfa bölgesine girip etrafı tahrib etmek ve uzunca bir müddet Urfa şehrini kuşatmak suretiyle pek kıymetli bir zamanı israf etmiş olduğu, gerek yerli süryani ve ermeni kaynaklarının ve gerekse haçlı vakanüvislerinin kayıtlarından açıklıkla anlaşılmaktadır.

Urfalı Mateos'a göre[149], sultan Berkiyaruk'un sipehsaları olan Kürboğa, franklara karşı savaşmak üzere muazzam bir ordu ile gelip Urfa kapıları önünde karargâh kurmuş, hasat mevsimine kadar orada kalıp tarlaların mahsulünü tüketmiş ve şehre hücumlar yapmıştır. Gelişinden 40 gün sonra Antakya emîri Yağı Sıyan'ın oğlu gelerek kendisini Antakyalılara yardıma çağırmıştır. Mateos bundan sonra, Kürboğa'nın Antakya'ya gittiğini açıkça kaydetmemiş olmakla beraber Antakya önündeki büyük savaşı tasvir ve hikâye etmiştir. Böylece onun, Kürboğa'nın Urfa önünde uzunca bir müddet -çünkü 40 yuvarlak bir rakamdır ve umumiyetle çokça bir zamanı ifade etmek için kullanıldığı bellidir- kaldığını belirtmek istediği anlaşılıyor.

Anonim Süryani Vekayinâmesi[150]'nde ise hemen aynı bilgi verilmekte,

148 Meselâ İbn al-Ḳalānisī (s. 134) haçlı tehdidi muvacehesinde Antakya emîri Yağı Sıyan'ın yardım talcb ettiği müslüman emîrleri arasında Kürboğa'nın adını da 490 (1097) vekayii sırasında zikretmesine rağmen, Antakya'yı zaptetmiş bulunan haçlılarla Kürboğa'nın başkumanda mevkiini elinde bulundurduğu müslüman kuvvetleri arasında 1098 Haziran'ında vuku bulan savaş olduğunda şüphe bulunmayan bir muharebeden bahsederken, buradaki müslüman ordusunu sadece Suriyeli kuvvetlerden müteşekkil addetmektedir (s. 136). İbn al-Aşīr (X, s. 188) ise, sadece, Kürboğa'nın, haçlıların Antakya'yı aldıklarını işittikten sonra asker toplayıp Suriye'ye doğru yürüdüğünü ve Marc Dābiḳ'da karargâh kurduğunu kaydetmekle yetinmiştir. Ibn al-Aşīr'in verdiği bilgi içinde bizim için önemli olan cihet, onun Kürboğa'ya iltihak eden bazı emîrlerin isimlerini vermesinden ibarettir. Buna ileride temas edeceğiz (bk. aşağıda s. 46 vd.). İbn al-ʿAdīm (*Zubda*, II, s. 133 vdd.) için de İbn al-Aşīr hakkındaki düşüncemizi tekrar edeceğiz.

149 Urfalı Mateos, CLV, s. 196.

150 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 71.

Kürboğa'nın bir çok tahribatta bulunup esirler aldıktan sonra Antakya'ya gitmek üzere Haleb'e yöneldiği hikâye edilmektedir.

Haçlı vakanüvisleri içinde Kürboğa'nın Urfa'ya karşı saldırısından en tafsilâtlı olarak bahsedeni yine Albertus Aquensis[151]'dir. Ona göre, Kürboğa 200.000 kişilik savaşcı bir süvari kuvveti ve sayısız yaya ile Sooch[152] müstahkem kalesinde toplanmış ve sonra harekete geçerek, günlerce yürüdükten sonra Urfa şehri civarına gelmiş ve burada bir kaç gün dinlenmişti. Bu arada muhtelif yerlerden yanına gelenler kendisine haçlı ordusundan ve Antakya'nın kuşatılmasından bahsederlerken, bir taraftan da türkleri mağlûp edip muhtelif yerlerden sürüp çıkarmış olan ve sadece Urfa şehrini değil civardaki bir çok kaleyi de hâkimiyeti altına alan Baudouin'den şikâyet ettiler.

Kürboğa bu şikâyetler üzerine ordusundaki diğer kumandanlarla istişare etti. Neticede Urfa'nın kuşatılıp zaptedilmesine, Baudouin ve ona bağlı hıristiyanların esir ve tedib edilerek şehir ve ülkenin tekrar türk hâkimiyetine alınmasına karar verildi. Fakat ne tehdid, ne korku yolu ile sindirilmesi mümkün olmayan Baudouin, Kürboğa'nın gelişini ve Urfa şehrine karşı plânlarını sükûnetle telâkki etti. Bütün silâhlı adamlarını toplayarak, süratli ve dayanıklı atlar üzerinde Kürboğa'nın şehri muhasara için önden gönderdiği kuvvetlerin üzerine yürüdü. Büyük bir cesaretle onlara taarruz etti. Ermeni okçuları ve fransız (galyalı) mızrakçıları şiddetli bir mücadeleye giriştiler. Baudouin, düşmanları Kürboğa'nın karargâhına kadar geri sürdü ve bunların yanlarında getirmiş oldukları silâh, deve, sığır ve diğer ihtiyaç maddelerini ganimet alarak Urfa'ya götürdü.

Kürboğa, kendisinin bu kadar yakında olduğunu bilmesine rağmen, Baudouin'in gösterdiği bu cürete çok şaştı ve bu küstahlıktan dolayı duyduğu büyük hiddet içinde Urfa kuşatmasından vazgeçmemeye yemin ve ordusunu şehre taarruz ederek Baudouin'i esir almak hususunda teşvik ve tahrik etti.

Bunun üzerine bütün ordu boynuz ve borazan çalarak şehri kuşatıp üç gün müddetle ve büyük bir şiddetle surlara ve kapılara taarruz etti. Fakat türkler, şehir müdafilerinin çok kuvvetle mukavemet ettiklerini ve şehir sur-

151 Albertus Aquensis, IV, 10-12, s. 396 vd., terc. Hefele, I, s. 177-179.

152 Haçlı kaynağında aynen bu şekilde verilmiş olan yer adının hangi şehir veya kaleye tekabül ettiğini tesbit edemedik.

lar ve kulelerle alınamayacak şekilde tahkim edildiğinden kısa zamanda hiç bir şey yapamayacaklarını anlayınca, Kürboğa'ya kuşatmadan vazgeçip süratle Antakya üzerine yürümesini tavsiye ettiler. Antakya önünde galib geldikten sonra döncbilir ve Baudouin ile adamlarını koyun gibi boğazlamak üzere Urfa kuşatmasını yeniden ele alabilirdi.

Kürboğa bu tavsiyeyi kabul ederek Antakya yürüyüşüne devam etti. Dağlık arazinin arzettiği müşkilât ve bu kadar binlerce kişinin gemilerle Fırat'tan geçirilmesinin güçlüğü muvacehesinde ordusunu kısımlara böldü. Baudouin ve onunla birlikte şehirde olanlar ise bu tehdidâmiz kitle ve tavırları karşısında istiflerini bozmamışlardı. Hatta Kürboğa şehirden uzaklaşınca bunlar atlarına atlayarak imha edebilecekleri ihmalkâr bir birliğe rastlamak ümidiyle düşman ordusunun artçılarını takibe başladılar. Fakat türklerin dikkat ve uyanıklığı sebebiyle bir şey yapmaya muvaffak olamadan Urfa'ya döndüler.

Fulcherius Carnotensis'in her zamanki gibi kısa olan rivayeti ise Kürboğa'nın Urfa önünde oyalandığı zamanı, bu olayın göz şahidi olmak sıfatıyle en gerçek şekliyle ve üç hafta olarak belirtmiş olması bakımından önemlidir[153]. O, bundan başka, sadece türk kuşatmasının başarısız kaldığını zikretmekle yetinmiştir.

Böylece yerli ve haçlı kaynaklarının birbiriyle iştirak halinde olan bilgileri ile Kürboğa'nın Antakya üzerine giderken Urfa'ya doğru bir sapma hareketi yaptığı ve burada esas göz şahidi Fulcherius'un ifadesine uygun olarak 3 hafta kadar zaman kaybettiği kesinlik kazanmış oluyor. Kürboğa 'nın Urfa önüne geliş ve buradan ayrılış tarihlerini ise, yine Fulcherius'un kaydını, onun sonradan Antakya önüne varış günü olan 5 Haziran 1098 tarihiyle mukayese etmek suretiyle gerçeğe yakın olarak tayin etmek mümkündür. Nitekim Hagenmeyer[154], açıkça ifade etmemekle beraber muhtemelen aynı hesabla 4 Mayıs tarihini Kürboğa'nın Urfa önüne geliş günü olarak tesbit etmiştir. Filvaki Urfa ile Antakya arasının 11-12 günlük bir yürüyüşe tekabül ettiği kabul olunursa, Kürboğa'nın Urfa önünden 25 Mayıs'da ayrılmış olması ve buna göre de 4 Mayıs'da buraya ulaşmış olması iktiza eder.

Burada bizim ilâve etmek istediğimiz husus, Kürboğa'nın Urfa önün-

153 Fulcherius Carnotensis, I, 19, s. 345, terc. McGinty, s. 49.
154 Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VII, s. 280.

cle bu kadar zaman kaybetmek suretiyle, birinci haçlı seferinin başarıya ulaşmasına adeta yardım etmiş olmasıdır. Eğer Kürboğa plânlı bir şekilde hareket etmiş ve zamanında Antakya önünde hâlâ bocalamakta olan haçlı ordusunu, şehir düşmeden bastırabilmiş olsaydı, bütün haçlı seferi macerasının bir darbede sona ermesi pek muhtemel olurdu[155].

Samsat ve Seruc'un Urfa kontluğuna ilhakı ve Balduk meselesi

Kürboğa'nın ve büyük müslüman ordusunun Antakya önünde uğradığı mağlûbiyet, hem haçlı seferinin nihaî başarısına yol açmış oluyor hem de Baudouin'in Urfa'da kurmuş olduğu haçlı kontluğuna sağlamlaşmak ve gelişmek imkânları sağlamış bulunuyordu. Kanaatimizce modern tarihçilerin Urfa kontluğunun kuruluşundan hemen sonraya vazetmeyi itiyat haline getirmiş oldukları, Baudouin'in Samsat ve Seruc'u kontluğuna ilhak etmesi olayları Kürboğa'nın mağlûbiyetini takip eden bu devreye ait olmalıdır. Çünkü kontluğun kuruluşuna hemen tekaddüm eden devrede Baudouin'in ermeni kuvvetleriyle müştereken giriştiği saldırıya başarı ile ve hatta bu kuvvetleri bozguna uğratarak karşı koymuş olan Samsat türklerinin, doğudan Büyük Selçuklu kuvvetlerinin haçlı ordusuna karşı yola çıkmaya hazırlandığı bir devrede, durup dururken kalelerini frank kontuna satmayı hatırlarına bile getirmemeleri icab eder. Aynı düşünceyi Seruc için de tekrarlamak tabiîdir.

Samsat ve Seruc'un Baudouin tarafından alınışıyle ilgili haberlere iki esas ve birbirinden müstakil kaynakta, Albertus Aquensis ve *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nde rastlamaktayız. Albertus Aquensis'e göre[156], Samsat'ta hüküm süren Balduk[157] artık tamamiyle korkmuş ve Samsat'ı 10.000 bizantios (Bizans altını) karşılığında satmayı teklif etmişti. Baudouin bu teklifi reddetti. Ancak Balduk, Samsat kalesini yakmak ve elinde bulunan Urfalı rehineleri idam etmekle tehdid edince, kont Baudouin, yakınlarının öldürülmesinden endişelenen Urfalı tebasının ricalarını kabul ederek, kaleyi satın almıştı. Balduk Urfa'ya gelerek Baudouin'in maiyeti arasına kabul edildi. İyi niyetli olduğuna delil olmak üzere de karısını ve çocuklarını re-

155 Krş. Grousset, I, s. 97; Runciman, I, s. 231.

156 Albertus Aquensis, III, 24, 25, s. 355 vd., terc. Hefele, I, s. 115-118.

157 Albertus Aquensis, bu Türk beyinin adını Balduch şeklinde vermektedir.

hin göstermesi istendiyse de, o, muhtelif bahanelerle bu talebi yerine getirmeyi geciktirdi.

Albertus Aquensis bundan sonra Seruc'un türk hâkimi Belek[158]'in, bir elçi heyeti göndererek kendisine tabi olan, fakat vergilerini ödemekten istinkâf eden, arab tebasını yola getirmek üzere Baudouin'den ücret mukabili yardım istediğini bildirir. Ona göre Baudouin bu teklifi kabul eder görünmüş, fakat Belek ile Baudouin'in kendilerine karşı ittifakından endişelenen Seruc ahalisi, bu sırada Urfa'da kontun yanında bulunan eski Samsat beyi Balduk'a haber göndererek, ondan, kendilerini franklara ve Belek'e karşı müdafaa etmek üzere başlarına geçmesini istemişlerdir. Gerçekten Balduk bu talebi iyi karşılayarak maiyetiyle birlikte gizlice Urfa'dan ayrılmış ve Seruc'a gitmiştir.

Albertus hikâyenin devamında Baudouin'in, hemen Balduk'un arkasından harekete geçtiğini, müstahkem mevkilerin kuşatılması için gerekli olan malzeme ile birlikte yola çıktığını, bunu farkedince Seruc ahalisinin cesaretini kaybederek Baudouin'e şehri teslim etmeyi ve ona vergi vermeyi kararlaştırdığını, bunun üzerine de Balduk'un kaleden çıkıp Baudouin'i karşılayarak, ancak kendisine teslim etmek gayesiyle önden Seruc'a gelmiş olduğunu söylediğini ve Urfa kontunun, Balduk'un bu sözlerine inanmamakla beraber ona itimat eder göründüğünü, şehri eline geçirip durumunu kuvvetlendirdikten sonra Balduk'dan ailesini ve oğullarını kendisine rehin vermesini taleb ettiğini, Balduk'un bunu savsaklaması üzerine de onu idam ettirdiğini, söylemektedir. Albertus'dan bundan sonra Baudouin'in Seruc'a Foucher de Chartres adında bir şövalyeyi kumandan tayin ederek muzafferane Urfa'ya geri döndüğünü öğrenmekteyiz.

Anonim Süryani Vekayinâmesi'nde bu olaylar birbiri ile pek münasebeti olmayan yerlerde dağınık olarak ve kısmen de daha sonraki vukuatla karışık bir şekilde verilmiştir. Anonim müellif, Samsat'ın haçlılar tarafından alınışını Seruc'un zaptından sonra ve ancak pek kısaca kaydetmiştir: «Bu zamanda bir Baladuklu (veya Baladukyalı), bir kaç türk ile beraber, Samsat'ta yaşıyor ve hüküm sürüyordu. O, burasını, para mukabilinde franklara teslim etti ve uzaklaştı»[159].

Anonim Süryani Vekayinâmesi'nin Seruc'un alınışı hakkında verdiği

158 Haçlı müellifi, Türk beyinin adını Balas olarak kaydetmiştir.
159 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 78.

malûmat, yukarıda da belirtildiği gibi, Seruc'un haçlılar tarafından ikinci alınışının hikâyesi ile beraber verilmektedir: «Urfa'ya yakın bulunan Seruc, bu sırada zengin ve kalabalık müslüman ve hıristiyan ahali ve her çeşit tanınmış tüccar ile meskûndu. Civarını teşkil eden vadi de verimli, nüfusu çok ve köylerle dolu idi. Artuk'un oğullarından Belek isminde bir türk buraya hâkimdi. Bir taraftan Urfa frankları, diğer taraftan frankların hâkimiyeti altına giren Fırat kıyısındaki ermeniler onu taciz ediyorlardı. Belek, hıristiyan memleketleri arasında kalan Seruc'da hâkimiyetinin devam edemiyeceğini anlayınca, Urfa kontu Baudouin'e bir elçi heyeti göndererek, şartları kabul edildiği ve yeminle teyid olunduğu taktirde şehri ona teslim etmeyi teklif etti. Baudouin istenilen bütün vaadleri yaptı ve Seruc, iç kalesi ile beraber kendisine verildi. Baudouin, tanınmış bir frank olan Putşir (Foucher de Chartres) adında birini buraya tayin etti. Bu zat, Seruc'dan pek çok para topladı. Şehrin reis ve müşaviri olan Muslim ʿUbayd adında bir arabı, kardeşlerini ve akrabalarını yakalattı ve bunların evlerinden hesapsız para ve eşya aldı. Böylece Putşir servet ve kuvvet sahibi oldu»[160].

Urfalı Mateos'un eserinde Samsat ve Seruc'un franklar tarafından Baudouin I. zamanında zaptedildiğine dair her hangi bir haber yoktur. O, ancak Baudouin II. zamanında Artuk'un oğlu Sökmen'in Seruc'u almak üzere yaptığı seferi anlatırken[161], Seruc'un daha önce haçlılar tarafından alınmış olduğunu bildiğini göstermektedir[162].

İslâmî kaynaklarda Seruc'un haçlılar tarafından ilk defa zaptına dair ancak bazı telmihler bulmak kabildir[163]. Bu mânâda İbn al-Ḳalānisī'de 494 (1101) yılı olayları içinde Artuk'un oğlu Sökmen'in Urfa ve Seruc franklarına karşı yaptığı seferden bahsedilirken, zımnen olsun Seruc'un önce-

160 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 76.

161 Bu olay hakkında bk. aşağıda s. 72.

162 Urfalı Mateos, CLXVIII, s. 206.

163 Mükrimin Halil Yınanç'ın, *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazmış olduğu *Belek maddesi*'nde İbn Şaddād'ın *al-Aḳlāḳ al-Ḫaṭīra fī Ẕikr Umarā al-Šām va'l-Cazīra* (Berlin, arabca yazma No. 9800, varak 18, madde Saruc)'den alarak kaydettiği, «Belek'in Suruc halkına zulüm yapıp mallarını gasb ve müsadere ettiğini ve bu zulümlere dayanamayan halkın, Urfa kontuna müracaat ederek, şehri ona teslim eylediği» şeklindeki rivayeti bu eserin aslından tahkik etmek imkânını bulamadık. Ancak burada kasdolunan ahalinin müslümanlar değil, Seruc'un yerli veya sonradan gelmiş hıristiyanları olması daha tabiî görünmektedir. Bk. aşağıda s. 50.

den franklar tarafından zaptedilmiş olduğu kabul edilmektedir[164]. İbn al-Aṯīr'e gelince, onun da Seruc'un franklar tarafından ilk alınışı hakkında vâzıh bir bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Filvaki onun 497 Muharrem (Ekim/Kasım 1103) ayında Belek'in ʿĀne şehrini ele geçirişi münasebetiyle «Belek ʿĀne ve al-Hadīsa şehirlerini ele geçirdi. Seruc şehri ona ait olup franklar burasını almışlardı» demesi[165] Seruc'un Belek'in elinden franklar tarafından alınmış olduğunu bildiğini göstermektedir. Fakat İbn al-Aṯīr daha önce 494 (1100-1101) vukuatı içinde, bizim daha sonra bahis konusu edeceğimiz[166], Seruc'un franklardan geri alınması için Artuk'un oğlu Sökmen tarafından girişilen ve başarıya ulaştırılamayan teşebbüsü anlatırken, yine görüleceği gibi, hatalı olarak frankların Seruc'u bu münasebetle ele geçirdiklerini kaydetmek suretiyle sonraki rivayeti ile tezada düşmektedir.

Kaynakların bu verilerini münakaşa edip kesin bir neticeye varabilmek için her şeyden önce, Baudouin'in birinci Samsat seferinde de adı geçmiş olan Balduk'un şahsiyetini tesbite çalışmamız gerekiyor.

Balduk'un şahsiyeti

Şimdiye kadar yapılan bütün incelemelerde kimliği üzerinde bir neticeye varamadan durulmuş olan Balduk hakkında, özellikle bu isim altında, islâmî kaynaklarda hiç bir bilgi mevcut değildir. Birinci haçlı seferinin başlarında Samsat'ta hâkim bulunan türklerin reisini haçlı müellifleri Balduch, Baldach, Balduc şeklinde kaydetmektedirler[167]. Urfalı Mateos, onu, Emîr Gazi'nin oğlu Baldukh olarak zikrediyor[168]. Urfalı müellifin vekayinâmesinin Dulaurier neşrinde, naşirin bu münasebetle vermiş olduğu bir notta ermeni müverrihi Vardan'a göre Balduk'un İbn el-Danişmend'in oğlu Emîr Gazi'nin oğlu olduğunu kaydetmiş olması[169], muahhar haçlı tarihi yazarla-

164 İbn al-Ḳalānisī, s. 138: فيها [سنه ٤٩٤] جمع الامير سكمان بن ارتق خلقاً كثيراً من التركمان وزحف بهم الى افرنج الرها وسروج ... (Bu yıl içinde emîr Sökmen türkmenlerden büyük bir kuvvet topladı ve bunlarla Ruhā ve Sarūc frankları üzerine yürüdü...).

165 İbn al-Aṯīr, X, s. 252.

166 Bk. aşağıda s. 74.

167 Albertus Aquensis, III, 21, s. 353 variant 14: Balduc, Balduch; Villermus Tyrensis, IV, 5, s. 158: Balduc.

168 Urfalı Mateos, CXLVI, s. 185.

169 Bk. *R.H.C., Doc Arménien*, I, s. 36 n. 2.

rının bu türk beyini Danişmend oğullarından addetmelerine sebeb olmuştur[170]. Halbuki Vardan tarihinde Dulaurier'nin kaydına uygun bir bilgi mevcut değildir; burada da Urfalı Mateos'un «Emîr Gazi'nin oğlu Samosat emîri Baldukh» şeklindeki kaydı aynen verilmekle yetinilmiştir[171]. Bu arada haçlı seferlerinin başlangıcında bölgenin bir çok şehirlerinin meselâ Seruc, Mardin, Hısn Keyfa'nın Artuk oğulları elinde bulunduğu düşünülerek Samsat'da da bunlardan birisinin hâkim bulunabileceği göz önünde tutulmuştur[172].

Bu sonuncu hususun doğruluğunu belgeleyecek bir kayda malik bulunmaktayız. Ancak bu kayıt «Balduk» adını veya buna benzer bir tesmiye şeklini ihtiva etmemektedir. Haçlı devri vukuatı bakımından müslüman kaynaklarının en önemlilerinden birisini yazmış olan İbn al-ʿAdîm, 490 (1097) yılı içinde Haleb meliki Rıdvan'ın Yağı Sıyan'a karşı yardımına çağırması münasebetiyle Samsat'ta Artuk'un torunu ve İlgazi'nin oğlu Süleyman'ın hâkim bulunduğunu kaydetmektedir[173].

Ünvanı Şems ed-Devle olan İlgazi'nin oğlu Süleyman, hayatı islâmî kaynaklarda ölüm tarihi olan 518 (1124) yılına kadar oldukça tafsilâtlı olarak takip edilebilen bir şahsiyettir. Bu sebeble ilk bakışta onun Albertus'un ifadesine göre, daha 1098 yılı içinde Seruc'da Baudouin tarafından idam edilen Balduk ile birleştirilmesinin arzettiği güçlük açıktır.

Esasında biz Baudouin'in Samsat'a karşı yaptığı ilk seferde başarılı olduğu kaynaklarca tesbit edilmiş bulunan Balduk ile, Kürboğa idaresindeki Büyük Selçuklu ordusunun Antakya önündeki mağlûbiyetinden sonra, müstahkem kalesini Baudouin'e satışa arzeden Balduk'un aynı şahıs olamayacağını düşünmekteyiz[174]. İbn al-Aşîr'in Kürboğa ordusu hakkında verdiği

170 Krş. Laurent, *Byzantion*, I, s. 409 n. 4; Grousset, I, s. 55; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 181 n. 4.

171 Urfalı Mateos, nşr. Andreasyan, s. 185 n. 193 ve Vardan, *Türk fütuhâtı tarihi, Tarih Semineri Dergisi*, terc. Andreasyan, İstanbul 1937, I/2, s. 186.

172 Krş. Cahen, *ayn. es.*, aynı yer.

173 İbn al-ʿAdîm, *Zubda*, II, s. 126: فاستنجد رضوان بسليمان بن ايلغازى صاحب سميساط فوصل بعسكرٍ كثيرٍ الى حلب ... (Rıdvan, İlgazi'nin oğlu Sumaysāṭ (Samsat) hâkimi Süleyman'ı yardıma çağırdı. O da kuvvetli bir birlikle Haleb'e geldi).

174 Cahen *(Le Diyār Bakr*, s. 228 n. 3), her ne kadar bizim yukarıda nakletmiş olduğumuz İbn al-ʿAdîm'in kaydını görmüş ise de, haçlı vakanüvislerinin kayıtlarına inanmak gerektiği düşüncesiyle burada zikrolunan İlgazi'nin oğlu Süleyman'ın Balduk

bilgide adı geçen «Süleyman b. Artuk»[175], kanaatimizce Artuk'un oğlu İlgazi'nin oğlu Süleyman[176]'dır. Bu kanaatimizi kuvvetlendiren cihet Artuk'un Süleyman adında bir oğlunun mevcut olmayışı[177] ve Samsat emîri Süleyman'ın, yukarıda da belirtildiği gibi, evvelce Rıdvan'ın ordusuna katılmak üzere Samsat'tan Haleb'e gelmiş olduğunun İbn al-ʿAdīm tarafından kayd edilmiş olmasıdır.

Urfa'nın Toros hâkimiyeti devrinde Sökmen ile birlikte Urfa'yı kuşatmaya geldiği de bilinen[178] bu birinci Balduk'un hipotezimize uygun olarak Şems ed-Devle Süleyman olduğu kabul edilecek olursa, Baudouin'e Samsat'ı satan ikinci bir Balduk'un düşünülmesi gereklidir. Böyle bir ihtimali ise *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin kayıtları mümkün kılmaktadır. Şöyle ki: Anonim müellif, Samsat'taki türk beyini Balduk değil, Baladukyalı Gazi olarak vermektedir[179]. Aynı yazar Samsat'ın para ile Baudouin'e satıldığını belirten bir başka pasajında[180] ise «Baladukyalı birisinin bir kaç türkle beraber Samsat'ta yaşayıp hüküm sürdüğünü» kaydetmiş ve fakat bu defa «Gazi» adını kullanmamıştır.

Anonim süryani müellifin bu şekildeki hareketinden acaba, Samsat'ta ilk türk beyi olan Gazi (İlgazi'nin oğlu Süleyman) ile, Samsat'ı satan ikinci bir Baladukyalı'yı birbirinden ayırmakta olduğu düşünülemez mi?

Burada da yegâne güçlüğü, Anonim müellifin Artuk oğullarından olduğu muhakkak olan Şems ed-Devle Süleyman'ı Baladukya dediği bir bölge, veya Anonim'i ingilizceye tercüme etmiş bulunan Tritton'un kanaatine göre[181], bir aileye bağlamış olması teşkil ediyor. Buradaki Baladukya tes-

addedilemiyeceği kanaatine varmıştır. Onun bu makalesinden 5 yıl sonra neşrettiği eserinde (*La Syrie du Nord*, s. 181 n. 4), daha sonra *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'ni de görmüş olduğu halde Balduk'un kimliği hususunda hâlâ bir karara varmamış olduğu görülmektedir.

175 İbn al-Aşīr, X, s. 188.

176 Fulcherius Carnotensis (I, 21, s. 347)'in Kürboğa'nın ordusunda bulunan türk emîrleri arasında zikrettiği Amisoliman'ın da İlgazi'nin oğlu Süleyman'dan başkası olamayacağı düşünülebilir, krş. terc. McGinty, s. 51 n. 3.

177 Bu hususta krş. *Düvel-i İslâmiye*, s. 241; Zambaur, s. 230; Cahen, *Le Diyār Bakr*, şecere; Köprülü, F., *Artuk oğulları*, şecere, *İ.A.*

178 Urfalı Mateos, CXLVI, s. 185; krş. Laurent, *Byzantion*, I, s. 409.

179 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 72 ve s. 78.

180 *Ayn. es.*, s. 78.

181 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 72 n. 3.

miyesinin Irak'da, İbn al-Aşîr[182]'in 513 (1119-1120) yılı vukuatı içinde bahs etmiş olduğu, o zaman içinde oldukça önemli vukuata karıştığı anlaşıldığı halde eserinin başka bir pasajında veya diğer bir kaynakta adı geçmeyen -« الاتراك البلدقية »-[183] ile ilgili olması belki de mümkündür.

«Balduklu» adı, Samsat'ı satan türk beyinin adlandırılma şekli olarak, pekalâ ondan önce orada hüküm sürmüş olan şahsa da teşmil edilmiş olabilir. Belki Elcezire bölgesinde yerleşen Artukluların maiyetinde bir miktar da Balduklu türkü vardı. Eğer bunların sayısı meselâ Samsat'ta fazlaca idi ise, Urfalıların bunları bu ad altında tanımış olmaları mümkün görülebilir.

Tarihî gelişmeye kanaatimizce olayların ancak şöyle bir dizisi ve izahı uygun düşebilir: Daha önceden Samsat'ı eline geçirmiş olan İlgazi'nin oğlu Şems ed-Devle Süleyman, Baudouin'in Samsat'a karşı yaptığı ilk seferden pek az sonra esas haçlı kuvvetleri üzerine yürüyen Kürboğa ordusuna iltihak etmiş[184] ve belki de onunla birlikte Urfa muhasarasına katıldıktan sonra Antakya önüne gelmiş ve orada büyük ordu ile birlikte mağlûp olmuştur[185]. Bu arada Samsat'ta kendisine vekâlet eden bir türk ileri geleni, Kürboğa ordusunun uğradığı büyük bozgundan sonra, yanında kalan pek az kimse ile[186], maneviyatı ve elbette yeni iltihaklarla kudreti artmış bulunan Baudouin'e daha fazla mukavemet imkânı görememiş ve Samsat kalesini Baudouin'e satmak üzere müracaatta bulunmuş olmalıdır.

Biz haçlı kaynaklarından[187], yukarıda da görmüş olduğumuz gibi, Baudouin'in bu teklifi önce reddettiğini öğrenmekteyiz ki, bu da ileri sürdüğümüz şekilde, bu hadisenin ancak Kürboğa'nın mağlûbiyetinden sonra vuku

182 İbn al-Aşîr, X, s. 393.

183 Metinde (İbn al-Aşîr, aynı yer) البلدقيه şeklinde harekelenmiştir. Bu البلدقيه türkleri hakkında başkaca bir bilgi elde etmek mümkün olamadı. Krş. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 181 n. 4. Cahen, burada verdiği referansın yerini zuhul eseri olarak bildirmeyi unutmuştur.

184 Krş. yukarıda s. 47 n. 175.

185 Samsat hâkimi (Balduch de Samusarth), Albertus Aquensis (IV, 8, s. 394)'e göre, Kürboğa ordusuna iltihak edenler arasında idi. Aynı vakanüvis (IV, 50, s. 424 vd., terc. Hefele, I, s. 223) Antakya savaşı esnasında Godefroi'nın kumanda ettiği birliğe karşı şiddetle savaşanlar arasında Balduk'un adından da bahsediyor ki, bu da Samsat türk beyinin Kürboğa ordusunda bulunduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

186 Krş. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin yukarıdaki kaydı.

187 Bk. yukarıda s. 42.

bulduğuna bir delil teşkil eder. Çünkü Büyük Selçuklu ordusu yenilip çekildikten sonra Baudouin, Samsat'ın nasıl olsa eline düşeceğini düşünebilirdi. Bu yenilgiden önce haçlı kontunun Samsat'ı satın almak teklifini reddedemiyeceği bellidir.

Para karşılığında kendisine emanet edilen kaleyi yeni Urfa hâkimine teslim etmiş olması tabiatıyle Balduk'un, veya bu Balduklu türkün kendi muhiti içinde itibarını yitirmesine sebeb olacağı için, onun küçük maiyetiyle birlikte Baudouin'e hizmet arzetmiş olduğunu kabul etmekte de mahzur yoktur. Biz bu şekilde hareket edenlerin ve hatta din değiştirenlerin bu devir içinde mevcut olduğunu bilmekteyiz[188].

Seruc'un Urfa kontluğuna ilhakı

Seruc'un Urfa haçlı kontluğuna ilhakına gelince, bu hususta muhtelif kaynakların verdiği haberlerin mantıkî bir izaha güçlük çıkarmadığı söylenemez. Gerçekten de biz haçlı müellifi ile *Anonim Süryani Vekayinâmesi*[189]'nin bildirmiş olduğu gibi, Seruc hâkimi Belek'in kendi tebasının isyanına veya vergi vermekten imtina etmesine karşı Baudouin'i yardımına çağırmış olabileceğine ihtimal vermiyoruz.

Bilindiği gibi Belek de, Kürboğa ordusuna iltihak eden kuvvetler arasında ve amcası Sökmen'in yanında idi[190]. Büyük haçlı ordusuna karşı vuku bulan bozgundan sonra o da, hiç şüphesiz, bir müddet için müşkil du-

188 Misâl olarak Antakya iç kalesi kumandanlığına Kürboğa tarafından tayin edilmiş ve haçlı ordusunun Antakya'da kuşatıldığı sırada iç kaleden yaptığı aralıksız taarruzlarla onlara pek büyük zararlar vermiş bulunan Aḥmed b. Marvân'ın Kürboğa ordusu yenildikten sonra, iç kaleyi Bohemund'a teslim etmesi ve onun hizmetine girerek hattâ hıristiyanlığı kabulü zikrolunabilir. Krş. Runciman, I, s. 249. Bu misâli Antakya'nın düşmesinden hemen sonra Haleb meliki Rıdvan ile bozuşan Azaz hâkiminin Godefroi'yı yardımına çağırması hikâyesi (Albertus Aquensis, V, 6-7, s. 436 vd., terc. Hefele, I, s. 236 vd.) ile takviye etmek mümkündür.

189 Bk. yukarıda s. 43 vd.

190 Fulcherius Carnotensis, I, 21, s. 347 n. 12; Albertus Aquensis, IV, 8, s. 394, terc. Hefele, I, s. 173-175. Bu kaynaklarda verilen adlardan bir kısmının haçlı vakanüvislerinin hayalleri mahsulü olduğu, bunların mağlûp müslüman ordusunu mümkün olduğu kadar büyük göstermek gayesiyle kendilerince bilinen türk beylerine ait bütün isimleri bir araya getirdikleri tahmin olunabilir. Krş. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 215 n. 35; ayrıca bk. Yınanç, M., *Belek maddesi, İ.A.*

rumda kalmış olacaktır. Belek'in kendi mülkü olan Seruc'a dönmemiş bulunduğu esasen zikredilen kaynakların ifadesinden, dolayısıyle de olsa, anlaşılmaktadır. Çünkü bahis konusu kaynakların her ikisi de gûya Baudouin'i yardımına çağırmış olan Belek'in, haçlı kontu Seruc önüne geldiği sırada onun yanında bulunduğunu kaydetmedikleri gibi, Albertus bir de izahı ve kabulü güç Amacha olayı anlatmak suretiyle Belek'in Seruc haçlılar tarafından alındığı sırada civarda, mevkiinin tayini bugün için imkân dahilinde görülmeyen, bu Amacha adlı müstahkem mevkide bulunduğunu belirtmiş olmaktadır[191].

Mantıkan bir şehir ahalisinin tedibi bahis konusu olurken, bu şehri kendisine râmetmek isteyen kimsenin, yardımına çağırdığı şahsın yanında bulunmamış olması kabule şayan olmasa gerektir. Bu düşüncemize göre ve eğer haçlı müelliflerinin kayıtlarını tamamiyle bir kenara bırakmamak istiyorsak, Baudouin'e Seruc'u alması için yapılan müracaatın başka bir taraftan vuku bulduğunu göz önünde tutmalıyız. Üç sene sonraki vukuatın da açıkça göstereceği gibi, Seruc'da ahalinin çoğunluğunu müslümanların teşkil etmesine mukabil bir miktar yerli hıristiyan da mevcuttu. Selçuklu ordusunun mağlûbiyetinden faydalanarak müslüman hâkimiyetinden kurtulmayı ancak bu unsur özlemiş ve istemiş olabilir[192].

Kaynakların belirttiği gibi, müslüman halkın bundan endişe duyduğu bellidir. Nitekim onlar Urfa kontuna karşı korunmak gayesi ile, ümitsiz denilebilecek bir teşebbüse girişerek, bu sıralarda Urfa kontunun maiyetinde bulunan müslüman-türk Balduk'dan başlarına geçmesini rica etmişlerdir. Tarihî gelişmenin sonradan göstermiş olduğu gibi, pek büyük kahramanlık, cesaret ve inançlılık hasletlerine sahip bulunan Belek çapında, hem de bir müddetten beri kendilerini idare etmiş bulunan, mümtaz bir kimseye[193] başvurmamış olmaları ancak Belek'in orada bulunmaması ile izah edilebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz *al-Aʿlāḳ al-ḫaṭīra*'deki, Belek'in Seruc halkına fena muamele ettiği yolundaki bilgi[194], eğer doğru ise, her halde Seruc'un

191 Amacha olayı hakkında bk. aşağıda s. 51 vd. Amacha'yı Süryani Mihael'in bir kaydına göre Seruc yakınında ve hattâ onunla birleşik olduğu bildirilen Maʿarra adında bir mevki ile aynı addetmek hususundaki Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 113 n. 16 ve s. 219 n. 39)'in teklifi pek kabule şayan görünmüyor.

192 Bk. yukarıda s. 43.

193 Belek'in şahsî fazilet ve civanmertliği, merhum hocamız M.H. Yınanç tarafından *İ.A.*'ne yazmış olduğu *Belek maddesi*'nde isabet ve belâgatle tasvir olunmuştur.

194 Bk. yukarıda s. 44 n. 163.

ınüslüman olmayan ahalisine râci olmalıdır. Kaynakların, olayın diğer kısımları hakkında verdikleri bilgiler kabul olunabilir. Samsat'tan ayrılıp Baudouin'in yanına gelen Balduklu türkünün, burada karşılaştığı şüphesiz olan güvensizlik muvacehesinde, Seruc müslümanlarının davetini istekle benimsediğini kabul etmekte mahzur olmasa gerektir. Bu zat anlaşılan gizlice Seruc'a gelerek müslümanlar tarafından kaleye alınmış, fakat Baudouin'in hemen arkasından büyükçe bir kuvvetle ve muhasara aletleriyle geldiğini görünce, Albertus'un anlattığı şekilde, haçlı kontunu kandırmaya çalışmış ve neticede onun tarafından öldürülmüş olmalıdır[195].

Yukarıda bahsi geçen Amacha olayı ise Belek'in Baudouin'e karşı tutumunu, bizim düşüncemize uygun olarak, açıklar mahiyettedir.

Haçlı kaynaklarından sadece Albertus'da bulunan bu hikâyeye göre[196], artık Seruc beyliğinden ümidini kesmiş bulunan ve bölgeden, burada frankların çoğalması sebebiyle, vergi de alamayan Belek, Baudouin'i hile yoluyla ortadan kaldırmayı tasarlamıştı. Bunu gerçekleştirmek için Baudouin'e Seruc yakınında bulunan Amacha kalesini teslim etmeyi vadetti. Teslimin günü de kararlaştırıldı. Kalenin içine 100 türk cengâveri gizlemiş olan Belek, 200 kişilik bir kuvvetle bu mevkii teslim almaya gelmiş olan Baudouin'i, bu kuvveti kale dışında bırakarak, seçkin bir kaç dostu ile birlikte kaleye girmeye davet etti. Fakat ihtiyatı elden bırakmayan franklar, Baudouin'in bu daveti kabul etmesini önleyerek, kaleye kendi aralarından 12 kişi gönderdiler. Bunlar içeri girer girmez türkler tarafından yakalandılar. Ancak iki frank, kalenin mazgal deliklerinden, içeride olanı biteni görmüşlerdi. Amacha'nın bir hücumla zaptı imkânsız olduğu için Baudouin üzüntü içinde Urfa'ya döndü. Artık türklerle dostluk kurmanın mânâsızlığını anlamıştı. Bir kaç gün sonra (eski) Samsat beyi Balduk idam olundu.

Seruc'a Amacha'yı devamlı olarak taciz etmek üzere, yanına 100 şövalye verilen Foucher de Chartres[197] tayin edildi. Foucher bir müddet sonra 6 türk savaşcısını esir alarak bunları Amacha'da muhafaza edilen 12 şövalyeden altısı ile mübadele etti. Geri kalan 6 şövalye ise, Baudouin'in hac etmek maksadıyle Kudüs'e hareket ettiği güne kadar Amacha'da mah-

195 Bk. yukarıda s. 43.

196 Albertus Aquensis, V, 18-22, s. 443-446, terc. Hefele, I, s. 247-251; krş. Beaumont, s. 120 vd.

197 Albertus Aquensis, Foucher'nin buraya kumandan tayin olunduğunu Seruc'un alınışı hakkındaki rivayetinde de vermişti. Bk. yukarıda s. 43.

pus kaldılar. Bunların dördü muhafızlarının ihmali sayesinde kaçmaya muvaffak olunca, Belek arta kalan Gerardus -ki Baudouin'in mutemed adamı ve kâtibi idi- ve Piscellus -ki Udelardus de Vizan'ın yeğeni idi- adındaki şövalyeleri idam ettirdi.

Bu hikâyeden çıkarılabilecek olan ilk ve kesin sonuç Belek'in, Kürboğa ordusunun yenilmesinden sonra Seruc'a gitmemekle beraber bölgeden ayrılmamış olduğu ve burada en azından bir kaleye sahip bulunduğudur. İkinci ve mühim nokta ise, Seruc'un Baudouin tarafından alındığı zamanı belirtmesidir. Albertus'un bundan önce Seruc'un alınması ile ilgili olarak verdiği bilgiye göre[198], Baudouin Seruc'u aldıktan bir kaç gün sonra Balduk'u öldürtmüştü. Burada da yine aynı Balduk'un idamından bahsedilmezden evvel bölgede frankların çoğalması hususu dile getirilmektedir. Bunun ise ancak Antakya'nın alınışından sonra ve Kürboğa'nın mağlûbiyetini müteakip vuku bulmuş olduğunu biraz sonra yine Albertus'un rivayetlerini tetkik ederken göreceğiz.

Bundan başka Balduk'un idamından sonra Seruc'a kumandan tayin edildiği bildirilen Foucher de Chartres'ın da Antakya muhasarası esnasında ana haçlı ordusunda bulunduğunu bilmekteyiz. Onun Antakya'nın zaptında surlara çıkan ilk frank şövalyesi olduğu haçlı rivayetleri cümlesindendir[199]. Biz, Foucher de Chartres'ın Seruc kumandanlığına tayinini, yukarıdaki Amacha olayına hiç temas etmemiş olan, yerli kaynakların ifadesinden de bilmekteyiz[200].

Böylece Baudouin'in Samsat ve Seruc'u ancak Antakya'nın haçlılar tarafından alınmasından ve Kürboğa ordusunun franklara yenilmesinden sonra arazisine ilhak etmiş olabileceği, yani en erken olarak Temmuz 1098 'de eline geçirmiş olduğu hususunda yeterli ispat delili arzetmiş olduğumuza inanıyoruz[201]. Bu en erken olarak kabul edilebilecek tarihi Ağustos, hatta Eylül 1098'e kadar uzatmak belki gerçeğe daha da uygun düşerdi. Çünkü Baudouin'in bu gibi hareketlere girişebilmesi için güvenebileceği daha büyük kuvvetlere sahip olmuş bulunması tabiîdir. Bu şartın tahakkuku ise haçlılar arasından kendisine iltihak edecek kuvvetlerin ayrılabilmesine bağlıydı.

198 Bk. yukarıda s. 43.
199 Raimundus de Aguilers, 9, s. 251.
200 Bk. yukarıda s. 44.
201 Aksi fakat tutarsız mütalâa için krş. Beaumont, s. 112.

Gerçekten de Albertus Aquensis, Antakya'nın haçlılar tarafından alınışını müteakip vuku bulan olaylara tahsis ettiği V. kitabında, Antakya'da çıkan veba salgınını[202] hikâye ettikten sonra, yani 1098 yazında[203] çok sayıda asil veya alelâde haçlı şövalyenin Urfa'ya giderek burada hâkimiyetini sağlam temeller üzerine yerleştirmiş görünen kont Baudouin'in hizmetine girdiklerini kaydetmektedir[204]. Albertus'un bu arada zikrettiği isimler arasında haçlı hareketinin başından beri büyük şöhret kazanmış olan Drogo de Nesle, Reinard de Toul, Gaston de Bearn ile biraz evvel Seruc'a tayin edildiğini görmüş olduğumuz Foucher de Chartres da bulunmaktadır[205]. Bu sonuncu ismin Urfa'ya Ağustos'dan sonra gelenler arasında kaydedilmesi Seruc'un Baudouin'in eline geçiş tarihini de Ağustos ayından sonraya vazetmeyi gerektiriyor. Baudouin'in gerek Samsat'ı ve gerekse Seruc'u ancak, yüzlerce olduğu Albertus'ca kaydedilmiş bulunan bu takviyeyi aldıktan sonra eline geçirmeye muvaffak olduğu gerçeğe her halde daha yakın olmalıdır.

Albertus, verdiği haberin devamında Baudouin'in bunların hepsini hizmetine aldığını, kendilerine zengin hediyeler verdiğini, Mukaddes Ülke'ye yaptıkları uzun sefer esnasında bütün imkânlarını tüketmiş olan bu adamların Baudouin'in bu cömertliğine gerçekten ihtiyaç duyduklarını belirttikten sonra, bütün Urfa şehrinin franklarla dolduğunu, bunları yerleştirmenin büyük güçlükler arzettiğini ilâve etmekte ve Baudouin'in gelen bu yardımcı kuvvetten istifade ile bütün bölgeyi hâkimiyeti altına aldığını söylemektedir ki, bu da teşhisimizin doğruluğuna ayrı bir delil teşkil eder.

Baudouin'in evlenmesi

Baudouin'in Urfa kontluğu sırasında bu hadiselerden sonra yer alması gereken ilk olay, ona karşı hazırlanan suikast hareketidir. Ancak bu ko-

202 Albertus Aquensis, V, 4, s. 435, terc. Hefele, I, s. 234. Hastalık, 1098 Temmuz ayı içinde zuhur etmişti. Haklı olarak birinci haçlı seferinin ruhu addedilen Le Puy piskoposu Adhemar, bilindiği gibi, bu hastalığın ilk kurbanlarından olup, Antakya'da 1 Ağustos 1098'de ölmüştü. Bk. Munro, s. 57; Runciman, I, s. 252; krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.,* VII, s. 318.

203 Krş Beaumont, s. 119.

204 Albertus Aquensis, V, 15, s. 442, terc. Hefele, I, s. 244.

205 Runciman (I, s. 208), burada adı geçen şahısların —Foucher de Chartres'ın adı zikredilmemiştir— Samsat ve Seruc'un 1098 İlkbaharında Baudouin tarafından alındıktan sonra onun şöhretinin, başarısının herkes tarafından öğrenilmesi üzerine ve daha Antakya muhasarası esnasında onun yanına geldikleri kaydetmektedir ki, bunun doğru olamayacağını göstermiş bulunuyoruz.

nuya geçmeden, Baudouin'in hususî hayatında vuku bulan değişiklikten, yani onun Urfa'da yeniden evlenmesinden bahsetmemiz gerekir. Çünkü bu izdivacın, Baudouin'e karşı hazırlandığından bahsettiğimiz suikastın plânlanmasından önce gerçekleşmiş olduğu, hareketin keşfinden ve Baudouin'in tatbik ettiği sert tedbirlerden sonra, Baudouin'in yeni kayınpederinin de endişeye düşerek kaçmış olduğuna dair kaynağımızda mevcut kayıtlarla ortaya çıkmaktadır.

Baudouin'in Urfa'daki izdivacı hakkında ilk elden ve yegâne kaynağımız Albertus Aquensis[206]'dir. Albertus bu hususta vermiş olduğu bilgiyi kronolojik sıra içinde değil, aslında bu mesele ile hiç ilgisi bulunmayan bir hadisenin, ana haçlı ordusunun Maraş'tan ayrıldıktan sonra Antakya'ya giderken vuku bulan Artah olayının[207] hikâyesi ile birlikte vermektedir.

Haçlı müellifi büyük ordu Antakya önüne geldiği sırada, türlü vesilelerle ordudan ayrılmış olan birliklerin ve reislerin orduya katıldıklarını, sadece Baudouin'in bunlar arasında bulunmadığını kaydettikten sonra, onun Tell-Bâşir ve Râvendân'ı ele geçirdiğini, şan ve şöhreti savaş ve zaferlerle durmadan artan kontun Urfa şehrinin 12 eşrafının tavsiyesiyle çok asil bir ermeni hanımı ile meşru ve parlak bir izdivac akdettiğini, bu hanımın, dağlarda bir çok kale ve müstahkem mevkie sahip bulunan ve bütün bu mülklerine Baudouin'i yegâne vâris olarak kabul eden Taphnuz adında ve Konstantin'in kardeşi olan bir ermeni reisinin kızı olduğunu bildirir. Albertus'a göre Taphnuz, askerlerinin ücretini ödemesi ve ülkeyi türk akınlarına karşı kuvvetle savunması için damadına 60.000 Bizans altını vermeyi de vadetmiş, fakat ancak bunun 7.000'ini ödedikten sonra geri kalanın tediyesini günden güne ertelemişti. Albertus, verdiği bu bilgiden sonra, Baudouin'in düğününü inanılmayacak bir ihtişamla icra ettiğini, düğünden sonra şehir ve ülkenin eşraf heyetinin, olgun ve isabetli fikirlere sahip bir kimse olan Taphnuz'un, memleketin durumu ve refahı üzerinde damadı ile istişarede bulunmasını ve bu iki şahsın birbirlerine karşılıklı saygı göstermelerini karar altına aldığını ve işlerin buna göre yürüdüğünü anlatmaktadır[208].

Fulcherius Carnotensis'in diğer bir çokları gibi bu konuyu da meskût

206 Albertus Aquensis, III, 31, s. 361, terc. Hefele, I, s. 124.

207 Bu olay için bk. Grousset, I, s. 68 vd.; Runciman, I, s. 215.

208 Villermus Tyrensis, Baudouin'in Urfa'daki izdivacını Albertus Aquensis'in ifadesine uygun olarak ve fakat Baudouin'in Kudüs kralı oluşuna tahsis ettiği kitabında (X, 1, s. 402) tekrarlamaktadır.

geçmiş olmasına rağmen[209] Baudouin'in Urfa'da yeniden evlenmiş olmasından şüpheye mahal yoktur. Zira onun Kudüs kralı olduktan sonraki faaliyet devresinde, Urfa'da evlendiği bu hanımdan ayrılış hikâyesi başka kaynaklarca da uzun uzun anlatılmaktadır[210].

Baudouin'in yeni hanımının adı ve nesebi üzerinde çok durulmuştur. Baudouin'in izdivacı hakkında tek kaynak olduğunu belirtmiş olduğumuz Albertus Aquensis'in kızın adı hakkında hiç bir şey söylememiş olmasına rağmen, bazı tetkikçiler onun Arda adını taşımış olduğunu kaydetmekte ve bu hususta kaynak olarak da Villermus Tyrensis'in not 210'da kaydetmiş olduğumuz faslını göstermektedirler[211]. Fakat Villermus Tyrensis'in ne belirtilen faslında, ne de başka bir pasajında böyle bir isme rastlamak mümkün olamadı[212].

Baudouin'in kayınpederinin adı ve kimliği üzerinde de pek muhtelif fikirler ileri sürülmüştür. Dulaurier[213] bu zatın Rupen hanedanından Konstantin'in kardeşi Toros olduğu kanaatindedir. Ona göre, Tafroc kelimesi Toros adının bozuk bir şeklinden ibaret olmalıdır. Ancak Dulaurier, Rupen ailesinden Konstantin'in Toros adında bir kardeşi olduğunun bilinmediğini de itiraf eder. Grousset[214] ve Runciman[215] onu teşhis bakımından müteredditdirler. Runciman, Albertus'un kaydettiği Konstantin'in, Baudouin'in Samsat'a karşı ilk teşebbüsünde ve Urfa hâkimi Toros'a karşı suikastte adı geçen[216] Gerger hâkimi Konstantin olduğunu kabul etmekle beraber, Baudouin'in kayınpederi Taphnuz'un, büyük haçlı ordusunun geçişi esnasında bunlara kolaylık gösteren ve Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'un

209 Fulcherius, bu evlenmeden bahsetmemekle beraber, daha sonra Baudouin'in Kudüs kralı iken üçüncü bir izdivac akdetmesi münasebetiyle, onun daha önce Urfa'da evlenmiş olduğunu belirtmektedir, krş. aşağıda n. 210.

210 Bk. Fulcherius Carnotensis, II, 14, s. 396 ve 59, s. 433; Guibertus Novigenti, 48, s. 259; Villermus Tyrensis, X, 1, s. 402 ve XI, 1, s. 451.

211 Meselâ Gindler, s. 62. Villermus Tyrensis'in Albertus Aquensis'den ayrıldığı yegâne nokta, onun bu zatın adını Taphnuz değil Tafroc olarak kaydetmiş olmasıdır.

212 Grousset (I, s. 64, 297 ve II, s. 51), gerek evlenme ve gerekse boşanma hadiselerini anlattığı sırada hep bu Arda adını kullanmakla beraber, bunu tevsik edecek hiç bir kaynak vermemektedir. Runciman (I, s. 209 n. 1), Baudouin'in bu yeni hanımı için Arda adını kabul etmeye her hangi bir sebeb mevcut olmadığını belirtmiştir.

213 *R.H.C., Doc Arménien*, I, s. 25 n. 2 ve Urfalı Mateos neşri (1858), s. 431 n. 2; Krş. Urfalı Mateos, terc. Andreasyan, s. 188 n. 202.

214 Grousset, I, s. 49 n. 2, 64, 68.

215 Runciman, I, s. 209 n. 1.

216 Bk. yukarıda s. 28 vd., 31.

haçlı ordusuna refakatle vazifelendirdiği Tatikios'un da muvafakatiyle Maraş'daki valilik makamında bırakılmış olduğu haçlı müelliflerince bildirilen ve ismi Thatul şeklinde yazılmış olan ermeni vali ile aynı şahıs olması mümkün bulunduğunu ileri süren Honigmann[217]'ın fikrini de kabule şayan addetmiştir[218].

Baudouin'in ermeni siyaseti ve Urfa ermenilerinin ona karşı tasarladıkları suikast

Bundan sonraki olaylar Baudouin'in, kendisine hizmet arzeden haçlı şövalyelerini, şahsına ve kurduğu kontluğa sıkı sıkıya bağlamak ve onların kendisini terketmemelerini sağlamak gayesiyle hareket ettiğini ve bu sebeble onları yerli, zengin hıristiyan kızlarıyle evlenmeye teşvik ettiğini gayet açık bir şekilde göstermektedir. Her ne kadar Grousset bu mevzuda, Baudouin'in ırkları birleştirmeye gidecek kadar bir ermeni politikası güttüğünü iddia etmişse de[219], daha sonraki olaylar ve Baudouin'in ermenilere karşı olan tutumu onun bu iddiasını doğrulamamaktadır. Baudouin'in ermeni unsuruna karşı samimi ve iyi niyetli davranmadığı, onun esas haçlı

217 Bunun için bk. Honigmann, E., *Marash maddesi, E.I.*

218 Baudouin'in bu izdivacından ve hattâ ilâve edelim ki, daha sonra Kudüs krallığı zamanında evlendiği Sicilya ana kraliçesi Adelaide'dan da çocuğu olmamıştır. Bu vâkıa, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi (bk. yukarıda s. 3 n. 12), onun bütün haçlı müelliflerince Maraş'da ilk karısı Godvere de Tosni ile hemen aynı zamanda ölmüş olduklarını bildirdikleri çocuklarının, aslında Godvere'nin ilk kocası Meulant kontu Robert de Beaumont'un çocukları olduğu düşüncesini kuvvetlendirir mahiyettedir. Baudouin, 1104 yılında, bu ikinci ermeni hanımını yaşayışının hafifliğini bahane ederek manastıra kapatmış, sonradan onun İstanbul'da bulunan ebeveyninin yanına gitmek ricasını kabul etmiş, onun hâlâ sağ olduğunu bilmesine rağmen yukarıda adı geçen Adelaide ile evlenmekte tereddüd etmemiştir. Bk. Grousset, I, s. 297; Munro, s. 86; Runciman, II, s. 103.

219 Grousset, I, s. 64 vdd. Bununla beraber Baudouin'in bu hareketi, onun ermeni unsurunu batı kilise inancı içinde erittikten sonra kendi hizmetine almayı düşündüğünü bir derecede hatıra getirebilir; fakat Runciman (I, s. 208 vd.)'in, Baudouin'in bu şekilde bir siyaset güttüğü, devlet idaresinin kuvvetle frank kontunun ve onun frank vassallerinin elinde kalmasına mukabil hıristiyan olsun, müslüman olsun doğulu ların da devletin hayatına iştirake davet olundukları, bütün millet ve ırkların bu devlet içinde beraberce bir bütünlük halinde erimelerinin gaye edinildiği iddiası hiç bir şekilde kabule şayan değildir. Bütün haçlı devletleri tarihinin bu düşünceyi yalanladığı muhakkaktır ve bu husus da, bizzat Runciman tarafından muhtelif vesilelerle belirtil-

ordusundan kuvvetli takviyeler alır almaz, o vakte kadar kendi adamlarının azlığı sebebiyle idarenin yüksek kademelerinde bırakmak mecburiyetini hissetmiş olduğu ermenileri bu makamlarından uzaklaştırmaya başlamış olmasından bellidir.

Onun kendi açısından tabiî görülebilecek olan bu egoist davranışı, biraz sonra da göreceğimiz gibi, Urfa ermenilerini, daha pek az zaman evvel başlarına geçirmek için çırpınmış oldukları haçlı kontuna karşı bir suikast hazırlamaya kadar itmiştir.

Gerçekten de Albertus'un bu tasarıda kalmış suikast hakkında vermiş olduğu bilgi şöyledir[220]: Urfa'nın 12 eşrafı Antakya ve diğer yerlerdeki frank milletinin Urfa'ya koşuştuğunu ve bunların her türlü faaliyet ve sanat bakımından kendilerinden çok üstün olduğunu, Baudouin'in onların tavsiyelerini yerli eşrafın düşüncelerine tercih ettiğini, ülkenin bütün işlerini onlara danıştığını, yerli asalet sınıfı ile bunların fikirlerine eskiden olduğundan daha az kıymet verdiğini gördüler. Bunun üzerine içlerinde Baudouin ve adamlarına karşı şiddetli bir kızgınlık uyandı. Bu gidişle tamamiyle yabancılar tarafından imha edileceklerine inandıkları için, Baudouin'i şehrin hâkimi yaptıklarından dolayı çok pişmanlık duydular. Böylece iş, bir suikast hareketine döküldü.

Bunlar türklere elçiler gönderdiler. Baudouin'e ihanet ederek, onu ve adamlarını ne şekilde öldürebileceklerini veya şehirden kovabileceklerini tasarlamaya başladılar. Fakat onlar bu meseleleri sık sık yaptıkları gizli toplantılarda konuşurlarken içlerinden Enzhu adında, Baudouin'e karşı samimî bir sadakat hissi besleyen birisi, konta, bu haince suikastın teşvikçi ve iştirakçilerini sırasıyle bildirdi; ona kendisini, adamlarını ve şehir kapılarını gece gündüz diğerlerinin teşebbüslerine karşı emniyete almasını ve kurnazca yapılacak bir türk baskınının garnizonu hazırlıksız yakalamasını önlemesini tavsiye etti.

Baudouin bu güvene lâyık ifşaat ve bu harekete katılan adamların tamamiyle değişen asık suratları yoluyla kendisine karşı hazırlanan suikastı

miştir. O, *A History of the Crusades* adlı eserinin III. ve son cildinde bütün hareketin muhasebesini yaparken, haçlıların güya müslüman tahakkümünden kurtarmaya geldikleri doğu hıristiyanlarını ne şekilde ezmiş ve nihayet yine ne şekilde akıbetleri ile başbaşa bırakmış olduklarını heyecan ve belâgatle dile getirmektedir (*ayn. es.*, III, s. 469-480).

220 Albertus Aquensis, V, 16-18, s. 442-443, terc. Hefele, I, s. 242-247.

haber alınca, şahsına bağlı ve güvenini haiz bir fransız birliği ile bütün bu suikastcıları tevkif ettirip hapse attırdı. Bunların bütün servetlerini ve muazzam bir yekûn tutan paralarını sarayına taşıtarak, bu meblâğdan maiyetine, yaptıkları hizmet için, hiç de az sayılamayacak bir ücret ödedi.

Bundan bir kaç gün sonra tevkif olunanlar canlarının bağışlanması ve kendilerine bir şey yapılmaması için yalvarıp yakardılar, özür dilediler ve aracılarla, serbest bırakılmaları mukabilinde hiç de küçümsenmeyecek hediyeler teklif ettiler. Fakat Baudouin adamlarının tavsiyesine uyarak taleblerini gittikçe fazlalaştırdı. Çünkü bu aracılardan mevkufların yakında bulunan şato ve kalelerinde gizledikleri pek büyük hazinelere sahip olduklarını öğrenmişti.

Nihayet Baudouin, sadece fransız asilzadelerine değil, basit askerlere de vermiş olduğu çok fazla ücret ve büyük hediyeler yüzünden imkânlarını hemen hemen yitirmiş olduğu için, mevkufların serbest bırakılması mukabilinde para kabul etmeye razı olduğunu bildirdi. Suikastcılardan sadece ikisinin fidyelerini reddederek bunların gözlerine mil çektirdi. Çünkü bunlar suikastın esas elebaşları idiler ve suçları çok büyüktü. Suikasttan haberdar olan halktan bir çoklarının da Baudouin, burunlarını, ellerini ve ayaklarını kestirdi ve bunları şehirden kovdu.

Serbest bırakılan şehir eşrafının her birisinden 20-30 ve hatta 60.000 'den az olmayan miktarda Bizans altını Baudouin'in hazinesine girdi. Katırlar, atlar, gümüş kablar ve bir çok kıymetli ziynet eşyası bunun dışında idi.

Baudouin'in Taphnuz adını taşıyan kayınpederi de onun ihanetleri nasıl para ile ve uzuvlar keserek cezalandırdığını görünce, korkuya düşerek ilk fırsatta dağlarda bulunan müstahkem kalelerine kaçtı ve bir daha geri gelmedi. Çünkü damadına borçlu olduğu para yüzünden ölüm cezasına çarptırılmaktan korkmuştu.

Urfa'da tasarlandığını ve sonucunu Albertus'un yukarıdaki hikâyesinden öğrendiğimiz ermeni komplosu Villermus Tyrensis tarafından da aynen tekrarlanmaktadır[221]. Guibertus Novigenti'nin bu hususta verdiği bilgi ise hareketin kronolojisini tesbit bakımından önemlidir[222]. Gerçekten de Guibertus, metninde hadisenin tarihini 1098 Noel -«Dominicus Natalis»-'i ola-

221 Villermus Tyrensis, VII, 6, s. 284 vd.
222 Guibertus Novigenti, III, 14, s. 165.

rak belirtmektedir[223]. Diğer haçlı müverrihleri ve yerli kaynaklar ise bu suikast hareketinden hiç bahsetmemektedirler. Onların bu sükûtunu hadisenin vuku bulmamış olduğuna delil saymak doğru olmasa gerektir. Biz, diğer haçlı tarihi yazarlarının da çoğunlukla kabul ettikleri gibi[224] Albertus'un makul sebeblere dayanan ifadesini doğru addetmeye mütemayiliz.

Baudouin'in Urfa kontu olarak son faaliyetleri

Urfa kontluğunun, yukarıda anlatılan hadiselerden sonra da esas haçlı ordusu ve Antakya ile münasebetlerini devam ettirmiş olması tabiîdir. Ancak kaynaklarda bu münasebetlerin mahiyeti hakkında her hangi bir tafsilâta rastlamak mümkün olamamıştır. Sadece Grousset ve Runciman, 1099 ilkbaharında Kudüs'e karşı yapılan yürüyüş esnasında, haçlıların Sur «Tyros» yanında (23 Mayıs 1099)[225] Urfa ve Antakya'dan bu sefere katılmak üzere yola çıkmış olan savaş gruplarının iltihakı için 2 gün beklemiş olduklarını kaydetmektedirler[226]. Ancak her iki eserde de bu bilginin hangi kaynaktan alındığı gösterilmemiştir. Biz, *R.H.C.*'de mevcut bütün kaynakları bu bakımdan incelemiş olmamıza rağmen bu hususta bir kayda rastlayamadığımızı belirtmeliyiz. İki büyük haçlı tarihi yazarının kaynak göstermemekle beraber bu bilgiyi vermiş olmalarına dayanarak Urfa kontluğunun pek büyük bir kuvvetle olmasa bile esas haçlı hareketine sonuna kadar katılmış olduğunu kabul etmek gerekir.

Baudouin'in 1098 Noel'inden, 1100 senesi Noel'inde Kudüs kralı olarak taçlandırılmasına kadar Urfa'daki faaliyet ve icraatı hakkında kaynak-

223 Bk. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VII, s. 377 vd. Guibertus'un metnini Hagenmeyer'in doğru olarak açıklamasına rağmen Beaumont (s. 120), hadisenin Toros'a karşı yapılan suikastın hikâyesinden hemen sonra anlatılmış olmasına dayanarak kanaatimizce hatalı bir görüşle Guibertus'un kronolojisinin yanlışlığı hükmüne varmıştır. Grousset (I, s. 67) ise hadisenin tarihini 26 Aralık 1098'e vazetmekle beraber bu tarihi temellendirecek her hangi bir not vermemektedir. Hagenmeyer'in de suikastcıların cezalandırılması için kabul etmiş olduğu bu 26 Aralık tarihini Albertus ve Guibertus'un ifadesindeki, tevkiflerden bir kaç gün sonra demesine dayanarak tesbit etmiş olduğunu sanıyoruz.

224 Bu hususta krş. Hagenmeyer, aynı yer; Gindler, s. 70 vd.; Beaumont, aynı yer; Grousset, aynı yer; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 219; Runciman. I, s. 211.

225 Tarih için krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VII, s. 458.

226 Grousset, I, s. 150. Runciman (I, s. 276), Urfa'dan gelen bu kuvvetlerin başında Baudouin du Bourg'un bulunduğunu kaydeder.

ların verdiği bilgi pek kifayetsiz olup umumiyetle iki nokta üzerinde toplanmaktadır.

1 — Baudouin'in haçlı yeminini yerine getirmek üzere, Antakya princepsi Bohemund ile birlikte Kudüs'e hac maksadıyle gidiş ve dönüşü.

2 — Bohemund'un 1100 yılında Danişmendlilere esir düşmesi üzerine Baudouin'in onu kurtarmak için yaptığı beyhude teşebbüs.

Bunların her ikisi de, görüldüğü gibi, Urfa kontluğunun asıl tarihi ile ilgili olaylar değildir. Ancak Urfa kontluğunun müessisi olmak dolayısıyle, şahsı ile ilgili bulunduğumuz Baudouin'in hareket tarzını ve düşünüşünü takip etmek bakımından önem taşırlar.

Fulcherius Carnotensis ve Albertus Aquensis, 1099 yılı Kasım ayında, Antakya princepsi Bohemund'un Baudouin'e bir mesaj göndererek, onu, kendisiyle birlikte Kudüs'e hac etmeye davet ettiğini bildiriyorlar[227].

Gerek Bohemund ve gerekse Baudouin, papa Urbanus II.'un çağrısını kabul ederken ettikleri yemine göre, tabiatıyle Kudüs'e hac etmek mecburiyetini hissetmekte idiler. Onlar malûm sebeblerle seferin Antakya'dan sonraki kısmına katılamamışlardı. Runciman'in, onların şimdi Kutsal Ülke 'yi ziyarete karar verirlerken bazı başka motiflerden hareket etmiş olduklarını, Bohemund'un, Godefroi'nın sıhhatinin bozuk olduğunu işiterek haçlı devletinin geleceği ile ilgilendiğini, Baudouin'in ise, büyük ağabeyisi Eustache'ın Avrupa'ya dönmüş olması dolayısıyle Godefroi'nın muhtemel mirası ile alâkalı olduğunu belirtmesi, kaynakların ifadesi ile teyid edilmemekle beraber tarihî gelişmenin cereyanına uygun düşmektedir[228].

Her iki kaynak da, Kudüs'ün zaptının Antakya ve Urfa'da ne kadar büyük bir sevinçle öğrenildiğini, Bohemund'un yurtlarına dönmekte olan birinci haçlı seferi reislerinden Robert de Flandre ve Robert de la Normandie'den seferin başarı hikâyesini ve Godefroi'nın Kudüs ve etrafında kurulan haçlı devletinin başına geçirildiğini duyduğunu kaydetmektedirler. Fulcherius'a göre, bu haber pek çok kimsenin hac etmek üzere Kudüs'e

227 Fulcherius Carnotensis, I, 33, s. 364, terc. McGinty, s. 76; Albertus Aquensis, VII, 6, s. 511, terc. Hefele, II, s. 7; Villermus Tyrensis (IX, 14, s. 385), Albertus'u tekrarlamaktadır. Runciman (I, s. 302 vd.) aynı kaynaklara, yani Fulcherius Carnotensis ve Albertus Aquensis'e dayandığı halde Bohemund'un Kudüs'e hac edeceğini öğrenmesi üzerine Baudouin'in, ona, bu seyahate iştirak etmek istediğini bildirdiğini yazmaktadır.

228 Runciman, I, s. 302.

koşuşmasına sebeb olmuş ve bu sebeble franklar tarafından boşaltılmakta olan bölgenin yeniden türklerce ele geçirilmesi tehlikesi hasıl olmuştu. Yine onun ifadesine nazaran[229], Baudouin esasen Elcezire'nin her tarafında türklerle savaşmakta idi ve her iki taraf da kayıplar vermekteydiler.

Bohemund'un daveti üzerine Baudouin'in seyahat hazırlığına girişmesi aynı haçlı müellifine göre, türklerin her taraftan kıpırdaması neticesini doğurmuştu. Fulcherius, bunun üzerine Baudouin'in az bir kuvvetle toplanmakta olan türklerin üzerine yürüyüp, henüz Elcezire'den ayrılmamış olduğunu gösterdiğini ve ancak bunların dağılmasından sonra seyahat hazırlıklarına başladığını yazmaktadır.

Kasım ayı başlarında harekete geçen[230] ve Banyas önünde Bohemund ile birleşen Baudouin'in müteakip Kudüs seyahati, burada karşılanışı, yaptığı ziyaretler mevzuumuz dışında kalmaktadır[231]. Biz, onun 10 Şubat 1100 tarihinde Urfa'ya dönmüş olduğunu bildirmekle yetinmek istiyoruz[232].

Haçlı seferinin ilk meyvelerini teşkil eden Urfa ve Antakya devletciklerinin, Anadolu Selçuklu sultanlığı ile Danişmendlilerin ve müteakiben de Musul atabeyliği, Haleb ve Dimaşk melikliği ve mahallî küçük Artuk oğlu beyliklerinin uğradıkları yenilgilerden sonra içine düşmüş oldukları geçici şaşkınlık devresinden faydalanarak hâkimiyet sahalarını genişletmeye çalıştıkları muhakkaktır.

Baudouin'in Urfa'ya hâkim olduktan sonra Kürboğa idaresindeki türk, arab ve kürtlerden müteşekkil koalisyon ordusunun Antakya önünde hiç beklenilmeyen bir bozguna uğramasını müteakip başta Samsat ve Seruc olmak üzere, bir çoklarının adı bile bildirilmeyen müstahkem mevkileri nasıl eline geçirdiğini görmüştük. Birinci haçlı seferinin en faal simalarından birisi olduğu şüphe götürmeyen ve uzun süren haçlı içi münazaalardan sonra Antakya'ya tek başına hâkim olmuş bulunan Bohemund'un da hâkimi-

229 Fulcherius Carnotensis, aynı yer.

230 Fulcherius Carnotensis, bu suretle teşekkül eden haçlı kafilesinin 25.000 kişiyi bulduğunu bildirdiği gibi Baudouin'in yanında, müteakip olaylar içinde ne kadar büyük bir rol oynayacağını göreceğimiz, Urfa'nın lâtin piskoposu Benedictus'un da bu seyahate katıldığını kaydetmektedir. Bk. aşağıda s. 73.

231 Krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VII, s. 497 vdd.; Grousset, I, s. 192 vd.; Runciman, I, s. 302 vd.

232 Fulcherius Carnotensis, I, 34, s. 368, terc. McGinty, s. 80 n. 5. Krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, VIII, s. 321 vd.

yet sahasını genişletmek gayreti içinde olduğunu ve mühim bir takım mevkileri Bizanslıların ve ermenilerin elinden koparıp aldığını bilmekteyiz[233].

Coğrafî ve siyasî durum yukarı Elcezire bölgesine her iki haçlı devletciğinin de göz ve el atmasına müsaitti. Bu bölgede mazileri hiç de çok geriye gitmeyen fakat ne de olsa türklerden biraz önce gelip yerleşmiş bulunan ermeniler hâkimiyet ve bağımsızlıklarını kaybetmemek için çok gayret sarfetmekteydiler; fakat türklerin büyük kitlelerle ve yurt edinme çabası ile gittikçe artan bir ölçüde vuku bulan taarruzlarına daha fazla mukavemet edecek halde değillerdi.

Haçlıların Urfa ve Antakya bölgesindeki yerli hıristiyan halka karşı tutumları bunları bir dereceye kadar uyarmış ise de, bu ermenilerin frankları dinî sebeblerle daha hâlâ kendilerine türklerden yakın addettikleri bellidir. Bu durum ve tutumun tahliline girişecek değiliz. Ancak yerli ve yabancı kaynakların müşterek ifadesi, haçlı seferinin yerli hıristiyanlar bakımından bütün acılığını henüz ortaya vurmamış olduğu bu 1100 yıllarında Danişmendlilerin hücumuna uğrayan Malatyalı ermenilerin henüz haçlılardan ümit kesmediklerini göstermektedir: o zamanki Malatya hâkimi Gabriel[234]'in kendisine çok daha yakın mesafede bulunan Urfa kontuna yardım istemek için müracaat etmemesi, onun, Baudouin'in tabiat ve mesleğini iyice tanımış olduğuna delil teşkil ederse de[235], aynı kimsenin Antakya hükümdarı Bohemund'u türklere karşı imdadına çağırması, ermenilerin henüz daldıkları tatlı rüyanın tesirinden kurtulamamış olduklarını düşündürmektedir[236].

Bohemund'un türklerin eline esir düşmesiyle neticelenen Malatya macerası, bizim görüş açımızdan, Malatya'nın bir müddet için Urfa kontluğunun hâkimiyeti altına girmesiyle sonuçlanması bakımından önemlidir. Bo-

233 Bohemund'un Kilikya'daki faaliyeti hakkında bk. Grousset, I, s. 369; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 227 vd.; Runciman, II, s. 40.

234 Gabriel ve şahsiyeti hakkında bk. Chalandon, II, s. 104; Honigmann, terc. Işıltan, s. 144. Burada bu zat hakkında gerekli literatür verilmektedir.

235 Gabriel, eski Urfa hâkimi Toros'un kayınpederi olup damadının başına gelenleri her halde herkesten daha iyi bilmekte idi. Krş. bir önceki not ve Runciman, I, s. 205 vd.

236 Bohemund'un ermenilerle arasının Baudouin'e nazaran çok daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Malatya'ya yardıma giderken onun yanında Antakya'nın ermeni patriği Giprianos ile Maraş ermeni patriği Grigor'un bulunduğunu ve bu iki zatın da türklerle yapılan savaşta öldüğünü bilmekteyiz. Bk. Urfalı Mateos, CLXVII, s. 205. Krş. Runciman, I, s. 320.

hemund gibi ilk haçlı seferinin ruhu sayılabilecek mühim bir şahsiyetin türklerin eline esir düşmesi, beklenebileceği gibi, hem haçlı hem yerli ve hem de müslüman kaynaklarında genişçe yer almıştır[237].

Haçlı müelliflerinden bu konuda en selâhiyetli addedilebilecek olanı Fulcherius Carnotensis[238]'dir. Albertus Aquensis, verdiği bilgi bakımından bazı detay farkları dışında onunla tam bir uygunluk içinde görülüyor[239]. Bu hemen hemen müşterek ifadeye göre, Malatya hâkimi Gabriel, İbn Danişmend[240]'in şehrine taarruz etmesi ve kuşatması üzerine Antakya princepsi Bohemund'a bir mesaj göndererek türklere karşı yardımına çağırmıştı. 1100 yılı Ağustos ayında[241] Bohemund yanında sadece az bir kuvvet[242] bulunduğu halde Malatya'ya doğru yola çıkmış, fakat gelişinden haberdar olan Gümüştekin tarafından Malatya yakınlarına geldiği esnada baskına uğratılarak birliğinin büyük kısmı imha edilmiş ve kendisi de, kuzeni Richard ve diğer bir kaç ileri gelen adamı ile türklere esir düşmüştü[243].

Haçlı reisinin uğradığı bu felâket, savaş yerinden kaçmaya muvaffak olan bir savaşcı tarafından Urfa kontuna bildirilmiş ve Baudouin de yanında bulunan pek az bir kuvvetle[244] derhal Malatya istikametine yönelmişti[245]. Baudouin'in gelişi, elindeki kıymetli esiri kaybetmekten endişe duyan Gü-

237 Bk. yukarıda 235, 236 ve aşağıda 244, 245, 246 numaralı notlar.

238 Fulcherius Carnotensis, I, 35, s. 368 vd., terc. McGinty, s. 81.

239 Albertus Aquensis, VII, 27-29, s. 524-526, terc. Hefele, II, s. 26-29.

240 Fulcherius ve Albertus sadece Danişmend (Fulcherius'da Danisman, Albertus'da Donimannus) olarak zikrederler. Aslında Gümüştekin (Danişmend'in oğlu)'dir. Bk. Yınanç, M., *Danişmendliler maddesi, İ.A.*

241 Her iki kaynakta da böyle. Bk. aynı yerler.

242 Albertus Aquensis (aynı yer), Bohemund'un yanındaki kuvvetin 300 şövalyeden ibaret olduğunu kaydetmektedir.

243 Fulcherius'un her hangi bir sayı vermemesine mukabil, Albertus (aynı yer), Gümüştekin'in haçlılara 500 atlı ile taarruz ettiğini bildiriyor.

244 Fulcherius rakam vermemiş, ancak onun Urfa ve Antakya'dan yanına aldığı az sayıda frank şövalyesi ile harekete geçtiğini bildirmekle yetinmiştir. Urfa ile Antakya arasında aşağı yukarı 10 günlük bir mesafe bulunduğu cihetle, Fulcherius'un ifadesi doğru kabul edilecek olursa, Baudouin'in, Bohemund'u, kurtarmak için derhal hareket etmiş olduğu düşünülemez. Albertus Aquensis (aynı yer) Baudouin'in yanında 140 şövalye bulunduğunu zikretmiş, fakat bunlar arasında Antakyalıların bulunup bulunmadığını meskût geçmiştir.

245 Her iki kaynakta da Bohemund'un, türkler farkına varmadan bir adamla (Albertus Aquensis'de «bir süryani») durumunu, kurtarılmak ricası ile Baudouin'e bildirdiği ve gönderdiği adamın mesajına güvenilmesi için ona bir tutam saçını vermiş olduğu hikâye edilmektedir. Krş. Runciman, I, s. 321.

müştekin'in Malatya muhasarasını kaldırmasına sebeb olmuş, Baudouin ise üç gün müddetle türkleri takip etmişse de, Danişmendlilere ait arazide bir pusuya düşmek korkusu ile geri dönüp Malatya önüne gelmişti. Gabriel, türk kuşatmasından kurtulmanın sevinci içinde şehrin idaresini Baudouin'e teslim etmişti. Baudouin, Gabriel ile anlaşarak şehrin müdafaasına katılmak üzere adamlarından bir kısmını[246] orada bıraktıktan sonra Urfa'ya dönmüştü.

Yerli kaynaklardan Urfalı Mateos, Bohemund'un Malatya'ya gidişini haçlı vakanüvislerinin ifadesine uygun şekilde verdiği gibi, Urfa kontunun Antakya frankları ile birlikte Bohemund'u esir eden türklerin takibine çıktığını söylemek sureti ile Fulcherius'un rivayetine uymaktadır[247]. Ancak onun, Baudouin'in Malatya'ya gitmesinden ve Malatya'da bir miktar şövalye bırakmasından haberi yoktur.

Anonim Süryani Vekayinâmesi'ne gelince, bu kaynakta Bohemund'un Malatya'ya gidişi ve esareti kaydedilmekle beraber Baudouin'in onu kurtarmak için her hangi bir harekette bulunduğundan bahsedilmemektedir[248].

İslâmî kaynaklar her ne kadar Bohemund'un Danişmendli türkleri tarafından esir edilişini kaydetmiş iseler de, Urfa kontunun onu kurtarmak için yaptığı bir müdahaleden haberdar görünmemektedirler[249].

Bu durumda, yerli ve islâmî kaynakların Baudouin'in Urfa'ya hâkim oluşundan sonra bölgenin diğer şehir ve kalelerini almasından da bahsetmemiş olduklarını göz önünde tutmak suretiyle, bunların, Baudouin'in bu münasebetle Malatya'yı da kendisine bağlamış olduğunu zikretmemelerine rağmen, biz haçlı vakanüvislerinin bu hususiaki kayıtlarını bir ölçüde olsun doğru olarak kabul etmeye mütemayiliz[250].

246 Albertus Aquensis, aynı yer: 50 şövalye. Grousset (I, s. 207) her halde bir zuhul eseri olarak Baudouin'in Malatya'ya 500 savaşcı bıraktığını bildirir.

247 Urfalı Mateos, CLXVII, s. 204 vd.

248 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 74.

249 Bk. İbn al-Ḳalānisī, s. 138; İbn al-Aşīr, X, s. 203 vd.; İbn al-ʿAdīm, *Zubda,* II, s. 145; al-ʿAẓīmī, varak 191ª, nşr. Cahen, s. 374.

250 Bohemund'un Antakya'dan Malatya'ya hareketi ve esareti ile Baudouin'in bunu haber alarak Urfa'dan çıkışı ve tekrar dönüşü olaylarının tarihlenmesi hususu Hagenmeyer (*Chronologie, R.O.L.,* VIII, s. 348-359) tarafından uzun uzadıya incelenmiş ve şu şekilde tarihlenmiştir: 1100 Temmuz sonu, Bohemund'un yola çıkışı; 15 Ağustos'a doğru, Gümüştekin tarafından esir edilişi; 21 Ağustos'a doğru, Baudouin'in Bohemund'un esaretini haber alışı ve yola çıkışı; 1100 Ağustos sonu Eylül başı, Baudouin'in Gümüştekin'i takibi; 12 Eylül 1100'e doğru, Urfa'ya dönüşü.

Baudouin du Bourg'un Urfa kontluğu sırasındaki Malatya ile münasebetleri, ileride de göreceğimiz gibi, Gabriel'in Urfa'ya karşı bağımsız davrandığını gösterir mahiyettedir. Fulcherius ve Albertus'un, Gabriel'in şehrini Baudouin'e teslim etmiş olduğu hakkındaki kayıtları biraz mübalâğalı olsa gerektir. Türk kuşatmasından kurtulmuş olmanın ferahlığı içinde Gabriel her halde Baudouin'e fazlaca iltifat etmiş, hediyeler vermiş ve yakınlarında kendisine ondan başka kimsenin yardım edemiyeceğini gördüğü cihetle ve şehrinin müdafaası için bir miktar takviye kuvveti elde etmek şartı ile, belki de Baudouin'e karşı bir nevi vassallik statüsüne girmiştir. Ancak onun, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, bağımsızlığını büyük ölçüde korumuş olduğu, 1103 tarihinde Malatya'nın Danişmendliler tarafından kuşatılıp zaptedilmesi esnasında, üstelik damadı da olmuş bulunan Urfa 'nın yeni kontu Baudouin du Bourg tarafından kurtarılmaya teşebbüs edilmemesinden de bellidir[251].

Urfa kontu Baudouin I.'in kendi kurmuş olduğu bu ilk haçlı devletciğindeki faaliyet ve icraatı hakkında kaynaklardan elde edilebilen bilgi bundan ibarettir. Onun 1101 yılı başından itibaren Kudüs kralı sıfatıyle 2 Nisan 1118'de sona eren hayatı çok daha tafsilâtlı ve teferruatlı olarak bilinmektedir. Fakat bu devre bizim araştırmamızın dışında kalıyor.

Baudouin'in Kudüs kralı olmak üzere Urfa'dan ayrılması

Onun Urfa kontluğundan ayrılışı yine haçlı vakanüvisleri tarafından uzun uzun ve teferruatıyle anlatılır.

Albertus Aquensis, Kudüs devleti kurucusu dük Godefroi de Bouillon 'un ölümünden (18 Temmuz 1100) sonra Kudüs ve hemen bu sıralarda düşmüş olan Yafa'da dinî ve dünyevî erkân arasında çevrilen entrikaları gayet canlı olarak anlattıktan[252] ve Bohemund'un esaretini hikâye ettikten sonra, Baudouin'in Urfa'ya döndüğünde, kendisine ağabeyisi Godefroi'nın öldüğünü bildiren ve onun yerini almak üzere Kudüs'e gelmesini isteyen bir mesaj getirmiş olan bir heyetle karşılaştığını yazmaktadır.

251 Krş. Runciman, II, s. 38 vd.
252 Albertus Aquensis, VII, 27, s. 524, terc. Hefele, II, s. 26 vd.

Mesaj[253] Geldemar Carpenel, dük Godefroi'nın hacibi Godefroi, hazinedarı Matthieu, ilk Kudüs patriği Arnoul Malecorne ve diğer önemli şövalyeler adına kaleme alınmış olup, Remle piskoposu Robert ile diğer iki şövalye tarafından getirilmişti. Mesajda, Godefroi de Bouillon'un emri altında şimdiye kadar hizmet etmiş olan Kudüs devleti erkânının ittifak halinde, ölmüş olan ağabeyisinin yerini almak üzere, Baudouin'in mümkün olan süratle gelmesini istedikleri, Kudüs taht ve tacında Godefroi'nın ailesine mensup olmayan hiç bir kimseye tahammül etmeyecekleri hakkında yeminleşmiş oldukları bildirilmekteydi.

Albertus, Baudouin'in, ağabeyisinin ölümünden son derecede müteessir olduğunu, fakat bu teessürünü göstermeyecek kadar nefsine hâkim bulunduğunu[254] kaydettikten sonra, heyeti dostça karşıladığını ve kısa zamanda, kontluğun işlerini nizama soktuktan sonra, kendisini çağıran Kudüs devleti erkânının tavsiyelerine uyarak Kudüs'e gelip idareyi üzerine almayı vadettiğini belirtmektedir.

Yine onun ifadesine göre[255], Baudouin elçi heyetini geri göndermiş ve güvendiği adamlarını toplayarak, Kudüs'e gidip devleti eline almasının mı, yoksa Urfa'da kalmasının mı daha doğru olacağı hususunda hepsi ile danıştıktan sonra, o sırada Antakya'da bulunan kuzeni Baudouin du Bourg'a bir mektup göndererek kendisinin yerini almak üzere Urfa'ya gelmesini bildirmişti.

Albertus haberinin devamında Baudouin du Bourg'un tayin edilen zaman içinde Antakya'dan Urfa'ya gelip Baudouin de Boulogne'dan kontluğu devraldığını ve Baudouin'in bundan sonra tam teçhizatlı 400 şövalye ve 1.000 yaya savaşcı ile şehirden ayrılıp Antakya'ya gittiğini, Antakya'da bulunan şövalyelerle, şehir garnizonunun 3 gün burada kalan kont Baudouin'e şehirlerinin hâkimiyetini teklif ettiklerini, fakat Baudouin'in bunu kabul etmeyerek Bohemund'un esir düşmesinden dolayı ümitsizliğe kapılmış olan şövalyeleri teselli etmekle yetindiğini yazmaktadır.

Baudouin'in Kudüs'e gitmek üzere Urfa'dan ayrılış tarihi ise, Fulcherius Carnotensis tarafından 2 Ekim 1100'e tekabül eden «VI. nonas oc-

253 Albertus Aquensis, VII, 30, s. 526 vd., terc. Hefele, II, s. 30 vd.

254 Fulcherius Carnotensis (II, 1, s. 373) onun ağabeyisinin ölümünden müteessir olduğu kadar onun mirasından sevindiğini kaydetmek suretiyle her halde daha doğru bir teşhiste bulunmuştur, krş. Grousset, I, s. 207.

255 Albertus Aquensis, VII, 31, s. 527, terc. Hefele, II, s. 31 vd.

tobris»- şeklinde verilmekte olup, bu tarih Villermus Tyrensis tarafından da tekrarlanmaktadır[256]. Fulcherius, onun yanında bulunan kuvveti ise 200 şövalye ve 700 yaya olarak göstermektedir[257].

Yerli kaynaklar Baudouin'in Urfa'dan ayrılışı hakkında tafsilâtlı bilgi vermiyorlar. Urfalı Mateos, 1100 yılı vukuatına tahsis ettiği bölümlerde kısaca Baudouin'in, ağabeyisi Godefroi'nın ölümünden sonra onun tahtına oturmak üzere Kudüs'e davet edildiğini kaydetmekle yetinmiş ise de[258], bu münasebetle ona karşı duyduğu nefreti, Baudouin'in «Urfa halkını ağır tazyik altında ezip onlardan altın ve gümüş büyük bir meblâğ aldıktan sonra Kudüs'e gittiğini» belirtmekten kendini alamamıştır[259].

Anonim Süryani Vekayinâmesi sadece onun Kudüs'e gittiğini kaydetmiştir. İki yerli kaynak arasında, bunların yeni frank efendilerini görüşleri bakımından mevcut olan ayrılığı açıkça belli eden husus, Urfalı Mateos'un Baudouin du Bourg'un evvelden Baudouin'in uşağı olduğunu kaydetmesine mukabil, *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin «Baudouin, Urfa'yı müdebbir bir adam ve namuslu bir frank şefi olan diğer bir Baudouin'e verdi» şeklindeki ifadesidir[260].

İslâmî kaynaklar da Baudouin'in Urfa'dan ayrılıp Kudüs'e gittiğini kaydetmekle beraber, onların ifadeleri haçlı ve yerli kaynakların verdiği bilgiden farklıdır. İbn al-Ḳalānisī 494 (1100-1101) vekayii içinde Godefroi 'nın Akka muhasarası esnasında bir ok isabeti ile öldüğünü ve Urfa kontunun atlı, yaya 500 kişilik bir kuvvetle Kudüs'e hareket ettiğini zikretmektedir[261]. Godefroi'nın ölüm şekli ve yeri bakımından yanlış olan bu rivayet[262] diğer islâmî kaynaklar tarafından aynen alınmıştır[263].

Baudouin de Boulogne'un Kudüs'e gidiş ve 9 Kasım 1100'de varışından sonraki icraatı konumuzu ilgilendirmemektedir. Biz, Urfa kontluğun-

256 Fulcherius Carnotensis, II, 1, s. 373; Villermus Tyrensis, X, 5, s. 407.

257 Fulcherius Carnotensis, aynı yer.

258 Urfalı Mateos, CLXV, s. 203.

259 Urfalı Mateos, CLXVII, s. 205, burada yanlışlıkla Baudouin yerine Bohemund yazılmıştır.

260 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 75.

261 İbn al-Ḳalānisī, s. 138 vd.

262 Godefroi, Yafa muhasarası esnasında hastalanmış ve Kudüs'de ölmüştür. Bk. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.,* VIII, s. 335 vd. ve s. 342 vdd.; Grousset, I, s. 199; Runciman, I, s. 313 vd.

263 al-ʿAẓīmī, varak 191a-b; nşr. Cahen, s. 374; İbn al-Aṯīr, X, s. 222.

da Baudouin du Bourg'un faaliyetine geçmeden önce, bu haçlı kontluğunun kurucusu olan Baudouin'in şahsiyeti ve idaresi hakkında tebellür eden hususları kısaca belirtmeyi uygun buluyoruz.

Urfa kontu Baudouin de Boulogne'un şahsiyeti

Baudouin de Boulogne, hiç şüphesiz, birinci haçlı seferinin dikkate en lâyık şahsiyetlerinden birisi ve belki de birincisidir[264]. İktidara ulaşmasına yardımcı pek az vasıtaya malik bulunmasına rağmen, önce doğudaki ilk frank devletciğini kuran ve daha sonra ilk Kudüs haçlı kralı mevkiine yükselerek 1118 yılındaki ölümüne kadar yakın doğu olaylarının önemli mihraklarından birisini teşkil etmiş olan bu şahsiyet, elbette bu konularla uğraşanların ilgilerini en büyük ölçüde üzerine çekmiş, gerek karakteri ve gerekse icraatı hakkında çok yazılmış ve çok söylenmiştir.

Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, Baudouin'in, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını papaz mekteplerinde geçirmiş olmakla beraber, haçlı seferine dinî motiflerle iştirak etmemiş bulunduğu, onun daha seferin ortalarında, kendisine bağımsız bir hâkimiyet sağlamak üzere harekete geçmesinden anlaşılmaktadır. Onun sonradan, önce Urfa'da daha sonra Kudüs'de kilise ile münasebetleri, hiç bir şekilde ne ağabeyisi Godefroi de Bouillon'un, ne de evvelâ Urfa'da daha sonra Kudüs'de kendisine halef olacak olan kuzeni Baudouin du Bourg'un, bu müesseseye karşı duymuş oldukları büyük bağlılık duygusuna uygun addedilemez.

Konuşmasının ciddiyeti, tavır ve edası, pelerinini sırtında taşıyışının bile, kendisine bir ruhanîlik havası vermiş olmasına ve tanımayanların onu dış görünüşü ile dünyevî bir büyükten ziyade bir kilise ileri gelenine, piskoposa benzetmelerine rağmen[265], yaşayışının dindarlıkla pek ilgili olmadığı açıkça bellidir. Papaz mekteplerinde öğrendiklerinden, Kudüs patriğini avucu içine almak hususunda faydalanmıştı[266].

Arkadaşlarına karşı büyük vefa hissi taşımadığı ve zamanının gerektirdiği şövalyece davranışlardan uzak kalabildiği bazı misallerden anlaşıl-

264 Bk. yukarıda s. 1 vd.

265 Krş. Gindler, s. 8; Grousset, I, s. 205 vd. Her iki eser de bu bilgilerini Villermus Tyrensis *(L'Estoire d'Eracles,* X, 2, s. 402 vd.)'den almışlardır.

266 Krş. Runciman, I. ve II. cildlerde türlü yerler.

maktadır[267]. Tabiatının biraz da zulme meyilli oluşu, Urfa'daki ermenilere karşı takındığı tavırdan ve bunlara tatbik ettirdiği işkencelerden belli olmaktadır[268].

Baudouin'in çok küçük bir başlangıçtan hareketle devrinin ilgi çekici ortamında zirveye ulaştırdığı hayat hikâyesi modern haçlı seferi yazarlarını, onu askerlik bakımından da devrinin devlerine üstün addetmeye sevketmiştir. Aslında onun, hele kral oluşundan önce, askerî bakımdan her hangi bir başarı elde ettiğini iddia etmek pek mümkün olmasa gerektir. Ereğli yanında haçlı ordusundan ayrıldıktan sonra Kilikya'da kazandığı başarılar, Tankred'i daha büyük bir kuvvetle izlemiş olmasından başka bir sebebe dayanmamaktadır. Baudouin Fırat'ın batısını da, kendisinin gelişinden cüretlenen ermeni yerli halkın küçük türk garnizonlarını şehirlerinden kovmasına ve onu sevinçle karşılamasına borçludur. Urfa'yı ermenilerin kendi hükümdarlarına karşı yapmış oldukları bir suikast sonucunda elde etmiştir. Samsat'a karşı yaptığı seferde mağlûp olmuştur. Bu şehri ve Seruc'u, sonradan savaşmaya hacet kalmadan, ya para ile satın almış veya yanındaki kuvvetin çokluğu ile ürküterek teslime zorlamıştır. Malatya'yı gevşek de olsa kendisine bağlaması yine her hangi bir askerî hareketle ilgili değildir. Bu sebeble bilhassa Grousset'nin yazmış, Waas'ın da pek beğenerek aynen eserine almış olduğu gibi Baudouin'i «mukabil saldırıda türkten daha çetin, askerî cüret ve cesarette türkten üstün»[269] addetmek, her halde gerçeğe pek uygun olmamalıdır.

Ancak yukarıda belirttiğimiz başarıların askerlik sanatına dayanmamakla beraber, büyük bir şahsiyetin siyasî maharetini ve üstün bir hükmetme kabiliyetini gerektirdiği söz götürmez. Bu bakımdan Grousset'nin müteakip hülâsa hükmünü yerinde bulduğumuzu da belirtmeliyiz: «Velhasıl devrine hâkim olan dahî bir maceraperest» idi[270].

267 Meselâ ikinci Remle savaşında Mısır ordusuna mağlûp olduktan sonra 1101 haçlı seferinden kurtulup kendisi ile işbirliği eden meşhur haçlı reisleri ile birlikte kapanmış olduğu Remle kalesinde, bu arkadaşlarını kendi akıbetleriyle başbaşa bırakarak kaçmaktan çekinmemişti. Krş. Runciman, II, s. 77.

268 Bk. yukarıda s. 58.

269 Grousset, I, s. 65: «plus brusque à la riposte qu'un Turc, et avec une fougue militaire qui surpassait la valeur turque»; Waas, II, s. 90.

270 Grousset, aynı yer: «Au total un aventurier de génie, qui dominait son temps»; Waas, aynı yer.

II

İKİNCİ URFA KONTU BAUDOUIN DU BOURG (1100-1118)

Urfa kontluğunun ikinci hâkimi Baudouin du Bourg, yukarıda da belirtildiği gibi, kontluğun kurucusu Baudouin de Boulogne'un kuzeni idi. Babası Hugue I. de Rethel, Godefroi de Bouillon ile Baudouin de Boulogne'un halaları Ida'nın oğlu olup ana tarafından da Corbeil kontlarına mensuptu[271]. Baudouin du Bourg ilk haçlı seferine Godefroi de Bouillon'un refakatinde katılmıştı[272]. Bu seferin olayları içinde adı ilk defa olarak İstanbul önünde Godefroi ile imparator Aleksios arasında beliren ihtilâfta, Lorraine dükü tarafından 1097 Ocak ayı sonunda imparator ile yeniden müzakere zemini araştırmak üzere vazifelendirilmesi münasebetiyle geçmektedir[273]. Daha sonra onun Konya Ereğlisi'nde Baudouin de Boulogne ile birlikte ana ordudan ayrılarak Kilikya seferine katıldığını görüyoruz[274].

Baudouin du Bourg'un, adaşının Elcezire bölgesindeki faaliyetine katılmadığı ve onunla birlikte Urfa'ya gitmediği anlaşılmaktadır. Gerçekten de Radulfus Cadomensis[275], Baudouin de Boulogne'un Misis'den Maraş'da bulunan ana haçlı ordusuna dönerken yolda, Antakya ile Haleb arasındaki Artesia (Artāḥ) kalesini zaptettiğini, fakat burada Antakya'dan gönderilen

271 Krş. Grousset, I, Jenealoji tablosu: Maison royale de Jérusalem (Dynastie de Boulogne-Ardenne-Anjou); Runciman, II, Appendix III, Jenealoji tablosu: Genealogical trees (Royal house of Jerusalem, Counts of Edessa, Lords of Sidon and Caesarea).

272 Albertus Aquensis, II, 1, s. 299, terc. Hefele, I, s. 39. Krş. Grousset, I. s. 12; Runciman, I, s. 147.

273 Albertus Aquensis, II, 11, s. 306 vd., terc. Hefele, I, s. 50. Krş. Grousset, I, s. 17; Runciman, I, s. 150.

274 Albertus Aquensis (III, 3, s. 340, terc. Hefele, I, s. 91), Baudouin de Boulogne ve Tankred'in ana ordudan ayrıldıkları sırada yanlarında bulunanların listesini vermemiş olmakla beraber, daha sonra bu iki haçlı reisi arasında Misis yanında vuku bulan çarpışmayı anlatırken (III, 16, s. 350, terc. Hefele, I, s. 106) Baudouin du Bourg'un da burada bulunduğunu kaydetmek suretiyle, onun bu sefere katılmış olduğunu teyid etmektedir. Krş. Grousset, I, s. 45; Runciman, I, s. 198.

275 Radulfus Cadomensis, s. 45-47 (Gindler, s. 26'dan naklen).

Yağı Sıyan kuvvetleri tarafından bozguna uğratılıp şehrin kalesine kapandığını, ancak arkadan gelen Tankred'in yardımı ile kurtulduğunu, Antakyalı savaşçıların çekilmesinden sonra ise Baudouin du Bourg'u buraya kumandan olarak bırakıp Maraş'a gittiğini kaydetmiştir. Onun bu ifadesi, 490 (1097) yılı vukuatı içinde frankların Antakya bölgesini yağmalamaya başlaması üzerine Artāḥ ahalisinin de isyan ederek frankları yardımlarına çağırdığını bildiren İbn al-ʿAdīm[276] tarafından da teyid edilmektedir.

Birinci haçlı seferinin kesin hükme bağlanamamış pek az olayından birisi olan bu Artāḥ meselesi, Albertus Aquensis[277]'in, bu şehrin ana orduya mensup Robert de Flandre tarafından alınmış olduğunu bildirmesi ve bu hususta başka kaynaklarda bilgi bulunmaması sebebiyle modern müverrihlerce meşkûk addedilmiş ve umumiyetle meskût geçilmiştir. Problemi enine boyuna incelemeye çalışan yegâne tarihçi Gindler[278]'dir. Onun, İbn al-ʿAdīm'in kayıtlarını haklı olarak Radulfus Cadomensis'i takviye eder mahiyette görmesi her nedense şöhretli haçlı tarihi yazarlarınca dikkatten kaçırılmıştır[279]. Biz Gindler'in fikrine uygun olarak Baudouin du Bourg'un Artāḥ'da kalmış olduğunu kabule mütemayiliz.

Baudouin du Bourg'un bundan sonra Antakya'yı kuşatan orduya iltihak ettiği ve haçlı ordusunun bu şehri alıp nihayet Kudüs üzerine yürümeye başladığı sırada ise, önce Antakya'da kaldığı, fakat sonra Antakya ve Urfa'dan ana orduyu takviye için gönderilen kuvvetlerin başında 23 Mayıs 1099'da Sur (Tyros) şehri yanında Godefroi'ya katıldığı görülüyor[280].

Kudüs'ün haçlılar tarafından zaptı ve Bethlehem'in ele geçirilmesi harekâtına iştirak eden Baudouin du Bourg'un, bundan sonra Godefroi'nın yanında kalmayarak, ülkesine dönmekte olan Robert de Flandre ile birlikte Antakya'ya geldiği, burada Bohemund'un maiyetine katıldığı, Bohemund 'un Danişmendlilere esir düşmesinden sonra ise, Baudouin de Boulogne'un kral olmak üzere Kudüs'e giderken kendisini Urfa'ya çağırmasına kadar Antakya'yı vekâleten idare etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

276 İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 131.

277 Albertus Aquensis, III, 28-31, s. 358-361, terc. Hefele, I, s. 120-124.

278 Gindler, s. 26-29.

279 Krş. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 209 n. 11. Cahen burada haçlı tarihçisi Fulcherius Carnotensis'in, Baudouin de Boulogne'a refakat ettiği halde böyle bir meseleden haberdar olmadığını söylemektedir. Fulcherius aslında bu olaydan bir müddet sonra, Baudouin de Boulogne Elcezire bölgesini zapta giderken onun yanına katılmıştı.

280 Krş. yukarıda s. 59 n. 225.

İkinci Urfa kontunun, bölgemizde idareyi eline almasından önceki hayat ve faaliyeti hakkında bildiklerimiz bundan ibarettir.

Artuk'un oğlu Sökmen'in Seruc'u geri alma teşebbüsü

Baudouin du Bourg'un, Urfa kontu olarak idareyi eline almasından bir kaç ay sonra, Artuk'un oğlu Sökmen[281]'in Seruc'u geri almak için yaptığı taarruza karşı koymak ve şehir üzerindeki hâkimiyetini kaybetmemek gayesiyle, süratle buraya koşmaya mecbur kaldığını görüyoruz. Sökmen'in Seruc'u yeniden türk hâkimiyeti altına almak için giriştiği bu teşebbüs hakkında, şimdiye kadar karşılaştığımız durumun tam aksine olarak, haçlı kaynaklarında her hangi bir bilgi bulmak mümkün değildir. Haçlı müelliflerinin bu olaydan tamamiyle habersiz görünmelerine rağmen, yerli ve islâmî kaynaklar bize bu hususta oldukça geniş bilgi vermektedirler.

Urfalı Mateos[282]'un bu olay hakkında verdiği bilgi şudur: «549 ermeni yılında (24 Şubat 1100 - 22 Şubat 1101) Artuk oğlu Sökmen, büyük bir ordu ile Seruc üzerine yürüdü ve civar yerlere akınlar yaptı. Onun karşısına çıkan kont Baudouin du Bourg ile Seruc kontu Foucher mağlûp oldular. Türkler frank askerlerini ve beraberlerinde bulunan ermeni savaşcılarını kılıçtan geçirdiler. Foucher de öldürüldü. Baudouin üzüntü içinde yanında 3 kişi bulunduğu halde, Urfa'ya dönerek iç kaleye kapandı. Şehrin ileri gelenleri onu kaleden alıp şehre indirdiler ve tahtına oturttular.

Baudouin, 3 gün sonra asker toplamak üzere Antakya'ya gitti. Müslüman ordusu ise, Seruc'a karşı taarruzlarına devam etmekte idi. Çünkü şehirde bulunan büyük hıristiyanlar, lâtin piskoposu Papias'la birlikte iç kaleye çekilmişlerdi. Bunun üzerine Seruc halkı türklerle ittifak etti.

25 gün sonra Baudouin yanında 600 atlı ve 700 piyade asker olduğu halde Seruc'a geldi. Baudouin müslüman ordusunu kaçmaya mecbur etti ise de, Seruc halkı kendisine itaat etmedi. Bunun üzerine franklar şehre hücum edip bütün ahaliyi kılıçtan geçirdiler ve her tarafı yağma ettiler. Onlar, müslüman kadınlarını, sayısız erkek ve kız çocuklarını esir olarak Urfa'ya veya kendi hâkimiyetlerinde bulunan diğer şehirlere götürdüler. Pa-

281 Sökmen hakkında bk. Sevim, A., *Sökmen maddesi, İ.A.*; Sevim, A., *Artukoğlu Sökmen'in siyasî faâliyetleri, Belleten,* cild XXVI, sayı 103, s. 121-146.

282 Urfalı Mateos, CLXVIII, s. 206 vd.

zarlar esirlerle doldu ve Seruc'da kan gövdeyi götürdü».

Diğer yerli kaynağımız olan *Anonim Süryani Vekayinâmesi*[283] ise, bu hikâyeyi herhangi bir tarih vermeden ve Seruc'un franklar tarafından ilk defa alınışı olayları ile birlikte kaydetmektedir. Bu iki Seruc hadisesini birbiri arkasına kaydetmesinin mantıkî sonucu olarak da, o, Urfalı Mateos'un yapmış olduğu gibi, Sökmen'i doğrudan doğruya Seruc'a taarruz ettirmemekte ve onun önce Seruc'un müslüman ahalisi ile temasa geçip, bir hazırlık safhasından sonra, harekete geçtiğini belirtmektedir ki, bu husus tabiatiyle doğru olmak gerekir. Savaşın her iki safhası, Anonim müellif tarafından esas bakımından Urfalı Mateos'un ifadesine uygun olarak ve fakat daha süslü ve tasvirî mahiyette anlatılmaktadır.

Teferruat bakımından iki yerli kaynak arasında önemli görülebilecek ayrılık, Seruc'un haçlı kumandanı Foucher'in Urfalı Mateos'a göre bu savaşta öldürülmüş, *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'ne göre ise müslümanlar tarafından esir edilmiş olmasıdır. Ancak kendisinden daha önce oldukça sık bahsedilmesine rağmen bu tarihten sonra bu zatın haçlı kaynaklarında da adının geçmemesi, Urfalı Mateos'un onun savaşta maktul düştüğü şeklinde verdiği bilginin daha doğru olduğu intibaını uyandırıyor.

Her iki yerli kaynağın da adını Papias olarak verdikleri Urfa'nın frank piskoposu, haçlı kaynaklarının Benedictus şeklinde kaydettikleri ruhanî olsa gerektir[284]. Bu Papias tesmiye şekli doğuda ruhanî sınıf mensuplarına verilen papas adıyle aynıdır[285].

İslâmî kaynakların, frankların Elcezire bölgesine gelişleri, bunların yerli veya müslüman ahaliyle temasları ve Urfa haçlı kontluğunun kuruluşu ile ilgili olarak bize verdikleri bilgi, daha önce de belirttiğimiz gibi, hemen hemen hiç denilebilecek kadar azdır. Ancak ilk defa olarak, Sökmen'in 494 (1101) yılında Seruc'u frankların elinden geri almak üzere tertib ettiği sefer ve iki taraf arasında vuku bulan savaş hakkında İbn al-Ḳalānisī[286]'nin

283 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 76 vdd.

284 Bk. Fulcherius Carnotensis, II, 27, s. 408; Albertus Aquensis, IX, 39, s. 615; Villermus Tyrensis, X, 29, s. 244.

285 Krş. Urfalı Mateos, CLXVIII, s. 206 n. 251.

286 İbn al-Ḳalānisī, s. 138: فيها جمع الامير سكمان بن ارتق خلقاً كثيراً من التركمان و زحف بهم الى افرنج الرها وسروج فى شهر ربيع الاول وتسلم سروج واجتمع اليه خلق كثير وحشد الافرنج ايضاً ...

kayıtlarında oldukça geniş bilgi bulmaktayız. Ona göre, 494 Rebîülevvel (4 Ocak - 2 Şubat 1101) ayında Artuk'un oğlu emîr Sökmen türkmenlerden müteşekkil büyük bir ordu toplamış, Urfa ve Seruc'da bulunan frankların üzerine yürümüştü. Seruc'u zaptetmiş, birliklerinin arasına pek çok sayıda gönüllü de katılmıştı. Bu arada franklar da bütün kuvvetlerini bir araya getirmiş bulunuyorlardı. İki ordu karşılaştığı zaman, müslümanlar hemen hemen zafere ulaşacakları sırada, türkmenlerden bir kısmının savaşı terketmesi üzerine Sökmen'in maneviyatı bozulmuş ve geri çekilmişti. Böylece franklar yeniden Seruc'a kadar ilerlemişler ve şehri tekrar ele geçirmişlerdi. Kaçıp kurtulanlar hariç, şehir ahalisinin hemen hepsi öldürülmüş veya esir edilmişti.

Diğer islâmî kaynakların bu hususta verdikleri malûmat tamamiyle İbn al-Ḳalānisī'ye dayanır görünmektedir. İbn al-Aṯīr[287], 494 yılı vekayii içinde Seruc'un haçlılar tarafından alındığını hikâye ederken, Seruc'un bunlar tarafından daha önce alındığından haberdar değilmiş intibaını veriyor[288]. Ona göre Sökmen, Seruc'da türkmenlerden büyük bir kuvvet toplayarak haçlılar üzerine yürümüş ve Rebîülevvel ayında bunlar tarafından mağlûp edilmiştir[289]. Seruc'un haçlılar tarafından alınışı bundan sonra İbn al-Ḳalānisī'nin verdiği bilgiye uygun olarak anlatılmaktadır. al-ʿAẓīmī[290] ise, pek kısa olan kaydında, Artuk'un oğlu Sökmen'in Seruc'u 494 yılı içinde fethettiğini söylemek suretiyle Seruc'un daha önce frankların eline geçmiş bulunduğu hakkında bilgi sahibi olduğunu gösteriyor. Ancak o, bu hususta başka herhangi bir tafsilâta girişmeden, sadece bundan sonra frankların Sökmen'i mağlûp ettiklerini kaydetmekle yetinmiştir[291]. Muahhar islâmî müverrihlerden Sibṭ b. al-Cavzī[292] de, İbn al-Ḳalānisī'yi aynen tekrarlamıştır.

Haçlı müelliflerinin bu vaka hakkında hiç bir malûmat vermemiş ol-

287 İbn al-Aṯīr, X, s. 222.

288 Bu hususta krş. yukarıda s. 45.

289 İbn al-Aṯīr, aynı yer: ... جمع سقمان يسروج جمعاً كثيراً من التركمان وزحف اليهم فلقوه وقاتلوه فهزموه فى ربيع الاول ...

290 al-ʿAẓīmī, varak 191a; nşr. Cahen, s. 374.

291 Diğer ve muahhar islâmî kaynaklardan ʿAynī (türkçe terc. VI, varak 104b), İbn al-Aṯīr'in ifadesini aynen muhafaza etmiş, İbn al-Kaṯīr (XII, s. 190) ise 494 yılı vekayii içinde Seruc'un franklar tarafından alınışını bir cümle ile kaydetmiştir.

292 Sibṭ b. al-Cavzī, varak 135a.

maları, bu olayın vuku bulmadığı hususunda her hangi bir tereddüdün doğmasına sebeb olmamalıdır. Çünkü gerek yerli ve gerekse islâmî kaynakların verdiği bilgiler, bazı küçük farklar dışında birbiri ile uygunluk arzetmektedir ve kâfi derecede tafsilâta sahiptir.

Vakanın tarihlenmesi bakımından ise, yerli ve islâmî kaynaklar arasında bir uygunluk derhal göze çarpmaktadır. Nitekim İbn al-Ḳalānisī'nin Rebîülevvel (Ocak-Şubat 1101) ayında cereyan ettiğini kaydettiği bu vaka, Urfalı Mateos tarafından da 549 ermeni yılının (24 Şubat 1100 - 22 Şubat 1101) son hadisesi olarak verilmektedir ki, bu da 1101 yılının Ocak ayına uygun düşer. Bu tarihlemeyi modern yazarlar da aynı şekilde kabul etmektedirler[293].

Baudouin du Bourg'un evlenmesi ve Joscelin de Courtenay'in Urfa'ya gelişi

Seruc olayından sonra Baudouin du Bourg'un Urfa kontluğu sırasında cereyan eden ilk önemli vaka olan 1104 yılındaki Harran savaşına kadar geniş tafsilâtı ile bilinen her hangi bir olay mevcut değildir. Buna mukabil olay bakımından oldukça kısır geçen bu devrede gerek kont Baudouin du Bourg'un şahsını ve gerekse kontluğun mukadderatını ilgilendiren iki önemli hadiseden bahsetmek gerekir ki, bunlardan birincisi Baudouin du Bourg 'un evlenmesi, ikincisi de Joscelin de Courtenay'in gelişi ve Baudouin du Bourg'a iltihakıdır.

Baudouin du Bourg'un evlenmesi hakkında gerek yerli ve gerekse haçlı müellifleri tarafından yeteri derecede bilgi verilmiştir. Bu malûmata göre Baudouin du Bourg'un da selefinin izini takip ederek yerli bir hanımla evlendiği görülüyor. Bu hanım, Malatya hâkimi Gabriel'in kızı Morphia idi[294]. Biz, Gabriel'in muhtelif vesilelerle kızlarını haçlı şefleriyle evlendirmek teşebbüslerinde bulunduğunu biliyoruz. Bu cümleden olarak onun 1100 se-

293 Krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, IX, s. 394 vdd.; Grousset, I, s. 393; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 230. Runciman (II, s. 37), olayın Baudouin du Bourg'un Urfa kontluğunun başlangıç devresine düştüğünü kaydetmekle beraber her hangi bir tarih vermiyor. Ayrıca bk. Segal, s. 230.

294 Süryani Mihael, XV, 8, s. 47; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 75; Villermus Tyrensis, X, 24, s. 437.

nesinde Bohemund'u Danişmendlilere karşı yardımına çağırdığı sırada, ona da bu kızını teklif ettiği bilinmektedir[295]. Bu evlenmenin tarihi hakkında kesin bir kayda malik değiliz. Sadece bu hususiaki kaynağını bilemediğimiz Villermus Tyrensis[296], izdivacın 1 102 yılında yapılmış olduğunu kayd eder.

Grousset[297], frank-ermeni münasebetlerinde daima kapılmış olduğu mübalâğalı hava içinde bu evlenmeyi de frank-ermeni işbirliği siyasetinin parlak bir meyvesi addetmeye mütemayildir. Baudouin du Bourg'un gerek Urfa kontluğu ve gerekse onu takip eden Kudüs krallığı zamanındaki olaylar bu evlenmenin başarılı olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim Morphia Baudouin du Bourg'a dört kız evlât doğurmuştur: Melisende, Alice, Hodierne, Ivette. Kudüs haçlı krallığı sülâlesi bunların büyüğü olan Melisende'dan türeyecektir[298]. Ancak bu izdivacın başarılı olması Grousset'nin ifade etmek istemiş olduğu gibi, Baudouin du Bourg'un belirli bir ermeni politikası gütmüş olduğunu hiç bir şekilde göstermez. İlerdeki vukuat içinde onun ne kayınpederi Gabriel'e ve ne de kontluk dahilindeki ermeni tebasına karşı selefinden daha yumuşak davrandığını gösteren deliller bulmak pek mümkün olmasa gerektir. Aksine onu muhtelif vesilelerle kontluğundaki bu etnik gruba, hatta bazen her türlü adalet ölçülerini aşan bir sert davranış içinde göreceğiz[299].

Devrinin şüphesiz en seçi şövalyelerinden birisi olan Joscelin de Courtenay'in Baudouin du Bourg'un yanına gelişi tarihi de kesin olarak belli değildir. Joscelin, Baudouin du Bourg'un annesi Melisende'ın kız kardeşi Izabella'nın Courtenay kontu Joscelin ile izdivacından doğan teyze çocuğu idi[300]. Kendisinin birinci haçlı seferine iştirak etmediği anlaşılmaktadır. 1103 yılından itibaren hemen bütün vekayide önemli rol oynayan bu belirli şahsiyetin, eğer birinci haçlı seferine katılan ordulardan birisinde bulunmuş

295 Bk. Süryani Mihael, aynı yer; *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* aynı yer.

296 Bk. Villermus Tyrensis, aynı yer.

297 Grousset, I, s. 389 vd.

298 Krş. Grousset, I, Jencaloji tablosu: Maison royale de Jérusalem (Dynastie de Boulogne-Ardenne-Anjou); Runciman, II, Appendix III, Jenealoji tablosu: Genealogical trees (Royal house of Jerusalem, Counts of Edessa, Lords of Sidon and Caesarea).

299 Bk. aşağıda s. 118 vd., 141, 145.

300 Krş. Grousset, I, Jenealoji tablosu: Maison royale de Jérusalem (Dynastie de Boulogne-Ardenne-Anjou); Runciman, II, Appendix III, Jenealoji tablosu: Genealogical trees (Royal house of Jerusalem, Counts of Edessa, Lords of Sidon and Caesarea).

olsaydı, haçlı vakanüvislerince hiç olmazsa bazı önemli olaylar içinde kayd edilmesi gerekirdi. Hele isim zikretmek bakımından en büyük tafsilât arzeden Albertus'un onu atlamış olması düşünülemez. Bu sebeble biz onun kont Guillaume II. de Nevers'in 1101'de yapmış olduğu ve haçlıların Konya Ereğlisi yanındaki felâketiyle neticelenen haçlı seferine katıldığını ve uğranılan bozgundan sonra Suriye'ye kaçabilenler arasında bulunduğunu tahmin eden Runciman[301]'in fikrine katılmayı uygun buluyoruz. Şecaatiyle eskiden beri meşhur olan böyle bir kimseyi yanından kaçırmak istemeyen Baudouin du Bourg, ona, kontluğunun Fırat'ın batısında kalan bölgesini, başşehir Tell-Bāşir olmak üzere ıkta olarak vermişti. Kontluğun Fırat batısında kalan kısmının önemli merkezleri Haleb, Maraş ve Urfa yolu kavşağında bulunan Dulūk (haçlılarca Tulupe), ʿAyntab (haçlılarca Hamtab), Rāvendān ve Kurus (eski Cyrrhus) idi[302]. Joscelin'in bu bölgedeki hâkimiyeti eline aldıktan sonra Baudouin du Bourg ile birlikte bütün müteakip vukuata karıştığı ve bunlarda büyük önemli rol oynadığı görülecektir.

1101 yılı başlarından itibaren, biraz önce bahsettiğimiz Baudouin du Bourg'un evlenmesi ve Joscelin de Courtenay'in Urfa bölgesine gelişi gibi kesin tarihleri belli olmayan, fakat 1101-1102 yıllarına vazedilmeleri mümkün görülen olaylar dışında sadece Albertus Aquensis'in kayıtlarından Baudouin du Bourg'un Antakya'da Bohemund'a vekâlet etmekte olan Tankred ile birlikte 1102 yılı Eylül'ünde Filistin'e yapmış olduğu bir yardım seferinden haberdar bulunmaktayız[303].

17 Mayıs 1102 tarihinde[304], Fatımîlerin Filistin'i haçlılardan kurtarmak üzere yaptıkları ikinci büyük teşebbüs esnasında Kudüs kralı Baudouin I. Remle yanında korkunç bir mağlûbiyete uğramış ve ancak arkadaşlarını feda etmek suretiyle sığınmış olduğu Remle kalesinden kaçarak maceralı bir seyahatten sonra Yafa'ya kapanmıştı. Krallığın mevcudiyetini tehdid eden büyük Fatımî tehlikesi karşısında kral, Urfa kontu Baudouin du Bourg ile Antakya'daki Tankred'den süratle yardımına gelmelerini rica etmiş ve bunlar da yanlarında 500 şövalye, 1.000 piyade ile yola çıkarak Yafa yakınlarına gelmişlerdi. Albertus Aquensis[305] iki haçlı reisinin kralın sıkışık

301 Runciman, II, s. 38; krş. Cate (Setton, *A History of the Crusades*, I, 1969²), s. 365.
302 Krş. Grousset, I, s. 392 vd.; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 236; Runciman, II, s. 38.
303 Albertus Aquensis, IX, 13, s. 597 vd., terc. Hefele, II, s. 121 vd.
304 Bu hadise hakkında krş. Grousset, I, s. 229 vdd.; Runciman, II, s. 77 vd.
305 Albertus Aquensis, IX, 14, s. 598, terc. Hefele, II, s. 122 vd.

durumundan faydalanarak, onun evvelce makamından atmış olduğu Kudüs patriği Dagobert'i makamına iade etmediği takdirde ona yardım etmeyeceklerini bildirdiklerini kaydetmiştir. Bu hususun Dagobert'i himaye etmekte olan Tankred bakımından doğruluğundan şüphe etmeye mahal olmadığı, Tankred ile kral Baudouin I. arasındaki çok eski münaferet de göz önüne alındığı takdirde[306] açık bir keyfiyet olmakla beraber, mevkiini krala borçlu olan ve ayrıca kralın yakın akrabası bulunan Baudouin du Bourg'un, Kudüs kralına yardım için bu şekilde şartlar ileri süreceğini pek muhtemel addetmiyoruz[307].

Bizim daha sonraki olayların tümünden elde ettiğimiz intiba Baudouin du Bourg ile Kudüs kralı arasında her zaman gayet samimi bir işbirliği havasının mevcut olduğudur.

Baudouin du Bourg'un, kralın kuzeyden gelen kuvvetlerin yardımı olmaksızın batıdan Yafa'ya gelen diğer haçlı kuvvetlerle beraber Fatımîleri bozguna uğratmasından sonra, daha bir müddet Filistin'de kalarak Fatımîlere karşı yapılan harekâta iştirak ettiği hakkında yine Albertus Aquensis[308] tarafından verilmiş olan bilgi sadece Urfa kontunun kendi devleti sınırı dışında belki de ön gördüğü müddetten daha fazla bir süre kalmış olduğunu tahmin ettirmek bakımından önemlidir.

Onun kontluğundan ayrıldığı sırada Urfa ve ona bağlı arazinin vekâletle kimin tarafından idare edildiği hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Baudouin du Bourg'un Urfa'ya dönüş tarihi hakkında da her hangi bir malûmata sahip bulunmuyoruz. Ancak onun 1102 Eylül'ünde Filistin'e geldiği ve burada bir müddet kaldığı göz önüne alınacak olursa, tekrar kontluğuna 1103 başlarında döndüğünü kabul etmek kanaatimizce mümkün olur.

1103 yılı olayları

Baudouin du Bourg'un Kudüs'den dönmesinden sonra, bütün kaynakların konuşmaya başladıkları, biraz ileride anlatmaya başlayacağımız Harran savaşına kadar[309] Urfa kontluğunda olup bitenler hakkında ancak mün-

306 Bk. yukarıda s. 5.
307 Krş. Grousset, I, s. 238, 293; Runciman, II, s. 36, 80 vd.
308 Albertus Aquensis, aynı yer.
309 Bk. aşağıda s. 81 vd.

ferit bazı olaylar için, yine kaynakların ayrı ayrı teyid etmedikleri bazı haberlere malik bulunmaktayız.

Baudouin du Bourg'un, Filistin'den döndükten sonra, belki de Kudüs kralı Baudouin I.'in telkini ile, Bohemund'un türk esaretinden kurtulması için o vakte kadar yapmış olduğundan daha hareketli davranmış olduğu anlaşılmaktadır[310].

Bohemund gibi haçlı çevrelerinde bayraklaşmış önemli bir kimsenin kurtuluşu, anlaşılan, kuzeydeki haçlı devletciklerinin, hem de bu kurtuluşa katılmış olmak dolayısiyle teessüs etmiş olan yeni dostluk havası içinde, müslüman komşularına karşı daha aktif bir faaliyet devresine girmelerine sebeb olmuştur. Ancak bu faaliyetin fazla bir meyve sağlamadığı, kaynaklarda pek akis bulmamış olmalarından da anlaşılıyor. Dikkati çeken husus malik olduğumuz kısa haberlerin müslüman ve yerli kaynaklarına ait olması ve haçlı müelliflerin bunları hiç zikretmemiş olmalarıdır.

1103 yılı için malik olduğumuz haber, Antakya ve Urfa franklarının Haleb bölgesinde al-Muslimiya[311] adlı bir yere gelerek burada ahalinden bazılarını öldürdükleri, Haleb arazisinde bir müddet kaldıktan sonra melik Rıdvan ile, al-Muslimīya'de ellerine geçen emîrler dışında, aldıkları esirleri serbest bırakmaları mukabilinde kendilerine 7.000 dinar ve 10 at verilmesi şartıyla bir anlaşma yapmış oldukları mealinde olup İbn al-ʿAdīm[312] tarafından 496 yılı vekayii içinde verilmektedir[313].

Urfalı Mateos[314] ise 552 ermeni yılı (24 Şubat 1103 - 23 Şubat 1104) içinde Urfa kontu Baudouin du Bourg'un türklere karşı asker toplayıp Mardin sınırlarındaki müslüman arazisine kadar ilerleyerek buranın ahalisini kılıçtan geçirdiğini, Ulukh-Salar[315] adındaki emîrini esir ettiğini, ayrıca müslüman kadın ve çocuklarını esir ve binlerce at, koyun ve deveden müte-

310 Bohemund'un kurtuluşu için Baudouin du Bourg'un faaliyeti hakkında bk. Albertus Aquensis, IX, 36, s. 613; Radulfus Cadomensis, 147, s. 709; krş. Runciman, II, s. 39.

311 al-Muslimīya'nin Haleb'den 11 km. kuzeyde bulunan bir köy olduğunu Sāmī ad-Dahhān (*Zubda*, II, s. 147 n. 4) kaydetmiştir.

312 İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 147 vd.

313 Bu sefer hakkında krş. Stevenson, s. 76 vd.; Runciman, II, s. 39.

314 Urfalı Mateos, CLXXIX, s. 222.

315 Bu zatın kimliğini teşhis edemedik. Artukoğullarına tâbi bir emîr olması muhtemeldir, bk. Urfalı Mateos, aynı yer, n. 23.

şekkil sürülerini ganimet olarak alıp Urfa'ya döndüğünü bildiriyor[316].

Yine 1103 yılı içinde Urfa franklarının Rakka ovasına ve Sālim b. Mālik'in elinde bulunan Caʿbar kalesi üzerine yürüdüklerini 497 Safer (1103 Kasım) ayına vazeden İbn al-Aṯīr[317], frankların Urfa'dan çıktıktan sonra iki gruba ayrılarak iki şehrin civarını da aynı günde yağmalayıp, hayvan sürülerini götürdüklerini ve ellerine geçen müslümanları esir aldıklarını kayd etmiştir[318].

Bu hususta Sibṭ b. al-Cavzī[319] mahiyetini bilmediğimiz başka bir kaynağa dayanarak farklı bilgi vermektedir. Ona göre, Urfa'dan hareket eden bu frank kuvvetleri iki kısma ayrılmışlar, bunlardan bir kısmı Harran, diğeri ise Rakka üzerine yürümüşlerdi. Artuk'un oğlu Sökmen, Mardin'den hareket ederek yardıma geldiği gibi, Sālim b. Badr al-ʿUḳaylī kendi kabilesiyle ʿAyn al-ʿArūs mevkiine gelmişti. Franklarla burada şiddetli bir savaş yapıldı. Sālim esir olmakla beraber franklar mağlûbiyete uğradılar ve ağır kayıplar verdiler.

Sibṭ b. al-Cavzī'nin elimizdeki nüshası müstensih hatalarıyle doludur. Nitekim İbn al-Aṯīr'in doğru olarak Sālim b. Mālik şeklinde kaydettiği ʿUḳaylī emîri, Sibṭ'in müstensihi tarafından Sālim b. Badr olarak gösterilmiştir ki, bunun, bu emîrin tam olarak Sālim b. Mālik b. Badrān[320] olan adından ikincisinin atlanmış, üçüncüsünün kısaltılmış olarak alınması ile meydana geldiği açıktır. ʿAyn al-ʿArūs mevkii hakkında da her hangi bir bilgi elde edemedik. Görüldüğü gibi İbn al-ʿAdīm ve Sibṭ b. al-Cavzī'nin kayıtları frankların uğradıkları başarısızlık bakımından birbiriyle uygundur. Her iki metinde geçen yer adlarının birbirine uygun olmaması, bu iki muahhar müellifin bilmediğimiz birbirinden ayrı kaynaklardan faydalandıklarını göstermektedir.

İbn al-ʿAdīm ise, 497 yılı vukuatı içinde Tell-Bāşir franklarının, yani Urfa kontluğuna tabi olan Joscelin ve adamlarının, Haleb'in kuzey ve doğusunu bir çok kere yağmaladıklarını, Basarfūṣ[321] kalesini amanla aldık-

316 Krş. Stevenson, s. 77; Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, XII, s. 88.

317 İbn al-Aṯīr, X, s. 253.

318 Krş. Stevenson, s. 77; Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, XII, s. 91.

319 Sibṭ b. al-Cavzī, varak 141b.

320 Bk. Zambaur, s. 135.

321 Basarfūṣ, Haleb'e tâbi bir müstahkem mevki olup Banü 'Ulaym dağlarındadır, bk. Yāḳūt, I, s. 621.

larını, fakat Kafarlāṣā[322]'ya yürüdüklerinde Banū ʿUlaym kabilesinin pususuna düşerek Basarfūṣ'a kaçmak zorunda kaldıklarını bildirmektedir[323].

1104 yılı ilkbaharında Maraş'ın da frankların eline geçmiş olduğunu görüyoruz. Urfalı Mateos[324] 553 ermeni yılı (23 Şubat 1104 - 21 Şubat 1105) vukuatı içinde, fakat yanlış olarak Harran savaşından sonra, Maraş'ın greklerin elinden alındığını ve burasını Joscelin'in işgal ettiğini kaydetmiştir.

Yukarıda kaydetmiş olduğumuz bu küçük seferler, görüldüğü gibi, kaynaklarda tek tek verilmekte ve diğer ikinci bir kaynak tarafından teyid olunmamaktadır. Bununla beraber bu olayların vukuundan şüphe etmek için sebeb yoktur. İslâm dünyasında çıkmış olan iç karışıklıklar esasen her iki haçlı devletciğine müslüman memleketlerine mütemadi yağma akınları yapmak ve kendi arazilerini genişletmek imkânını sağlamış oluyordu.

Böylece frankların gerek kuzeye ve gerekse güneye doğru belli bir plân içinde olmayan ve kesin netice vermeyen, fakat oldukça başarılı sayılabilecek yağma akınları yaparak müslüman ülkelerini tahrib etmek gayesini güttükleri anlaşılıyor. Aslında, birbiri arkasına tertib edilen bu yağma akınları, biraz sonra göreceğimiz gibi, müslüman dünyasına karşı girişilecek büyük bir seferin hazırlık devresini teşkil ediyordu. Gerçekten de Urfa ve Antakya haçlı devletcikleri bu tasavvurlarını 1104 Mayıs'ında Harran istikametinde, bu bölgeleri zaptetmek gayesiyle oldukça iyi hazırlanmış olarak harekete geçmeleri ile ispatlamış oldular[325].

Harran savaşı

İslâm dünyasında devam eden iç huzursuzluklar ve karışıklıklar[326] Ur-

322 Kafarlāṣā, Ḥaleb civarında bağ ve bahçeleri ile meşhur bir mevki idi, bk. Yāḳūt, IV, s. 291.

323 İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 148; krş. Stevenson, s. 77.

324 Urfalı Mateos, CLXXXVI, s. 226; krş. Grousset, I, s. 400.

325 Urfa kontluğunun bu yıllar içinde giriştiği tahrib ve yağma akınları hakkında yukarıda verilen yerlerden başka krş. Segal, s. 230.

326 Büyük Selçuklu hükümdarı sultan Melikşah'ın ölümünden sonra (1092) oğulları arasında çıkmış olan taht kavgaları hâlâ sürüp gitmekte idi. Yukarıda da belirtildiği gibi, ilk haçlı seferinin başarıya ulaşmasında da bu vâkıanın çok büyük rolü olduğu muhakkaktır. Bu hususta krş. Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devri*, s. 213; Turan, O., *Selçuklular Tarihi*, s. 163 vdd.

fa kontu Baudouin du Bourg'a kendi sınırlarını genişletmek ve müslüman ülkelerine birbiri arkasına akınlar yapmak imkânını vermişti[327]. O her halde, doğu müslümanları ile Suriye bölgesinin irtibatını kesmek suretiyle haçlı siyasetini desteklemenin ve nihayet kendi metbuu olan Kudüs kralı Baudouin I.'in Filistin ve Suriye'de büyük kuvvetlerle sıkıştırılmasını önlemek gayesinin gerçekleşeceğini düşünüyordu. Bu sebeble, iki müslüman bölgeyi birleştiren yol üzerinde bulunan ve çok müstahkem bir mevki olup Urfa bölgesinin Bizans hâkimiyetinde bulunduğu devrede (1032-1094) bile islâmın elinden çıkmamış bulunan Harran şehrini ve kalesini ele geçirmeyi hedef edinmesi tabiî idi. Çünkü ancak bu suretle haçlılar için en büyük tehlikeyi teşkil eden Musul-Haleb irtibatını kesmesi mümkün olabilirdi. Onun bu tasavvuru ve bunu gerçekleştirmek için yaptığı teşebbüs haçlıların daha doğuya doğru ilerlemek ümitlerine en kesin darbeyi vuran ve haçlı-islâm münasebetlerinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden Harran yakınındaki büyük Harran bozgunu ile neticelenmiştir.

1104 Mayıs'ında vuku bulmuş olan bu savaş hakkında yerli, haçlı ve müslüman kaynaklarının verdikleri kısmen tafsilâtlı bilgilerden savaşın ön safhası, cereyan şekli ve neticesi hakkında Beaumont'un bu hususdaki aksi ve ümit kırıcı ifadesine rağmen[328], vazıh bir tablo meydana getirmek mümkündür sanıyoruz.

Harran olayının ön safhası hakkında kaynaklarımızı iki grup içinde mütalâa etmek gerekiyor. Yerli müellifler, Urfalı Mateos ve Anonim Süryani ile müslüman tarihçisi İbn al-Aṯīr ve muahhar haçlı müellifi Villermus Tyrensis saldırının haçlılar tarafından vuku bulduğunu bildirmektedirler. Buna mukabil en tafsilâtlı haçlı kaynağımızı teşkil eden eserinde Albertus Aquensis ve hadisenin vuku bulduğu devreye en yakın zamanda eserini kaleme almış olan İbn al-Ḳalānisī, haçlıları müslüman taarruzuna karşı müdafaa durumunda gösteriyorlar[329]

Urfalı Mateos[330], 553 ermeni yılında (23 Şubat 1104 - 21 Şubat 1105)

327 Bk. yukarıda s. 78 vd.

328 Beaumont, s. 127.

329 Müslüman müverrihlerinden al-ʿAẓīmī ve İbn al-ʿAdīm'in bu savaş hakkında verdikleri nisbeten kısa bilgi içinde düşmanca harekâta hangi tarafın başlamış olduğu belirtilmemektedir. Bunların savaşın diğer safhaları hakkındaki kayıtları ait olduğu yerlerde verilecektir.

330 Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 223.

Urfa kontu Baudouin ile Joscelin'in Harran üzerine yürüdüklerini ve Antakya'ya haber gönderip Bohemund ve Tankred'i yardıma çağırdıklarını, bütün ermeni savaşcılarını da yanlarına aldıkları için muazzam bir ordu teşkil ettiklerini anlatır. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*[331] ise daha da ileri giderek, 1104 yılında frankların büyük ordular halinde Urfa'da birleştiklerini, bunların doğudaki müslüman ülkelerini zaptetmeye karar verdiklerini, daha ellerine geçmemiş türk ve müslüman şehirlerini aralarında taksim etmek isterken anlaşmazlığa düştüklerini, Urfa'da epeyce kaldıktan sonra Harran[332]'a doğru yürüyüşe geçerken, frankların nasıl olsa başarı kazanacaklarını zanneden yerli ahalinin de müslüman esirler ve belki de ganimetten pay almak arzusu ile büyük kitleler halinde haçlı ordusuna katıldıklarını kaydetmiştir.

İbn al-Aşīr[333] hadisenin tasvirine, frankların, müslüman ordu ve kumandanlarının birbiri ile çarpışmaları, fikir ayrılıklarına düşmeleri gibi sebeblerle ele geçirdikleri islâm ülkelerinde kuvvetlenmiş olduklarını kayd ederek başladıktan sonra, Harran'ın bu sırada Melikşah'ın memlûklerinden Karaca adında bir emîrin elinde bulunurken, bu zatın Muhammed al-Işbahānī adında bir kimseyi yerine vekil bıraktığını, Muhammed'in Karaca'ya karşı ayaklandığını, halkın da onu desteklediğini, fakat Muhammed'in Harran'da hâkim olduktan sonra Karaca'nın adamlarından Cavlı[334] adındaki türkün Muhammed'i öldürdüğünü, [bu sebeble hüküm süren karışıklıklardan faydalanarak] frankların Harran üzerine yürüyüp şehri kuşattıklarını bildirmektedir.

Villermus Tyrensis[335] ise haçlı tarihçileri arasında bu görüşe katılan yegâne müelliftir. O, Urfa kontu Baudouin du Bourg'un Harran'a taarruz

331 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 78.

332 Kaynakta Nusaybin. Ancak seferin Harran'a doğru yapıldığı muhakkak olduğuna göre, nüshada yanlışlıkla Nusaybin yazıldığı anlaşılıyor, bk. *ayn. es.,* aynı yer.

333 İbn al-Aşīr, X, s. 256.

334 Cavlı hakkında bk. İbn al-Aşīr, X, s. 256, 291.

335 Villermus Tyrensis, X, 29, s. 443 vd. Beaumont (s. 126) Villermus'un diğer haçlı müelliflerinden bu hususta ayrılmasını, onun arab kaynaklarından faydalanmış olmasına atfetmekte ise de, bu doğruluğu çok şüpheli bir iddiadır. Zira onun yaşadığı devir göz önüne alınacak olursa (1130-1187), zamanımıza kadar intikal edebilmiş müslüman kaynakları içinde sadece İbn al-Ḳalānisī ve al-ʿAẓīmī'nin eserlerinden faydalanması bahis konusu olabilir. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi ise, İbn al-Ḳalānisī bu bakımdan aykırı fikirdedir ve esasen Harran savaşı hakkında sağlam bilgiye sahip değildir. al-ʿAẓīmī de, zamanımıza intikal eden muhtasar eserinde verdiği kısa bilgi göz önün-

için yaptığı hazırlıklardan, Harran civarını yağma ve tahrib ettiğinden ve hıristiyan kuşatması başladığında burada açlık hüküm sürdüğünden bahs etmektedir.

Buna mukabil ikinci grupta toplamak istediğimiz kaynaklardan Albertus Aquensis'in vekayinâmesi, özellikle hikâyesinin başlarında çok karışık ve tutarsız bilgiler vermesi ve rivayetinin bu kısmında muhtemelen bir yıl sonra vuku bulan, Çökürmüş'ün Urfa üzerine yürüyüşünü[336] Harran vakası ile karıştırır görünmesine rağmen Harran savaşının bir türk saldırısının neticesi olduğunu belirtmektedir.

Nitekim Albertus[337], büyük bir türk reisi olan Çökürmüş[338]'ün 60.000 türkten müteşekkil bir ordu ile Urfa'yı muhasara etmek üzere sefere çıktığını, Urfa kontu Baudouin'in bunu haber alınca dehşete düştüğünü, hizmetinde bulunan bütün şövalyelerini, surları muhafaza için, topladıktan sonra şehirden çıktığını, haberciler göndererek Bohemund ve Tankred'den yardım ricasında bulunduğunu kaydeder. Albertus Aquensis bundan sonra Bohemund ve Tankred'in takriben 3.000 atlı ve 7.000 yayadan mürekkeb bir ordu toplayarak kont Baudouin du Bourg'un kendilerini beklediği Harran şehri bölgesine sefer ettiklerini bildirir.

Diğer haçlı kaynakları da savaşın başlangıç safhası için Albertus Aquensis'in mütalâasına katılmaktadırlar[339], yani bunlar da ilk savaş hareketinin türkler tarafından yapılmış olduğunu kaydetmişlerdir.

İbn al-Ḳalānisī[340]'ye gelince o, «Bu yıl Artuk'un oğlu emîr Sökmen ile Musul hâkimi Çökürmüş'ün kuvvetlerini toplayarak franklarla savaşmak üzere Şaban (Mayıs) ayının başlarında Ra's al-ʿAyn (bugünkü Ceylanpınar)'da ordugâh kurduklarına dair haberler geldi. Bohemund ile Tankred savaşcılarıyle birlikte Antakya'dan hareketle adı geçen iki emîre karşı yar-

de tutulacak olursa, Villermus onun kaybolmuş büyük eserinden de faydalanmış olsa, bu savaş hakkında yanlış ve pek az bilgiye maliktir. Bu konuda Villermus Tyrensis'in hikâyesi daha ziyade Urfalı Mateos ve *Anonim Süryani Vekayinâmesi* ile uygunluk arz etmektedir.

336 Bk. aşağıda s. 100 vdd.

337 Albertus Aquensis, IX, 38-39, s. 614 vd., terc. Hefele, II, s. 148 vd.

338 Albertus (aynı yer), onun, Kürboğa'nın akrabası ve Sökmen'in kardeşi olduğunu kayd ederken her halde «din kardeşliği»ni kasdetmiş olacaktır.

339 Fulcherius Carnotensis, II, 27, s. 408 vd.; Radulfus Cadomensis, 148, s. 710. Bu kaynakların verdiği bilgi Beaumont (s. 125)'dan alınmıştır.

340 İbn al-Ḳalānisī, s. 143.

dım etmek üzere Urfa'ya hareket ettiler» demektedir[341]. Sibṭ b. al-Cavzī[342], İbn al-Ḳalānisī'nin verdiği bu haberi kaynak zikretmeden biraz kısaltılmış olarak hemen aynı kelimelerle tekrar eder.

İkinci grup rivayetin, yani Harran savaşına bir türk taarruzunun yol açtığı görüşünün yanlış olduğunda şüphe yoktur. Bu iddiayı destekler görünen kaynaklar, biraz sonra vukuatın gelişmesini anlattığımızda da görülebileceği gibi, esasen olaylara pek vakıf değildirler. Savaşın Urfa surları önünde cereyan etmemiş olması da bunu göstermektedir. Eğer türkler, Albertus'un ifadesine uygun olarak, daha önceden büyük kuvvetlerle Urfa'ya taarruz etmiş olsalardı, Baudouin'in onları burada karşılaması, Bohemund ve Tankred'in de yardım için Urfa'ya gelmeleri icab ederdi. Albertus, dehşete düşen Baudouin'in surları korumak üzere bütün kuvvetini topladıktan sonra, zaten türklerin hâkim bulundukları Harran bölgesine gittiğini söylemekle büyük bir mantıksızlığa düşmektedir. Onun bu olaya türklerin harekete geçmesinin sebeb olduğunu belirtmeye çalışması, kanaatimizce, haçlıların büyük çapta hazırlık yaptıktan sonra bozguna uğramış olmalarını peçelemek gayretine bağlanmalıdır.

Bu durumda islâm dünyasında bu yıllarda cereyan etmiş olan acı olaylardan ve Harran'da hâkimiyetin kısa zamanda üç el değiştirmiş olmasından bahseden İbn al-Aṯīr'in verdiği bilgiye üstünlük tanımak gerekecektir. Yerli müelliflerin ve bilhassa *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin haçlıların şımarık ve mağrur davranışlarından, Musul, Meyyafarikin ve Āmid gibi şehirleri elde etmek hülyalarından[343] bahsetmesi de İbn al-Aṯīr'in görüşünü teyid etmektedir. Urfalı Mateos'un çok sayıda ermeni askerinin[344], Anonim müellifin ise, ganimet ve esir elde etmek arzusu ile çok sayıda Urfalının[345] bu sefere katıldıklarını kaydetmeleri de taarruza önce haçlıların geçtiklerini gösteren delillerdendir.

Şu halde 1104 yılı içinde Urfa kontu islâm dünyasındaki karışıklıktan

341 İbn al-Ḳalānisī, aynı yer: و ورد الخبر باجتماع الاميرين سكمان بن ارتق و جكرمش صاحب الموصل فى عسكرهما وتعاهدا وتعاقدا على المجاهدة فى اعداء الله الافرنج وبذل الطاقة والاستطاعة فى حربهم و نزلا فى اوائل شعبان . . .

342 Sibṭ b. al-Cavzī, varak 141b.

343 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 78.

344 Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 223.

345 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 79.

faydalanmayı umarak, esaretten yeni dönmüş olan Antakya princepsi Bohemund'un da yardımı ile, Elcezire içinde yeni mevkiler elde etmek ve durumunu kuvvetlendirmek kararına varmış bulunuyordu. Bohemund, hem Danişmendli esaretinden kurtulması için gayret sarfetmiş olan[345] Baudouin du Bourg'a minnet borcunu ödemek, hem de vermiş olduğu büyük fidyenin acısını çıkarmak gayesiyle bu sefere seve seve katılmak istemiş olmalıdır. İki haçlı devletciğinin orduları, anlaşıldığı gibi, Urfa'da veya civarında birleşerek beraberce Harran üzerine yürümüşlerdir.

Müslüman cephesine gelince, türklerin bu haçlı ilerleyişi karşısındaki tavırları yine İbn al-Aṯīr tarafından en inanılır ve insicamlı bir şekilde hikâye edilmektedir. Onun ifadesine göre[347], Muʿin ed-Devle Sökmen ve Şems ed-Devle Çökürmüş Harran'ın franklar tarafından kuşatıldığını duyunca aralarındaki ihtilâfı bir tarafa bırakarak[348] Harran'a yardım etmek üzere anlaşmış ve kuvvetleriyle Habur ırmağı kenarında birleşmişlerdi. İbn al-Aṯīr, Sökmen'in kuvvetinin 7.000 türkmen süvarisinden, Çökürmüş'ün birliğinin ise türk, arab ve kürt karışığı 3.000 atlıdan müteşekkil olduğunu bildirmektedir.

İbn al-Ḳalānisī de, Sökmen ve Çökürmüş'ün kuvvetleri ile Ra's al-ʿAyn'da karargâh kurduklarını söylemek suretiyle[349] müslüman kuvvetlerinin yürüyüş istikameti ve toplanma yeri bakımından İbn al-Aṯīr ile uygunluk arzetmektedir. Ancak o, bundan sonra türklerin Urfa'yı muhasara ettiğini belirtirken hataya düşmüş oluyor.

Frankların ilk hedeflerinin Harran olduğu hususunda, İbn al-Ḳalānisī hariç, bütün kaynaklarımız ittifak halindedirler[350]. Bunların rivayetlerinden, frankların muazzam bir ordu halinde Harran üzerine yürüdükleri anlaşılıyor[351]. Ancak yerli kaynaklarımız ve İbn al-Aṯīr, Harran önünde toplanan

346 Bu hususta krş. Runciman, II, s. 39 ve yukarıda s. 78-81.

347 İbn al-Aṯīr, X, s. 256.

348 İbn al-Aṯīr (aynı yer), Sökmen'in Çökürmüş'den kardeşinin oğlunun intikamını almak istediğini ve her iki tarafın birbiri ile savaş için hazırlandıklarını bildirir.

349 Bk. yukarıda n. 341.

350 Bk. yukarıda zikredilen kaynaklar, aynı yerler.

351 Harran seferine katılan frank ordusu hakkında kaynakların verdiği rakamlar değişiktir. Albertus Aquensis (IX, 39, s. 614 vd., terc. Hefele, II, s. 148 vdd.) yalnız bu sefere Antakya bölgesinden katılanların takriben 3.000 şövalye ve 7.000 yayadan mürekkeb olduğunu söylemektedir. Urfalı Mateos sefere çıkan ordunun sayısını kaydetmemekle beraber, verdiği kayıpların 40.000'i bulduğunu bildirmiştir. Haçlı kayıplarını İbn

bu büyük kuvvetin şehri muhasara ettiğini kaydederlerken, haçlı müellifi Albertus şehrin kuşatılmasından bahsetmediği gibi, tamamiyle değişik ve doğru olarak kabul edilmesi mümkün olmayan bilgiler vermektedir[352].

Harran'ın muhasarası hakkında kaynakların verdiği malûmat birbirine uygun değildir. İbn al-Aşîr[353]'in ifadesinden Harran halkının emîr Sökmen 'in ve Çökürmüş'ün yardımlarına gelmelerini bekledikleri anlaşıldığı gibi, Urfalı Mateos da[354] şiddetli bir kuşatma ve korkunç bir açlık sıkıntısına maruz kalmalarına rağmen şehrin teslim olmadığını açık bir şekilde anlatmaktadır.

Anonim Süryani müellife gelince[355], o, bu hususta daha tafsilâtlı bilgi vermekte, fakat Harran ahalisinin frankların kuvveti karşısında dehşete düştüklerini ve şehri savunmayı düşünmeyip onlara teslim olmayı tercih ettiklerini kaydetmektedir ki, bu malûmat diğer iki kaynağımızın bilgileriyle tezat teşkil ediyor. Anonim müellif hikâyesinin devamında ahalinin şehrin anahtarlarını Urfa kontu Baudouin'e teslim etmek istediklerini, fakat Baudouin'in bu teklifi, bütün frank ordusunun şehre girerek yapacakları yağma ve tahribatı göz önünde tutup kabul etmediğini bildirir. Ona göre kont, ancak türklerle yapılacak savaştan başarı ile geri döndükten sonra, şehri tek başına hâkimiyeti altına almayı düşünmekte idi. Yine onun kayıtlarından, kont Baudouin tarafından şehrin teslim teklifinin reddedilmesi üzerine Tankred ve diğer frank reislerinin buna çok kızdıklarını, onların, savaştan önce şehrin ele geçirilmesinin kendileri için daha faydalı olacağını, ayrıca bundan haberdar olan türklerin de maneviyatının bozulacağını söylemelerine rağmen, Baudouin'in bu itirazları dinlemediğini ve neticede birbirlerine darıldıklarını öğreniyoruz.

al-Ḳalânisî (s. 143) 10.000'den fazla, İbn al-Aşîr (X, s. 257) ve İbn al-Kaşîr (XII, s. 163) ise 12.000 olarak verirler. Her ne kadar verilen bütün bu rakamların mübalâğalı olduğunu kabul etmek gerekirse de, Urfa ve Antakya ordularının o zamana kadar görülmemiş en büyük kuvveti teşkil ettikleri düşünülebilir.

352 Albertus Aquensis (IX, 39, s. 614, terc. Hefele, II, s. 148) haçlı ordusunu Harran önüne getirdikten sonra, Urfa'nın türkler tarafından muhasara edilmek üzere olduğunu bir arabdan haber almaları üzerine, bütün haçlı ordusunu önce Habur kenarına (!) ondan sonra da Raḳḳa'ya (!) götürmüş ve savaşı burada cereyan ettirmiştir ki, bunu ancak onun coğrafî bakımdan bölgeyi tanımaması ile izah etmek mümkündür.

353 İbn al-Aşîr, X, s. 256.

354 Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 223.

355 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 79.

Anonim Süryani Vekayinâmesi'nin haçlı reisleri arasında Harran önünde çıktığından bahsettiği ihtilâf, biraz başka bir şekilde de olsa, Villermus Tyrensis tarafından da teyid olunmaktadır[356].

Kanaatimizce olayların cereyan şeklinden Harranlıların franklara teslim olmayı teklif etmiş bulunmaları hususu kesinlikle istihraç edilemez. Fakat Harran önünde Antakyalılar ile Urfalılar arasında bir anlaşmazlık çıkmış olduğu kabul edilmelidir. Albertus Aquensis'in, türklerle savaşa başlamadan önce frankların aralarındaki anlaşmazlığı sevgiye çevirdikleri şeklindeki bir kaydı da[357], Anonim müellif ile Villermus Tyrensis'in rivayetlerini teyid eder mahiyettedir. Savaşın biraz sonra göreceğimiz cereyan şekli Antakya ve Urfa reisleri arasındaki ihtilâfı daha vazıh bir şekilde ortaya attığı gibi, savaştan sonraki olaylar, yani Tankred ve Bohemund'un esir düşmüş olan Baudouin du Bourg ve Joscelin'e karşı tutumları ve hatta Tankred'in 12 Aralık 1112'ye kadar devam eden Antakya princepsliği esnasında Baudouin ve Joscelin'e karşı her türlü ölçüyü aşan düşmanca davranışı, Harran savaşına kadar hemen bütün akınlarında ve teşebbüslerinde müştereken ve aynı gayeye hizmet ederek gayret sarfetmiş olan[358] bu frank reisleri arasındaki anlaşmazlığın Harran kuşatması ile başladığını göstermektedir.

Ra's al-ʿAyn'da toplanmış bulunan müslüman kuvvetlerinin, bundan sonra Harran şehrini muhasaradan kurtarmak gayesi ile franklara karşı yürüyüşe geçtikleri ve iki ordunun Belih ırmağı kenarında karşılaştıkları, kaynakların bu hususdaki rivayetlerinden anlaşılmaktadır[359]. Ancak müslüman ve frank ordularının karşılaştıkları yerin tesbiti hususunda kesin bir karara varmak mümkün görünmüyor. Çünkü her ne kadar Urfalı Mateos franklaın müslüman birlikleriyle karşılaşmak üzere Avşud[360] denilen, şehirden 2 günlük mesafede bir yere kadar ilerlediklerini ve iki tarafın burada savaşa tutuştuklarını, Anonim Süryani frankların önce Harran ovasında Dahbā-

356 Villermus Tyrensis (X, 30, s. 445), Bohemund ile Baudouin du Bourg arasında şehrin suruna hangisinin sancağının dikileceği hususunda ayrılık ve münakaşa çıktığını zikretmektedir.

357 Albertus Aquensis, IX, 39, s. 615, terc. Hefele, II, s. 149.

358 Bk. yukarıda s. 78 vd.

359 Bk. İbn al-Aṯīr, Urfalı Mateos ve *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, aynı yerler.

360 Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 224. Avşud'un yerini tesbit etmek imkânını bulamadık. Her halde Harran bölgesinde küçük bir köy olmalıdır.

nah[361] denilen yere geldiklerini ve buradan hareketle Belih ırmağı boyunca yayıldıklarını kaydetmekte iseler de, belli bir mevkiin adını zikretmiyorlar. Buna mukabil 12. yüzyıl müelliflerinden al-ʿAẓīmī[362] yanlış olarak 496 Şaban (1103 Mayıs-Haziran) ayına vaz ettiği bu savaşın al-Ḳaṭṭār denilen mevkide cereyan etmiş olduğunu bildirmekte ise de maateessüf bu yer adı hakkında her hangi bir bilgi edinmek mümkün olamadı. Şu halde bu rivayetlere göre, savaşın Harran'ın güneyinde, Belih ırmağı kıyısında ve müslüman arazisi içinde kalan bir mevkide cereyan etmiş olduğu düşünülebilir.

Savaşın cereyan tarzına gelince, bu hususta iki yerli kaynağın ve İbn al-Aṯīr'in verdiği malûmat daha mantıkî görünmektedir[363]. Bunların rivayetlerine göre, savaştan önce Urfa ve Antakya kuvvetleri birbirlerinden ayrılmış bulunuyorlardı. Müslüman ordusuna karşı savaşmak üzere Urfa birlikleri ön cephede yer alırken, Antakya kuvvetleri arkada kalmıştı. Süryani müellif, Bohemund ve Tankred'in Antakyalı birliklerle geride kalmalarını Harran önünde Baudouin du Bourg ile aralarında çıkan ihtilâfa bağlamakta, buna mukabil Urfalı Mateos, Baudouin ve Joscelin'in, Antakyalı birliklerin yardımı olmaksızın, nasıl olsa savaşın kazanılacağını düşünerek zaferin şerefini ve galibiyetin sağlayacağı ganimeti kendilerine maletmek istedikleri için böyle çılgınca bir teşebbüse geçtiklerini kaydetmektedir. İbn al-Aṯīr ise, Urfa ve Antakya ordularının iki kısma ayrılmış bulunduklarını, Bohemund ve Tankred'in harb kızıştığı sırada müslümanların arkasından hücum etmek için bir dağın arkasında mevzi almış olduklarını bir savaş taktiği olarak izah etmektedir.

Hangisi doğru olursa olsun bu rivayetlerden çıkarılacak netice şudur: Muharebenin ilk safhasında müslümanlara karşı sadece Urfalı birlikler savaşmışlar, Bohemund ve Tankred'in her hangi bir müdahalesi olmamıştır.

361 Dahbānah'ın Harran'ın 20 km. güney-batısında az-Ẕahbāniya'ye tekabül etmesi gerekir. Bu hususta krş. Honigmann, terc. Işıltan, s. 11 n. 6 ve *ayn. es.*, Harita III. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'ni ingilizceye tercüme eden Tritton (s. 79 n. 1'de) burasının bugünkü Ra's al-ʿAyn al-Ḫaīl olduğunu kaydetmiştir; ancak Urfa Vilâyeti idarî haritasında yaptığım araştırmada buna veya benzeri bir yer adına rastlamak mümkün olmadı. Krş. ayrıca Dussaud, s. 481 n. 3.

362 al-ʿAẓīmī, varak 192ª; nşr. Cahen, s. 375.

363 Yine 13. yüzyıl müverrihlerinden İbn al-ʿAdīm (*Zubda*, II. s. 148) Harran hadisesinden haberdar olmakla beraber sadece «frankiar ile Çökürmüş ve Sökmen arasında müslümanların galib geldikleri, frankların öldürüldüğü ve kontun esir edildiği büyük bir vaka oldu» demekle yetinmektedir.

Albertus Aquensis[364] frank ordusunun savaşa ne şekilde hazırlandığını, cephenin nasıl tanzim edildiğini, sağ kanatta Antakya kuvvetlerinin, sol kanatta Urfa birliklerinin mevzilendiğini ve muhrebeye bütün frankların iştirak ettiğini hikâye ederken geniş tafsilât vermektedir. Ancak bu rivayetler inandırıcı olmaktan uzaktır ve onun coğrafî bakımdan bölgeyi tanımadığı ve savaşın cereyan şeklini doğru olarak bilmediği bellidir.

İbn al-Asîr[365], iki tarafın Belih nehri kıyısında karşılaştıklarını, savaş esnasında müslümanların bozguna uğramış göründüklerini[366], bu görünüşe aldanan frankların onları iki fersah kadar takip ettiklerini ve müslümanların bundan sonra geri dönerek mevzilerinden uzaklaşmış frankları büyük kayıplara uğrattıklarını ve büyük ganimet elde ettiklerini kaydeder. İbn al-Asîr, Bohemund ve Tankred'in pusu kurmuş oldukları mevkide, arkadaşlarının mağlûbiyetini gördükten sonra önce hareketsiz kaldıklarını, sonradan kaçmaya başlayınca müslümanlar tarafından takip edilip onların da çok zayiata uğradıklarını bildirmektedir.

Müslüman müverrih bundan sonra, Urfa kontu Baudouin'in diğer kontlarla[367] birlikte kaçarken atlarının çamura saplanması üzerine, Sökmen'in maiyetindeki türkmenler tarafından esir alınıp Sökmen'in çadırına götürüldüklerini, fakat bu arada Sökmen'in Bohemund'un çekilen kuvvetlerini takip etmesinden faydalanan Çökürmüş kuvvetlerinin, Baudouin ve diğer haçlı erkânının sağlayabilecekleri fidye-i necatı kendilerine maletmek için esir kontu Sökmen'in çadırlarından aldıklarını söylemektedir[368]. Onun ifadesine göre, Sökmen düşmanların takibinden döndükten sonra Çökürmüş'ün davranışına kızan adamlarının müttefiklerine karşı gösterdikleri savaş isteğini «Müslümanların bu gazadan duydukları sevinç, bizim aramızdaki ihtilâftan dolayı kedere dönmesin»[369] sözleriyle önlemiş ve sonra öl-

364 Albertus Aquensis, IX, 39, s. 614 vd., terc. Hefele, II, s. 148 vdd.

365 İbn al-Aşîr, X, s. 256 vd.

366 Bu, türklerin eskiden beri alışılagelmiş harb taktiğidir. Bu hususta bk. Kafesoğlu, İ., *Malazgirt muhârebesi, İ.A.*

367 Burada, İbn al-Aşîr'in isimlerini vermediği asiller arasında Tell-Bâşir senyörü Joscelin de Courtenay'in de bulunduğu belirtilmelidir.

368 İbn al-Aşîr, X, s. 257: ... فقالوا لجكرمش اى منزلة تكون لنا عند الناس وعند التركمان اذا انصرفوا بالغنايم دوننا .

369 İbn al-Aşîr, X, s. 257: ... وقال [Sökmen] لهم لايقوم فرح المسلمين فى هذه الغزاة بغمهم باختلافنا ولا اوثر شفآء غيظى بشماتة الاعدآء بالمسلمين .

dürülmüş veya esir edilmiş frankların elbiselerini giydirdiği adamlarıyle mükemmel bir harb hilesi tatbik ederek Şayḫān[370] bölgesi kalelerinin bir kısmını zaptetmiştir.

İbn al-Aṯīr, Çökürmüş'ün kazanılan zaferden sonra, Harran'a giderek bu şehri hâkimiyeti altına aldığını ve müteakiben Urfa üzerine yürüyüp burasını 15 gün muhasara ettiğini ve bundan sonra yanında Sökmen'den gasb etmiş olduğu Baudouin ile Musul'a döndüğünü, kontun serbest bırakılması için 35.000 dinar ile 160 müslüman esirinin serbest bırakılmasını istediğini, frankların bu savaş sonundaki kayıplarının 12.000'e yakın olduğunu kaydetmiştir.

Albertus Aquensis[371]'in savaş hakkında verdiği bilgi her ne kadar ayrı tafsilât ihtiva etmekte ise de, onun ifadesi de, kont Baudouin ve Joscelin'in türklerin pusudan çıkan 10.000 kişilik bir kuvvetinin beklenmeyen taarruzu ile bozguna uğradıklarını kaydetmek suretiyle, İbn al-Aṯīr'in yukarıda kaydettiğimiz, türklerin geriye gidip frankları iki fersah kadar üzerlerine çektikten sonra birden geri dönerek bozguna uğrattıkları şeklindeki ifadesine uygundur. Yalnız onun rivayetinden Tankred'in, Urfa kontunun esaretini işittikten sonra onu ve diğer esir düşen haçlı erkânı ile Urfa piskoposu Benedictus'u kurtarmak üzere harekete geçtiğini, fakat ancak piskoposu ve 3 şövalyeyi kurtarabildiğini ve bundan sonra kendi karargâhına döndüğünü öğreniyoruz ki, bu bilginin gerçeğe ne derece uygun olduğunu kestirmek mümkün değildir[372].

370 Şayḫān adı, İbn al-Aṯīr'in Tornberg neşrinde (X, s. 256 n. 4 variant B) سنجان şeklinde de yazılıdır. Verilen yer adının variantlarda kaydedilen bu şekli daha doğru olsa gerektir. Çünkü Şayḫān adına yerli hıristiyan kaynaklarında rastlanmadığı gibi, müslüman coğrafyacısı Yāḳūt (III, s. 346, 348) da bu adı taşıyan sadece iki yerden haberdardır. Bunlardan birisi Kudüs yakınında bir tepenin, diğeri ise Medine yanında bir düzlüğün adıdır. Noktasız kaydedilmiş olan سنجان şeklinin ise (شبختان Şabaḫtān) olarak noktalanacak olursa Diyār Rabī'a'da bir bölge adı olduğu, Resülayn = Ceylanpınar) civarına tekabül ettiği malûmdur, bk. Yāḳūt, I, s. 864, 869. Krş. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 238; Runciman, II, s. 44. Ancak her iki müellif de, Şabaḫtān bölgesindeki kalelerin Çökürmüş tarafından zaptedildiğini söylemekle hataya düşüyorlar. Çünkü bu hususdaki malûmat sadece İbn al-Aṯīr (aynı yer)'de vardır ve o, bu kalelerin Sökmen tarafından zaptedildiğini açıkça kaydetmiştir.

371 Albertus Aquensis, IX, 39, s. 614 vd., terc. Hefele, II, s. 148 vdd.

372 Fulcherius Carnotensis (II, 27, s. 409), Benedictus'un bir hıristiyan dönmesinin nezaretine bırakıldığını ve bu adamın piskoposa acıyarak kaçmasına göz yumduğunu kaydetmiştir. Krş. Grousset, I, s. 406.

Albertus'un savaşa Antakya kuvvetlerinin başlamış bulunduğunu ve bunların hemen hemen galib gelmek üzere olduklarını bildiren pasajı, diğer hiç bir kaynakla teyid edilemediği ve mantıkan da inanılması müşkil bulunduğu cihetle gerçeğe uygun telâkki edilemez.

Anonim Süryani müellifin savaş hakkında verdiği bilgi hemen hemen İbn al-Aṯīr ile mutabakat halindedir. Yalnız Anonim Süryani'nin, Tankred 'in şiddetli türk hücumundan sonra savaşa hiç katılmamasını, onun evvelce kararlaştırılan bir harb taktiği neticesinde pusuda beklemekte olmasına değil, Harran önündeki anlaşmazlığa bağlamak istediği anlaşılmaktadır. O da, İbn al-Aṯīr gibi, Baudouin ve Joscelin'in Çökürmüş tarafından Musul'a götürülmüş olduğu kanaatindedir. Halbuki Urfalı Mateos, Baudouin'in Çökürmüş tarafından Musul'a, Joscelin'in ise Sökmen'in yanına Hısn Keyfa'ya götürüldüğünü kaydetmiştir ki, tarihî vukuata uygunluğu dolayısı ile bu sonuncu rivayetin daha doğru olması gerekir. Nitekim biz Joscelin'in, Sökmen'in ölümünden sonra kardeşi İlgazi'ye intikal ettiğini ve onun tarafından serbest bırakıldığını göreceğiz[373].

Antakyalı kuvvetlerin harbe karışmamakla beraber büyük kayıplar verdiği hem İbn al-Aṯīr'in ifadesinden, hem de Urfalı Mateos'un verdiği bilgiden anlaşılıyor. İbn al-Aṯīr bunların verdiği kayıpları daha ziyade Sökmen'in takibine bağlamaktadır. Urfalı Mateos ise bu büyük kayıplara Harran garnizonunun, Urfa istikametinde kaçan frank kuvvetlerine saldırmasının sebeb olduğunu ileri sürmüştür ki, bunun daha doğru olduğunu sanıyoruz[374].

Savaşın vukuu tarihi hakkında sarih olarak yalnız İbn al-Ḳalānisī bilgi vermektedir: 9 Şaban 497 (7 Mayıs 1104)[375]. al-ʿAẓīmī ise, sadece savaşın Şaban ayı içinde cereyan etmiş olduğunu kaydetmiş, fakat yukarıda da belirtildiği gibi, olayı yanlış olarak 496 yılına vazetmiştir[376].

Modern haçlı tarihi yazarları Harran savaşının Mayıs 1104 başların-

373 Bk. aşağıda s. 106 vdd.

374 Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 224.

375 İbn al-Ḳalānisī, s. 143. Sibṭ b. al-Cavzī (varak 141b) yukarıda da belirtildiği gibi, İbn al-Ḳalānisī'yi hemen aynen tekrarlarken Şaban ayını da —Sökmen ile Çökürmüş'ün Ra's al-ʿAyn'da toplanmalarının bu ayın başında vuku bulduğu kaydını hazf etmek suretiyle— aynen vermiştir. Tritton (*Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. s. 79 n. 2) kaynak göstermeden aynı tarihi veriyor.

376 al-ʿAẓīmī, varak 192a; nşr. Cahen, s. 375.

da vuku bulduğunu kaydetmekle yetinmişlerdir. Onların bu hususta sadece Hagenmeyer'in mütalâasına katıldıkları anlaşılmaktadır[377].

Urfa'da norman hâkimiyeti

a. *Urfa kontluğunun Tankred'e intikali*

Urfa kontu Baudouin du Bourg'un Harran savaşı sırasında esir düşmesi üzerine, Urfa şehrinin idaresi Tankred'e verilmiştir. Bu hususta haçlı, yerli ve islâmî kaynaklar arasında esas bakımından fark yoktur. Ancak Albertus Aquensis[378] ve Radulfus Cadomensis[379] halk tarafından şehrin hükümdarı olarak doğrudan doğruya Tankred'in seçilmiş olduğunu bildirirlerken, Urfalı Mateos[380] şehrin Bohemund'un hâkimiyetine geçtiğini ve Bohemund'un Urfa'yı Tankred'e verdiğini kaydeder. İbn al-ʿAdīm[381] Bohemund'un, biraz sonra bahsedeceğimiz Avrupa'ya gidişinden bahsederken, onun Antakya ve Urfa'nın idaresini Tankred'e bıraktığını kaydetmiştir. Buna göre onun da Baudouin du Bourg'un esaretinden sonra Urfa'nın Bohemund'a tabi olduğunu kabul ettiği söylenebilir. Villermus Tyrensis[382] ise, hem haçlı müelliflerinin rivayetlerini hem de Urfalı Mateos'un kaydını birleştirmekte ve Bohemund'un şehrin idaresini halkın arzusu üzerine Tankred'e tevdi ettiğini ve Joscelin'e ait Urfa kontluğu arazisini Antakya'ya bağladığını ileri sürmektedir.

Nisbeten az kayba uğrayarak Urfa'ya gelebilmiş olan Antakya kuvvetlerinin başında elbette Bohemund bulunmaktaydı. Bu sebeble şehirde kalmış olan frank garnizonunun esas efendileri esarete düştüğüne göre, gerek şehrin hâkimiyetini ve gerekse kendileri üzerindeki kumanda selâhiyetini Bohemund'a arzetmiş olmaları tabiîdir. Şehrin eli silâh tutanlarının Harran seferine iştirak edip perişan olmuş bulunmaları Urfa halkının bu hususta kendi iradesini belli etmesine mani teşkil etmiş olmalıdır. Kanaati-

377 Modern yazarların Harran savaşına ait tasvirleri için bk. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, XII, s. 97-102; Stevenson, s. 77 vd.; Grousset, I, s. 403 vdd.; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 237; Runciman, II, s.' 41-45; Segal, s. 230 vdd.

378 Albertus Aquensis, IX, 41, s. 616, terc. Hefele, II, s. 151 vd.

379 Radulfus Cadomensis, 151, s. 712.

380 Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 227.

381 İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 149.

382 Villermus Tyrensis, X, 30, s. 445 vdd.

mizce Bohemund uğranılan yenilgiden sonra esas şehri olan Antakya'nın da meselâ Haleb'den gelebilecek bir taarruza karşı korunması gerekeceğini müdrik olduğundan Antakya'ya dönmek mecburiyetini hissetmiş ve Urfa şehrinin muhafazasını, kendi yokluğu esnasında uzun müddet Antakya'da başarı ile idareyi yürütmüş bulunan yeğeni Tankred'e tevdi etmiş olmalıdır.

Villermus Tyrensis'in, Bohemund'un Fırat'ın batısında kalan Urfa kontluğuna tabi araziyi, yani Joscelin de Courtenay'in hükmettiği bölgeyi doğrudan doğruya kendi hâkimiyet bölgesine ilhak etmiş olduğu hakkındaki kaydına gelince, bunun da mümkün olduğu, Bohemund'un çok eskiden beri mevcut olduğu bilinen arazi kazanmak hırsı muvacehesinde, düşünülebilir.

Böylece Urfa kontluğu uzunca bir müddet için (11 Mayıs 1104 - 18 Eylül 1108) Antakya'ya bağlanmış oluyordu. İleride göreceğimiz gibi Tankred burada ancak dayısı Bohemund'un Avrupa'ya gidişine kadar (Eylül 1104) kalmış ve bu tarihte Antakya'ya dönerken yerine Richard de Salerne'i bırakmıştı. Urfa kontluğu tarihinin en karanlık devresinin bu norman hâkimiyeti devri olduğunu göreceğiz[383].

b. *Çökürmüş'ün Urfa'yı kuşatması (19 Mayıs - 2 Haziran 1104)*

Harran savaşının kazanılmasından sonra, yukarıda da görmüş olduğumuz gibi, Sökmen ile Çökürmüş'ün arasındaki geçici anlaşma bozulmuş, Sökmen, maiyetindeki türkmen kuvvetleriyle birlikte, Ṣabaḫtān bölgesinde bir kaç frank kalesini zaptettikten sonra kendi hâkimiyet bölgesine çekilmişti[384]. Çökürmüş ise, frankların bu mağlûbiyetinden sonra Urfa'yı kolaylıkla zapt edebileceğini düşünmüş olmalıdır ki, onun, yanındaki mahdud kuvvet ve belki de Harran'dan aldığı bazı takviyelerle Urfa üzerine yürüdüğü görülmektedir. Ancak iki emîr arasında çıkmış olan ihtilâf ve Sökmen'in, müttefik ordunun büyük kuvvetini teşkil eden birlikleriyle ayrılıp gitmesi, Urfa'nın daha 1104 yılında türkler tarafından kesin olarak fethine mâni olmuş ve böylece gerçekleşmesi zaruri bir gelişmeyi 1144'e kadar geciktirmiştir. Her ne kadar Çökürmüş'ün, şehri, ele geçirmek gayesiyle ku-

383 Krş. Runciman, II, s. 43; Segal, s. 231.

384 Bk. yukarıda s. 91 ve n. 370.

şattığı anlaşılmakta ise de, onun bu teşebbüsü, yanındaki kuvvetlerin azlığı sebebiyle başarıya ulaşamamıştır.

1104 Mayıs ayında Çökürmüş'ün Harran zaferini müteakip Urfa'yı muhasarası biri haçlı, diğeri islâmî sadece iki kaynakta zikredilmektedir: İbn al-Aşîr ve Albertus Aquensis. Bu hususiaki kaynak sayısının ikiye inhisar etmesine mukabil, bunların mahiyet bakımından iki ayrı kaynak grubuna mensup olmaları, olayın vukuu ihtimalini kuvvetlendirici olsa gerektir.

Bu kaynaklar içinde oldukça tafsilât vereni Albertus Aquensis'in rivayetidir. İbn al-Aşîr'in Çökürmüş'ün Urfa muhasarası hakkındaki kaydı[385], yukarda da görüldüğü gibi, pek kısa olup ancak haçlı müellifin rivayetini destekler mahiyette oluşu ile önemlidir.

Albertus Aquensis[386]'e gelince, o, her zaman olduğu gibi, tafsilâtlı bilgi vermekte ve birbirini takip eden olayları sırasıyle hikâye etmektedir. Onun rivayetine göre, Harran savaşından kurtulabilen hıristiyanlar Bohemund ve Tankred ile birlikte süratle Urfa'ya kaçmışlardı. Onun müteakip ifadesinden, şehir halkının bu büyük felâketi ve efendileri kont Baudouin'in esir düştüğünü duyunca ümitsizliğe kapıldığını, fakat Bohemund ve Tankred'in teselli edici sözlerle halkı yatıştırdıklarını ve yerli ahalinin de yardımı ile şehrin surlarını, pek muhtemel olan bir türk taarruzuna karşı, müdafaa durumuna soktuklarını öğreniyoruz.

Albertus hikâyesinin devamında, kont Baudouin'in fidyesi ödenerek esaretten kurtarılmasına kadar, şehrin idaresinin Tankred'e verildiğini ve Bohemund'un Antakya'ya döndüğünü kaydeder. Albertus bundan sonra Tankred'in küçük bir frank garnizonu ve yerli ermeni ahali ile şehri nasıl müdafaa ettiğini, idareyi eline almasından 8 gün sonra Çökürmüş ve Sökmen[387]'in kumandasında bulunan türklerin surlar önünde göründüklerini, türklerin çokluğu karşısında bütün ahalinin dehşete düştüğünü, Tankred'in ise halkın maneviyatını kuvvetlendirecek şekilde davrandığını, bunun üzerine bütün şehir ahalisinin ve bütün şövalyelerin, aralıksız devam eden türk hücumlarına karşı, surları koruduklarını ve savaştıklarını bildirmektedir. Yine onun ifadesinden, türklerin muhasaradan vazgeçmemeleri üzerine

385 İbn al-Aşîr, X, s. 257.

386 Albertus Aquensis, IX, 41-42, s. 616 vd., terc. Hefele, II, s. 151 vd.

387 Albertus (aynı yer)'ın Urfa'yı muhasara eden ordu içinde Sökmen'i de zikretmiş olması, tabiatıyle onun müslüman ordusu içinde çıkan anlaşmazlıktan haberdar olmadığını göstermektedir.

Tankred'in, dayısı Bohemund'a bir mesaj göndererek[388] süratle yardımlarına gelmesini rica ettiğini, bunun üzerine Bohemund'un yanında 300 şövalye ve 500 yaya bulunduğu halde, süratle Urfa'nın ve Tankred'in yardımına koştuğunu, fakat yolculuğun arzettiği güçlükler yüzünden Antakya ile Urfa arasındaki yolu ancak 7 günde aşabildiğini öğreniyoruz.

Albertus, bu muhasara esnasında ahalinin düştüğü ümitsizliği ve duyduğu korkuyu edebî cümlelerle uzun uzun hikâye eder. Sonunda Tankred'in ve şehir halkının, Bohemund'un gelişinden ümidi kestiklerini ve bu ümitsizliğin verdiği delice bir cüret ve cesaretle anî bir huruç hareketi yaparak, bir sabah gün doğarken türk kuvvetlerine saldırdıklarını, böyle bir şeyi hiç beklemeyen ve tamamen hazırlıksız bulunan türklerin büyük bir şaşkınlığa uğrayarak paniğe kapıldıklarını anlatmaktadır. Bohemund'un birliklerinin de tam bu sırada savaş sahasına ulaşmaları, ona göre frankların büyük bir üstünlük sağlamalarında âmil olmuştur[389].

Albertus Urfa önündeki savaşı bu şekilde tasvir ettikten sonra, bu mücadele sırasında yüksek tabakaya mensup bir müslüman hanımının frankların eline geçmesine ve bunun haçlılar arasında doğurduğu komplikasyonlara kitabının iki faslını ayırmıştır[390]. Haçlı müellifine göre, yanında hatta oldukça önemli sayıda savaşcı bulundurmuş olan bu asil kadının frankların elinden kurtarılması için, Musul'a çekilmiş bulunan Çökürmüş ve diğer islâm devleti erkânı Urfa'ya müracaat ederek, esir edilmiş Urfa kontu ile mübadelesini veya fidye-i necat olarak 15.000 Bizans altını ödemeyi teklif etmişlerdi. Çökürmüş'ün bu teklifi Kudüs kralı Baudouin I.'in de kulağına ulaşmış ve o da derhal Urfa'da bulunan Bohemund ve Tankred'e, kont Baudouin du Bourg'u kurtarmak için, bu tekliften faydalanılması hususunda ısrarlı haberler göndermişti. Fakat iki norman reisi krala gönderdikleri nazikâne cevapta, şövalyelerin ve diğer savaşcıların maaş ve ücretlerini ödemek için paraya ihtiyaçları bulunduğunu belirterek Baudouin du Bourg'u esaretten kurtarmaya yanaşmadılar. Albertus onların bu hareketini, Urfa 'nın yılda 40.000 altını bulan gelirine göz koymuş olmalarına, bu sebeble Baudouin du Bourg'u kurtarmanın işlerine gelmediğine bağlamaktadır.

388 Tankred'in Bohemund'a gönderdiği mektup gayet edebî bir dille kaleme alınmıştır ve Albertus tarafından hikâyesini dramatik bir havaya bürümek gayesiyle metne ilâve edildiği intibaını uyandırmaktadır. Bk. Albertus Aquensis, IX, 43, s. 617 vd., terc. Hefele, II, s. 153 vd. Krş. Beaumont, s. 127 vd.

389 Albertus Aquensis, IX, 44, s. 618, terc. Hefele, II, s. 154 vdd.

390 Albertus Aquensis, IX, 45-46, s. 619, vd., terc. Hefele, II, s. 156 vd.

Bu olayın her hangi başka bir kaynakta bulunmaması doğruluğundan şüphelenilmesini her ne kadar gerektirmekte ise de[391], Urfa kontu ile Antakyalı reisler arasında Harran savaşından önce çıkan anlaşmazlığın haçlı kaynaklarına da aksettiğine bir delil teşkil etmek bakımından önemlidir ve bizim yukarıdaki mütalâalarımızı teyid eder bir mahiyet taşır[392].

Albertus'un, haçlıların uğradığı büyük Harran bozgunundan sonra, hıristiyanların Urfa'yı Çökürmüş'ün taarruzundan koruyabilmiş olmalarını sanki büyük bir zafer kazanılmışcasına hikâye etmiş olması haçlıların görüş açısından anlaşılabilir bir keyfiyettir. Modern batılı yazarların ise, Albertus'un yaratmak istediği zafer havasını objektif olması gereken eserlerinde korumaya gayret etmelerine[393] ancak şaşılabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Çökürmüş Urfa önüne az bir kuvvetle ve şehri mukavemet görmeden alabilmek ümidi ile gelmiştir, fakat şehir müdafaasının norman reisler tarafından sıkıca organize edildiğini ve surların da az bir kuvvet tarafından alınamayacağını gördükten sonra onun Tankred'in mezbuhane çıkış hareketini ve Bohemund'un da ona yardıma koşmasını geri çekilmek için bir sebeb addettiği açıkça anlaşılıyor. İbn al-Aṯīr'in de onun Urfa'yı muhasara ettiğini ancak bir kaç kelime ile ifade etmiş olması, olayın müslüman cephesinde büyük yankı uyandırmayan basit bir geri çekilişten ibaret olduğunu göstermektedir. Nitekim meselâ bir Runciman, onun, Urfa önünde uğradığı bozgunun, islâm dünyasında kazandığı şeref ve itibara hiç bir halel vermediğini kaydetmek zaruretinde kalmış, bu suretle de biraz önce kayd etmiş olduğumuz hükmünü kendiliğinden yalanlamıştır[394].

Burada bizim ilâve etmek istediğimiz husus, Albertus'un kayıtlarına dayanarak, Çökürmüş'ün Urfa'yı muhasara ettiği tarihi tahmine çalışmak olacaktır. Albertus, Harran'da mağlûbiyete uğrayan frankların Urfa'ya Pazar günü[395] vardıklarını, şehir halkının ertesi günü[396] Tankred'e şehrin ida-

391 Bu hususta krş Beaumont, s. 127 vd.; Runciman (II, s. 45) hadiseyi vâki olmuş saymakta ve Albertus'un mütalâasına katılmaktadır.

392 Bk. yukarıda s. 87 vd.

393 Runciman (II, s. 43), Grousset (I, s. 407 vdd.) v.s. hep bir ağızdan Urfa önünde Tankred'in yaptığı baskınla Harran hezimetinin intikamının alınmış olduğunu söylemektedirler.

394 Krş. Runciman, II, s. 107.

395 Savaş 7 Mayıs Perşembe günü vuku bulduğuna göre, bu Pazar gününün, 10 Mayıs tarihine tekabül etmesi gerekir.

396 yani, 11 Mayıs Pazartesi günü.

resini verdiklerini ve bu tarihten tam 8 gün sonra türklerin Urfa'yı kuşattığını bildirir. Buna göre, Çökürmüş Urfa'yı 19 Mayıs Salı günü muhasaraya başlamıştır. İbn al-Aşîr'in ise Çökürmüş'ün bu kuşatmaya 15 gün devam ettiğini kaydetmesi, muhasaranın son bulduğu tarihi de tesbit etmemizi sağlıyor. Böylece Çökürmüş'ün 19 Mayıs - 2 Haziran 1104 tarihleri arasında Urfa'yı kuşatmış olduğu düşünülebilir[397].

c. *Urfa idaresinde Richard de Salerne'in Tankred'e vekâleti*

Tankred'in Urfa üzerindeki fi'lî hâkimiyeti 11 Mayıs 1104[398]'den aynı yılın Eylül ayına kadar devam etmiştir. Bu süre içinde onun, Çökürmüş'ün kuşatması dışında her hangi bir vukuata karıştığı hakkında bilgi sahibi değiliz.

1104 Eylül'ü içinde[399], Harran bozgunundan sonra bir türlü toparlanamayan, korunma kuvveti azalmış bulunan Antakya princepsi Bohemund durumunu düzeltmek için yegâne çarenin bizzat batı Avrupa'ya giderek oradan yardımcı kuvvetler getirmek olduğu sonucuna varmıştı[400]. Kaynaklarımız, onun bu karara vardıktan sonra bütün vassallerini ve Tankred'i Antakya'ya çağırarak onlarla yaptığı bir toplantıda, durumu izah ettiğini ve kendisi gelinceye kadar da bütün ülkenin idaresini yeğeni Tankred'e bı-

397 Hagenmeyer *(Chronologie, R.O.L.,* XII, s. 290 vdd.), Çökürmüş'ün Urfa muhasarasını Haziran'ın ikinci yarısı ile Temmuz ortalarında vuku bulmuş olduğunu düşünmekte ise de, bu hususta fikrini, her halde İbn al-Ḳalānisî'nin kaydını görmemiş olduğu cihetle temellendirememiştir. Grousset (I, s. 407 vdd.) sadece Albertus'un ifadesine dayanarak naklettiği Urfa'nın muhasarası ve Çökürmüş'ün geri çekilmesi olayını Hagenmeyer'in düşüncesine göre tarihlemekte, buna mukabil ermeni-frank iş birliğinin, en zayıf anlarda dahî türk ilerleyişini durdurabileceği safsatasını tekrarlamaktadır.

398 Bk. yukarıda s. 93 vd.

399 Tarih için krş. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.,* XII, s. 293 vd.; Runciman, II, s. 46 vd.

400 Bohemund'un birinci haçlı seferi esnasındaki icraatı ile batı Avrupa'da kazandığı büyük şöhretten faydalanarak Fransa ve İtalya'da topladığı kuvvetlerle bu sefer doğrudan doğruya Bizans imparatorluğunu hedef alarak giriştiği ve türk kuvvetleriyle takviye edilen Bizans ordusu tarafından Dalmaçya'da uğradığı büyük yenilgi (Kaynak olarak bu bakımdan en önemli eser Anna Komnene'nin *Alexias*'ıdır; eserin 12. ve 13. kitapları [Leib neşri, II, s. 53-139] Bohemund'un bu teşebbüsüne tahsis edilmiştir.) hemen bütün haçlı seferi tarihlerinde tafsilâtıyle kaydedilmiştir. Bu hususta bk. Runciman, II, s. 47-51.

raktığını kaydederler[401]. Tankred bu suretle ikinci defa Antakya princepsliğinin idaresini üzerine almış oluyordu. Onun Antakya'ya giderken Urfa'nın kendi namına idaresiyle kuzeni ve enistesi Richard de Salerne'i görevlendirdiği anlaşılmaktadır.

Haçlı ve müslüman kaynakları, her halde Baudouin du Bourg'un esaretten dönüşüne kadar Antakya ve Urfa'nın müşterek bir idare, yani Tankred'in hâkimiyeti altında bulunduğunu düşünmüş olduklarından Urfa'da ayrıca kimin idareyi yürüttüğünü zikretmemişlerdir. Onlar için önemli cihet iki küçük devletin kısa bir müddet için birleşmiş ve beraber hareket etmiş olduğudur. Halbuki yerli müellifler tabiatiyle Urfa'nın bizatihi idaresi ile daha yakından ilgili olduklarından, Richard de Salerne'den ayrıca bahsetmek lüzumunu hissetmişlerdir. Nitekim Urfalı Mateos ve Anonim Süryani müellif[402] Tankred'in Richard'ı kendisine vekâleten Urfa'da bırakmış olduğunu zikretmişlerdir.

Birinci haçlı seferine başından beri katılmış bulunan Richard de Salerne, meşhur norman hükümdarı ve Bohemund'un babası olan Robert Guiscard'ın kardeşi Salerno hâkimi Guillaume'un oğlu idi ve Tankred'in, kaynaklarda adı zikredilmeyen kızkardeşiyle evli bulunuyordu. Büyük haçlı ordusunun Anadolu'dan geçişi esnasında Ereğli'de Tankred ile beraber ordudan ayrılıp Kilikya'ya giden grup içinde bulunmuş ve asabî mizacıyle daha o zaman göze batarak Misis yanındaki Baudouin-Tankred çarpışmasına sebeb olmuştu[403]. Richard daha sonra Bohemund'un yanında Antakya'da kalmış ve Bohemund'un Danişmendlilere esir düştüğü sırada o da yanında bulunmuş ve esaret hayatını Bohemund ile paylaşmıştı[404].

Urfalı Mateos[405] 552 ermeni yılı (24 Şubat 1103 - 23 Şubat 1104) vekayiinde onun Danişmendliler tarafından Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a teslim edilmiş olduğunu kaydetmiş ise de, bu rivayetin doğruluğun-

401 Radulfus Cadomensis, 152, 153, s. 712-714; Fulcherius Carnotensis, II, 26, s. 408; Albertus Aquensis, IX, 47, s. 620, terc. Hefele, II, s. 157 vdd.; Villermus Tyrensis, X, 30, s. 445 vd.; Anna Komnene, II, 12, 13, s. 50; Urfalı Mateos, CLXXXII, s. 224; İbn al-ʿAdîm, *Zubda,* II, s. 149.

402 Urfalı Mateos, CLXXXIX, s. 227; *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 80.

403 Bu hususta krş. Runciman, I, s. 200.

404 Bu hususta krş. Runciman, I, s. 321.

405 Urfalı Mateos, CLXXVIII, s. 222.

dan şüphe etmek için sebebler vardır[406]. Richard'ın bundan sonra 1103 yılında Bohemund'un esaretten dönüşünü müteakip girişilen[407] Maraş seferine katıldığını biliyoruz.

Baudouin du Bourg ve Joscelin'in esaretten dönüşünü müteakip Maraş kontu olarak bu şehrin idaresini üzerine alacak olan Richard de Salerne'in Urfa'da tatbik ettiği rejim, yerli müelliflerin birbirini teyid eden ifadeleriyle acı acı tenkit edilmektedir. Kendisinin şantaj yoluyla ahaliden çok miktarda para topladığı, halka sert ve haşin davrandığı bu kaynakların müştereken kaydettikleri hususlardır. Onun bu şekildeki davranışının, nasıl olsa günün birinde idareyi esaretten dönecek olan kontlara teslim edeceğini düşünerek burada kaldığı müddetçe Urfa ve civarının servetinden mümkün olduğu kadar faydalanmak gayretinden doğduğunu yine aynı kaynaklar belirtmektedirler[408].

d. *Çökürmüş'ün 1105 yılı Urfa kuşatması*

Harran savaşını takip eden yıl içinde, yani 1105 senesinde, Çökürmüş'ün Urfa üzerine bir defa daha yürümüş olduğuna dair sadece yerli kaynakların verdiği bilgiye malik bulunuyoruz. Ne haçlı, ne de müslüman kaynaklarında ayrıca teyid edilmemiş olmasına mukabil bu olayın vukuu, bilhassa Urfalı Mateos'un verdiği detay ve Urfa hâkimiyeti bakımından zikrettiği isim göz önüne alındığı takdirde[409] pek muhtemel bulunduğu gibi, is-

406 Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'un Bohemund'un vassallik yeminine rağmen Antakya'yı türklerin elinden aldıktan sonra imparatorluğa iade etmemiş ve bunun aksine Kilikya ve Suriye sahilindeki Bizans mevkilerine saldırmayı hedef edinen bir bağımsız hâkimiyet kurmuş olması dolayısiyle özellikle normanlara ne kadar kızgın olduğu düşünülecek olursa, onun kendisine teslim edilmiş olsaydı Richard'ı her halde, Bohemund esaretten kurtulur kurtulmaz giriştiği Maraş (bk. yukarıda s. 81) seferine iştirak edebilecek kadar erken, serbest bırakmış olamayacağı düşünülebilir. Krş. Runciman, II, s. 40.

407 Bk. yukarıda s. 81.

408 Urfalı Mateos, CLXXXIX, s. 227 ve CXCIX, s. 235; Süryani Mihael, XV, 10, s. 55; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 80; krş. Segal, s. 231.

409 Çökürmüş'ün bu muhasarasını tarih ve Urfa müdafiinin adını zikretmeden Anonim Süryani müellif *(ayn. es.,* terc. Tritton, s. 78 vd.) de kaydetmektedir. Bundan evvelki Harran savaşında da görüldüğü gibi, onun dağınık fakat canlı olan tasviri yine yanlış bir yerde, Harran savaşından önce verilmiş olmakla beraber detaylarının Urfalı Mateos'un ifadesi ile uygunluk göstermesi onun burada 1105 kuşatmasını anlatmakta olduğunu gösterir mahiyettedir.

lâm dünyasında bu sırada cereyan etmekte olan olaylar da hadisenin mümkün olabileceği hakkındaki kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

Gerçekten Urfalı Mateos[410], 554 ermeni yılında (23 Şubat 1105 - 22 Şubat 1106) Musul ve Nusaybin emîri Çökürmüş'ün büyük bir orduyla Urfa üzerine yürüyerek hasat mevsiminde şehri kuşattığını, Tankred'in şehrin müdafaasını teslim etmiş olduğu Richard[411]'ın yaptığı çıkış hareketini geri püskürttüğünü, bu çarpışma sırasında 450 hıristiyanın öldürülmesinden sonra Çökürmüş'ün büyük bir zaferle kendi memleketine döndüğünü bildirmektedir.

Yerli müellif böylece olayı gerçek tarihî çerçevesine oturtmuş oluyor. Filvaki onun bu olayın cereyan ettiği sırada Urfa'da Richard de Salerne'in bulunduğunu söylemiş olması, tasvirde, belki de 1104 Harran savaşından sonraki Çökürmüş kuşatmasının, ikinci bir defa ve yanlış şekilde aksettirildiği düşüncesini kaldırmaktadır.

Diğer taraftan Büyük Selçuklu devleti içinde 1104-1105'de vuku bulan olaylar da, Çökürmüş'ün 1105 yılı ortalarında böyle bir sefere girişebilecek imkânı bulmuş olduğu kanaatini uyandırıyor.

Nitekim Harran savaşını müteakip Urfa'yı muhasara ettikten sonra Musul'a dönmüş olan Çökürmüş'ün durumu, 1104 yılının ilk aylarında Büyük Selçuklu sultanı Berkiyaruk ve kardeşi Muhammed Tapar arasında yapılan anlaşma ile çok güçleşmiş olmalıdır. İbn al-Aṯīr[412]'e göre bu anlaşma sonunda Musul, sultan Muhammed'in hâkimiyetine bağlanan yerler arasında bulunmaktaydı. Fakat 1102 yılında Musul'a hâkim olmuş bulunan Çökürmüş, metbuu olarak, sadece sultan Berkiyaruk'un hâkimiyetini tanıdığını bildirerek sultan Muhammed'e itaat göstermeyince, sultan Muhammed 498 yılı Safer ayında (1104 Ekim-Kasım) Musul üzerine yürümüş ve şehri muhasara etmişti[413].

İbn al-Aṯīr, Çökürmüş'ün bu muhasaraya dayandığını, savaşın 10 Cemaziyelevvel (28 Ocak 1105) tarihine kadar devam ettiğini, ancak sultan Berkiyaruk'un öldüğünü haber alması üzerine Çökürmüş'ün, şehir ahalisi ile istişare ederek onların da tasvibinden sonra, sultan Muhammed'in yanı-

410 Urfalı Mateos, CLXXXIX, s. 227 vd.
411 Bk. yukarıda s. 99.
412 İbn al-Aṯīr, X, s. 254.
413 İbn al-Aṯīr, X, s. 262.

na giderek itaat arzettiğini ve onun tarafından iyi karşılandığını kaydetmektedir[414].

Yine İbn al-Aşîr[415]'in ifadesinden, sultan Muhammed'in Musul'a bizzat girmeyip, sadece, şehrin kendi yüksek hâkimiyetini tanımış olması ve Çökürmüş'ün itaat etmesi ile yetindiğini ve bundan sonra Bağdad'a döndüğünü öğreniyoruz. İbn al-Aşîr'in bu kaydına dayanarak, sultan Muhammed'in Çökürmüş'ü, şehir ahalisi tarafından çok sevildiği ve bölgede de kuvvetle tutunmuş bulunduğu cihetle, şimdilik yerinde bırakmayı daha uygun görmüş olduğunu kabul edebiliriz.

Böylece Çökürmüş 1105 yılının ilk aylarında sultan Muhammed ile anlaştıktan sonra, yeniden franklarla savaşmak için durumu müsait görmüş olmalıdır. Belki de o, bizzat sultan Muhammed tarafından franklara karşı yeni bir sefer hazırlığına sevkedilmiş ve yine onun emriyle Urfa bölgesine yürüyerek şehri muhasara etmişti. Gerçekten de onun şehir surları önünde kazandığı büyük başarıdan sonra Urfa'yı kuşatmaya devam etmeyip hemen Musul'a dönmesi, bu seferin, kendi arzusu ile değil, sultanın emrini yerine getirmek gayesiyle tertib edildiği intibaını uyandırıyor.

Runciman[416]'in, İbn al-Aşîr'in rivayetine dayanarak Haleb meliki Rıdvan'ın franklara karşı İlgazi ve Sincār hâkimi Alpî b. Arslantaş ile ittifak ettiğini, fakat bu müttefiklerin franklardan önce Çökürmüş'e ait bulunan Nusaybin'e saldırdıklarını, Çökürmüş'ün müttefiklerin arasını açmayı başarması üzerine bu ittifakın bozulduğunu, Çökürmüş'ün de bu suretle kurtulmuş olduğunu ve bundan sonra 1105 yılında Urfa'yı muhasara ettiğini söylemesi vukuatın seyrine uymamaktadır. Çünkü İbn al-Aşîr, müslüman emîrleri arasında yapılan bu ittifak ile Çökürmüş'e karşı girişilen harekâtı 499 yılı Ramazan ayına vazetmektedir ki, bu da 1106 senesi Mayıs-Haziran ayına tesadüf eder.

Hemen hemen bütün modern haçlı tarihi yazarları, Çökürmüş'ün Urfa'yı ikinci defa 1105 yılında kuşatmış olduğunu kabul etmişler, fakat *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin rivayetini hiç zikretmeden, Hagenmeyer'in

414 İbn al-Aşîr, X, s. 262 vd.

415 İbn al-Aşîr, X, s. 263.

416 Runciman, II, s. 108 vd.

kaydına uygun bir şekilde bu olay hakkında yegâne kaynak olarak Urfalı Mateos'u göstermişlerdir[417].

e. *Sultan Kılıç Arslan I.'ın Urfa'yı kuşatması*

Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan I. (1093-1107)'ın, 1106 yılında Malatya'yı aldıktan sonra[418] aynı yıl içinde Urfa'yı muhasara ettiğini sadece Urfalı Mateos ile iki müslüman tarihçisi, İbn al-Ḳalānisī ve İbn al-Aṯīr, kaydederler. Haçlı kaynaklarında bu hususa dair hiç bir bilgi yoktur. Bu üç tarihçinin ifadesi aslında ikiye irca olunabilir. Zira İbn al-Aṯīr'in bu hususta kayıtları İbn al-Ḳalānisī'nin, sadece kendi uslûbuna uydurduğu, ifadesinin hemen aynen denilebilecek bir tekrarından ibarettir.

İbn al-Ḳalānisī[419] 499 (13 Eylül 1105 - 1 Eylül 1106) yılı vekayiinde Kılıç Arslan I.'ın büyük bir orduyla Urfa üzerine gelip yakınında konakladığını, bu arada Harran'da bulunan Çökürmüş'ün adamlarının, şehirlerini teslim etmek üzere, onu çağırdıklarını, Kılıç Arslan I.'ın buraya gelip şehri aldığını ve müslüman umumî efkârının, onun bu suretle cihad için gelmiş olmasından, büyük memnuniyet duymuş olduğunu kaydettikten sonra Anadolu Selçuklu sultanının burada hastalanarak Malatya'ya dönmek mecburiyetinde kaldığını, fakat adamlarını Harran'da bıraktığını bildirmektedir.

Urfalı Mateos[420]'un bu hususta verdiği bilgi de hemen aynı olup, o fazla olarak, Kılıç Arslan I.'ın günlerce şehre hücum ettiğini, fakat zapt edemediğini kaydetmiştir. Sultan'ın Harran'a gittiğini bildirmekle beraber, Urfalı Mateos'un, onun buradaki bazı kimseler tarafından çağırıldığından haberi yoktur. İfadesinden onun Harran'ı zorla zaptetmiş olduğu mânâsını çıkarmak mümkündür. Ancak biz islâm kaynağının hikâyesini kabule da-

417 Bk. Hagenmeyer, *Chronologie, R.O.L.*, XII, s. 313 vd.; Stevenson, s. 83 vd.; Grousset, I, s. 437 vd.; Runciman, II, s. 110. Segal (s. 232) 1105-1106 yıllarında türk savaşcılarının tarlalarda çalışan işçileri öldürdüklerini, bu yüzden şehirde yiyecek sıkıntısı başgösterdiğini, ancak Tankred'in bu ablukayı kırarak batıdan gıda maddelerinin gelmesini sağladığını zikretmekle beraber, bu hususta her hangi bir kaynak göstermemektedir.

418 Kılıç Arslan I.'ın Malatya'yı Danişmendlilerden alışı 2 Eylül 1106'dır. Bk. Barhebraeus, II, s. 345. Krş. Honigmann, E., *Malatya maddesi, İ.A.;* Turan, O., *Kılıç Arslan I. maddesi, İ.A.*

419 İbn al-Ḳalānisī, s. 150.

420 Urfalı Mateos, CXCV, s. 231.

ha mütemayil bulunuyoruz. Çünkü Elcezire hadiselerinin bundan sonraki gelişmesinden, Kılıç Arslan I.'ın bu sıralarda Çökürmüş ile iyi münasebetler kurmuş bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim İbn al-Aşīr[421], 500 (2 Eylül 1106 - 21 Ağustos 11107) yılı vekayii içinde Büyük Selçuklu sultanı Muhammed'in Musul ve Elcezire'yi Cavlı[422]'ya ikta ettiğini ve bundan sonra Cavlı ile Çökürmüş arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır ki, aslında Urfa kontluğunu yakından ilgilendirmeyen bu hadise Çökürmüş ve adamlarının Kılıç Arslan I. ile iyi münasebetler içinde bulunduklarını göstermektedir. Bu sebeble Kılıç Arslan I.'ın Harran'ı zorla alınış olması bahis konusu olmasa gerektir.

Bundan sonra sultan Kılıç Arslan I. ile Cavlı arasında geçen ve Anadolu Selçuklu sultanının Habur suyunda boğulması ile neticelenen olayların[423] Urfa kontluğunu ilgilendiren esas cephesi Çökürmüş'ün yanında Musul'da esarette bulunmakta olan Urfa kontu Baudouin du Bourg'un bu sebeble el değiştirmesidir[424].

Gerçekten biraz evvel söylemiş olduğumuz gibi, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, esasen ancak siyaseten yerinde bırakmış olduğu Çökürmüş'ü ortadan kaldırmak üzere onun hüküm sürdüğü Musul ile buraya tabi yerleri Cavlı'ya ıkta etmiş ve Cavlı da Çökürmüş ile Musul doğusunda yaptığı savaşı kazandıktan sonra bu sıralarda 60 yaşında bulunan Çökürmüş'ü Musul'u teslim almak üzere beraberinde oraya götürmüş, fakat ihtiyar Çökürmüş Musul surları önünde ölmüştü[425].

Çökürmüş'ün iyice tahkim etmiş olduğu anlaşılan[426] Musul Cavlı'ya teslim olmadı. Musul'da bulunan umera Çökürmüş'ün oğlu Zengī'yi başla-

421 İbn al-Aşīr, X, s. 293.

422 İbn al-Aşīr, X, s. 291.

423 İbn al-Ḳalānisī (s. 157) Kılıç Arslan I.'ın Cavlı ile karşılaşmasını ve Habur nehrinde boğulmasını 19 Şevval 500 (13 Haziran 1107), İbn al-Aşīr (X, s. 297) ise 20 Zilkade 500 (13 Temmuz 1107) olarak tarihlendirmektedirler. al-ʿAẓīmī (varak 192[b]; nşr. Cahen, s. 375), Kılıç Arslan I.'ın Cavlı ile Habur ırmağı kenarında savaştığını ve Kılıç Arslan I.'ın nehirde boğulduğunu yanlış olarak 496 (15 Ekim 1102 - 4 Ekim 1103) yılı vekayii içinde bildirir.

424 Urfalı Mateos, CXCIV, s. 231; al-ʿAẓīmī (varak 192[b]; nşr. Cahen, s. 375), Kılıç Arslan I.'ın eline Baudouin ile beraber Joscelin'in de geçtiğini söylemekle hataya düşmüş oluyor.

425 İbn al-Aşīr, X, s. 293.

426 İbn al-Aşīr, X, s. 293.

rına geçirdikten sonra Kılıç Arslan I.'a haber göndererek şehirlerini Cavlı 'dan kurtarmasını ve teslim almasını istediler[427].

Bu sırada Nusaybin'de bulunduğu anlaşılan Kılıç Arslan I., 25 Receb (22 Mart 1107)'de gelerek Musul kalesini Çökürmüş'ün memlûklerinden Ğuzoğlu'dan teslim aldı[428]. Büyük Selçuklu sultanı namına okunan hutbeyi kendi adına çeviren Kılıç Arslan I. bu suretle Büyük Selçuklu sultanlığına adaylığını vazetmiş oluyordu. Böylece, Çökürmüş'ün hâkimiyetinde bulunan her şey gibi, Baudouin du Bourg da Kılıç Arslan I.'ın eline geçmiş bulunmaktaydı. Ancak Baudouin du Bourg'un sağlayabileceği büyük fidye-i necattan Kılıç Arslan I. da faydalanamadı. Onun, yukarıda söylendiği gibi, Habur nehrinde boğulması üzerine gerek Musul bölgesi ve gerekse Çökürmüş'ten kendisine intikal etmiş olan her şey gibi, Baudouin du Bourg da Cavlı'nın eline geçti.

f. *Baudouin du Bourg ve Joscelin'in esaretten kurtuluşları*

Tankred'in hâkimiyeti altında Richard de Salerne tarafından idare edilen Urfa kontluğu tarihinde bu hadiseden sonra gerçek Urfa kontu Baudouin du Bourg ve Joscelin'in kurtuluşlarına kadar ne gibi olayların cereyan ettiğini bilemiyoruz. Bu hususta hiç bir kaynakta her hangi bir bilgi mevcut değildir.

Harran savaşına ayırmış olduğumuz kısımda da görüldüğü gibi[429], Baudouin du Bourg ve Joscelin, emîr Sökmen'in kuvvetleri tarafından esir edilmiş olmakla beraber bunlardan Baudouin, Çökürmüş'ün adamları tarafından Sökmen'in çadırından zorla alınmış ve bu suretle iki esir birbirlerinden ayrılmış bulunmaktaydı. Bunların kurtuluşları hakkında en geniş tafsilâtı medyun bulunduğumuz *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nin her iki kontu da Musul'da ve önce Çökürmüş'ün, daha sonra da sırasıyle Kılıç Arslan I. ve Cavlı'nın elinde olarak göstermesi kanaatimizce yanlış olmalıdır. Bu hususu kontların kurtuluşları ile ilgili kayıtlardan istihraç etmek mümkündür sanıyoruz.

427 İbn al-Aşîr, X, s. 295.

428 غز غلى bk. İbn al-Aşîr, aynı yer.

429 Bk. yukarıda s. 90.

al-ʿAẓīmī vekayinâmesi dışında bütün kaynaklarımız evvelâ Joscelin'in serbest bırakıldığında ittifak ediyorlar. Baudouin ve Joscelin'in esaretten kurtulmaları hakkında bilgi veren en eski islâm kaynağı al-ʿAẓīmī'nin vekayinâmesidir. Ancak onun bu devre hakkındaki bilgisi, diğer kaynakların ve bilhassa İbn al-Aṯīr'in malûmatına uymamakta olup pek açık bir şekilde hatalıdır. al-ʿAẓīmī daha Kılıç Arslan I.'ın Musul'a giriş hikâyesiyle yanlışlıklara başlamakta, onun 496 (15 Ekim 1102 - 4 Ekim 1103) yılında Musul'u Çökürmüş'ü mağlûp ederek zaptettiğini, burada esir bulunan Baudouin ve Joscelin'i eline geçirdiğini ve aynı yıl içinde Habur kenarında Cavlı'ya mağlûp olduğunu bildirdikten sonra, Cavlı'nın, iki frank kontunu yine aynı sene içinde 60.000 dinara serbest bıraktığını kaydetmektedir[430]. Kronoloji bakımından bu rivayetin tutulacak yeri olmadığı bellidir. Her iki kontun beraberce serbest bırakılmış olduğuna dair bilgi de, bütün diğer kaynakların verisine uymamakta ve esasen müteakip olayların pek insicamsız bir şekilde kaydedilmiş olması, al-ʿAẓīmī'nin hiç olmazsa bu olaylar hakkında tam bir bilgi sahibi olmadığını göstermektedir.

İbn al-Aṯīr[431], Joscelin'in 20.000 dinarlık kurtuluş parası ödeyerek serbest bırakıldıktan sonra Baudouin'i kurtarmak üzere Cavlı ile temasa geçtiğini söylerken Joscelin'in kimin tarafından serbest bırakıldığı hususunu açıkta bırakmaktadır.

İslâm dünyası hakkındaki bilgisi pek karışık ve temelsiz olan haçlı müellifi Albertus Aquensis[432] de tabiatiyle yanlış olarak Joscelin'in Baudouin du Bourg'u kurtarmak üzere Çökürmüş ile temas kurduğunu söylemiş olmakla beraber[433], haçlı rivayetinin de bu bakımdan yerli hıristiyan ve müslüman rivayetine uyduğunu göstermektedir[434].

Joscelin'in Sökmen tarafından Hısn Keyfa'ya götürüldüğünü kaydeden

430 al-ʿAẓīmī, varak 192b; nşr. Cahen, s. 375.

431 İbn al-Aṯīr, X, s. 322.

432 Albertus Aquensis, X, 37, s. 648, terc. Hefele, II, s. 195. Albertus, Joscelin'in Baudouin du Bourg'u kurtarmak için muhtelif yerlerden topladığı paranın 100.000 Bizans altını olduğunu bildirmektedir. Albertus'un verdiği bilginin tenkidi için krş. Beaumont, s. 128 vd.

433 Çökürmüş'ün 1106 yılında ölmüş olduğunu daha önce (bk. yukarıda s. 104) İbn al-Aṯīr'e atfen belirtmiştik.

434 Fulcherius Carnotensis (II, 28, s. 410) ve hikâyesinde onu takip eden Villermus Tyrensis (XI, 8, s. 464) de Baudouin'in kurtuluş parasını Joscelin'in hazırladığını söylemek suretiyle Albertus'u teyid etmiş oluyorlar.

yegâne müellif olan Urfalı Mateos[435] ise, Joscelin'in kurtuluşu hakkında hiç bir bilgi vermeden 557 ermeni yılı (22 Şubat 1108 - 20 Şubat 1109) vekayii içinde Joscelin'in Baudouin'i para mukabilinde serbest bıraktırmak üzere Cavlı ile müzakerede bulunduğunu kaydetmiştir[436]. Şu halde o da, Joscelin'in daha önce serbest bırakılmış olduğunda mutabıktır.

Anonim Süryani müellif[437] ile ondan mülhem olduğu açıkça görülen Süryani Mihael[438], Musul'da Cavlı yanında esarette bulunan Baudouin ve Joscelin'in birbirleriyle kurtulmaları hakkında istişare ettikten sonra, Urfa kontu olmak dolayısı ile Baudouin'in kurtulması için daha büyük bir meblâğa ihtiyaç hasıl olacağını düşünerek önce Joscelin'in kurtulması için gayret etmeye karar verdiklerini bildirirler. Anonim Süryani'ye göre, Joscelin'in serbest bırakılması için tesbit olunan[439] 12.000 dinar fidyenin ödeneceğine teminat olmak üzere Tell-Bâşir eşrafından 12 kişi rehine olarak Musul'da kaldılar; Joscelin parayı temin etmek üzere serbest bırakıldı. Ancak bu 12 rehine kaçmaya muvaffak oldular. Bu sebeble Joscelin hiç para ödemeden kurtulmuş oldu[440].

Eğer Anonim müellif eserinin bunu takip eden satırlarında, Baudouin 'in serbest bırakılması için tesbit etmiş olduğu 70.000 dinarın ödenmesi hususunda Joscelin'in Cavlı ile temasa geçtiğini ve bu arada Cavlı'nın bu şeci haçlı şövalyesini hiç görmemiş olduğu için, onu merak ettiğini ve yanına gönderilmesini istediğini kaydetmemiş olsaydı, bu hikâyenin doğru olmadığını kabul için sebeb kalmazdı. Anonim'in kendi ifadesini yalanlayan sözlerinin dışında, Joscelin'in, Cavlı'nın elinden kurtulmamış olduğunu açıkça gösteren başka bir husus da vardır. Eğer Joscelin 12 Tell-Bâşir'liyi ona rehin bırakmış, bunlar da 12.000 dinar kurtuluş parasının ödenmesinden evvel Cavlı'nın yanından kaçmış idi iseler, bu takdirde haçlı şövalyesinin bir daha Cavlı ile yüzyüze gelmemesi gerekirdi.

435 Bk. yukarıda, s. 92.

436 Urfalı Mateos, CXCIX, s. 234. Ermeni müellif, Joscelin'in Urfa kontu Baudouin'i 30.000 dahekan mukabilinde Cavlı'dan satın aldığını kaydetmiştir.

437 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 80 vd.

438 Süryani Mihael, XV, 10, s. 56.

439 Eserde bu münasebetle Cavlı'nın adı geçmemekle beraber bahis konusu fidye miktarının Cavlı tarafından tesbit edilmiş olduğu anlaşılıyor.

440 Daha muahhar yerli tarihçilerden Barhebraeus (II, s. 347 vd.) Urfa kontlarının esareti ile neticelenen Harran savaşından hiç bahsetmemekle beraber Baudouin'in kurtuluşunu anlatırken, Joscelin'in kendisinden önce serbest bırakılmış olduğunu gösteren bir ifade kullanmaktadır.

Ancak Joscelin'in Cavlı'dan değil Artuk oğullarından bu şekilde kurtulmuş olması pekalâ mümkün görülebilir. Bu takdirde onun Sökmen'i istihlâf etmiş olan kardeşi İlgazi tarafından serbest bırakılmış olması gerekir.

Harran savaşının büyük kahramanı Sökmen Dimaşḳ hâkimi Tuğtekin'den, ağır hasta olduğunu ve haçlılara karşı müdafaa etmek üzere şehrini kendisine vasiyet etmek istediğini, bu sebeble Dimaşḳ'a gelmesini bildiren bir mektup almış ve bu daveti kabul ederek 1104 Sonbaharında Dimaşḳ'a müteveccihen hareket etmiş ise de yolda ölmüştü[441]. Onun ölümünden sonra mirası üzerinde anlaşmazlık çıkmış, oğlu İbrahim Mardin'i, kardeşi İlgazi ise Hısn Keyfa'yı almışlardı[442]. İlgazi Mardin'i de alarak hâkimiyetini genişletmek istiyordu. Bu sebebten de paraya ihtiyacı fazlaca idi. Onun bu münasebetle hem para kazanmak gayesiyle hem de Joscelin'den askerî yardım umarak onu serbest bırakmış olduğu düşünülebilir. Joscelin bu takdirde Cavlı ile yeniden temasa geçmek için her hangi bir sakınca görmemiş olmalıdır. Çünkü o Cavlı'dan değil, bu sırada onunla pek iyi ilişkiler içinde bulunmayan[443] İlgazi'nin elinden kurtulmuştu.

Joscelin'in serbest bırakılması bakımından İbn al-Ḳalānisī'nin bir kaydı bize bazı ip uçları vermektedir. Onun ifadesine göre[444], Kılıç Arslan I.'ın Elcezire işlerine müdahalesi üzerine Raḥba[445] şehrini muhasara etmiş olan

441 İbn al-Ḳalānisī (s. 147) ve İbn al-Aṯīr (X, s. 268), Sökmen'in al-Ḳaryatayn denilen yerde öldüğünü bildirmektedirler. al-Ḳaryatayn (Yāḳūt, II, s. 109, III, s. 172, IV, s. 77), Suriye çölünde Dimaşḳ ile Himṣ arasında Dimaşḳ'dan 2 merhale mesafede bulunan Culaycul denilen mevkiin üst tarafındadır. al-ʿAẓīmī (varak 192ᵃ; nşr. Cahen, s. 375) ise, Sökmen'in 10.000 kişilik bir kuvvetle Trablus'un yardımına giderken yolda al-Manāẓır denilen yerde öldüğünü kaydetmiştir. al-Manāẓır (Yāḳūt, IV, s. 650), Suriye çölünde ʿUrż ve Hit yakınında bir mevkidir.

442 İbn al-Aṯīr, X, s. 268 vd.

443 Türk emîrleri arasındaki bu bitmez tükenmez anlaşmazlıklar ve mücadeleler İbn al-Aṯīr tarafından uzun uzadıya hikâye edilmektedir. Ancak onun tarafından verilen bilgilerin sıhhatli addedilebilmesi için Elcezire'nin diğer ermenice ve süryani kaynakları ile karşılaştırılması gereklidir. Çok karışık olan bu devre vukuatı henüz hiç bir inceleme ile yeteri kadar belirtilmiş değildir. Cavlı ile İlgazi'nin Baudouin'in serbest bırakılması sırasındaki ilişkileri için bk. İbn al-Aṯīr, X, s. 321. Bu devir Elcezire vukuatı için şimdilik krş. Turan, O., *Kılıç Arslan I. maddesi, İ.A.;* Sevim, A., *Sökmen maddesi, İ.A.*

444 İbn al-Ḳalānisī, s. 157.

445 Raḥba hakkında bk. Honigmann, E., *Raḥbe maddesi, İ.A.* Burada Cavlı'nın Raḥba'yi zaptı hakkında malûmat verilirken yanlış olarak Cavlı ʿImād ed-Dīn Zengī'nin kukrş. Turan, O., *Kılıç Arslan I. maddesi, İ.A.*, Sevim, A., *Sökmen maddesi, İ.A.*

Cavlı kendisine yardımcı olması için Haleb meliki Rıdvan'ı yanına çağırmış ve o da Antakya hâkimi Tankred ile anlaştıktan sonra Raḥba'ya gitmişti. Onun Haleb'den uzakta bulunduğunu haber alan Tell-Bāşir hâkimi Joscelin, Haleb eyaletinin her tarafına akınlar yapmıştı.

Cavlı'nın 500 yılı Receb ayı başından 22 Ramazan (26 Şubat - 17 Mayıs 1107)'a kadar Raḥba önünde kaldığını[446] ve bu sonuncu tarihte Raḥba 'yi aldığını zikreden İbn al-Ḳalānisī Rıdvan'ın bu tarihler arasında Haleb 'den ayrıldığını, dolayısiyle, bildirmiş olmakla Joscelin'in en geç 17 Mayıs tarihinde hürriyetine kavuşmuş olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Urfa kontu Baudouin'in serbest bırakılması hakkında en inanılmaya değer ve insicamlı rivayeti İbn al-Aṯīr'e borçluyuz. Onun 502 yılı (11 Ağustos 1108 - 30 Temmuz 1109) hadiseleri arasında bahsettiği bu olayı Musul valisi olan Cavlı ile Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar arasında çıkan anlaşmazlığın neticesine bağladığı görülmektedir. Gerçekten de İbn al-Aṯīr[447] 502 Safer (Eylül-Ekim 1108)'inde sultan Muhammed'in, kumandanlarından Mevdud[448]'u, isimleri haçlı seferleri tarihinde çok sık geçecek olan Porsuk oğlu, Aksungur al-Porsuḳī, Sökmen al-Ḳutbī v.s. gibi kumandanlarla birlikte, bir müddetten beri kendisine karşı vaziyet almış[449] bulunan Cavlı'nın elinden Musul'u almak üzere gönderdiğini ve Cavlı'nın, yanında esir olarak bulunan Baudouin'i de beraberine alarak, Musul'un sultan ordusuna karşı muhafazasını Porsuk'un kızı olan karısına bıraktıktan sonra, bu arada İlgazi'nin elinde bulunan Nusaybin'e gittiğini, İlgazi'nin ona iltihak etmekten çekindiğini, Cavlı'nın bundan sonra Raḥba'ye doğru yola çıktığını ve Mākisin[450] denilen mevkie geldiğinde, hemen hemen 5 yıldan beri esarette kalmış olan kont Baudouin'i serbest bıraktığını bildirmektedir. Ona göre, Cavlı Baudouin'in şahsı için fidye ödemesini, Urfa kont-

446 Cavlı'nın Raḥba'yi muhasara ve zaptı İbn al-Aṯīr (X, s. 297) tarafından da ufak tefek farklarla hemen aynen verilmektedir. İbn al-Aṯīr Raḥba'nin alınışını, İbn al-Ḳalānisī'nin verdiği tarihten 2 gün sonraya vazeder. Ancak o, Rıdvan'ın da Cavlı'ya yardım için geldiğini kaydetmekle beraber, onun Haleb'den ayrı bulunduğu esnada Joscelin'in her hangi bir düşmanca faaliyetinden haberi yoktur.

447 İbn al-Aṯīr, X, s. 319 vdd.

448 Altuntekin'in oğlu. Mevdud hakkında krş. İbn al-Aṯīr, indeks.

449 Cavlı, 501 (22 Ağustos 1107 — 10 Ağustos 1108) senesinde isyan etmiş olan Ṣadaḳa b. Mansūr b. Dubays b. Mazyad ile sultana karşı işbirliği etmişti. Bk. İbn al-Aṯīr, X, s. 306 vdd.

450 Mākisin, Raḥba yakınında Habur şehirlerinden birisidir. Bk. Yāḳūt, IV, s. 396.

luğunda bulunan müslüman esirlerini serbest bırakmasını ve taleb ettiği zaman kontun bizzat ordusu ve techizatıyle kendisine yardıma gelmesini şart koşmuştu.

İbn al-Aşîr bundan sonra iki tarafın bu şartlar üzerinde anlaşmasını müteakip Cavlı'nın kontu Ca'bar kalesine yollayarak buranın sahibi Sālim b. Malik'e teslim ettiğini, Baudouin'in Tell-Bāşir sahibi ve frank şövalyelerinin en şecilerinden olan Joscelin gelip Ca'bar kalesinde kendi yerine rehine kalıncaya kadar orada kaldığını ve bundan sonra serbest bırakılarak Antakya'ya gittiğini kaydeder. Rivayetin devamında Cavlı'nın Joscelin'in yerine onun ve Baudouin'in hanımlarının kardeşlerini rehine alıp anlaşmanın hükümlerini yerine getirmeyi kolaylaştırmak üzere Joscelin'i de serbest bıraktığı hikâye olunmaktadır.

Baudouin'in kurtuluş hikâyesi tafsilâtlı olarak İbn al-Aşîr'den başka Barhebraeus ve Anonim Süryani tarafından verilmiştir. Barhebraeus[451] olayı İbn al-Aşîr'in kayıtlarına uygun olarak anlatır. Onun fazladan verdiği bilgi Baudouin'in fidye-i necatının 70.000 dinar olduğu ve Tankred'in Baudouin'in fidye-i necatına iştirak payı olarak 30.000 dinar ve erkekli kadınlı 100 esiri Joscelin'e vermiş olması hususudur.

Anonim Süryani müellife gelince[452] onun verdiği bilgi de umumiyetle İbn al-Aşîr'in rivayetine uygundur. Fidye-i necat miktarının 70.000 dinar olduğunu o da kaydetmiştir. Belki de Barhebraeus bu miktarı onun eserinden almıştır.

Anonim Süryani müellifin Baudouin du Bourg ve Joscelin'in Cavlı tarafından serbest bırakılmaları hakkında verdiği tafsilâtlı hikâye, yer yer gerçeklere aykırı görünmekle beraber türkün her zaman haiz olduğu civanmertlik hasletini, düşmanı da olsa şeci ve mahir savaşcılara karşı duyduğu derin alâkayı pek güzel bir şekilde aksettirmektedir. Bu sebeble onun bu pasajını olduğu gibi kaydetmekten kendimizi alamadık :

«..... İyi bir arabulucu olan Fırat kıyısındaki Ca'bar kalesinin tanınmış sahibinin yardımı ile Baudouin'in fidye-i necatı 70.000 dinar olarak tesbit edildi. Joscelin bunun 25.000 kadarını toplayarak bizzat Ca'bar kalesine götürdü. Kalanı için de teminat verdi. Kumandan bu meblâğı elçiler

451 Barhebraeus, II, s. 347 vd.

452 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 81 vd.

vasıtasıyle Musul'a gönderdi. Joscelin kendi nezareti altında bulunduğu cihetle de paranın bakiyesi için sorumluluğu üzerine aldı.

Musul'a yeni tayin edilmiş olan Cavlı Joscelin hakkında bir çok şeyler duymuş fakat onu görmemişti. Onun bu meblâğ için kendisini rehine olarak türklerin eline vermiş olduğunu duyunca onu görmeyi arzu etti. Elçi heyeti 25.000 dinarı hamilen gelip, kalan 45.000 dinar için Ca'bar kalesi sahibinin kefil olduğunu söyledikleri vakit Cavlı kont Baudouin'i serbest bıraktı. Meşhur ve fevkalâde bir muharib olduğunu işitmiş olduğu Joscelin'i görmek arzusuna dair haber gönderdi. Ca'bar kalesinin emîri Joscelin'e elbise, kıymetli bir at ve frank silâhları verip Musul'a yolladı.

Joscelin oraya vardığı zaman vali, seçkin askerlerini beraberine alıp tören meydanına gitti ve Joscelin'e, huzurunda bir at koşusu yapmasını emretti. Joscelin atını koşturdu. Mızrağıyle bazı talimler ve öteye beriye turlar yaptı. Bundan hoşlanan vali, Baudouin'in fidyesinden 10.000 dinar tenzil etti. Joscelin attan indi, valinin önünde yer öptü ve ona teşekkür etti. Bu eğiliş için 10.000 dinar daha tenzil edildi. Şehre döndükleri vakit vali ona bir ziyafet verdi ve 10.000 dinar da bu vesile ile tenzil etti.

Joscelin bir kaç gün Musul'da kaldı. Vali ona karşı çok nezaketle hareket etti. İkisi de yaşadıkları müddetçe birbirlerine karşı savaşmayacaklarına ve bilâkis lâzım olduğu zaman birbirlerine yardım edeceklerine dair yemin ettiler. Vali, Joscelin'e hediyeler verdi. Onu tam mânâsı ile serbest bıraktı, Baudouin'in fidyesinden kalan bakiyeyi kâmilen affetti ve onu selâmetle uğurladı. Böylece Allahın lûtfu ile ikisi de kurtulmuş oldular.»[453].

Bu metinden açıkça görüldüğü gibi, Anonim müellif Cavlı'nın Büyük Selçuklu devleti içinde bu andaki durumunu bilmediği için Joscelin'in Musul'a gittiğinden bahsetmektedir. Cavlı her halde, ne kadar meşhur ve şeci olursa olsun, bir şövalyenin karşısında gösterdiği hünerler mukabilinde 45.000 dinar gibi büyük bir fidye-i necattan vazgeçebilecek durumda değildi. Biz onun belki de Urfa kontluğundan askerî yardım elde edebilmek ümidi ile haçlı şövalyesine bazı kolaylıklar göstermiş olduğunu ve hatta belki de taleb ettiği miktarın bir kısmından vazgeçtiğini kabul etmekle yetin-

453 Süryani Mihael (XV, 10, s. 56) de, bu hikâyeyi Anonim müellifin ifadesine uygun fakat daha kısa olarak kaydetmektedir.

mek istiyoruz. Esasen müteakip olaylar iki taraf arasındaki askerî anlaşmanın gerçekten geçerli kalmış olduğunu gösterecek mahiyettedir[454].

Baudouin du Bourg'un Urfa'ya yeniden hâkim olması Cavlı - Baudouin ve Rıdvan - Tankred ittifakları ve Tell-Bāşir yanındaki savaş

Baudouin du Bourg'un esaretten kurtulduktan sonra Urfa kontluğu arazisi üzerinde hâkimiyetini yeniden kurmak için Tankred ile mücadele etmesi lâzım geldi. Gerek haçlı ve gerekse müslüman kaynaklarında, Bohémund'un, Avrupa'ya gitmesinden önce yerine bırakmış olduğu Tankred'e, esaretten döndüğü takdirde Baudouin du Bourg'a Urfa'yı geri vermesini tembih ettiği kaydolunmuş bulunmasına[455] ve bu iki müstakil kaynak grubunun birbirine uygunluğu muvacehesinde, bu rivayetin doğruluğundan şüpheye mahal olmamasına rağmen, harîs Antakya hâkiminin, elindeki tatlı gelir kaynağını kolayca feda etmek istemeyeceği aşikâr bir keyfiyettir.

Baudouin du Bourg'un Urfa hâkimiyetini yeniden ele geçirmesi hakkında kaynakların verdiği bilgileri birbiri ile çatışan iki grup halinde mütalâa etmek gerekiyor. Urfalı Mateos[456], Fulcherius Carnotensis[457] ve ona bağlı olarak Villermus Tyrensis[458] Baudouin'in esaretten kurtulduktan sonra Antakya'ya geldiğini, Tankred'in Baudouin'e Urfa'ya girmeyi yasakladığını[459], bunun üzerine Baudouin'in kendisine müttefikler aradığını bildirmektedirler.

Fulcherius'un, Joscelin'in «yedi bin Türk'ü» yardıma çağırdığını kayd etmesine mukabil Urfalı Mateos, Baudouin ve Joscelin'in ermeni reisi Goğ-Vasil'in yanına geldiklerini, onun tarafından iyi karşılandıklarını, Baudouin 'in Goğ-Vasil'e ait Raʿbān şehrine gidip burada asker topladığını, ayrıca iki

454 Baudouin du Bourg ve Joscelin'in serbest bırakılmaları modern tarihçilerce türlü şekilde hikâye olunur, krş. Stevenson, s. 84; Grousset, I, s. 433 vd.; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 249; Runciman, II, s. 111 vd.

455 Bk. aşağıda s. 115.

456 Urfalı Mateos, CXCIX, s. 234 vd.

457 Fulcherius Carnotensis, II, 28, s. 410.

458 Villermus Tyrensis, XI, 8, s. 464 vd.

459 Fulcherius (Beaumont, s. 128'den naklen)'da böyle; Urfalı Mateos (aynı yer) bunu doğrudan doğruya söylemiyorsa da Baudouin'in Cavlı'nın yanından döndükten sonra ermeni reisi Goğ-Vasil'in yanına gittiğini kaydetmek suretiyle Fulcherius'un ifadesini teyid etmiş oluyor.

kontun Cavlı'ya haber gönderip 5.000 atlı ile yardıma çağırdıklarını ve vassalliğini kabul etmedikleri için eski topraklarını onlara iade etmeyen Tankred'e karşı savaşa giriştiklerini, Goğ-Vasil'in 800 kişilik bir müfreze ile bunlara yardım ettiği gibi Misis şehrinde bulunan Bizans imparatoruna bağlı peçeneklerden müteşekkil bir kuvvetin de Tankred'e karşı savaşmak üzere Baudouin ve Joscelin'e iltihaklarını sağladığını bildirir[460]. Tankred ile Baudouin ve Joscelin arasındaki savaş, Urfalı Mateos'a göre, Tell-Bāşir yakınında vuku bulmuş ve neticede Baudouin mağlûp olarak kaçmak zorunda kalmıştır. Urfalı müellife göre Tankred bundan sonra Cavlı'yı da ağır bir bozguna uğratmış ve Antakya'ya dönmüştür. Ona göre, Baudouin Rāvendān[461]'a Joscelin ise Tell-Bāşir'e kapanmışlardı.

Urfalı Mateos, olayları bu şekilde tasvir ettikten sonra, Urfalıların bu bozgun haberini alınca çok üzüldüklerini, başlarına yeniden Richard'ın musallat olmasından korktukları için Urfa'nın frank piskoposu ile dertleştiklerini ve fakat bir gün sonra Baudouin ve Joscelin'in Urfa'ya geldiklerini söylemek suretiyle[462] kendi kendisiyle tezat haline düşmektedir. Çünkü rivayetinin baş tarafında Tankred'in Baudouin'e eski kontluk arazisini, kendi vassalliğini kabul etmediği için teslim etmediğini belirttiğine göre, anlattığı savaşın cereyanı sırasında Richard de Salerne'in Urfa'da bulunması gerekirdi. Ayrıca uğradığı büyük bozgundan sonra Rāvendān kalesine kapanmış olan Baudouin'in kendi hâkimiyetinde bulunmayan Urfa'ya ne şekilde gelebileceği de, Urfalı müellif tarafından açık bırakılmıştır.

Fulcherius'a gelince, onun daha kısa olan ifadesi Tankred'in galib geldiğini, fakat sonunda Urfa eşrafının iki taraf arasında bir mütareke imzalanmasını sağladıklarını ve Baudouin'in böylece eski topraklarına yeniden sahip olduğunu bildirmek suretiyle yine tutarsız bir rivayet halinde kalmaktadır.

Anonim Süryani müellif[463]'in bu olaylar hakkında verdiği malûmat, kı-

460 Misis'e bu sırada Bizans imparatorluğuna tâbi olarak ermeni reislerinden Oşin hâkim bulunmakta idi. Onun batıda imparatorluğa karşı yıkıcı faaliyete girişmiş olan Bohemund'un Antakya'daki vekiline karşı harekete geçmesi tabiîdir. 1108'in son aylarında Tankred Misis'i onun elinden alacaktır. Krş. Grousset, I, s. 438; Runciman, II, s. 54.

461 Albertus Aquensis (X, 38, s. 648, terc. Hefele, II, s. 195 vd.)'e göre Baudouin, Dulük'a kaçmıştı. Krş. Runciman, II, s. 114.

462 Bk. aşağıda s. 118.

463 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 82.

sa olmakla beraber, esas bakımından Urfalı Mateos ve Fulcherius Carnotensis'in verdiği bilgilerle taâruz halinde ve biraz sonra zikredeceğimiz islâmî kaynakların rivayetlerini tasdik eder mahiyettedir. Ona göre, Baudouin ve Joscelin serbest kalınca Urfa'yı idare etmekte olan Richard buradan ayrılarak eski iktaı olan Maraş'a gitmiş[464], kont Baudouin ve Joscelin Urfa'ya gelip Tankred ve Richard'ın oradaki hareket tarzlarını duyunca aralarında mevcut olan kin ve husumet yeniden alevlenmiş ve Urfa ile Antakya arasında vuku bulan savaş b u n d a n s o n r a çıkmıştır.

Albertus Aquensis[465] ise orta bir yol tutuyor. Onun Baudouin'in kurtuluşu hakkında esasen bulanık bir bilgiye sahip olduğunu görmüştük[466]. Onun bizim görüş açımızdan iki frank devleti arasındaki olay için verdiği bilginin önemli tarafı, bu savaşı «Baudouin'in Urfa'dan, Tankred'in Antakya'dan» gelerek yaptıklarını kaydetmiş olmasıdır. Buna göre, Albertus da, iki taraf arasında cereyan eden büyükçe çarpışmanın vukuundan önce Baudouin du Bourg'un Urfa'ya girmiş olduğunu kabul etmektedir.

Urfa hâkimiyeti üzerindeki bu dikkate değer mücadele hakkında en tafsilâtlı ve en insicamlı haberler yine İbn al-Aṯīr'in tarihinde mevcuttur. İbn al-Aṯīr[467]'e göre, Baudouin du Bourg serbest kalır kalmaz Antakya'ya gitti. Tankred her ne kadar ona 30.000 dinar ile at, elbise ve silâh vermek suretiyle yardımda bulundu ise de, Baudouin'in, Urfa'nın yeniden kendisine teslim edilmesi isteğinin tatminine yanaşmadı. Baudouin bunun üzerine Tell-Bāşir'e gitti ve orada Cavlı'nın bu sırada serbest bırakmış olduğu Joscelin ile birleşti[468].

İbn al-Aṯīr bundan sonra Tankred'in, bunları daha kuvvetlenmeden ve

464 Maraş Richard de Salerne'e her halde Bohemund tarafından, Harran savaşından sonra ikta edilmiş olmalıdır. Joscelin'in 1104'de zaptettiği bu şehir (bk. yukarıda s. 81), onun Harran savaşında esir düşmesi üzerine, diğer bütün yerler gibi evvelâ Bohemund'un daha sonra Tankred'in idaresi altına girmişti. Joscelin esaretten kurtulduktan sonra Tankred'in şehri ona iade etmeyip tekrar Richard'a vermiş olduğu da düşünülebilir.

465 Albertus Aquensis, X, 38, s. 648, terc. Hefele, II, s. 195 vd.

466 Bk. yukarıda s. 106.

467 İbn al-Aṯīr, X, s. 322 vd.

468 Joscelin de Courtenay'in İlgazi'nin elinden kurtulduktan sonra Urfa kontluğuna bağlı eski iktaı olan Tell-Bāşir'e döndüğü ve Tankred tarafından burasının kendisine iade edildiği anlaşılmaktadır. Bunun hangi şartlarla vuku bulduğunu bilmiyoruz. Ancak İbn al-Ḳalānisī'nin yukarıdaki Baudouin ve Joscelin'in esaretten kurtulmaları bahsinde zikretmiş olduğumuz kaydı da (bk. yukarıda s. 108 vd.), onun esaretten döner dönmez Tell-Bāşir'deki eski mevkiine kavuştuğunu göstermektedir.

anlaşmış olduklarını bildiği Cavlı kendilerine iltihak etmeden mahkûm duruma düşürmek için üzerlerine yürüdüğünü, iki tarafın pek ciddi olmadan[469] savaştıklarını, Baudouin'in hepsi de Haleb arazisinden olan 160 müslüman esirini serbest bıraktığını ve Tankred'in Urfa meselesini halletmeden Antakya'ya geri döndüğünü kaydetmiştir. Rivayetin devamında kont Baudouin ile Joscelin'in bundan sonra Tankred'in bazı kalelerine yağma akını yaptıkları ve daha sonra Raʿbān, Keysun ve Haleb'in kuzeyinde diğer bazı kalelere sahip olan ermeni reisi Goğ-Vasil'in yanına iltica ettikleri, ondan 1.000 atlı ve 2.000 yayadan müteşekkil bir yardım aldıkları hikâye edilir.

İbn al-Aṯīr daha sonra Tankred'in bunların üzerine yürüdüğünü, Urfa üzerindeki anlaşamayı Antakya patriğinin, yukarıda birinci paragrafta zikr ettiğimiz, Bohemund'un tavsiyesine şahadet etmek suretiyle Baudouin du Bourg lehine hallettiğini, Tankred'in 9 Safer 502 (18 Eylül 1108) tarihinde Urfa'yı Baudouin'e geri verdiğini bildirmektedir.

Baudouin'in vadetmiş olduğu para ve esirleri Cavlı'nın adamlarına teslim etmek üzere Fırat'ı geçtiği, Harran ve diğer bölgelere mensup bir çok esiri serbest bıraktığı, Cavlı'nın adamlarının Seruc'da sefalet içinde bulunan müslümanlara yardım ederek bunların mescitlerini tamir ettikleri ve Seruc'da hüküm süren bir mürted müslümanın Cavlı'nın adamları ile orada bulunan franklar arasında bir atışmaya sebeb olduğu, bundan haberdar edilince Urfa kontunun «Böyle bir adam ne bize, ne müslümanlara yarar»[470] diyerek onu öldürttüğü İbn al-Aṯīr'in bu rivayeti cümlesindendir.

İbn al-Aṯīr Urfa'nın Baudouin'e iade edilmesini anlattıktan sonra, uzun uzadıya Cavlı'nın Fırat kavsindeki harekâtından bahsetmekte[471] ve nihayet Haleb meliki Rıdvan'ın birliklerinin 90 frank nezaretinde kendisine gönderilmekte olan Baudouin'e ait fidye-i necatı tesadüfî bir baskınla ellerine geçirdiklerini, Cavlı'nın, belki de kendisine gönderilen parayı gasbettiğinden dolayı Rıdvan'dan intikam almak gayesiyle, Bālis[472]'e yürüyerek 13 Safer

469 İbn al-Aṯīr, X, s. 322: فكانوا يقتتلون فاذا فرغوا من القتال اجتمعوا و اكل بعضهم مع بعض و تحادثوا .

470 İbn al-Aṯīr, X, s. 323: فقال [القمص] هذه لا يصلح لنا و لا للمسلمين فقتله

471 İbn al-Aṯīr, X, s. 323-327.

472 Bālis hakkında bk. Herzfeld, E., *Bâlis maddesi, İ.A.* Bālis'in yeri için bk. Honigmann, terc. Işıltan, Harita III.

502 (22 Eylül 1108)'de şehrin önüne geldiğini ve 5 günlük muhasaradan sonra burasını aldığını zikretmektedir.

Ona göre bu vaka üzerine melik Rıdvan Antakya hâkimi Tankred'den yardım taleb etmiş, Tankred de Cavlı'ya karşı ittifakı uygun görerek Rıdvan'ın Haleb'den gönderdiği 500 atlı[473] ve pek çok yaya askerine 1.500 kişilik frank kuvvetiyle katılmıştı. Hikâyenin devamında, bu ittifaktan haberdar olan Cavlı'nın Urfa kontu Baudouin ve Joscelin'den süratle yardımına gelmelerini taleb ederek Baudouin'in geri kalan fidye borcunu affettiği, bunun üzerine Baudouin'in derhal Cavlı'nın yardımına koşup onun kuvvetleriyle Membic'de birleştiği, fakat tam bu sırada sultan Muhammed Tapar'ın birliklerinin Mevdud kumandasında Musul'a girmiş olduğu haberinin gelmesi üzerine Cavlı'nın kuvvetlerinden büyük bir kısmının ayrıldığı ve Cavlı'nın yanında ancak 1.000 kişilik bir kuvvet kaldığı zikrolunmuştur.

İbn al-Aşîr bundan sonra ki taraf arasında vuku bulan ve Cavlı, Baudouin, Joscelin grubunun mağlûbiyeti ile neticelenen savaşın Tell-Bâşir yakınında cereyan ettiğini kaydediyor[474]. Ona göre savaş Tankred'in Antakyalı birlikleriyle merkezde bulunan Baudouin ve Joscelin kuvvetlerine saldırması ile başlamış, bundan sonra Cavlı ordusunun sol kanattan yaptığı hücum Antakya yaya askerlerini bozguna uğratmış, bu arada pek çoğu öldürülmüş ve Tankred'in kaçmaktan başka çaresi kalmamıştı.

Ancak İbn al-Aşîr'in bundan sonraki ifadesinden Cavlı'nın adamlarının frankların yanında yedekte bulunan atları görerek bunları alıp kaçmak istemeleri üzerine savaşın Cavlı ve müttefikleri aleyhine dönmüş olduğunu öğreniyoruz. İbn al-Aşîr, Cavlı'nın bu kaçanları durdurmaya çalıştığını, fakat Musul'un elinden çıkmış bulunması yüzünden askerleri üzerindeki nüfuzu azalmış olduğu için buna muvaffak olamadığını, bu durumu gören diğer askerlerin savaşı terketmesi üzerine Cavlı'nın da Raḥba'ye kaçtığını, bu çarpışmada pek çok müslümanın öldürüldüğünü, bundan sonra Tankred'in kaçak ordunun bütün mallarını ve ağırlıklarını yağmaladığını, kont Baudouin ve Joscelin ile beraber pek çok müslümanın Tell-Bâşir'e kaçtıklarını ve iki frank reisinin bunları tedavi ettikten sonra ülkelerine geri gönderdiklerini bildirmektedir.

473 Barhebraeus (II, s. 348)'a göre 600 atlı.

474 Savaşın Tell-Bâşir yakınında cereyan etmiş olduğunu yukarıda da Urfalı Mateos'un kaydettiğini belirtmiştik. Barhebraeus (II, s. 349) da bu hususta aynı bilgiyi vermektedir.

İbn al-Aṯīr'in yukarıdaki ifadesinden gayet açıkça anlaşılabileceği gibi, Haleb meliki Rıdvan ile Cavlı arasında çıkan ihtilâfa Antakya ve Urfa kuvvetlerinin ayrı ayrı saflarda katılmalarından sonra vuku bulan bu savaş, aslında müslüman emîrleri arasındaki mücadeledir ve bunun Baudouin'in Urfa kontluğunu yeniden eline geçirmesiyle ilgisi bulunmaması gerekir. Çünkü daha Urfa üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etmeden Tankred tarafından bu şekilde mağlûp edildikten sonra Baudouin ve Joscelin'in eski arazilerine bir daha sahip olmaları her halde pek mümkün olamazdı. Haçlı ve yerli müellifler islâm dünyası içindeki ihtilâflardan yeteri kadar bilgi sahibi bulunmadıkları için olayları birbirine karıştırmakta ve bu yüzden de Baudouin du Bourg'un yeniden Urfa'ya gelişi hakkında mantığa uymayan ve aslında gerçek olmaması gereken ifadeleri ağızlarında gevelemektedirler. İbn al-ʿAdīm[475]'in, 501 (22 Ağustos 1107 - 10 Ağustos 1108) veya 502 (11 Ağustos 1108 - 30 Temmuz 1109) yılında vuku bulmuş olarak biraz da bu hususlaki emniyetsizliğini belirtir şekilde, hele ikinci kısmı hiç anlaşılmaz bir ifade tarzı ile, kaleme alınmış olan rivayetinin bizim için taşıdığı yegâne müsbet mânâ, onun da, bu savaşı aslında müslüman emîrlerinin teşebbüsü ile meydana gelmiş olarak göstermesidir.

Kanaatimizce olayları birbirine bağlı olarak ve gayet insicamlı bir şekilde bildiren İbn al-Aṯīr'in rivayetine Urfalı Mateos'un ve haçlı müelliflerinin ifadelerine nazaran üstünlük tanımak daha doğru olur. Buna göre, Urfa kontluğunun yeniden Baudouin du Bourg'a intikali, müslümanların müdahalesi olmadan, doğrudan doğruya frankların arasında vuku bulan bir mücadeledir[476]. Buna mukabil Baudouin du Bourg ve Tankred'in ayrı ayrı saflarda yer aldıkları ikinci ve ciddi savaş, frank reislerinin birbirleriyle mücadelesine müslüman emîrlerinin karışması ile değil, müslüman emîrleri arasındaki ihtilâfa Baudouin du Bourg ve Tankred'in iştirakı ile[477] cereyan etmiştir.

475 İbn al-ʿAdīm, *Zubda,* II, s. 153.

476 Bu mücadele daha bir müddet devam edecek ve ancak 1109 yılında Bertrand de Toulouse'un Trablus'u kuşatması sırasında ona yardıma gelen Kudüs kralı Baudouin I. 'in gerek Tankred'i ve gerekse Urfa kontu Baudouin du Bourg ile Tell-Bāşir senyörü Joscelin de Courtenay'i Trablus önündeki karargâhta birbirleriyle barışmaya zorlaması ile nihayet bulacaktır. Bu hususta krş. Runciman, II, s. 115. Baudouin du Bourg ile Tankred arasındaki münaferet bununla da kapanmış değildir. Onların biraz ileride Musul atabeyi Mevdud'un Urfa'yı muhasarası sırasında birbirlerini ne kadar ağır ithamlara hedef edindiklerini göreceğiz, bk. aşağıda s. 126 vd.

477 Aksi bir mütalâa için krş. Cahen, *La Syrie du Nord,* s. 249 vd.

Biz burada müslüman emîrleri arasında vuku bulan bu savaşa küçük haçlı devletlerinin birbirine düşman olarak ayrı ayrı müslüman saflarında çarpışmış olmalarını, daha sonra pek çok defa göreceğimiz müslüman-haçlı işbirliğinin ilk misâlini teşkil ettiğini söylemekle yetinmek istiyoruz[478].

Baudouin du Bcurg'un Urfa halkına zulmü ve Harran bölgesine yapılan akın

Tell-Bāşir yanındaki savaştan sonra 1110 yılına kadar, yani aşağı yukarı iki yıla yakın bir süre içinde, Urfa kontluğunda olup bitenler hakkında haçlı ve müslüman kaynaklarında her hangi bir bilgi yoktur. Bu arada mevcut olan boşluğu, içinde yaşadığı şehrin ıztırab ve sevincini aksettirmeye çalışan Urfalı Mateos kapatmaktadır.

Yerli müellife göre[479], Urfa halkı Baudouin ve Joscelin'in mağlûbiyet haberini alınca büyük bir telâşa düştü. Bunlar Urfa kontunun öldüğünü zannediyorlardı. Şehirlerinin yeniden Tankred'in ve dolayısiyle Richard de Salerne'in eline geçmesinden endişelendikleri için, ne yapılması gerektiği hakkında bir karara varmak üzere Aziz Ioannes kilisesinde frank başpiskoposunun yanında toplandılar ve ona «kimin bize hâkim olacağı ve şehrimizi kimin idare edeceği belli oluncaya kadar kaleyi beraberce muhafaza edelim» teklifinde bulundular. Ancak bir gün sonra kont Baudouin du Bourg ile Joscelin Urfa'ya geldiler. Gammazlıklara kolaylıkla inandıkları için, kendilerinin yokluğunda yapılmış olan toplantıda sarfedilen sözleri kötüye tefsir ederek Urfa halkı hakkında şiddetli takibata giriştiler ve büyük zulümlerde bulundular. Birçok kimsenin gözlerini oyup, pek çok masumu işkenceye tabi tuttular. Bu arada ermeni başpiskoposu Stepanos'un gözlerini çı-

478 Grousset (I, s. 440) bir bakıma haklı olarak, birinci haçlı seferinin üzerinden daha 10 yıl bile geçmeden haçlı reislerinin müslüman melik ve emîrleri ile birbirleri aleyhine ittifak akdetmelerini haçlı ruhunun gittikçe zayıfladığına delil addetmektedir. Ancak onun mütekabilen müslümanlarda da cihad ruhunun sönmeye başladığını ilâve etmesi pek doğru olmasa gerektir. Çünkü müslüman cephesinde cihad ruhu ancak bu sıralarda uyanmaya başlamakta idi. Müslüman dünyası haçlı seferlerinin kendi bütünü bakımından arzettiği önemi ancak pek geç idrak etmiştir. Baudouin du Bourg'un Urfa kontluğunu yeniden elde etmesi, Elcezire ve Suriye bölgesindeki müslüman hükümdarları ile bu ilk işbirlikleri hakkında krş. Stevenson, s. 84 vd.; Grousset, I, s. 435-443; Cahen, *La Syrie du Nord,* s. 249-251; Runciman, II, s. 111-114; Waas, I, s. 393.

479 Urfalı Mateos, CXCIX mükerrer, s. 235 vd.

karmaktan da ancak halkın onu kurtarmak için verdiği 1.000 dahekan mukabilinde vazgeçtiler.

Haçlı reislerinin Urfa'nın özellikle ermeni ahalisine tatbik etmiş oldukları zulüm ve işkencenin ilk örneklerini daha önce ilk Urfa kontu Baudouin I. zamanında da görmüştük[480]. Haçlıların hemen bütün devreler boyunca sadece ermenilere değil bütün yerli ahaliye karşı da, tethiş gayesiyle zaman zaman çok sert davrandıkları kaynakların ifadesinden anlaşıldığı gibi modern batılı tarihçiler tarafından da kabul edilmektedir[481]. Ancak şimdiye kadar ermenilerle büyük bir dostluk havası içinde işbirliği etmiş olan ve ermeni hanımlarla evli bulunan Baudouin du Bourg ve Joscelin'in, desteklerine her zamandan ziyade ihtiyaç duymaları lâzım gelen böyle bir zamanda Urfa ahalisinin çoğunluğunu teşkil eden ermenilere karşı bu derece sert davranmaları için gerçekten önemli sebeblerin mevcut olması gerekir. Durum hakkında kesin bir hükme varabilmek için Urfalı Mateos'un vekayinâmesinden başka bir kaynağa sahip olmadığımız cihetle bu hususta ancak bazı tahminlerde bulunmak mümkündür.

Urfalı Mateos'un bahsettiği, «frankların kolayca inandıkları gammazlıklar» ın mahiyeti ne idi? Grousset[482] ermenilerin, çok kötü hatıralar bırakmış olan Richard de Salerne'in geri dönmesi ihtimalinden korkarak, umumiyetle lâtin hâkimiyetinden kurtulmak için, «belki de Goğ-Vasil gibi bir ermeni reisine çağrıda bulunmak suretiyle lâtin hâkimiyetinden kurtulmak istediklerini» düşünmektedir ki, bu pekâlâ makul görülebilir. Ermenilerin, eski hükümdarları Toros'u bertaraf ettikten kısa bir süre sonra piş-

480 Bk. yukarıda s. 57 vd.

481 Bu hususta krş. Waas, I, s. 380 vdd. Eserinde sayfalarca haçlıların ve müslümanların birbirlerine karşı zalimane davranışları hakkında kaynaklarda rastladıklarını kaydetmeye çalışan Waas'ın hangi tarihî olaylara dayanarak özellikle Selçukluların vahşetinden bahsettiği anlaşılamıyor (bk. *ayn. es.*, s. 384); bu son devir Alman tarihçisi (asıl mesleği kütüphanecilik idi) bir uslûbsuzluk örneği olan eserinde, mahiyeti hakkında bilgi verdiğimiz Ter-Gregorian-Iskenderian (bk. yukarıda s. 35 n. 136)'ın temayülü malûm tezinden, türk fatihlerini kötülemek hususunda faydalanmaya çalışmış, öldürülenlerin kanlarını sürünmek, karaciğerini ısırmak gibi mübalâgalı masal motiflerini bile, meselâ Urfa'nın 1144 yılındaki zaptında türk fatihlere yüklemekten çekinmemiştir. Onun ifade tarzı haçlıların zalimane davranışını boşyere ve topallayarak peçelemeye çalışmak gayretini büsbütün açık bir şekilde ortaya koymaktadır, bk. *ayn. es.*, s. 385.

482 Grousset, I, s. 442 vd.

man olduklarını daha evvelce belirtmiştik[483]. Onların pek yakında yeniden türklerle temas etme teşebbüsüne girişeceklerini göreceğiz[484].

Urfa'nın ermeni ahalisini bu şekilde sindirdikten sonra Baudouin du Bourg'un, kendisini toplamak ve durumunu kuvvetlendirmekle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeble 1109 yılı içinde Urfa kontluğu kuvvetlerinin Harran civarına yapmış oldukları bir akın hakkında yine Urfalı Mateos'un vermiş olduğu kısa bilgiden başka her hangi bir habere malik bulunmamaktayız. Başka kaynakların zikretmemiş olmasına rağmen, Baudouin du Bourg ile Joscelin'in böyle bir akında bulunduklarını kabul etmek pekalâ mümkündür. Çünkü Tell-Bâşir yanındaki hıristiyan-müslüman koalisyon savaşından sonra, bu bölgede bir hâkimiyet tesis etmek ümidini yitirmiş olan Cavlı bölgeyi terkederek önceki hareketlerinden af dilemek üzere sultan Muhammed'in yanına gitmiş ve ümit ettiği şekilde affolunarak Fars bölgesi kendisine ikta olunmuştu[485]. Şu halde Urfa kontluğunu Elcezire'deki müslümanlarla bağlayan ittifak hükümsüz kalmış oluyordu.

Urfalı Mateos'a göre[486], Harran civarını yağmalamak üzere giden Urfa kontluğu ordusuna Goğ-Vasil'in adamlarından Aplasat[487] adında bir ermeni ileri geleni de katılmıştı[488]. Ermeni müellifin bu akın hakkındaki hikâyesi kendi kendini nakzeden tafsilâtla dolu olmakla beraber[489] akın neticesinde gerek frankların ve gerekse Aplasat'ın maiyetindeki ermeni savaşcılarının türkler tarafından püskürtülerek Urfa'ya kaçtıkları anlaşılmakta-

483 Bk. yukarıda s. 57.

484 Urfa'daki bu olaylar hakkında krş. Grousset, *ayn. es.*, aynı yer; Runciman, II, s. 114. Bu iki modern müellifin de Baudouin'in güttüğü ermeni politikası hakkındaki fikirleri mübalâgalıdır. Özellikle, bir de ermeni tarihi (*Histoire de l'Arménie*, Paris 1939) kaleme almış bulunan Grousset her fırsatta frank-ermeni işbirliğini mübalâga ile aksettirmektedir. Eserinde Urfa ve Antakya vukuatına oldukça fazla yer ayırmış olmasına rağmen, Cahen bu son olayları bahis konusu etmemektedir. Ayrıca bk. Segal, s. 232 vd.

485 Cavlı'nın müteakip ahvali için bk. İbn al-Aşîr, X, s. 336 vd. ve s. 361 vd.

486 Urfalı Mateos, CCII, s. 236 vd.

487 Urfalı Mateos (aynı yer), bunun Taron hükümdarı Tacat'ın oğlu olduğunu bildirir.

488 Urfalı Mateos'un bu ifadesinden Goğ-Vasil'in Urfa kontluğu ile iyi münasebetler ve hattâ ittifak halinde bulunmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

489 Urfalı Mateos (aynı yer), Urfalıların tarlaları yağma etmeye başladığı sırada 1.500 türk süvarisinin ani olarak üzerlerine gelip bunlardan 150 kişiyi öldürdüklerini, frankların kaçmaya başladıklarını, fakat Aplasat'ın kendi savaşcılarıyla türkleri dağıttığını, bunun üzerine franklar geri dönünce dağılmış olan (!) türklerin hepsini birden kaçırdıklarını ve bu arada Aplasat'ın kolundan yaralandığını bildirir.

dır. Bozgunun bütün suçunu franklara yükleyen Urfalı Mateos'un Aplasat 'ın kahramanlığını belirtmeye çalışması onun milliyetçi-ermeni tutumu ile izah olunmalıdır.

Mevdud'un Urfa bölgesine ilk taarruzu (1110)

1110 yılı Urfa kontluğunun tarihinde bir dönüm noktası oldu. Çünkü bu yıl, haçlı seferleri tarihinde, islâmın kesin olarak taarruza geçtiği, o zamana kadar bazı önemli mağlûbiyetlere uğramakla beraber gücü kırılmamış olarak muhtelif istikametlerde genişleme siyaseti uygulamaya çalışan haçlılara karşı doğudan hücum ederek, özellikle Büyük Selçuklu imparatorluğu ile Suriye arasına bir kama gibi sokulmak isteyen Urfa kontluğunu savunma durumuna ittiği ve bu kontluğun temellerini sarsmaya başladığı yıldır. Gerçekten de, haçlıların Suriye'ye gelişlerinden sonra islâm ülkelerinden bunlara karşı yöneltilen ilk akınları ancak münferit hareketler olarak görmek mümkündür. Bu savaşlar içinde hemen her zaman türk beylerinin, müslüman emîrlerinin tek tek kendi bölgeleri ve kısmen de islâmiyet için savaştıklarını görmekteysek de, her defasında bunları toptan bir gayeye yöneltecek yüksek bir iradenin yokluğu göze çarpmaktadır.

Doğudaki sünnî islâm dünyası içinde, yani çoğunluğu Büyük Selçuklu imparatorluğu çerçevesinde bulunan bölgede, cihad atmosferinin doğuşu oldukça geç kalmış görünmektedir. Bunun sebebi hiç şüphesiz büyük sultan Melikşah'ın ölümünü müteakip zuhur eden iç mücadelelerin, 1104 sonunda sultan Berkiyaruk'un ölümünden sonra da, bir müddet devam etmiş olmasıdır. Sultan Muhammed'in 1105 yılında artık Büyük Selçuklu devletinin tek hâkimi olmasına rağmen ülkesinin ortasında bulunan Musul'u, kendisine o kadar uzun müddet direnmiş olan Çökürmüş'ün elinde bırakmaya mecbur olduğunu görmüştük[490]. Bu, tezimiz çerçevesinde, Büyük Selçuklu sultanlığının henüz 1105 yılında normal merkezî bir hâkimiyet kuramamış olduğunu gösteren bir misâldir. Bunu müteakip Kılıç Arslan I.'ın Elcezire bölgesinde büyük sultanın hâkimiyetine karşı yarattığı durum ve büyük sultan namına Anadolu sultanının arzettiği tehlikeyi ortadan kaldıran Cavlı 'nın kısa bir süre sonra Irak'da Mezyed oğulları ile işbirliği ederek[491] mer-

490 Bk. yukarıda s. 101 vd.

491 Sultan Muhammed'in Mezyed oğullarına karşı giriştiği harekât hakkında bk. İbn al-Aşîr, X, s. 306-314.

kezî hâkimiyet aleyhinde çalışmış olması, sünnî islâm dünyasında, daha 1108 yılında dahi, istenilen istikrarın kurulamamış olduğunu göstermektedir. Tezimiz haricinde kaldığı için Büyük Selçuklu ülkesinin diğer bölgelerindeki durumla ilgilenmiyoruz.

Büyük Selçuklu ülkesinde istikrara kavuşulur kavuşulmaz, son yıllardaki olaylarla önemi ve mahiyeti iyice anlaşılmış bulunan haçlı hareketine karşı halk tabakalarını da kavrayan bir mukabele azminin, cihad düşüncesinin, süratle kuvvet kazandığı elle tutulurcasına müşahhas bir şekilde görülmektedir. Musul atabeyi Mevdud'un 1110 seferi hiç şüphesiz bunun sonucu olmuştur.

Elcezire ve haçlı vukuatı hakkında en güvenilir kaynakların başında gelen İbn al-Aṯîr, Mevdud'un bu seferinden, ait olmadığı yerde, 505 (10 Temmuz 1111 - 27 Haziran 1112) tarihinde yapılan Mevdud'un üçüncü seferi münasebetiyle bahsetmekte ve bu önemli harekât hakkında geniş tafsilât arzeden diğer kaynaklara nazaran oldukça yetersiz ve kısmen de düzeltilmeye muhtaç bilgi vermektedir.

Diğer islâmî vekayinâmelerin kaynağı olduğu anlaşılan İbn al-Ḳalânisî[492] 503 (31 Temmuz 1109 - 19 Temmuz 1110) yılı içinde sultan Muhammed'in, franklara karşı c i h a d açmaları için Armînîya ve Mayyafarikin emîri Sökmen al-Ḳutbî ile Musul emîri Mevdud'a mektuplar yazdığını bildirmekdir. İbn al-ʿAdîm[493] ve Sibṭ b. al-Cavzî[494] onun ifadesini hemen aynen tekrarlarlar. al-ʿAẓîmî[495] ise aynı yıla ait kayıtlarında Mevdud'un seferinden sadece bir cümle ile bahsetmiş, seferin sebebine hiç temas etmemiştir. Buna mukabil Urfalı Mateos[496] 559 ermeni yılı (22 Şubat 1110 - 21 Şubat 1111) başlarında Tankred'e karşı savaş yapmaya karar veren Urfa kontunun Joscelin ile birlikte Musul'a haber gönderip Mevdud'u yardımlarına çağırdıklarını rivayet etmektedir. Haçlı müellifi Albertus Aquensis[497]'e gelince, Beyrut şehrini kuşatmakta olan kral Baudouin I.'in Urfa kontundan, Tankred tarafından teşvik edilerek çağırılan Armînîya hükümdarı Sökmen

492 İbn al-Ḳalânisî, s. 169.

493 İbn al-ʿAdîm, *Zubda*, II, s. 154.

494 Sibṭ b. al-Cavzî, varak 158ª.

495 al-ʿAẓîmî, varak 194ᵇ; nşr. Cahen, s. 377. Onun bu sefer hakkında bilgiye sahip olmadığı müteakip cümlesinde Mevdud'un çıkış hareketi yapan franklar tarafından mağlûp edildiğini kaydetmiş olmasından anlaşılmaktadır.

496 Urfalı Mateos, CCIV, s. 236 vd.

497 Albertus Aquensis, XI, 16, s. 670, terc. Hefele, II, s. 222 vd.

al-Ḳutbī ile İlgazi ve Selçuklu devletinden Mevdud adındaki türk hükümdarının büyük bir kuvvetle Urfa şehrini kuşatıp bütün civarını ağır şekilde tahrib ettikleri..... mealinde bir mesaj aldığını[498] kaydetmek suretiyle, Urfalı Mateos'un iddiasına uygun, ancak bu iddianın aksi istikametinde bir rivayeti dile getiriyor. Anonim Süryani müellif[499] ise Mevdud'un seferinin sebebini hiç zikretmez.

Seferin menşei hakkında mevcut olan bu rivayetlerin, Urfalı Mateos'un kaydı hariç, birbiri ile telfiki mümkündür. Gerek müslüman kaynaklarının birbirine uygun ifadeleri ve gerekse Mevdud'un bu 1110 seferi ile onu takip eden seferler de, o zamana kadar karşılıklı düşmanlık havası içinde yaşamış olan türk beylerinin müşterek hareketleri, bu seferlerin menşeinde büyük sultanın emrinin yattığını gayet açık bir şekilde göstermektedir. Tankred'in türkleri Urfa'ya karşı bir taarruz hareketine girişmek bakımından teşvik ve tahrik ettiğine dair olan rivayetin doğruluğu da, iki haçlı devleti arasındaki münaferet göz önünde tutulacak olursa, bizim pek ihtimal vermememize rağmen, mümkün addedilebilir. Bununla beraber hikâyenin devamında müşahede edeceğimiz Tankred'in hareket tarzı, Albertus'un da esasen rivayet olarak kaydettiği bu hususun doğruluğunu şüpheye düşürmektedir.

Urfalı Mateos'un, Baudouin ve Joscelin'in Mevdud'u Tankred'e karşı yardıma çağırmış oldukları şeklindeki ifadesi ise kanaatimizce gerçekle ilgili olmamalıdır. Esasen Urfalı müellifin, hikâyesinin devamında kendi kendisini tekzib ettiği kolaylıkla müşahede olunuyor.

Rivayetinin devamında İbn al-Ḳalānisī[500], Sökmen al-Ḳutbī ile Mevdud'un, savaşcılarıyle birlikte Cazīrat ibn ʿOmar (şimdi Cizre)[501]'de, etraftaki diğer valilerin ve çok sayıda gönüllü kuvvetlerin kendilerine katılmalarına kadar kaldıklarını ve Necm ed-Dīn İlgazi'nin de çok sayıda türkmen ile onlara iltihak ettiğini bildirmektedir[502]. İbn al-Ḳalānisī burada müslü-

498 Albertus'un «Urfa'dan gelen haberciler»e atfettiği bu mesajın Tell-Bāşir senyörü Joscelin tarafından bizzat Beyrut önüne getirildiği İbn al-Ḳalānisī (s. 167) tarafından belirtilmektedir.

499 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 82.

500 İbn al-Ḳalānisī, s. 169.

501 Metinde Cazīrat banī Numayr şeklinde yazılmış ve harekelenmiştir. Bunun bir yanlış okuma neticesi olduğu bellidir. Elcezire'de bu isimde bir yere tesadüf edilememiştir.

502 İbn al-ʿAdīm, *Zubda,* II, s. 154'de aynı bilgiyi tekrarlar. O, sadece toplanma yerini vermemektedir.

manların, frankların topunun birden karşılarına çıkmaya cesaret edemiyecekleri bir sayıda toplanmış olduklarını kaydeder ki, gerek Urfalı Mateos[503] ve Anonim Süryani[504] ve gerekse Albertus Aquensis[505] müslüman ordusunun bu olağanüstü büyüklüğü hakkındaki rivayeti teyid etmektedirler[506].

Rivayetinin devamında İbn al-Ḳalānisī türklerin önce Urfa'yı fethetmeye karar verdiklerini ve toplu bir halde hareket ederek 503 Şevval ayının 2. onunda (2 Mayıs - 11 Mayıs 1110) Urfa önüne gelip şehri her tarafından bir çember gibi kuşattıklarını, giriş ve çıkışı tamamiyle önledikleri için Urfa halkının çok sıkıştığını, muhasara ve tazyikin uzaması ve şiddetlenmesi sebebiyle frankların Urfa'yı müdafaa etmek için hazırlık yapmaya başladıklarını, Antakya hükümdarı Tankred'in, Trablus kontu Sancil oğlu (Bertrand de St. Gilles)'nun ve Kudüs kralı Baudouin I.'in müslümanlara karşı savaşmak üzere toplanıp yeminleştikten sonra beraberce Urfa istikametinde hareket ettiklerini bildirir.

İbn al-ʿAdīm bu haberi kısaltılmış olarak hemen aynen tekrarlar. O sadece İbn al-Ḳalānisī'deki Şevval'in 2. onu tarihlemesi yerine Şevval ayını zikretmekle yetiniyor[507].

Urfalı Mateos, biraz önce de yanlışlığını belirttiğimiz rivayetini aynı şekilde devam ettirerek, Mevdud'un bütün askerleri ile birlikte Harran arazisine geldiğini, Urfa kontunu yanına çağırdığını, fakat Baudouin du Bourg'un, korktuğu için, müslümanların yanına gitmediğini, bunun üzerine Mevdud'un aldanmış[508] olduğunu anlayarak Urfa'ya karşı yürüdüğünü kayd etmiştir.

Urfalı Mateos'un yanlış ve tarafgirâne bilgiye dayanan bu pasajını takip eden rivayeti gerek Albertus Aquensis[509]'in verdiği malûmatı tamamla-

503 Urfalı Mateos, aynı yer.

504 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* aynı yer.

505 Albertus Aquensis, aynı yer.

506 Urfalı Mateos ve Anonim Süryani ordunun büyüklüğünden bahsetmekte, fakat türk ordusu içinde Mevdud'dan başkasının ismini zikretmemektedirler.

507 Sibṭ b. al-Cavzī (varak 158a) de aynen İbn al-Ḳalānisī'yi takip etmektedir.

508 Bu hususta krş. Urfalı Mateos, s. 238 n. 53.

509 Albertus (XI, 17, s. 670 vd., terc. Hefele, II, s. 222), kral Baudouin'in, kendisine Urfa kontunun mesajını getiren habercileri, Beyrut'u kuşatan haçlıların korkarak gayretlerinin eksilmesini önlemek üzere, getirdikleri mesajı gizli tutmaları için ölümle tehdid ettiğini bildiriyor.

mak ve gerekse müslüman kaynaklarında da temas edilmiş olan haçlılar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi hususunu teyid etmek bakımından önemli ve doğru bilgiler vermektedir. İbn al-Ḳalānisī ve Albertus gibi, kral Baudouin I.'in yardım talebini aldığı zaman Beyrut'u muhasara etmekte olduğunu belirten Urfalı Mateos, Kudüs kralının önce Beyrut'u zaptettiğini ve Joscelin'in şehrin alınması hareketine katıldığını bildirmekle İbn al-Ḳalānisī'yi teyid etmiş oluyor.

İbn al-Ḳalānisī'nin tafsilâtsız olarak kısaca bildirdiği, haçlıların Urfa 'ya yardım için gelişleri bahsi Urfalı Mateos[510] ve Albertus[511] tarafından uzun uzadıya ve birbirine oldukça uygun şekilde anlatılmaktadır: Beyrut'un 27 Mayıs 1110[512]'da zaptından sonra kral Baudouin I. Kudüs'e dönerek[513] Pantecot yortusunu kutladıktan sonra Haziran ayı başlarında[514] Urfa'ya doğru yola çıktı. Yanında Trablus kontu Bertrand da bulunmakta idi[515].

Haçlı kuvvetlerinin tuttukları yol hakkında sadece Urfalı Mateos kesin bilgi veriyor. Ona göre kral ve Trablus kontu önce Antakya'ya gelip Tankred'i *ısrarla* Urfa'nın yardımına gelmeye razı ettikten sonra ermeni hükümdarı Goğ-Vasil'in yanına[516] gitmişler, onun da iltihakı ile Samsat'ta toplanmışlardı. Birecik şehrine hâkim olan ermeni Apılgarip[517] de savaşcıları ile onlara katılmıştı.

Albertus[518] haçlıların yolda tam bir ay geçirdiklerini, geldikleri duyulunca civarın bütün kale ve köylerinden 50, 60 veya 100 kişilik gruplar halinde frank ve ermeni hıristiyanların şövalyelere katıldığını, Fırat kenarına varıldığı zaman hıristiyan ordusu mevcudunun 15.000'e yükseldiğini kaydetmekle yetinmektedir.

510 Urfalı Mateos, CCIV, s. 238 vd.

511 Albertus Aquensis, XI, 18-25, s. 671-675, terc. Hefele, II, s. 222-230.

512 Bu tarih Albertus Aquensis tarafından verilmiştir ve görüldüğü gibi türklerin Urfa önüne gelişleri için İbn al-Ḳalānisī tarafından verilmiş olan tarihle mükemmel bir uygunluk arzetmektedir.

513 Urfalı Mateos (aynı yer)'un ifadesi, kralın Beyrut önünden doğruca Urfa istikametinde hareket ettiği intibaını uyandırmaktadır.

514 Tarih yalnız Albertus Aquensis (XI, 19, s. 671 vd., terc. Hefele, II, s. 225) tarafından verilmiştir.

515 Albertus Aquensis (aynı yer) kralın yanında 600 şövalye ve 300 yayadan müteşekkil bir kuvvet bulunduğunu kaydetmiştir.

516 Raʿbān ve Keysun'a olsa gerek.

517 Bunun için bk. Urfalı Mateos, s. 239 n. 56.

518 Albertus Aquensis, XI, 19, s. 671 vd., terc. Hefele, II, s. 225.

Urfalı Mateos'un verdiği itinererin hiç olmazsa Antakya'ya uğrayan kısmı doğru olmasa gerektir. Çünkü biraz sonra göreceğimiz gibi, kral Baudouin Urfa önünde bulunduğu sırada Urfa kontu ile arasını bulmak üzere Tankred'i yanına çağıracaktır. Bundan başka gerek Goğ-Vasil'in ve gerekse diğer ermeni reislerinin 1108 olayından beri Baudouin du Bourg ile ittifak ve Tankred ile ihtilâf halinde bulunduklarını bilmekteyiz. Bu sebeble kralın, ermenilerin iltihakını sağlamak için kuzeye yöneldiği sırada Tankred'i yanına almış olması pek muhtemel olmasa gerektir.

Haçlı yardımcı kuvvetlerinin Urfa'ya ulaşmak üzere Fırat nehrini geçmiş oldukları haberi alınınca Mevdud'un muhasarayı terk ederek Harran istikametinde geri çekildiğinde bütün kaynaklarımız ittifak etmektedirler. Yine bütün kaynaklarımız bunun, frankları, Harran savaşında olduğu gibi, üslerinden uzaklaştırarak toptan imha etmek için bir harb hilesi olduğunu, birbirine uygun ifadelerle kaydetmişlerdir.

Mevdud'un bu şekilde çekilmesinden sonra Urfa önünde olup bitenleri, doğruluğundan pek az şüphe ettirecek şekilde, bize en iyi aksettiren kaynak Albertus Aquensis'dir. Ona göre[519], türklerin Urfa'dan bir günlük mesafeye çekilmesinden sonra Baudouin du Bourg yanında 400 şövalye ve 10.000 ermeni savaşcısı ile şehirden çıkarak kralı karşılamış ve ona türklerin Harran istikametinde çekildiklerini, fakat yanlarındaki 40.000 süvariye güvenerek (pusuya düşürmek için onun ilerlemesini beklediklerini) bildirdikten sonra, türklerin sadece Tankred'in tahrik ve teşvikiyle Urfa'yı muhasara etmek üzere toplanmış olduklarını ve Tankred'in her hususta kendisine düşmanca hareket ettiğini söyleyerek şikâyette bulunmuştu.

Kral bunun üzerine[520] adamlarıyle istişareden sonra Antakya'ya haber göndererek Tankred'in Urfa'ya gelmesini talep etti ve kendisine Baudouin du Bourg tarafından bir haksızlık yapılmışsa, bunun gerek kral olarak kendisinin ve gerekse frank devleti erkânının ittifakla vereceği adilâne bir hükümle bütün hıristiyanların huzurunda giderileceğini bildirdi. Albertus'a göre Tankred önce direnmek istediyse de, sonradan kendi adamlarının tavsiyesine uyarak, Baudouin du Bourg'un ithamlarını çürütmek üzere 1.500 zırhlı süvariyle Urfa'ya gelmiş, kral tarafından dostça karşılandıktan sonra akdedilen açık bir toplantıda kralın, türkleri neden hıristiyanlar üzerine da-

519 Albertus Aquensis, XI, 20, s. 672, terc. Hefele, II, s. 225 vd.
520 Albertus Aquensis, XI, 21, s. 672 vd., terc. Hefele, II, s. 226 vd.

vet etmiş olduğu sorusuna hiç özür dilemeye lüzum görmeden, Baudouin du Bourg'un, Urfa şehrinin yüksek metbuu sıfatıyle kendisine hürmette kusur ettiği için yardımına gelmediği, Urfa ve diğer bir çok şehirlerin eskiden beri Antakya devletine tabi oldukları ve Antakya hükümdarlarına yıllık haraç vermeleri gerektiği cevabını vermişti.

Rivayetinin devamında Albertus[521] kralın, Tankred'in iddialarını dostane bir şekilde reddederek, ona eğer müslümanlarla işbirliği ederek hıristiyanlarla savaşacak olursa, artık hıristiyanlar tarafından kardeş addedilmeyeceğini, kendilerinin ise Urfalılara yardım ve onları müdafaa için kararlı bulunduklarını bildirdiğini, Tankred'in de herkesin katıldığı bu hükme uyarak, müslümanlarla ittifak akdetmiş olduğundan pişmanlık duyduğunu ve bundan sonra hıristiyan kardeşlerine daima yardımcı olmayı vadettiğini hikâye etmektedir[522].

Olayların bundan sonraki gelişmesi, Albertus'un Urfa önünde vukuunu anlattığı bu tartışmalı toplantının doğruluğunu teyid eder mahiyettedir. Onun ifadesinden, Tankred'in, haçlı reislerinin ittifak halinde kendisine cephe aldıklarını gördükten sonra Urfa'ya yardım eden kuvvetlerle kerhen birleşmiş olduğu intibaı uyanıyor. Kaynakların yine ittifakla bildirdikleri gibi, Urfa önünde toplanmış olan büyük haçlı ordusunun evvelâ Harran istikametinde biraz ilerledikten ve Urfalı Mateos'un kaydına göre burada müslümanlara ait Şenav[523] kalesine neticesiz taarruzlarda bulunduktan sonra, türklerle savaşa girmeyerek Urfa'ya ve buradan da Samsat'a doğru Fırat kıyılarına çekilmeleri, onların birbirlerine karşı duydukları güvenin sarsıl-

521 Albertus Aqensis, XI, 22, s. 673 vd., terc. Hefele, II, s. 227 vd.

522 Bu hususta krş. Beaumont, s. 131. Ancak Albertus'un metninde Beaumont'un iddia ettiği gibi, Tankred'i açıkça tehdid havası yoktur. Albertus'un Baudouin'in ağzından naklettiği bu sözlerde haçlıların daha Avrupa'da sefere başlarken doğuda elde edecekleri arazi hakkında müştereken bazı kararlar alınmış olduğunu bildiren noktalar vardır: «Bütün hıristiyanlar gibi sen de bilirsin ki, biz İsa aşkına yurdumuzu geride bırakır ve babalarımızdan kalan hâkimiyet bölgemizi terkederken hac ettiğimiz bu ülkede her birimizin müslümanlardan zapt ve işgal edeceğimiz bölge ve devleti sulh içinde ve serbestçe muhafaza edeceğine, kimsenin diğeri aleyhine haksız olarak silâh çekmeyeceğine ..... yemin etmiştik». Haçlı hareketinin umumi gayelerini tesbit bakımından bu sözlerin arzettiği önem açıktır sanırız.

523 Şenav kalesinin Harran'ın kuzey-doğusunda, Harran'a 3 saatlik mesafede bulunduğu Grousset (I, s. 453) ve Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 258) tarafından bildirilmekte ise de, bu hususta kaynaklarda her hangi bir kayıt yoktur. Krş. Honigmann, terc. Işıltan, s. 138 n. 5.

mış olduğunu göstermektedir. Buna belki de 1.500 zırhlı süvari gibi büyükçe bir kuvvetin başında bulunan Tankred'e karşı duyulan güvensizlik sebeb olmuştur. Franklar belki de yalnız İbn al-Ḳalānisi'nin zikrettiği, Dimaşḳ atabeyi Zahir ed-Dīn Tuğtekin[524]'in de Mevdud kuvvetlerini takviye için yola çıkmış olduğu haberini almış ve Mevdud'un bu şekilde takviye edilmesinden endişeye düşerek geri dönmek kararına varmışlardır.

Gerçekten de İbn al-Ḳalānisī[525] Tuğtekin'in, frankların Urfa'ya yardım için aralarında anlaştıklarını öğrendikten sonra savaşcılarıyla Dimaşḳ 'dan çıkarak önce Salamiya[526]'de karargâh kurduğunu, burada etrafına Suriye'den pek çok kimsenin toplandığını, frankların Fırat'ı geçmiş olduklarını duyunca Rakka ve Caʿbar kalesi istikametinde ilerleyerek onun da Fırat'ı geçtiğini, fakat haçlıların müslüman kuvvetleri önünden geri çekilmekte olduğunu haber aldığını bildirmektedir.

İbn al-Ḳalānisī, Mevdud kuvvetlerinin 503 Zilhicce (Temmuz 1110)'si sonunda[527] Urfa önünden ayrıldıklarını, daha önce Mevdud'un İlgazi'ye teslim etmiş olduğu Harran bölgesine çekildiklerini ve franklarla karşılaşmak için Tuğtekin'in kendilerine iltihakını beklemeye karar verdiklerini[528] ve haçlıların bu şekilde tuzağa düşeceklerini anlar anlamaz geri dönerek Fırat kıyılarına ulaşmaya çalıştıklarını kaydetmiştir. Bu ifadeyi Urfalı Mateos da teyid etmekte ve Tankred'in diğer haçlı reislerinin kendisine karşı besledikleri fena niyetlerini haber aldığını ve kendi kuvvetleriyle Samsat'a çekildiğini, diğer frankların da onu takip etmesi üzerine «Urfalılar ile oraya kapanmış bulunan civar yerlerin halkının» haçlı kuvvetlerinin arkasından yola döküldüklerini bildirmektedir[529].

Albertus her ne kadar haçlı reisleri arasında anlaşma sağlandıktan

524 Tuğtekin'in Mevdud'u takviye etmek için güneyden harekete geçişi İbn al-Ḳalānisī 'den alınarak Sibṭ b. al-Cavzī (varak 158) tarafından da, daha kısa olarak bildirilmiştir. Tuğtekin hakkında bk. Zetterstéen, K., *Tughtegin maddesi, E.I.*

525 İbn al-Ḳalānisī, s. 169.

526 Hama'dan takriben 30 km. güney-doğuda. Bk. Honigmann, terc. Işıltan, Harita III.

527 Albertus, kral Baudouin I.'in Haziran başında hareket edip yolda tam bir ay geçirmiş olduğunu belirtmekte idi, bk yukarıda s. 125. Yardım kuvvetinin Urffa önüne gelmesinden önce Mevdud'un kuşatmayı kaldırdığı düşünülecek olursa, iki kaynak arasında takriben 15 günlük bir fark ortaya çıkmaktadır.

528 İbn al-ʿAdīm *(Zubda,* II, s. 154) müslümanların Harran'a çekildiklerini ve Dimaşḳ ordusunun onlara burada yardıma geldiğini kaydetmiştir.

529 Urfalı Mateos, CCIV, s. 240.

sonra Kudüs kralı ve Tankred'in Harran bölgesine girerek türklerle savaşmak istediklerini, fakat türklerin, haçlılar arasındaki anlaşmazlığın sona erdiğini haber aldıktan sonra korkarak dağıldıklarını, haçlıların bunlardan eline geçirdiklerini imha ederek sürülerce hayvan ve ganimetle Urfa'ya geri döndüklerini kaydetmekte ise de[530], hemen müteakip fasılda kral ve Tankred'in geceli-gündüzlü cebrî bir yürüyüşle ve süratle Fırat nehri kenarına geldiklerini, türklerin ise kuvvetlerini toplamış olarak bunları takip ettiğini kaydetmek suretiyle daha önce vermiş olduğu zafer haberini kendisi yalanlamaktadır[531].

Görüldüğü gibi, ister türklerin büyük kuvveti önünde pusuya düşmemek için, ister aralarındaki ihtilâftan duydukları endişe sebebiyle olsun, Urfa'ya yardıma gelmiş olan haçlılar, başlarında kral da bulunduğu halde, Urfa civarından çekilmeye karar vermiş ve bu kararlarını tatbik etmişlerdi. Onların bu çekilişi esnasında vuku bulan olaylar bütün kaynaklarımızca, pek basit ifade farkları ile, birbirine uygun olarak şu şekilde anlatılmıştır:

Mevdud ve kuvvetleri Fırat'a, muhtemelen Samsat'a doğru[532] büyük bir süratle çekilmekte olan[533] frankları takip ederek onlara tam nehri geçtikleri sırada ulaştılar. Frank ordusunun mühim bir kısmı başlarında kumandanları bulunduğu halde nehri geçmiş bulunmakta idi. Türkler nehrin doğu kıyısında kalanların hepsini kılıçtan geçirdikleri gibi, haçlı ordusunun geride kalmış olan bütün ağırlıklarını da ganimet olarak aldılar[534].

İbn al-Ḳalānisī[535], türklerin Urfa ve oraya dönmek fikriyle meşgul oldukları için Fırat'ı geçerek geri kalan haçlılara saldırmadıklarını, birkaç

530 Albertus Aquensis, XI, 23, s. 674, terc. Hefele, II, s. 228.

531 Albertus Aquensis, XI, 24, s. 674, terc. Hefele, II, s. 229.

532 Urfalı Mateos (aynı yer)'de böyle. Diğer kaynaklar çekiliş istikameti hakkında her hangi bir bilgi vermiyorlar.

533 Albertus Aquensis, aynı yer.

534 Urfalı Mateos (aynı yer), frankların nehir kıyısına geldikleri zaman karşıya geçmek için ancak 5-6 kayık bulabildiklerini bildirir. Albertus Aquensis (aynı yer) ise, haçlıların ancak 2 gemi bulabildiklerini, kral Baudouin I. ve Tankred'in karşıya geçmesinden sonra, türklerin yaklaştığını görünce şövalye ve diğer ordu mensuplarının bu 2 gemiye doluştuklarını, fakat bu kadar ağırlığa tahammül edemeyen gemilerin ikisinin birden nehrin ortasında devrildiğini ve içinde bulunanların boğulduklarını, sahilde kalmış olan ordunun bakiyesinden aşağı yukarı 5.000 kişinin ise türkler tarafından kılıçtan geçirildiğini ve kralın, adamlarını kurtarmak için karşıya geçecek vasıta bulamadığından çok kederlendiğini hikâye etmektedir.

535 İbn al-Ḳalānisī, s. 170.

gün Fırat kenarında kaldıktan sonra, içinden bütün işe yaramaz kimselerin çıkarıldığı, bir ermeni garnizonu ve daha önce yardıma gelen kuvvetlerin getirmiş olduğu iaşe maddeleriyle takviye edilmiş bulunan Urfa önüne döndüklerini bildirdikten sonra, atabey Tuğtekin'in, frankların bu şekilde geri döndüklerini öğrenince ordusundan mühim bir kısmını Urfa'yı kuşatan kuvvetlere yardım için gönderdikten sonra, kendi ülkesini franklardan korumak üzere Dimaşk'a avdet ettiğini hikâye eder. Onun anlattığına göre, Urfa muhasarası çok uzamış ve erzak gelmesi de güçleşmiş bulunduğu için buradaki kuvvetler bir müddet sonra geri çekilmişlerdir. İbn al-Ḳalānisī Kudüs kralı ile yanındaki kuvvetlerin geri çekilişleri sırasında onlara refakat etmiş olan Urfa kontunun, ancak türkler şehri muhasaradan vazgeçtikten sonra Urfa'ya dönmüş olduğunu kaydetmektedir.

Urfalı Mateos'a gelince, o, Mevdud'un Fırat yakınında franklara vurmuş olduğu darbeden sonra Harran'a, oradan da kendi ülkesine, yani Musul'a gitmiş olduğunu kaydetmiştir ki, bu husus doğru olmasa gerektir. Zira Mevdud'un Urfa'ya gelen yardımcı kuvvetlerin çekildiğini gördükten sonra yeniden Urfa'yı muhasaraya teşebbüs etmemiş olması pek mantıkî bir keyfiyet addolunamaz. Ancak onun her halde bu arada kış aylarının yaklaşması sebebiyle ve Urfa'nın yiyecek maddesiyle iyice takviye edilmiş olduğunu görerek kuşatmayı kaldırmış olması düşünülebilir.

Albertus Aquensis'in Baudouin du Bourg'un tekrar Urfa'ya dönüşü hakkında verdiği bilgi pek gerçeklere uygun olduğu intibaını vermemekte olup, onun her zaman yaptığı gibi haçlıların yenilgisini gizlemek gayretine matuf görünmektedir[536].

İbn al-Ḳalānisī[537] ve İbn al-ʿAdīm[538]'de, Mevdud'un bu ilk seferinden sonra mevcut olan, Haleb meliki Rıdvan'ın, frankların Fırat boyundaki yenilgilerinden sonra, daha önce onların eline geçmiş bulunan, özellikle An-

536 Albertus Aquensis (XI, 25, s. 675, terc. Hefele, II, s. 229 vd.) türklerin haçlıları kanlı bir şekilde katlettikten sonra Urfa'ya geri dönüşleri esnasında 300 şövalye ile birlikte krala ulaşmak üzere yola çıkmış bulunan Baudouin du Bourg ile karşılaştıklarını, kontun istisnası ile hepsini öldürdüklerini, Baudouin du Bourg'un dağlara kaçarak kurtulduğunu, bunu haber alınca kral Baudouin I. ve Tankred'in derhal nehri gerisin geriye geçerek intikam almak üzere her yerde türkleri aradıklarını, ancak bunları hiç bir yerde bulamadıklarını fakat ümitsiz, mahzun ve adamlarının ölümüne ağlayan Baudouin du Bourg'u bulup onu Urfa'ya selâmetle götürdüklerini hikâye eder.

537 İbn al-Ḳalānisī, s. 170.

538 İbn al-ʿAdīm, *Zubda,* II, s. 155.

takya devletine bağlı bazı arazi ve kalelerini geri almak üzere harekete geçtiği ve bunun haçlılarca Haleb meliki Rıdvan ile olan eski anlaşmalarının ihlâli sayılıp kendisine teessüf beyan olunduğu mealindeki kayıtlar islâm dünyasında doğduğundan bahsettiğimiz umumî c i h a d düşüncesinin ne ölçüde yaygınlaştığını gösterir mahiyettedir.

Bu suretle Mevdud'un girişmiş olduğu ilk sefer gayesine ulaşmış sayılmalıdır. Çünkü yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, Büyük Selçuklu sultanının emriyle harekete geçen birleşik islâm ordusu Urfa'yı değil, doğudaki haçlı devletlerinin bütününü hedef alınış ve Urfa kontluğu arazisini sistematik bir şekilde tahrib ettikten sonra birleşmiş haçlı ordusuna Fırat kıyısında iyi bir darbe vurmuştu.

Bu düşüncemizin doğruluğu modern tarih yazarlarınca da, bu seferin Urfa haçlı kontluğunun tarihinde bir dönüm noktası addedilmesiyle teyid olunmaktadır. Nitekim batılı tarihçiler Kudüs kralının, Urfa kontluğunu bir arazi bütünü olarak muhafaza etmek imkânının kalmadığını görerek, esasen türkler tarafından tamamiyle tahrib edilmiş olan ziraat bölgesinin tahliyesine karar vermiş olduğunu, Fırat kenarında kılıçtan geçirilenlerin müstahkem şehirliler değil, arazilerini terk edip Fırat'ın batısına hicret etmek isteyenlerden müteşekkil olduğunu belirtmekte ve kontluk bölgesinde sadece müstahkem kale ve şehirlerin ileri karakol olarak muhafaza edilmesine çalışıldığını beyan etmektedirler[539].

Mevdud'un Urfa bölgesine ikinci seferi (1111)

1110 yılı içinde Fırat kenarında, Urfa kontluğunun Fırat kavsi içinde kalan arazisinden batıya nakletmek istedikleri bölge halkından mühim bir kısmının, nehrin doğu kıyısında Mevdud kuvvetleri tarafından kılıçtan geçirilmesini çaresizlik içinde seyretmiş olan haçlılar, Haleb meliki Rıdvan'ın islâm dünyasında uyanan cihad düşüncesine katılarak, o zamana kadar iyi ilişkiler içinde bulunduğu Antakya princepsliği arazisine karşı girişmiş olduğu taarruza şiddetli bir mukabelede bulundular. Özellikle Tan-

539 Bu hususta krş. Stevenson, s. 87 vdd.; Beaumont, s. 130-134; Grousset, I, s. 449-456; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 256 vdd.; Runciman, II, s. 115-118.

kred, Haleb bölgesine girerek Aşārib[540], Zardanā[541], Bikisrā'il[542] ve Naḳira[543] kalelerini aldığı gibi Haleb yakınlarına kadar bütün bölgeyi de tahribkâr akınlarıyle büyük zarara soktu. Haçlılar diğer taraftan Suriye sahillerinde de müslümanların elinde kalmış olan az sayıdaki mevkilere şiddetli taarruzlar yaptılar ve uzun bir muhasaradan sonra Sayda şehrini aman ile zaptettiler[544].

Haçlıların bu sert ve amansız davranışları bilhassa Bağdad'da, rivayetlere geniş bir şekilde aksetmiş olan şiddetli gösterilere sebeb oldu[545]. İbn al-Ḳalānisī[546] Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın 504 Cemaziyelevvel (Kasım-Aralık 1110)'de Hemedan'dan Bağdad'a geldiği sırada Suriye'den ve Haleb bölgesinden mektuplar ve haberciler gelerek, frankların Fırat kenarından dönüşleri esnasında ve ondan sonra yaptıkları hakkında verdikleri bilgi ile umumî efkârı heyecana düşürdüklerini, Şaban ayının ilk Cuma (17 Şubat 1111)'sında[547] Haleb ahalisinden olup Haşimî eşrafına mensup bir adamla[548] fakih, tacir ve sufîlerden müteşekkil bir heyetin Bağdad'daki Sultan camiine gelerek hatibi yerinden indirip minberi tahrib ettiklerini, bunların feryad ederek ve ağlayarak frankların yaptığı mezalimi sayıp döktüklerini, ertesi hafta Cuma (24 Şubat 1111) namazında bu sefer Halife camiinde aynı hareketleri tekrarlayarak ülkelerinin ve islâmın kurtarılması için harekete geçilmesini taleb ettiklerini kaydeder. Onun verdiği bu bilgiyi, aynı sene vukuatını tasvir ederken, İbn al-Aşīr ve İbn al-ʿAdīm de tasdik ve teyid etmektedirler.

Bu umumî heyecan havası içinde 504 yılı sonlarında (1111 yılı baş-

540 Aşārib, Haleb'in 25 km. batısında ve Antakya yolu üzerinde bulunan meşhur bir kale idi. Bk. Yāḳūt, I, s. 114.

541 Zardanā, Haleb'in batısında bir mevki. Bk. Yāḳūt, II, s. 924.

542 Bikisrā'il, Cabala yakınında bir kale. Bk. Yāḳūt, I, s. 706.

543 Naḳira'nın yeri için bk. Dussaud, Harita VIII, B 1.

544 4 Aralık 1110. Şehrin haçlılar tarafından muhasarası ve zaptı hakkında bk. İbn al-Ḳalānisī, s. 171; İbn al-Aşīr, X, s. 336 vd. Krş. Runciman, II, s. 92 vd.

545 Bu hususta bk. İbn al-Ḳalānisī, s. 173; İbn al-Aşīr, X, s. 339; İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 157; Barhebraeus, II, s. 350.

546 İbn al-Ḳalānisī, aynı yer.

547 Tarih sadece İbn al-Ḳalānisī (aynı yer) tarafından verilmiştir.

548 Cahen (*La Syrie du Nord*, s. 261) bu zatın Banu'l-Ḥaşhāb ailesinden olduğunu kayd etmekle beraber bu adı hangi kaynaktan aldığını zikretmemiştir. İslâmî kaynaklarda Haşimîlerden olarak verilmiştir.

ları) sultan Muhammed Tapar, Musul emîri Mevdud'a yeniden cihada çıkılması hususunda emir gönderdi.

Mevdud'un bu 1111 yılındaki seferi islâmî, yerli ve haçlı kaynaklar tarafından oldukça mufassal hikâye edilmektedir. Seferin asıl önemli kısmı Haleb ve Şeyzer civarında cereyan etmiş olduğu için eserlerinin konusu bu bölgelere taallûk eden İbn al-Ḳalânisî ve İbn al-ʿAdîm bu hususta diğer kaynaklara nazaran çok daha geniş bilgi vermektedirler.

İbn al-Ḳalânisî[549], cihad emrini aldıktan sonra ilk harekete geçenin Mevdud olduğunu kaydettikten sonra, onun ordusuyla Ṣabaḫtân[550]'a gelerek burada Tell Ḳurâd[551] ve daha bir takım kaleleri sulhen veya kılıç zoruyla almış olduğunu, Marâğa emîri Ahmedil al-Kurdî'nin ve biraz sonra da Diyâr Bakr emîri Sökmen al-Ḳutbî'nin kuvvetleri ile ona burada iltihak ettiklerini bildirmektedir[552]. İbn al-ʿAdîm[553], hemen aynı kelimelerle İbn al-Ḳalânisî'nin rivayetini tekrar eder. İbn al-Aṯîr, Mevdud'un 1110 seferini anlattığımız sırada belirtmiş olduğumuz gibi, bu seferi birincisi ile karıştırmaktadır[554].

Urfalı Mateos[555] verdiği bilgi ile müslüman kaynaklarını tamamlıyor. Ermeni müellif, 560 ermeni yılında (22 Şubat 1111 - 21 Şubat 1112) Mevdud'un büyük bir türk ordusuyla birlikte önce Tılguran (yani Tell Ḳurâd) kalesine karşı yürüdüğünü, şiddetli bir taarruz neticesinde muhafızların kaleyi ona teslim ettiklerini, onun burada bulunan 40 frankı kılıçtan geçirdiğini söyledikten sonra, müslüman kaynakların «bazı kaleler» sözü ile müp-

549 İbn al-Ḳalânisî, s. 174.

550 İbn al-Ḳalânisî metninde bu bölge adı Sancatân سنجتان şeklinde veriliyor. Bunun yanlış olduğu bellidir; bk. yukarıda s. 91 n. 370.

551 İbn al-Ḳalânisî (s. 174) bu kalenin adını Tell Murâd olarak kaydetmiştir; Urfalı Mateos'un Tılguran şeklinde verdiği bu adın doğrusunun Tell Ḳurâd olması gerekir. Tell Ḳurâd (Yâḳût, I, s. 869) Ṣabaḫtân bölgesinde müstahkem bir kale idi. Krş. Honigmann, terc. Işıltan, Harita III. Honigmann, *ayn. es.*, s. 138 n. 5'de burasının Urfa'nın kuzeydoğusunda bulunan Tell Gavran'a tekabül ettiğini kaydetmiştir. *Türkiye Atlası*, Malatya paftasında Telgoran şeklinde kayıtlıdır.

552 İbn al-Aṯîr (X, s. 340) bu sefere iştirak eden emîrler arasında Porsuk'un oğulları İlbegî ve Zengî'nin, Erbil emîri Ebu'l-Hayca'nın ve İlgazi'nin oğlu Ayaz'ın da bulunduğunu bildiriyor. Krş. Runciman, II, s. 121.

553 İbn al-ʿAdîm, *Zubda*, II, s. 158.

554 Müslüman ordusunun toplanma yeri olarak İbn al-Aṯîr (aynı yer)'in verdiği Sincâr بلد سنجار da Ṣabaḫtân olarak okunmalıdır.

555 Urfalı Mateos, CCVI, s. 242 vd.

hem olarak kaydettikleri kalelerden birinin Kotedil[556] olduğunu belirtmekte ve Mevdud'un burasını da aldıktan sonra, emîrinin arab Mni (Manî‹ olmalı) olduğunu bildirdiği Şenav'a gittiğini, buradan da Çolman[557] kalesi üzerine yürüdüğünü, Ahmedil'in kendisine burada iltihak ettiğini, Sökmen al-Ḳutbî[558] ve Porsuk'un oğlunun da ona burada katılmış olduğunu ve hepsinin birleşerek Urfa'ya karşı yürüdüklerini kaydetmiştir[559].

Müslüman kaynaklarının Mevdud'un bu seferi esnasında Urfa'ya temas etmiş olduğunu kaydetmemeleri, Urfalı Mateos'un da belirttiği gibi, bu temasın sadece birkaç güne münhasır kalmış ve şehre karşı ciddi bir harekete geçilmemiş olmasından münbais olmalıdır. Çünkü asıl seferin daha batıya Tell-Bāşir ve Suriye bölgesine tevcih edilmiş olduğu kaynakların birbirine uygun ifadelerinden açıkça bellidir.

Rivayetinin devamında İbn al-Ḳalānisî[560], Harran bölgesinde[561] toplanmış olan müslüman kuvvetlerinin, Şeyzer sahibi İbn Munḳiẕ'in, Şeyzer arazisine girerek şehrin karşısında Tell ibn Maʿşar kalesini inşa eden Tankred'e karşı, yardımlarını isteyen ve onları frankların üzerine yürümeye teş-

556 Bu müstahkem mevki de Şabaḫtān bölgesindeki kalelerden biridir ve buna göre Urfa 'nın doğusunda bulunması icab eder. Dulaurier (Urfalı Mateos, s. 242 n. 63'de) burasını Birecik'in 6 saat güney-doğusunda göstermekte ve fakat kaynak vermemektedir.

557 Çolman kalesinin yeri için bk. Honigmann, terc. Işıltan, Harita III. Honigmann *(ayn. es.,* s. 138), bu mevkiin adını Culman (-berd) olarak bildirmekte ve burasının Lynch haritasına göre Urfa'nın 28 km. kuzeyindeki Shulmen, Oppenheim'a göre ise Urfa'nın 22 km. kuzeyindeki Celman şeklinde kaydedilen yere tekabül ettiğini söylemektedir. Buna mukabil Dulaurier (Urfalı Mateos, s. 242 n. 64) arablarla meskûn bir köy olarak Culman veya Colma şeklinde zikrettiği Çolman'ın Urfa'nın güneydoğusunda bulunduğunu ileri sürmekte, fakat yine kaynak göstermemektedir. Bunun doğru olmadığını sanıyoruz. *Türkiye Atlası,* Malatya paftasında Gülmen şeklinde kayıtlıdır.

558 Metinde Süleyman şeklinde yazılmıştır. Fakat Dulaurier (Urfalı Mateos, s. 243 n. 66) de bunun Sökmen olarak okunmasının daha doğru olduğunu kabul etmiştir.

559 Barhebraeus (II, s. 351) da Mevdud'un Şabaḫtān bölgesinden Urfa üzerine yürüdüğünü ve burada bir müddet kaldıktan sonra Tell-Bāşir'e gittiğini bildirmek suretiyle Urfalı Mateos'un ifadesini teyid etmektedir.

560 İbn al-Ḳalānisî, s. 174 vd.

561 İbn al-Ḳalānisî (aynı yer), Mevdud ve diğer emîrlerin Harran'ın kuzeyinde bulunan Şabaḫtān'da birleştikten sonra, bunların Harran bölgesinde toplandıklarını kaydetmiştir. Böylece onun yalnız Harran ve civarını değil Urfa'nın doğusunda ve hattâ kuzeyinde müslümanların elinde bulunmakta olan araziyi Harran bölgesi addettiği anlaşılmaktadır.

vik eden mektubunu aldıktan sonra Suriye bölgesine doğru hareket ettiklerini, 505 yılı Muharrem ayı ortasında (24 Temmuz 1111) Fırat'ı geçerek 19 Muharrem (28 Temmuz)'de Tell-Bāşir önünde karargâh kurduklarını kaydetmekte ve sultan Muhammed Tapar'ın emri üzerine, nikrisden muzdarip bulunduğu halde, ordusunun bir kısmı ile bu sefere iştirak eden Porsuk'un oğlu Porsuk'un müslüman ordusuna burada iltihak ettiğini bildirmektedir. İbn al-Ḳalānisī, Porsuk'un rahatsızlığından bahsederken orduda bulunan Sökmen al-Ḳutbī'nin de hasta olduğunu belirtiyor[562]. Onun ifadesine göre, Tell-Bāşir kuşatmasına gönüllüler de katılmış, franklarla savaşmaya başlamış ve kale etrafında lâğımlar açmışlardı; bunun üzerine Tell-Bāşir sahibi Joscelin bazı hediyeler göndererek emîr Ahmedil al-Kurdī ile anlaşıp onun müslüman ordusunu şehri muhasaradan vazgeçirmesini temine çalışmış ve Ahmedil, diğer emîrlerin buna razı olmamalarına rağmen, askerlerin çoğu kendi tarafını tuttuğu için Joscelin'in isteğini kabul etmiş ve neticede müslüman ordusu Tell-Bāşir'den ayrılarak Haleb'e gitmiş ve şehir önünde karargâh kurmuştu.

İbn al-ʿAdīm[563], biraz kısa olmakla beraber, bu hususta aynı malûmatı veriyor. Ancak o, İbn al-Ḳalānisī'den farklı olarak, müslüman ordusunun Tell-Bāşir kuşatmasından vazgeçmesinin sebebini melik Rıdvan'ın Mevdud'a, Ahmedil'e ve diğer emîrlere, durumunun çok sıkışık olduğunu, şehirden çıkıp gitmek istediğini ve derhal yardıma gelmelerini taleb eden, mektuplar göndermesine bağlamakta ve müslüman ordusunun bunun üzerine Haleb'e gittiğini bildirmektedir.

İbn al-Aṯīr[564], 1111 yılında tertib edilen bu ikinci sefer hakkında verdiği malûmat içinde Urfa bölgesinden ve Tell-Bāşir kuşatmasından ancak iki cümle ile bahsediyor. Onun bizim için önemli olan kaydı, müslüman ordusunun Tell-Bāşir'i 45 gün muhasara etmiş olduğunu bildirmesidir.

Rivayetinin bu kısmında da Urfalı Mateos[565] müslüman ordusunun takip ettiği yol hakkında tamamlayıcı bilgi vermekte ve Mevdud ile maiyetin-

562 İbn al-ʿAdīm (*Zubda*, II, s. 159) de bu hususta onu aynen tekrarlamıştır. Sökmen al-Ḳutbī'nin rahatsızlığının ciddi bir mahiyet taşımış olduğu onun pek az sonra vefat etmiş olmasından anlaşılmaktadır. Ancak İbn al-ʿAdīm onun daha Tell-Bāşir muhasarası esnasında öldüğünü söylerken, İbn al-Ḳalānisī (aynı yer) Haleb'den ayrıldıktan sonra yolda, İbn al-Aṯīr (X, s. 341) ise Bālis'de vefat ettiğini kaydetmişlerdir.

563 İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 158 vd.

564 İbn al-Aṯīr, X, s. 341.

565 Urfalı Mateos, CCVI, s. 243.

deki kuvvetlerin Tell-Bāşir'e, önce Urfa ve sonra Seruc yanından geçmek suretiyle gittiklerini kaydetmektedir. Ayrıca Joscelin ile Marāğa emîri Ahmedil arasında dostluk kurulduğundan bahsetmek suretiyle, Ahmedil'in kendi arkadaşlarına karşı bir nevi hıyanet durumuna düşmüş olduğu hakkındaki İbn al-Ḳalānisī ve İbn al-ʿAdīm'in kayıtlarını da teyid etmiş oluyor.

Albertus Aquensis[566]'in rivayeti, onun problemi tabiî olarak umumî haçlı tarihi açısından görmesi dolayısıyla, Urfa kontu Baudouin du Bourg'un, Mevdud'un büyük bir kuvvetle Tell-Bāşir'i kuşatmış olduğuna dair gönderdiği haberin Kudüs'de bulunan kral Baudouin'e ulaşması ile başlar. Her zamanki mübalâğalı ifadesi ile Mevdud'un 200.000 kişilik bir kuvvetin başında bulunduğunu bildiren Albertus, Mevdud'un seferine katılan kumandanların adını da, Porsuk'un oğlu Porsuk hariç, vermiş, ancak bunlar arasında İlgazi'nin de bulunduğunu zikretmek suretiyle hataya düşmüştür[567]. Albertus ayrıca muhasara esnasında müslümanlar tarafından açılan lâğımlardan haberdardır. Kuşatmanın 2 ay sürmüş olduğunu kaydeden Albertus, kont Joscelin ile Ahmedil arasındaki gizli anlaşmadan bahsetmiyor. O sadece, eserinde mevhum da olsa bu münasebetle bile haçlıların bir başarısını kaydetmek istemiş ve bu sebeble çekilen muazzam müslüman ordusunu Joscelin'in 150 şövalye ve 100 yaya ile takip ederek bunlardan bol ganimet elde ettiğini hikâye etmekten kendisini alamamıştır. Bunu onun mutad haçlılık gayretine bağlamaktan başka bir izah tarzı her halde düşünülemez.

Bu seferin son kısmına bizzat Kudüs kralı Baudouin I.'in yanında katılmış olan Fulcherius Carnotensis'in Mevdud'un Urfa bölgesindeki harekâtına dair kayıtları diğer kaynaklara uygun ve kısadır. Seferin Tell-Bāşir önünde cereyan eden kısmı için bize diğer kaynaklardan değişik olarak verdiği bilgi, kuşatmanın bir ay sürmüş olduğunu belirtmiş olmasıdır[568].

Gerek Albertus'un Tell-Bāşir'in kuşatıldığını Urfa kontundan haber aldıktan sonra Kudüs kralı Baudouin'in harekâtına tahsis ettiği fasıllarını[569] ve gerekse bu son harekâtın göz şahidi Fulcherius'un müteakip ifadelerini, Mevdud'un Suriye'ye inmesinden sonraki olaylarla ilgili bulunduğu ve doğ-

566 Albertus Aquensis, XI, 38, s. 681, terc. Hefele, II, s. 239 vd.

567 İbn al-Aşīr'den İlgazi'nin bu sefere katılmayıp yerine oğlu Ayaz'ı göndermiş olduğunu bilmekteyiz. Ayrıca İbn al-Aşīr (X, s. 341) İlgazi'nin bu sefer esnasında vefat eden Sökmen al-Ḳutbī'nin ülkesine götürülmekte olan cenazesine bir baskın yaptığından da bahsetmektedir.

568 Fulcherius Carnotensis, II, 45, s. 423.

569 Albertus Aquensis, XI, 36, 37, s. 680 vd., terc. Hefele, II, s. 238 vd.

rudan doğruya Urfa kontluğunu alâkadar etmediği cihetle burada ayrıca ele almak lüzumunu hissetmedik. Sadece Kudüs kralının, Şeyzer kesiminde, Elcezire ve Suriye'nin birleşik müslüman kuvvetleri tarafından tehdid edilen Tankred'in yardım çağrısına uyarak girişmiş olduğu bu sefere, Galilaea princepsliği ve Trablus kontluğu gibi Urfa kontluğu kuvvetlerini de, kendisiyle işbirliği etmek üzere yanına davet ettiğini belirtmemiz yerinde olur. Albertus Aquensis, kralın bu davetine tahsis ettiği uzunca fasılda[570] doğudaki haçlı dünyasından bu çağrıya uyanların oldukça mufassal bir listesini vermektedir. Bilhassa Antakya bölgesinin hemen her müstahkem mevkiine kumanda eden haçlı baronlarının teker teker zikrolunduğu bu kısımda maalesef Urfa bölgesinden vuku bulan iltihaklar kısa geçilmiştir. Fakat ne de olsa Albertus, kralın davetine Urfa kontluğundan, kont Baudouin du Bourg ile Tell-Bāşir senyörü Joscelin de Courtenay'den başka Seruc hâkimi Paganus'un da icabet ettiğini belirtmek suretiyle bilgimize katkıda bulunmaktadır. O ayrıca adı geçen baronların ana orduya katılma güçlerini de belirtmiştir. Biz böylece Urfa bölgesinden, Urfa kontunun 200 şövalye 100 yaya, Tell-Bāşir senyörünün 100 şövalye 50 yaya, Seruc kumandanı Paganus'un ise 50 şövalye ve 30 yaya ile Kudüs kralı Baudouin I.'e katıldıklarını öğrenmekteyiz.

Aslında pek önemli bir keyfiyet olmamakla beraber Tell-Bāşir'in Mevdud tarafından kuşatılma süresini kaynakların ifadelerini mukayese suretiyle en doğru şekli ile tesbit etmenin mümkün olabileceğini sanıyoruz. İbn al-Ḳalānisī Mevdud'un Fırat'ı Muharrem ayının ortasında geçtiğini ve Tell-Bāşir'in 19 Muharrem 505, yani 28 Temmuz 1111'de kuşatılmaya başlandığını bildirmiştir. Yukarıda gördüğümüz gibi, kuşatmanın müddeti hakkında kaynakların ifadeleri değişiktir: İbn al-Aṯīr muhasaranın 45 gün, Albertus Aquensis 2 ay, Fulcherius Carnotensis ise 1 ay devam ettiğini kayd etmişlerdir. Eserini bu zamandan oldukça muahhar bir tarihte kaleme almış olmasına rağmen, mezkûr tarihte genç bir emîrzade olarak hadisenin içinde yaşamış olan Usāma b. Munḳiẕ[571] Mevdud'un Şeyzer önüne 9 Rebiülevvel 505 (15 Eylül 1111, Perşembe) günü gelmiş olduğunu kaydetmiştir. Diğer taraftan İbn al-ʿAdīm[572] Mevdud'un Tell-Bāşir'den Haleb önüne geldiğini ve burada 17 gün kaldığını ifade etmiştir. 28 Temmuz 1111 ile 15 Eylül 1111 arasında mevcut 50 günden Haleb önünde geçen 17 gün ile

570 Albertus Aquensis, XI, 40, s. 682 vd., terc. Hefele, II, s. 241 vd.
571 Usāma b. Munḳiz, *Kitāb al-İʿtibār*, nşr. Hitti, P., Princeton 1930, s. 68.
572 İbn al-ʿAdīm, *Zubda*, II, s. 159.

Tell-Bāşir'den Haleb'e ve Haleb'den Şeyzer'e gitmek için ordunun yürümesi gereken takriben 7 gün, yani toplam olarak 24 gün çıkarılacak olursa, Tell-Bāşir'in en çok 26 gün kuşatılmış olduğu hesaplanabilir. Buna göre Tell-Bāşir muhasarası 28 Temmuz'dan 22 Ağustos 1111 tarihine kadar devam etmiştir.

Kaynakların esas bakımından birbirini tutan bu rivayetlerinden çıkarılacak gerçek mânâ, 1111 seferinin Urfa kontluğu bölgesine taallûk eden kısmının ikinci plânda mütalâa edilmesi lâzım geleceği hususudur. Görüldüğü gibi müslümanların bu seferki harekâtında Urfa kontluğunun Fırat kavsi içinde kalan arazisi sadece bir tahrib ve yağma akınına sahne olmuş, birinci seferde olduğu gibi haçlı devletleri müslüman taarruzunu bu bölgede karşılayamadıkları için sefer Fırat'ın batısına intikal etmiş ve Tell-Bāşir 'in bir müddet kuşatılmasından sonra da hedef doğrudan doğruya Suriye olmuştur. Bundan, haçlıların Urfa kontluğu bölgesini artık müstahkem bir kaç şehir Urfa, Tell-Bāşir, Seruc hariç, taarruzlara karşı korunması gereken kendi toprakları addetmemeye başladıkları mânâsı çıkarılabilir. Nitekim Kudüs kralı Baudouin I. de yanındaki kuvvetlerle müslüman taarruzunu Asi ırmağı kenarında karşılamış ve müslümanların buradan daha batıya geçmelerini önlemeye çalışmış görünmektedir.

Urfa kontluğu bölgesinin, bunu takip eden savaş devrelerinde de artık sadece bir geçiş yolu haline geldiğini ve haçlıların elinde bulunan bazı müstahkem kalelerin batıya doğru sel gibi akan türk dalgaları arasında küçük adacıklar halinde kaldıklarını göreceğiz.

Mevdud'un birinci seferinin sona ermesinden itibaren artık Urfa kontluğu sadece ismen vardır. Ekili araziye sahip olmayan, ancak yağmacılık ve soygunla geçinen müstahkem frank kaleleri bundan sonra sadece taarruza geçen islâm kuvvetlerini arkalarından tehdid ve tedirgin eden haçlı karakolları fonksiyonuna sahip olarak kalmışlardır. Fırat'ın batısında kalan Urfa kontluğuna tabi arazi belki de verdiğimiz bu hükmün dışında mütalâa olunabilir. Çünkü buranın çoğunluğu ile ermeni veya süryani olan halkı daha bir müddet için Fırat kavsi içinde kalmış olan arazideki kavimdaşlarının akıbetini paylaşmamış görünmektedirler[573].

573 Mevdud'un ikinci seferi ile bu seferin Urfa ve Suriye'de birbirini takip eden safhaları hakkında krş. Stevenson, s. 91-93; Grousset, I, s. 460-472; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 261 vdd.; Runciman, II, s. 121 vdd.

Mevdud'un Urfa bölgesine üçüncü seferi (1112)

505 yılı sonlarında (1112 İlkbaharı) Mevdud'un bir kere daha, fakat bu sefer umumî cihad çerçevesinde değil, muhtemelen Urfa halkından bazıları ile anlaşmış olarak, ani bir darbe ile kontluğun merkezini eline geçirmek gayesiyle yalnız kendi kuvvetleri ile tekrar Urfa önüne geldiği görülmektedir. Mevcut kaynakların hiç birisinde onun bu hareketine başka bir müslüman emîrinin katılmış olduğuna dair her hangi bir kayda rastlamak mümkün değildir. Olay, her halde haçlı cephesinden de umumî bir islâm taarruzu şeklinde telâkki edilecek çapta olmadığı için haçlı kaynaklarında hiç bir ma'kes bulmamıştır.

Mevdud'un bu seferi başlıca yerli kaynaklar tarafından tafsil edilmiş, İbn al-Ḳalānisī ve ondan aynen naklettiği ifadesinden belli olan İbn al-Aṯīr tarafından verilen bilgi ile teyid olunmuştur.

Urfalı Mateos[574] 22 Nisan 1112 Pazartesi günü[575] Mevdud'un anî olarak Urfa önüne geldiğini bildirir.

Anonim Süryani müellif[576] onun Urfa önünde ordugâhını kurduktan sonra bütün bölgeyi, önceki seferlerinden artakalmış bahçe ve ağaçları da tahrib etmek suretiyle büyük sıkıntıya düşürdüğünü ve bu şekilde hareketinin bütün yaz mevsiminde sürüp gittiğini söylemektedir. Bu bakımdan Mevdud'un 505 yılı Zilkade'sinden 506 yılı Muharrem'ine kadar Urfa önünde kaldığını belirten İbn al-Ḳalānisī ile tevafuk halindedir.

Anonim müellifin, şehir dışındaki arazinin tahribinden ve bunun yıllardan beri böyle devam ettiğini bildirdikten sonra, Mevdud'un ahaliye şehri kendisine teslim ettikleri takdirde ıstırablarının dineceği vaadinde bulunduğu ve Urfalıların onun teklifine yanaşmamalarına rağmen, 20 kadar er-

574 Urfalı Mateos, CCVIII, s. 246 vd.

575 Sefer hakkında en fazla tafsilât vermiş olan Anonim Süryani diğer haberlerinde de olduğu gibi, bu defa da kronoloji bakımından zayıftır. Onun en mühim olaylarda bile tam bir tarihleme yapmadığı görülüyor. İbn al-Ḳalānisī (s. 181) Mevdud'un 505 Zilkade (30 Nisan - 30 Mayıs 1112)'sinde Urfa önüne vardığını ve 506 Muharrem (28 Haziran - 28 Temmuz 1112)'ine kadar orada kaldığını kaydetmiştir. Onun rivayetini hemen aynen naklettiğini yukarıda söylediğimiz İbn al-Aṯīr (X, s. 345) ise nedense İbn al-Ḳalānisī'nin, Mevdud'un Zilkade ayında oraya vardığını bildiren üç dört kelimesini atladığı için Mevdud'u 506 Muharrem'inde Urfa'ya götürmektedir.

576 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 83 vd.

meninin türk kumandanı ile anlaştıkları şeklindeki ifadesinden Mevdud'un seferinin gayesi ve sebebi hakkında ip uçları elde etmek mümkündür. Kont Baudouin du Bourg ve Joscelin'in 1108 yılındaki ermeni takibatından sonra, bu unsurun artık franklarla beraberce yaşamak ümidini yitirmekte oldukları ve bölgeye hâkim olacakları elle tutulur şekilde görülmeye başlayan türklerle temas kurmaya gayret ettikleri belli olmaktadır. Biz yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mevdud'un Urfa bölgesindeki ermenilerden bir kısmı ile anlaştıktan sonra Urfa önüne gelmiş olduğunu kabul etmenin gerçeğe pek aykırı düşmeyeceğini tahmin ediyoruz.

Gerek Urfalı Mateos[577] ve gerekse İbn al-Ḳalānisī[578] Mevdud'un bundan sonra Seruc üzerine gittiğinden bahsetmektedirler. Urfalı Mateos, onun önce 1.500 kişilik bir grubu 15 Haziran tarihinde Seruc'a hücum etmek için gönderdiğini, fakat bu kuvvetin Seruc'da bulunan Tell-Bāşir hâkimi Joscelin'in ani ve mukabil taarruzu ile mağlûp olduğunu ve kayıplar vererek Urfa'ya Mevdud'un yanına kaçtıklarını, bunun üzerine Mevdud'un bütün kuvveti ile Seruc'a karşı yürüyüp 7 gün bu şehir önünde kaldığını beyan etmiştir. İbn al-Ḳalānisī ise Seruc üzerine böyle iki kademeli bir taarruzdan haberdar değildir; o, doğrudan doğruya Mevdud'un Seruc üzerine giderek tarlaları tahrib ettiğini ve bu tahribatla meşgul askerlerinin dağılmış vaziyetinden faydalanan Joscelin'in ani bir hücumla Mevdud ordusunun ileri gelenlerinden bazı kimseleri öldürdükten sonra Seruc'a döndüğünü bildirmekle yetinmektedir ve bütün bu olay için söyledikleri de bundan ibarettir.

Mevdud'un Seruc üzerine yürümesinin tarihi bakımından da iki kaynak arasında büyük fark olduğu söylenemez. Çünkü Urfalı Mateos'un bahsettiği, Mevdud'un önceden Seruc üzerine giden askerlerinin taarruz günü olan 15 Haziran, 505 yılı Zilhicce'sinin ortalarına rastlamaktadır ve bunların Joscelin tarafından mağlûp edildikten sonra Urfa önüne dönmeleri ile, Mevdud'un buradaki ordugâhını kaldırıp Seruc üzerine yürümesi ve oraya varması arasında iki haftalık bir zamanın geçmiş olması normal sayılabilir.

Ancak islâmî kaynakların olayın bunu takip eden safhası hakkında bilgi vermemelerine mukabil, yerli müelliflerde mevcut olan tafsilât hem Mevdud'un neden Seruc üzerine gittiğini izah edecek, hem de Seruc'da müslümanların mağlûp oldukları hakkında islâm kaynaklarına intikal etmiş olan haberlerin yanlışlığını ve eğer bir başarısızlık bahis konusu ise bunun

577 Urfalı Mateos, CCVIII, s. 247.
578 İbn al-Ḳalānisī, s. 181.

Seruc önünde değil, Urfa'da vuku bulmuş olduğunu gösterecek mahiyettedir.

Nitekim Anonim Süryani, Mevdud'un Seruc'a gitmesini başka ve daha inanılır bir sebebe dayanarak izah etmektedir. Ona göre, Mevdud 20 kadar ermeni ile anlaştıktan sonra, kendisinin muhasarayı kaldırdığı intibaını verip, Urfa garnizonunun şehir surlarını muhafaza hususundaki dikkatlerini gevşetmek gayesi ile Seruc'a doğru hareket etmişti. Maksadı gizlice dönüp ermenilerle kararlaştırmış olduğu sur kesiminden ani olarak şehre girmek idi[579].

Öyle de yaptı. Bundan sonra vuku bulanlar hakkında iki yerli kaynağın ifadesi birbirini tutmaktadır. Bunlara göre, Mevdud tekrar Urfa önüne döndüğü sırada Tell-Bāşir hâkimi Joscelin de Courtenay Urfa'ya gelmiş bulunmaktaydı. Urfalı Mateos'un bu hususta, onun «gizlice» Urfa'ya girmiş bulunduğunu kaydetmiş olmasından Tell-Bāşir senyörünün franklara karşı bu ermeni ihanetinden her hangi bir şekilde haberdar olmuş bulunduğunu istihraç etmek yanlış olmasa gerektir.

Her iki kaynak, şehrin doğu tarafında bulunan surlardaki en yüksek kulenin Mevdud'un adamlarına teslim edildiğini[580], türklerden Anonim Süryani'ye göre 60, Urfalı Mateos'a göre 100 kişinin surun üzerine çıktığını, fakat Joscelin'in, türkleri surlar üzerinde gördükten sonra ahalinin ümitsizlik içinde evlerine kapanmasına mukabil, yanındaki kuvvetlerle mezkûr kuleye girip mazgal deliklerinden türklerin surun üstüne çıkmaları için sarkıtılmış olan ipleri parçaladıktan ve sur üzerinde kalanların dışardaki orduyla irtibatını kestikten sonra, bunları imha ettiğini kaydetmişlerdir.

Bu olayı ermenilere karşı yeniden şiddetli takibatın izlemiş olduğu muhakkak olup her iki kaynakca da teyid edilmektedir.

Bu şekilde Urfa ermenilerinin sindirilmesinden ve artık çok müstahkem olan surlara karşı yeniden taarruza girişmenin beyhude olacağını an-

579 Urfalı Mateos (aynı yer) Mevdud'un böyle bir plânından bahsetmemekte, ancak onun Joscelin üzerine yürüdüğünü, 7 gün Seruc önünde kaldıktan sonra Urfa'ya dönerken yolda bazı «hain» kimselerin kendisine para mukabilinde Urfa'yı teslim etmeyi vadettiklerini söylemektedir. Onun, ermenilerin her hangi bir ihanetini gizlemek hususunda ne kadar gayretli olduğunu muhtelif vesilelerle görmüştük.

580 Anonim müellif (terc. Tritton, s. 84) bahis konusu kulenin Cyrus adında bir kimsenin kumandasında olduğunu kaydetmiştir.

ladıktan sonra Mevdud'un kuşatmayı kaldırarak Ṣabaḥtān bölgesindeki Tell Mavzen[581]'i zaptettikten sonra[582] Musul'a döndüğü anlaşılmaktadır[583].

Baudouin du Bourg ile Joscelin'in aralarının açılması

1112 yılının ikinci yarısı, bilhassa Mevdud'un Musul'a dönüşünden sonra, Urfa kontluğu tarihi için oldukça önemli olaylara sahne olmuş görünmektedir. Bu hadiseler sırasıyla kontluğun kuzey batısındaki en yakın komşusu Goğ-Vasil ile yıllardan beri Urfa üzerindeki metbuiyet hakkını, boş yere de olsa, iddia etmekte olan Antakya princepsi Tankred'in ölümleri ve Urfa kontu Baudouin du Bourg ile Tell-Bāşir senyörü Joscelin de Courtenay'in aralarının açılmasıdır.

Bu hadiseler hakkında yerli, islâmî veya haçlı olsun kaynaklarımızda oldukça geniş bilgiler bulunmaktadır.

Goğ-Vasil 12 Ekim 1112'de öldü[584], yerine oğulluğu Dığa Vasil (Çocuk Vasil) geçti. Ancak bölge ermenilerinin bu buhranlı anlarından frankların istifade etmeye çalışmaları tabiî idi. Keysun ve Raʿbān'a en yakın komşu durumunda bulunan Urfa kontluğu Mevdud'un seferi ile yeniden hırpalanmış durumda olduğu için, Dığa Vasil ve ona niabet ettiği anlaşılan Goğ-Vasil'in dul zevcesi, her halde, bu sırada iktidarının zirvesinde bulunmakta olan Tankred'den endişe etmiş olmalıdırlar. Nitekim Urfalı Mateos, Tankred'e «hediye olarak Vasil'in evinden büyük bir meblâğ, kıymetli kumaşlar, at ve katırlar götürüldü. Vasil'in karısının tacı Tankred'in karısına verildi. Diğer hükümdar ve reislere de bir çok hediyeler verildi»[585] demek suretiyle Tankred'in her hangi bir müdahalesinden korkulduğunu belirtmiş ol-

581 Tell Mavzen (Urfalı Mateos'da Tılmuz şeklinde kaydedilmiştir) eski Antoninupolis olup kısa zaman önceye kadar haritalarımızda Viranşehir olarak kaydedilmekteydi. Dulaurier (Urfalı Mateos, s. 247 n. 75)'nin şehrin yeri hakkında verdiği bilgi tamamiyle yanlıştır; krş. Honigmann, terc. Işıltan, indeks'de Tellā kelimesi ve Harita III.

582 Tell Mavzen'i Mevdud'un zaptettiği sadece Urfalı Mateos (aynı yer) tarafından bildirilmiştir.

583 Mevdud'un bu seferi hakkında krş. Stevenson, s. 95 vd.; Grousset, I, s. 472 vdd.; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 264; Runciman, II, s. 123 vd.

584 Urfalı Mateos, CCX, s. 248. Bölgenin bu meşhur ermeni hükümdarının ölümü ve gömülme merasimi Urfalı müellif tarafından uzun uzadıya anlatılmaktadır. Ayrıca bk. İbn al-Ḳalānisī, s. 183; İbn al-Aşīr, X, s. 345.

585 Urfalı Mateos, aynı yer.

maktadır. «Diğer hükümdar ve reisler» le de Baudouin du Bourg ve Joscelin'in kasdedildiği anlaşılıyor.

Tankred, gerçekten de, Goğ-Vasil'in ölümünden faydalanmayı düşünmüş ve hatta onun ülkesini kendi arazisine katmak için harekete geçmiş ise de, yolda rahatsızlanarak Antakya'ya dönmek zorunda kalmış ve 12 Aralık 1112 tarihinde çok genç yaşında ölmüştür[586].

Goğ-Vasil gibi tecrübeli ve nüfuzlu bir şefin tarih sahnesinden çekilişi biraz sonra göreceğimiz gibi, Urfa kontluğuna devamlı türk taarruzları yüzünden uğradığı arazi ve müstahkem üs kaybını, henüz ele geçmemiş ermeni mülkü ile, telâfi etmek imkânını vermiştir. Ancak bu neticenin tahakkukunda Tankred'in beklenmedik ölümünün en büyük âmil olduğu da söz götürmez. Çünkü ancak onun ölümünden sonradır ki, Antakya princepsliği ile Urfa kontluğu arasında 1104 yılından beri sürüp gitmekte olan düşmanlık sona ermiş, Baudouin du Bourg'un kızkardeşi ile evlenen yeni Antakya princepsi Roger de Salerne[587] Baudouin du Bourg ile, 1119 yılındaki ölümüne kadar en dostane ilişkiler içinde bulunmuş[588] ve Urfa kontluğu Antakya'nın müdahalesinden çekinmeden ermeni kalelerini hükmü altına almak imkânını bulmuştur.

Mevdud'un 1110 yılından beri, özellikle Urfa kontluğunun Fırat kavsi içinde kalmış olan arazisinde yapmış olduğu sistematik tahribat, gelir kaynağı olan ekili arazinin verimsiz kalması, şehir ve kaleler dışında yaşayan ahaliden büyük bir kısmının, ya 1110 seferinde olduğu gibi kısmen kılıçtan geçirilmesi, yahut da Fırat'ın batı kıyısına sığınması Urfa kontu Baudouin du Bourg'un malî bakımdan çok müşkil duruma düşmesine sebeb olmuştu. Buna mukabil kontluğun Fırat'ın batısında kalan bölgesini idare etmekte olan Joscelin de Courtenay hiç şüphesiz daha iyi vaziyette bulunuyordu. Her ne kadar 1111 cihad seferi Tell-Bāşir'in de uzunca bir müddet kuşatılmanın sıkıntılarına katlanmak zorunda kalmasına sebeb olmuş idiy-

586 Fulcherius Carnotensis, II, 47, s. 425; Albertus Aquensis, XII, 8, s. 693, terc. Hefele, II, s. 254 vd.; Urfalı Mateos, CCXI, s. 248 vd.; Süryani Mihael, XV, 12, s. 65; *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 85; İbn al-Ḳalânisî, s. 183; İbn al-Aşîr, X, s. 346; İbn al-ʿAdîm, *Zubda,* II, s. 163.

587 1104'den sonra Baudouin du Bourg'un esaretten dönüşüne kadar Urfa'yı idare etmiş olan Richard de Salerne'in oğlu ve Tankred'in yeğenidir.

588 Baudouin du Bourg ile Roger de Salerne arasındaki iyi münasebetler hakkında krş Runciman, II, s. 126.

se de, Joscelin'in bu muhasara esnasında, Selçuklu ordusunun önemli bir kısmını teşkil eden kuvvetlerin başında bulunan Ahmedil ile iyi münasebetler kurmuş olması onun ülkesinin daha az tahribata maruz kaldığı intibaını uyandırmaktadır. Bundan başka Fırat kavsi içinden batıya göç eden ermenilerden bir kısmının bu bölgede yerleşmiş olmasının Tell-Bāşir gelirleri üzerinde müsbet bir etkide bulunduğunu düşünebiliriz.

Yukarıda zikredilen hususların, Baudouin du Bourg'un Joscelin'i Urfa'ya çağırtarak hiç beklenmedik bir sırada hapse atmış olması vakıasını izah etmek bakımından önemli olduklarını düşünüyoruz. Gerçekten de Anonim Süryani müellif[589] 1422 selefkî yılında (milâdî 1112 yılı) Baudouin'in Joscelin'e darıldığını, onu hapsederek ıstırab çekmesine sebeb olduğunu, Joscelin'in hapisten kurtulduktan sonra Kudüs'e gittiğini ve kral Baudouin I. tarafından Galilaea princepsliğine getirildiğini belirtmekte, İbn al-Ḳalānisī[590] de onun bu ifadesini teyid etmektedir.

Bu devre ait haçlı kaynaklarında olay sadece Villermus Tyrensis tarafından uzun uzadıya hikâye edilir[591]. Kaynağı bilinmeyen Villermus'un ifadesine göre, iki akraba asilzadenin arasının açılması Tankred'in ölümünden sonra Antakya princepsliğine geçmiş bulunan Roger de Salerne'in Urfa kontunun kızkardeşi Cecilie de Rethel ile evlenmesi sırasında vuku bulmuş olmalıdır. Böylece olayın 1112 yılının son günlerine isabet etmiş olması gerekir. Villermus, Baudouin du Bourg'un ağır hasta olduğunu bildirerek Joscelin'i kendisine vâris olmak ümidine düşürmek suretiyle aldattığını, hiç bir şeyden şüphelenmeden Urfa'ya koşup gelen Tell-Bāşir senyörünü şiddetli bir münakaşadan sonra, kendisine ikta etmiş olduğu Tell-Bāşir'i bütün arazisiyle birlikte iade etmeye razı oluncaya kadar hapiste tuttuğunu, ancak onun arazisinden feragatini zamanın adetlerine uygun bir şekilde ifade etmesinden sonra serbest bıraktığını hikâye eder. Olay, daha pek kısa bir süre önce kontluk merkezi Urfa'nın türklerin eline geçmesini şahsî şecaatiyle önlemiş bulunan Joscelin'e karşı Baudouin du Bourg'un hiç çekinmeden reva görmüş olduğu bu muamele ile, Urfa kontunun şahsî karakterini göstermiş olması bakımından önem taşımaktadır[592].

589 *Anonim Süryani Vekayinâmesi,* terc. Tritton, s. 85.

590 İbn al-Ḳalānisī, s. 184.

591 Villermus Tyrensis, XI, 22, s. 489-492. Villermus'un bu uzun pasajı antik fransızca metni ile Grousset (I, s. 487-489) tarafından hemen aynen alınmıştır.

592 Hadise hakkında Grousset (aynı yer)'den başka krş. Cahen, *La Syrie du Nord,* s. 264 vd.; Runciman, II, s. 124.

Urfa ermenilerinin tehciri (1113)

1113 yılı içinde Urfa ermenilerinin Baudouin du Bourg tarafından bir kere daha takibata uğratıldıklarını görüyoruz. Olay sadece Urfalı Mateos tarafından hikâye edilmiştir. Ermenilerin maruz kaldıkları takibatın sebebi ermeni müellifince Mevdud'un, 10 Ekim 1116 tarihinde Dimaşk camiinde haşhaşîler tarafından öldürülmesi ile neticelenen meşhur 1113 seferi ile bağlantılıdır. Ona göre[593], Mevdud muazzam bir ordu ile haçlı ülkesine taarruz etmek üzere Harran'a geldiği sırada, Baudouin du Bourg maiyetiyle birlikte Tell-Bāşir'de bulunmaktaydı. İbn al-Aşīr[594] Mevdud kuvvetlerinin 506 yılı Zilkade'sinin sonunda (1113 Mayıs ortaları) Fırat'ı geçtiğini kayd ettiğine nazaran[595] Runciman[596]'in, Baudouin'in, Tell-Bāşir'i tesellüm etmek üzere orada bulunduğunu kaydetmesi haklı olmasa gerektir. Çünkü Baudouin'in Joscelin'i hapsedip ülkesinden kovması en geç 1113 yılı başlarına isabet etmiş olmalıdır. Urfa kontunun Joscelin'den boşalan Tell-Bāşir'i tesellüm etmek için Mayıs ayına kadar beklememiş olduğu muhakkaktır. Kanaatimizce Baudouin du Bourg, bundan sonra da müşahede edeceğimiz gibi, Tell-Bāşir'de oturmayı tercih etmiş idi. Fakirleşmiş Urfa'nın onun gözünde eski kıymetini kaybetmiş olduğu kabul olunabilir.

Urfalı Mateos'un ifadesinden, Mevdud'un Harran'da bulunduğu sırada Tell-Bāşir'de bulunan Baudouin du Bourg'a, Urfa'nın ermeni ahalisinden bir kısmının şehri türklere teslim etmeye hazırlandıkları şeklinde bir ihbar vâki olduğunu, bunun üzerine kontun Seruc'daki kumandanı Paganus'u ermenileri Urfa'dan tehcir etmek üzere oraya gönderdiğini öğreniyoruz. Tam tarih ve gününü (Sahmi ayının 20'sine tesadüf eden Pazar günü 11 Mayıs 1113) vermek suretiyle rivayetinin doğruluğunu da bir bakıma teyid etmiş olan Urfalı Mateos haçlıların zikredilen tarihte bütün yerli halkı şehirden çıkardığını, bu arada pek acı hadiselerin cereyan ettiğini, ahalinin Samsat'a gittiğini ve Urfa'nın tamamiyle ıssız kaldığını belirtmekte ve «dilenci gibi gelen frankları ilk olarak haçla karşılayıp sinesinde toplayan bu şehir, şimdi dul kalmış bir kadın gibi yalnız oturuyordu. İşte franklar bu şehrin kendilerine yapmış olduğu iyiliklerin karşılığı olarak onu, en kötü muamelelere maruz tuttular ve hıristiyanlara bu fenalığı reva gördüler» sözleri ile

593 Urfalı Mateos, CCXII, s. 249 vd.
594 İbn al-Aşīr, X, s. 346 vd.
595 Aynı tarihi İbn al-Ḳalānisī (s. 184) de vermektedir.
596 Bk. Runciman, II, s. 129.

franklara karşı hissiyatını bir kere daha dile getirmektedir[597]. Başka kaynaklarda kaydedilmemesine rağmen olayın vukuundan şüpheye mahal yoktur; nitekim modern haçlı tarihi yazarları da hadiseyi Urfalı Mateos'un ifadesine göre aynen kaydetmişlerdir[598].

Mevdud, yukarıda da belirtildiği gibi, 1113 yılı Mayıs ayı ortalarında Fırat'ı geçmiş ve Tuğtekin ile birlikte Kudüs krallığı arazisine taarruz ederek 11 Muharrem 507 (28 Haziran 1113)'de Kudüs kralının ordusunu Taberiyye yanında büyük bir mağlûbiyete uğrattıktan sonra[599] yine Tuğtekin ile birlikte Dimaşk'a dönmüş ve burada 10 Ekim 1113 (507 yılı Rebîülahir'inin son cuması)'de bir batınî fedaîsi tarafından öldürülmüştü. Ancak bu hadiselerin tafsili mevzuumuz dışındadır.

Aksungur al-Porsuḳī'nin Urfa bölgesine taarruzu (1114)

Urfa kontluğu bakımından, Mevdud'un ölümü ile, onun 1110 yılından itibaren birbirini takip eden cihad seferlerinin kontluk için doğurduğu tehlike sona ermiş olmadı. Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, Mevdud'un ölümünden sonra, Musul'a Aksungur al-Porsuḳī[600]'yi vali tayin etmiş ve onu haçlılara karşı cihada devam etmek ve yeni bir sefer hazırlamak hususunda görevlendirmişti.

Aksungur al-Porsuḳī'nin bu 1114 yılındaki seferi, bu olayı kaydeden yegâne müslüman tarihçisi İbn al-Aṯīr ile yerli kaynaklar tarafından oldukça tafsilâtlı bir şekilde ve esas bakımından birbirine uygun ifadelerle anlatılmıştır.

İbn al-Aṯīr[601] 507 (18 Haziran 1113 - 6 Haziran 1114) yılı vukuatı içinde sultan Muhammed'in, Mevdud'un öldürülmesi üzerine, Musul'a vali tayin etmiş olduğu emîr Aksungur'u, yanında oğlu Mesud da bulunduğu halde, büyük bir ordu ile birlikte Musul'a göndererek ona franklarla savaşa

597 Urfalı Mateos, aynı yer.

598 Krş. Grousset, I, s. 489 vdd.; Runciman, II, s. 129.

599 İbn al-Ḳalānisī, s. 185; İbn al-Aṯīr (X, s. 347) savaşın 13 Muharrem (30 Haziran)'de cereyan ettiğini kaydetmiştir. Krş. Runciman, II, s. 126 vd.

600 Ebū Saʿīd Seyf ed-Dīn Ḳasīm ed-Devle Aksungur al-Porsuḳī, emîr Porsuk'un memlûku idi. Bk. *Aksungur maddesi, İ.A.* ve Huart, Cl., *Bursuk maddesi, İ.A.*

601 İbn al-Aṯīr, X, s. 350 vd.

devam etmek emrini verdiğini, diğer emîrlere de ona itaat etmeleri hususunda emîrnâmeler yolladığını, Aksungur Musul'a gelince buradaki kuvvetler ile emîr ʿİmâd ed-Dîn Zengî[602]'nin ve Sincâr emîri Temirek'in onun hizmetine girdiklerini, bundan sonra Selçuklu ordusunun Cazîrat ibn ʿOmar'e gittiğini ve burada Mevdud'un naibi bulunan zatın şehri Aksungur'a teslim ettiğini kaydettikten sonra, ordunun Mardin'e gittiğini ve İlgazi'nin Aksungur'a bağlılığını göstererek oğlu Ayaz'ın kumandasında ona asker verdiğini bildirmektedir.

Urfalı Mateos[603]'un 563 (21 Şubat 1114 - 20 Şubat 1115) ermeni yılında sultan Muhammed Tapar'ın asker toplayıp Porsuḳî adında bir emîri bu orduya kumandan tayin ettiği ve bu zatın sultanın henüz pek genç olan oğlunu da beraberine alıp, muazzam bir ordu ile Urfa üzerine yürüdüğü şeklindeki kaydı kısa olmakla beraber İbn al-Aṯîr'in rivayetine uygundur.

Anonim Süryani müellif[604] ise, Mevdud'un Dimaşḳ'da öldürülmesinden sonra türk sultanının Porsuḳî adında bir emîrini Musul'a gönderdiğini ve bu emîrin Urfa'ya taarruz ettiğini bildirmek suretiyle İbn al-Aṯîr'in ifadesini teyid ediyor.

Aksungur al-Porsuḳî'nin 1114 yılındaki bu seferinin Urfa önüne gelinceye kadar olan safhasını İbn al-Aṯîr'in rivayetine en uygun şekilde Süryani Mihael[605] hikâye etmektedir. Ayrıca o, İlgazi'nin sultanın oğlunun yanına geldiğini ve oğlu Ayaz'ı 300 atlı ile birlikte onun refakatine memur ettiğini kaydetmek suretiyle Mardin emîrinin verdiği yardımcı kuvvetin sayısını belirtmiş oluyor.

Rivayetinin devamında İbn al-Aṯîr, 15.000 süvari ile Urfa üzerine yürüyen Aksungur'un şehri Zilhicce (9 Mayıs - 6 Haziran 1114) ayında muhasaraya başladığını, frankların müdafaada sebat gösterdiklerini ve bir müslüman grubuna yapmış oldukları baskın sonunda 9 kişiyi ele geçirip bunları şehrin surlarında çarmıha gerdiklerini, bunun üzerine savaşın daha şiddetlendiğini, bu defa müslümanların 50 frank şövalyesini yakalayıp öldürdüklerini ve Aksungur'un 2 aydan bir kaç gün fazla süren kuşatmayı yiye-

602 ʿİmâd ed-Dîn Zengî, 1144 yılında Urfa'nın kesin olarak türklerin eline geçmesini sağlayan meşhur Musul ve Haleb atabeyi ve Zengî sülâlesinin kurucusudur.

603 Urfalı Mateos, CCXVI, s. 253 vd.

604 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 86.

605 Süryani Mihael, XV, 14, s. 79.

cek sıkıntısı yüzünden kaldırdığını[606], Urfa, Seruc, Samsat bölgeleri tahrib edildikten sonra onun Ṣabaḫtān'a döndüğünü ve babasının bu sefere iştirak etmeyip Mardin arazisini yağma etmesinden dolayı İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı tevkif ettiğini bildirmektedir.

Urfalı Mateos'un türk ordusunun Urfa bölgesindeki harekâtı ve şehri muhasarası hakkında verdiği bilgi İbn al-Aṯīr'in rivayetini tamamlamaktadır. Ermeni müellif, türk ordusunun 15 Mayıs 1114 Cuma günü Urfa önüne geldiğini, 30 gün kadar şehre şiddetli hücumlarda bulunduktan sonra Fırat nehrine doğru gidip nehrin kıyısındaki bölgeyi tamamen tahrib ettiğini ve Birecik şehri üzerine yürüyerek Fırat'ın öteki sahilinde toplanmış olan frank kuvvetlerinin karşısında bir süre beklediğini, nihayet tekrar Urfa'ya doğru geri döndüğünü ve Nusaybin'e gittiğini kaydetmiştir[607].

Bu arada, Urfalı Mateos'un anlaşılabilir sebeblerle bahsetmediği, fakat İbn al-Aṯīr ve Barhebraeus tarafından bazı nüans farklarıyla birbirine uygun ifadelerle kaydedilmiş olan ve neticede Fırat batısındaki ermeni arazisinin mukadderatı üzerinde kesin bir rol oynayacak olan önemli bir olay cereyan etmiştir: Müteveffa Goğ-Vasil'in zevcesinin franklar aleyhinde anlaşmak üzere Aksungur'a müracaatı.

İbn al-Aṯīr[608] Goğ-Vasil'in ölümünden sonra, oğulluğu Dığa Vasil'e niyabeten ona tâbi bölgeyi idare etmekte olan, ismi kaynaklarda zikredilmeyen Goğ-Vasil'in zevcesinin franklardan çekindiğini ve Urfa'yı kuşatmakta olan Aksungur'a elçiler göndererek onunla münasebet tesis ettiğini, Aksungur'un Habur bölgesi sahibi Sungur Dirāz (variantı Dizdār) ismindeki bir emîri ermeni naibe hanımın yanına gönderdiğini, fakat bu arada frankların maiyetinde 100 kişi bulunan Sungur Dirāz'a ansızın saldırdıklarını, yapılan şiddetli mücadelede frankların mağlûp olup içlerinden pek çoğunun öldürüldüğünü ve Sungur Dirāz'ın bundan sonra ermeni naibenin verdiği bir çok hediyelerle melik Mesud ve Aksungur'un yanına dönmüş olduğunu, naibenin Aksungur'a itaat vadettiğini, frankların da bunu haber alınca ermeniler yanında bulunan birçoğunun Antakya'ya döndüğünü bildirmektedir.

606 Barhebraeus (II, s. 352), Aksungur'un bu seferini, kısa olmakla beraber, aynen İbn al-Aṯīr'in ifadesine uygun bir şekilde hikâye etmektedir.

607 Urfalı Mateos, aynı yer. Süryani Mihael, Aksungur'un seferinin bu safhası hakkında tafsilât vermemekte ve doğrudan doğruya onun geri döndükten sonra İlgazi ile aralarında vuku bulan ihtilâfa geçmektedir.

608 İbn al-Aṯīr, X, s. 351 vd.

Aynı hikâyeyi, Goğ-Vasil'in karısının Sungur Dirāz ile mülâkatını daha tafsilâtlı ve renkli bir şekilde anlatan Barhebraeus[609]'un ifadesi de frankların türklere yaptığı baskının -o, baskın yapan frankların 700 atlı olduğunu bildirir- başarılı olduğunu kaydetmesinden başka herhangi bir zıddiyet arzetmeden İbn al-Aşīr'in rivayetine uygundur.

Müteakip olayların sıhhatine delil teşkil ettiği bu hadise, ermeniler ile Urfa haçlı kontluğu arasında günden güne artan münaferetin artık açıkça su yüzüne çıktığını göstermek bakımından önemlidir. Bu aynı zamanda Fırat bölgesi ermenilerinin yakın geleceği iyice hissetmeye başlamış olduklarına da delil teşkil eder.

Aksungur'un başlangıçta başarı ve ermeni naibesinin kendisine müracaatından sonra daha büyük imkânlar vadeden bu seferi İlgazi ile arasında çıkan ihtilâf ve Artuklu türkmenleri tarafından bozguna uğratılması sebebi ile neticesiz kalmış ve hatta türk kuvvetlerinin çekilmesinden sonra, Baudouin du Bourg'un, hıyanetlerinden ve kendisini arkasından vurmalarından şüphelenmek bahanesini ileri sürerek Goğ-Vasil'in arazisini ve kalelerini ve bu arada diğer küçük bağımsız ermeni şehirlerini zorla ele geçirip kontluğuna bağlaması ile Urfa kontluğunun geçici mahiyette de olsa yeniden kuvvetlenmesine sebeb olmuştur[610].

Fırat batısındaki ermeni arazisinin kontluğa ilhakı ve Baudouin du Bourg'un Kudüs kralı oluşu

Aksungur ile İlgazi arasında çıkan anlaşmazlık ve mücadele Baudouin du Bourg'u hiç olmazsa bir müddet için doğu sınırındaki endişeden kurtarmış oluyordu. Bu suretle o, Dığa Vasil ve annesinin Aksungur ile anlaşmalarını da cezalandırmak ve böylece doğu kısmı esasen türk akınları ile tahrib edilmiş olan kontluğunu, o vakte kadar bağımsız kalmış olan ermeni arazisini ilhak etmek suretiyle yeniden güçlendirmek imkânını buldu.

Urfalı Mateos[611]'a göre 564 (21 Şubat 1115 - 20 Şubat 1116) ermeni yılı içinde Baudouin du Bourg önce Vasil Dığa'nın merkezi ve çok müs-

609 Barhebraeus, II, s. 353 vd.

610 Bu hadiseler için bk. İbn al-Aşīr, X, s. 352. Aksungur'un seferi ve neticeleri hakkında krş. Grousset, I, s. 494 vd.; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 270; Runciman, II, s. 128 vd.

611 Urfalı Mateos, CCXXI, s. 258, CCXXII, s. 258.

tahkem bir şehir olan Ra'bān üzerine yürüdü. Ancak anlaşıldığına göre ordusu bu müstahkem mevkii zaptedecek kadar kuvvetli değildi[612]. Ona sadece Ra'bān'ı değil, müteveffa Goğ-Vasil'in bütün mirasını zahmetsizce eline geçirmek fırsatını ermenilerin kendi aralarındaki kıskançlık ve kısa görüşlülük sağlamıştır. Nitekim yine Urfalı Mateos[613]'dan öğrendiğimize göre, Vasil Dığa Kilikya ermenilerinin hükümdarı Toros'un kardeşi Leon'un kızı ile evlenmişti. Onun, hem kendi milletinden hem de karısının amcası olan Toros'dan yardım istemiş olması tabiîdir. Ancak Toros'un ermenilerin tek hükümdarı olarak kalmak istediği ve bu sebeble de Vasil Dığa'nın kendisini ziyaretinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Urfalı Mateos onun Vasil Dığa'yı haince yakalayarak Urfa kontuna teslim ettiğini bildirmektedir.

Baudouin du Bourg tabiatıyle fırsatı kaçırmayacaktı. Urfalı müellif, onun ermeni reisini işkenceye tâbi tutarak bütün arazisini ve kalelerini kendisine teslim etmeye zorladığını ve bu suretle bu bölgedeki ermeni hâkimiyetini ortadan kaldırmış olduğunu, Vasil Dığa'nın da Bizans'a iltica ettiğini bildiriyor. Urfa kontu bu suretle bir ermeninin diğer birine ihaneti sayesinde ve kolaylıkla mühim bir bölgeyi eline geçirmiş bulunmaktaydı.

Sıra bundan sonra Birecik'e gelmiş bulunuyordu. Birecik modern haçlı tarihçilerince Urfa bölgesinde daha Baudouin de Boulogne tarafından zapt edilen şehirler arasında gösterimektedir[614]. Ancak bu eserlerde kaynak zikr edilmemiştir. Fırat üzerindeki bu mühim geçit mevkiinin 1117 tarihine kadar, haçlılarla işbirliği etmiş olmasına rağmen, bir ermeni reisin idaresinde bağımsızlığını korumuş olduğu kanaatindeyiz. Urfalı Mateos'un kayıtlarından burada maruf Pahlavuni ailesine mensup[615] Apılgarib adında bir ermeni reisi hâkim bulunmaktaydı. Mevdud'un 1110 yılındaki seferi sırasında bu zatın franklara yardıma gelmiş olduğunu belirtmiştik[616]. Urfalı Mateos şehrin Baudouin du Bourg tarafından bir yıldan fazla muhasara edildiğini ve ancak aç kalmak suretiyle teslim olduğunu bildirmektedir. Anonim Süryani müellif[617] Baudouin du Bourg'un Birecik'i muhasarasını Ur-

612 Aslında frankların bütün bu bölgeyi ve biraz sonra ilhakından bahsedeceğimiz Birecik'i pek müstahkem oluşları sebebiyle zaptedemedikleri anlaşılıyor.

613 Urfalı Mateos, CCXXIII, s. 259.

614 Bk. Grousset, I, s. 64; Runciman, I, s. 210.

615 Bk. Urfalı Mateos, s. 239 n. 56 (Dulaurier).

616 Bk. yukarıda s. 125.

617 *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, terc. Tritton, s. 86.

falı Mateos'a uygun olarak anlatmakla beraber Apılgarib'in kaleyi bazı şartlarla franklara teslim ettiğini bildirmektedir ki, bu hususun daha doğru olması muhtemeldir. Her iki kaynak Baudouin du Bourg'un Birecik'i teyzesinin oğlu Galeran (Valeran) du Puiset'ye vermiş olduğunu kaydetmektedirler. Anonim müellife göre Galeran, Apılgarib'in kızı ile evlenmiş ve şehir de çeyiz olarak kendisine verilmişti. Bu zat bundan bir yıl sonra Baudouin du Bourg Kudüs kralı olunca Urfa kontluğu kendisine tevcih edilen Joscelin de Courtenay bölgeye gelinceye kadar aşağı yukarı 2 yıl kontluğu vekâleten idare edecektir.

Urfalı müellifimiz bundan sonra Baudouin du Bourg'un aynı bölgede mahallî bir hâkimiyet kurmuş olan Bagrat'ın elinden de Rāvendān bölgesini ve daha kuzeyde yine ermeni hâkimiyetinde bulunduğunu bildiğimiz Gerger'i zaptettiğini hikâye eder. Böylece Fırat kavsinin batısında ve kuzeyinde kalan bütün ermeni kaleleri Urfa kontluğuna ilhak edilmiş oluyordu.

Baudouin du Bourg'un bundan sonra Urfa kontluğu dahilinde her hangi bir faaliyeti hakkında bilgimiz yoktur. O 1118 yılı Paskalya'sında hac için Kudüs'e gittiğinde ilk Kudüs kralı ve kuzeni olan Baudouin de Boulogne ölmüş ve yerine geçmesi için ağabeyisi Eustache'a haber gönderilmiş bulunmaktaydı. Bütün bu olaylardan habersiz olarak Kudüs'e gelmiş olduğu anlaşılan Baudouin du Bourg, onun Kudüs kralı olması halinde, Urfa 'nın kendisine tevcih edileceğini ümit eden Joscelin de Courtenay'in başında bulunduğu bir asilzadeler grubu tarafından Kudüs krallığına namzet gösterilmiş ve kilisenin de desteklemesi ile bu makama getirilmiştir. Bu suretle onun Urfa kontluğu devresi nihayete ermiş oluyordu[618].

Baudouin du Bourg'un şahsiyeti

Urfa kontluğunda olduğu gibi Kudüs krallığında da Baudouin de Boulogne'a halef olan Baudouin du Bourg şahsiyet ve devlet adamlığı bakımından selefine nazaran oldukça mütevazi ölçüde bir kimse idi. Ortaçağ şövalyesinin ayırıcı vasfını teşkil eden merdlik ve civanmerdlik hasletine

618 Baudouin du Bourg'un Kudüs kralı oluşu hakkında bk. Grousset, I, s. 531 vdd.; Runciman, II, s. 143 vd.

pek bağlı olduğu iddia edilemez[619]. Umumiyetle çıkarına düşkün, tebasına karşı aşırı güvensizliğe mütemayil, gerektiğini sandığı anlarda korkunç zulüm ve işkence uygulamalarından çekinmeyen, menfaati bahis konusu olunca, meselâ Joscelin gibi en yakın akraba ve yardımcısını bile feda etmekte tereddüd etmeyen bir karakterde idi. Buna mukabil hususî haaytının lekesizliği ve ailesine bağlılığı bütün kaynaklarca övülmektedir.

Baudouin du Bourg iktidarı eline aldığı sıralarda Urfa kontluğu Fırat'ın iki kıyısı boyunca uzanan, Rāvendān'dan Urfa'nın doğusunda nereye kadar ulaştığı kesinlikle bilinemeyen bir sınıra kadar oldukça geniş bir bölgeyi kapsamakta idi. Kuzeyde Samsat, Gerger ve bir bakıma Malatya, batıda Tell-Bāşir ve Rāvendān, güneyde Seruc kontluğa tâbi idiler. Buna mukabil Keysun, Ra'bān ve Birecik gibi bu bölgenin ortasında ve ermenilerin elinde bulunan müstahkem mevkiler, frank hâkimiyetini bir ölçüde kabul etmiş görünmekle beraber bağımsızlıklarını korumakta idiler. Bölge ahalisi çoğunlukla yakubî süryanilerle ermenilerden müteşekkil olmakla beraber, Seruc gibi ahalisi daha ziyade müslüman olan yerler de vardı. Bütün bölge asırlar boyunca daima bir sınır bölgesi olmuş ve durmadan tahribata maruz kalmış olmasına rağmen verimli topraklara ve gelişmiş şehirlere malikti. Baudouin de Boulogne zamanında vergi ve ganimet gelirleri bakımından kontluk meselâ Kudüs krallığından daha zengin idi[620].

Urfa kontluğu, bütün diğer doğu frank devletcikleri gibi mütecanis ve hâkimiyetine sıkıca bağlı bir araziye sahip olmaktan uzak idi. Kontluk, zapt ederek içine garnizonlar yerleştirdiği bir sıra müstahkem mevki dışında esas araziye sahip değildi.

Bu durum Baudouin du Bourg'un ilk hâkimiyet yıllarından sonra değişti. Harran savaşından, Baudouin du Bourg'un esaretinden sonra ve bilhassa 1110 yılında başlayan sistemli cihad savaşları ile bütün ekili arazi harab oldu. Ahalinin mühim bir kısmı Fırat batısına hicret etti. Böylece gelirinin önemli bir miktarını kaybeden kont, 1114 yılındaki Selçuklu seferi-

619 Yeni evlenmiş olduğu karısının babası Malatya'nın ermeni hâkimi Gabriel'i Danişmendlilere karşı korumak üzere parmağını bile kıpırdatmamış (bk. yukarıda s. 76) ve türkler yanında geçirdiği ikinci esaretten (18 Nisan 1123 - Temmuz 1124) sonra, serbest bırakılması için kararlaştırılan şartları yerine getirmediği gibi aksine kendisini söz üzerine serbest bırakmış olan İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ın elinden Haleb şehrini almaya kalkışmıştı. Bu olaylar için krş. Runciman, II, s. 171 vd.

620 Krş. Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 110 vdd.

nin, müslüman liderlerin birbirine düşmesi neticesinde fiyasko ile neticelenmesinden faydalanarak, büyük rakibi Tankred'in ölümünü de fırsat addedip Fırat'ın batı sahilindeki ermeni kalelerini ve arazisini zaptetti. Böylece frank kontluğunun mukadderatı artık belli olmuş bulunurken, hâkimiyet sahasını genişletmeye muvaffak oldu.

Baudouin du Bourg da, selefi gibi, Urfa kontluğu sırasında büyük askerî başarılar kazanmış değildir. Onun 1101 yılında Seruc yanında Artuk oğlu Sökmen'e galib gelmesinden sonra Türklere karşı bir sıra mağlûbiyeti vardır. Ayrıca dindaşı Tankred'e karşı da her hangi bir başarı elde edememiştir. 1108 yılından sonra bütün kontluk devresi hep müdafaa gayretleri içinde geçmiştir. Fakat selefinden almış olduğu emaneti binbir güçlükle de olsa korumasını bilmiş olduğu da kabul edilmelidir.

İNDEKS

a. Şahıs adları

Adelaide 56.
Adhemar 53.
Alḥmed b. Marvān 49.
Ahmedil al-Kurdî 133-136, 144.
Aksungur al-Porsuḳî 109, 146-149.
Aleksios Komnenos 4, 20, 55, 70, 99, 100.
Alice 76.
Alpî b. Arslantaş 102.
Altuntekin 109.
Amisoliman (İlgazi'nin oğlu Süleyman?) 47.
Apılgarip 125, 150, 151.
Aplasat 120, 121.
Arda 55.
Arnoul Malecorne 66.
Ayaz 133, 136, 147, 148.

Bagrat 4-6, 13-16, 23, 38, 151.
Balas 43.
Balduch de Samusarth (İlgazi'nin oğlu Süleyman?) 48.
Balduk 28, 29, 42, 43, 45-52.
Baudouin de Boulogne 1-7, 9, 11-38, 40-71, 77-79, 82, 96, 99, 117, 119, 122, 124-130, 136-138, 144, 150-152.
Baudouin du Bourg 44, 59, 65-68, 70-72, 75-79, 82-93, 95, 96, 99, 100, 104-120, 123, 124, 126, 127, 130, 136, 137, 140, 142-145, 149-153.
Belek 43-45, 49-52.
Benediktus 61, 73, 91.
Berkiyaruk 39, 101, 121.
Bertrand de Toulouse 117, 124, 125.
Bohemund 38, 49, 60-67, 71, 76, 77, 79, 83-86, 88-90, 93-100, 112-115.
Bozan 18, 20.

Cavlı 83, 104-117, 120, 121.
Cecilie de Rethel 144.
Cyrus 141.

Çökürmüş 84, 86, 87, 89-92, 94-98, 100-106, 121.

Dagobert 78.
Danisman bk. İbn Danişmend
Danişmend bk. İbn Danişmend
Dığa Vasil 142, 149, 150.
Donimannus bk. İbn Danişmend
Drogo de Nesle 53.

Ebu'l-Gazi (İznik emîri) 10.
Ebu'l-Hayca (Erbil emîri) 133.
Ebū Sa'îd Seyf ed-Dîn bk. Aksungur al-Porsuḳî
Enzhu 57.
Eustache II. de Boulogne 1.
Eustache III. de Boulogne 2, 60, 151.

Fer 14-16, 23.
Foucher de Chartres 43, 44, 51-53, 72, 73.

Gabriel 62-65, 75, 76, 152.
Galeran de Puiset 151.
Gaston de Bearn 53.
Geldemar Carpenel 66.
Gerardus 37, 51.
Giprianos 62.
Godefroi (hacib) 66.
Godefroi II. 1.
Godefroi de Bouillon 1-4, 6, 7, 19, 37, 38, 48, 49, 60, 65-68, 70, 71.

Godvere de Toëny (Tosni) 3, 6, 56.
Goğ-Vasil 4, 5, 13, 15, 16, 112, 113, 115, 119, 120, 125, 126, 142, 143, 148-150.
Grigor 62.
Guillaume II. de Nevers 77.
Guillaume de Salerne 99.
Ġuzoğlu 105.
Gümüştekin 63, 64.

Heinrich IV. 2, 3.
Hodierne 76.
Hugue I. de Rethel 70.

Ida 1.
Ida 70.
Ivette 76.
Izabella 76.

İbn Danişmend 45, 46, 63.
İbn Munḳiẓ bk. Usāma b. Munḳiẓ
İbrahim (Sökmen'in oğlu) 108.
İlbegī (Porsuk'un oğlu) 133.
İlgazi 46-48, 102, 108, 109, 114, 123, 128, 133, 136, 147-149, 152.
'İmād ed-Dīn Zengī 108, 147.

Joscelin de Courtenay 75-77, 80, 81, 83, 88-94, 100, 104-120, 122, 123, 125, 135-137, 140-145, 151, 152.

Kalman 3.
Karaca 83.
Kılıç Arslan I. 8-10, 103-106, 108, 121.
Koloman bk. Kalman
Konrad 2.
Konstantin 23, 26, 28, 29, 31, 33, 54, 55.
Kulan Arslan 9.
Kürboğa 21, 36-42, 46-49, 52, 61, 84.

Leon 150.

Mahmud 10.
Matthieu 66.
Melikşah 9, 10, 81, 83, 121.
Melisende 76.
Melisende 76.
Mesud 146, 148.
Mevdud 109, 116, 117, 121-124, 126, 128-131, 133-143, 145-147, 150.
Mni (Manī') 134.
Morphia 75, 76.
Muhammed al-Iṣbahānī 83.
Muhammed Tapar 101, 102, 104, 109, 120-122, 132, 133, 135, 146, 147.
Muslim 'Ubayd 44.

Nicusus 14-16, 23, 38.

Oşin 113.

Paganus 137, 145.
Papias 72, 73.
Pierre l'Ermite 8.
Piscellus 52.
Porsuk 109, 135, 136.
Porsuḳī bk. Aksungur al-Porsuḳī
Putşir bk. Foucher de Chartres

Raimond de St. Gilles 7, 37.
Raoul de Conches 3.
Reinard de Toul 53.
Rıdvan 46, 47, 49, 79, 102, 109, 112, 115-117, 130, 131, 135.
Richard de Salerne 63, 94, 98-101, 105, 113, 114, 118, 119, 143.
Robert (Remle piskoposu) 66.
Robert de Beaumont 3, 56.
Robert de Flandre 37, 60, 71.
Robert de la Normandie 37, 60.
Robert Guiscard 99.
Roger de Salerne 143, 144.

Ṣadaḳa b. Mansūr b. Dubays b. Mazyad 109.

Sālim b. Mālik b. Badrān al-'Uḳaylī 80, 110.

Senek'erim Ioannes 31.
Simon de Montfort 3.
Sökmen 44, 45, 47, 49, 72-74, 80, 84, 86, 87, 89-92, 94, 95, 105, 106, 108, 134, 153.
Sökmen al-Ḳutbī 109, 122, 123, 133-136.
Stepanos 118.
Sungur Dirāz 148, 149.
Süleyman (İlgazi'nin oğlu) 46-48, 134.
Süleymanşah 9

Tacat 120.
Tafroc bk. Taphnuz
Tankred 5, 6, 9, 12, 69-71, 77, 78, 83-85, 87-99, 101, 103, 105, 109, 110, 112-118, 122-131, 134, 137, 142-144, 153.
Taphnuz 54, 55, 58.
Tatikios 56.
Temirek 147.
Terken hatun 10.
Thatul 56.
Timurtaş 152.
Toros 17-22, 25-28, 30-37, 47, 55, 59, 62, 119.
Toros (Kilikya ermeni hükümdarı) 150.
Tuğtekin 108, 128, 130, 146.
Tutuş 20.

Udelardus de Vizan 52.
Ulukh-Salar 79.
Urbanus II. 2, 60.
Usāma b. Munḳiẕ 134, 137.

Vasil Dığa bk. Dığa Vasil

Yağı Sıyan 39, 46, 71.

Zengī (Çökürmüş'ün oğlu) 104.
Zengī (Porsuk'un oğlu) 133.

İNDEKS

b. Yer adları

Adana 5.
Akka 67.
Almanya 35.
Amacha 50-52.
Āmid 85.
Anadolu 2, 8-11, 20, 21, 61, 99, 103, 104, 121.
Anazarba 29.
'Āne 45.
Ankara 10.
Antakya 7, 17, 20, 21, 36-42, 46, 48, 49, 52-54, 57, 59-64, 66, 70-72, 77, 79, 81, 83, 84, 86-90, 92-96, 98-100, 109, 110, 112-117, 120, 124-127, 130-132, 137, 142-144, 148.
Antoninupolis bk. Tell Mavzen
Araban 13.
Ardennes 2.
Armenia 31.
Armînîya 122.
Artah 54, 71.
Artesia (Artāḥ) 70.
Aşārib 132.
Asi 17, 138.
Avrupa 9, 60, 93, 94, 98, 112, 127.
Avşud 88.
'Ayn al-'Arūs 80.
'Ayntab 77.
Azaz 49.
Azerbaycan 35.

Bağdad 102, 132.
Baladukya 47.
Bālis 115, 135.
Banyas 61.
Banū 'Ulaym dağı 80.
Bari 2.
Basarfūş 80, 81.
Belgrad 3.
Belih 88, 89, 90.
Bethlehem 71.
Beyrut 122-125.
Bikisrā'il 132.
Birecik 125, 134, 148, 150-152.
Boulogne 1, 2.

Cabala 132.
Ca'bar 80, 110, 111, 128.
Cambrai 2.
Cazîrat banî Numayr bk. Cazîrat ibn 'Omar
Cazîrat ibn 'Omar (Cizre) 123, 147.
Celman bk. Çolman
Ceylanpınar bk. Ra's al-'Ayn
Cisr al-Ḥadîd 17.
Cizre bk. Cazîrat ibn 'Omar
Colma bk. Çolman
Conches 3.
Culaycul 108.
Culman bk. Çolman
Culman (-berd) bk. Çolman
Cyrrhus bk. Kurus

Çankırı 10.
Çolman 134.
Çukurova 5, 6.

Dahbānah 88, 89.
Dalmaçya 98.
Dandronuch 13.
Demirköprü bk. Cisr al-Ḥadîd
Dimaşḳ 61, 108, 128, 130, 145-147.
Diyār Bakr 133.

Diyār Rabī'a 91.
Dulūk (Tulupe) 77, 113.

Elcezire 6, 20, 48, 61, 62, 70, 71, 73, 86, 104, 108, 118, 120-123, 137.
Erbil 133.
Ereğli bk. Konya Ereğlisi
Eskişehir 11.

Fars 120.
Fırat 6, 7, 11, 13-17, 21-23, 41, 44, 69, 77, 94, 110, 115, 125-132, 135, 137, 138, 143-146, 148-153.
Filistin 1, 6, 77-79, 82.
Fransa 98.

Galilaea 137, 144.
Gaziantep 13.
Gerger 23, 26, 28, 29, 31, 55, 151, 152.
Gülmen bk. Çolman

Habur 86, 87, 104-106, 109, 148.
al-Ḥadīṣa 45.
Haleb 40, 46, 47, 49, 61, 70, 77, 79-82, 94, 102, 109, 115-117, 130-133, 135, 137, 138, 147, 152.
Ḥama 128.
Hamtab bk. 'Ayntab
Harran 75, 78, 80-89, 91-95, 97, 98, 100, 101, 103-105, 107, 108, 114, 115, 118, 120, 124, 126-130, 134, 145, 152.
Harun 13.
Hemedan 132.
Hısn Keyfa 46, 92, 106, 108.
Ḥimṣ 108.
Hit 108.

Irak 48, 121.
İsfahan 9, 10.
İstanbul 2-4, 9, 20, 56, 70.
İtalya 98.
İznik 4, 9, 10, 20.

Kafarlāṣa 81.
al-Ḳaryatayn 108.
al-Ḳaṭṭār 89.
Keysun 13, 115, 125, 142, 152.
Kilikya 5, 6, 9, 12, 16, 20, 62, 69, 70, 99, 100, 150.
Konya 6.
Konya Ereğlisi 5, 6, 69, 70, 77, 99.
Kotedil 134.
Kudüs 1, 51, 54-56, 59-61, 65-68, 71, 76-79, 82, 91, 96, 117, 124, 125, 129-131, 136-138, 144, 146, 149, 151, 152.
Kurus (Cyrrhus) 77.

Liège 2.
Lorraine 2, 70.
Lotharingia bk. Lorraine

Ma'arra 50.
Macaristan 2, 3.
Mākisin 109.
Malatya 31, 62-65, 69, 75, 103, 133, 134, 152.
al-Manāẓir 108.
Manş 2.
Marāğa 133.
Maraş 3, 6, 7, 11, 13, 16, 54, 56, 62, 70, 71, 77, 81, 100, 114.
Marc Dābiḳ 39.
Mardin 46, 79, 80, 108, 147, 148.
Medine 91.
Membic 116.
Meyyafarikin 85, 122.
Mısır 69.
Misis 5, 70, 99, 113.
al-Muslimīya 79.
Musul 21, 61, 82, 84, 85, 91, 92, 96, 101, 102, 104-107, 109, 111, 116, 117, 121, 122, 130, 133, 142, 146, 147.

Naḳira 132.
Normandie 3.
Nusaybin 83, 101, 102, 105, 109, 148.

Ödenburg 3.

Pelekanon 20.

Ra'bān 13, 112, 115, 125, 142, 149, 150, 152.
Raḥba 108, 109, 116.
Raḳḳa 80, 87, 128.
Ra's al-'Ayn (Ceylanpınar) 84, 86, 88, 91, 92.
Ra's al-'Ayn al-Ḫalīl 89.
Rāvendān (Ravendel) 14-17, 22, 54, 77, 113, 151, 152.
Ravendel bk. Rāvendān
Reims 2.
Remle 66, 69, 77.
Resülayn bk. Ra's al-'Ayn
Robam 13.
Ruhā 45.

Salamiya 128.
Samsat 15, 19, 23, 26, 28-31, 33, 36-38, 42-49, 51-53, 55, 61, 69, 125, 127-129, 145, 148, 152.
Sancatān bk. Şabaḫtān
Sanctus Ioannes 28, 29, 37.
Sayda 132.
Seruc 28, 36-38, 42-46, 49-53, 61, 69, 72-75, 115, 135, 137, 138, 140, 141, 145, 148, 152, 153.
Shulmen bk. Çolman
Sıvas 31.
Sicilya 56.
Sincār 102, 133, 147.
Siunik' 31.
Sooch 40.
Sur (Tyros) 59, 71.
Suriye 1, 36, 39, 77, 82, 100, 108, 118, 121, 128, 132, 134-138.

Şabaḫtān 91, 94, 133, 134, 142, 148.
Şayḫān bk. Şabaḫtān
Şenav 127, 134.
Şeyzer 133, 134, 137, 138.

Taberiyye 146.
Taron 120.
Tarsus 5, 12.
Telgoran bk. Tell Ḳurād
Tellā bk. Tell Mavzen
Tell-Bāşir 13, 14, 17, 22, 23, 26, 29, 36, 38, 54, 77, 80, 90, 107, 109, 110, 112-114, 116-118, 120, 123, 134-138, 140-145, 152.
Tell Gavran bk. Tell Ḳurād
Tell-Hum 29.
Tell ibn Ma'şar 134.
Tell Ḳurād 133.
Tell Mavzen 142.
Tell Murad bk. Tell Ḳurād
Thi 29.
Thil de Hamdoun 29.
Tılguran 133.
Tılmuz bk. Tell Mavzen
Til 29.
Trablus 108, 117, 124, 125, 137.
Tulupe bk. Dulūk
Tyros bk. Sur

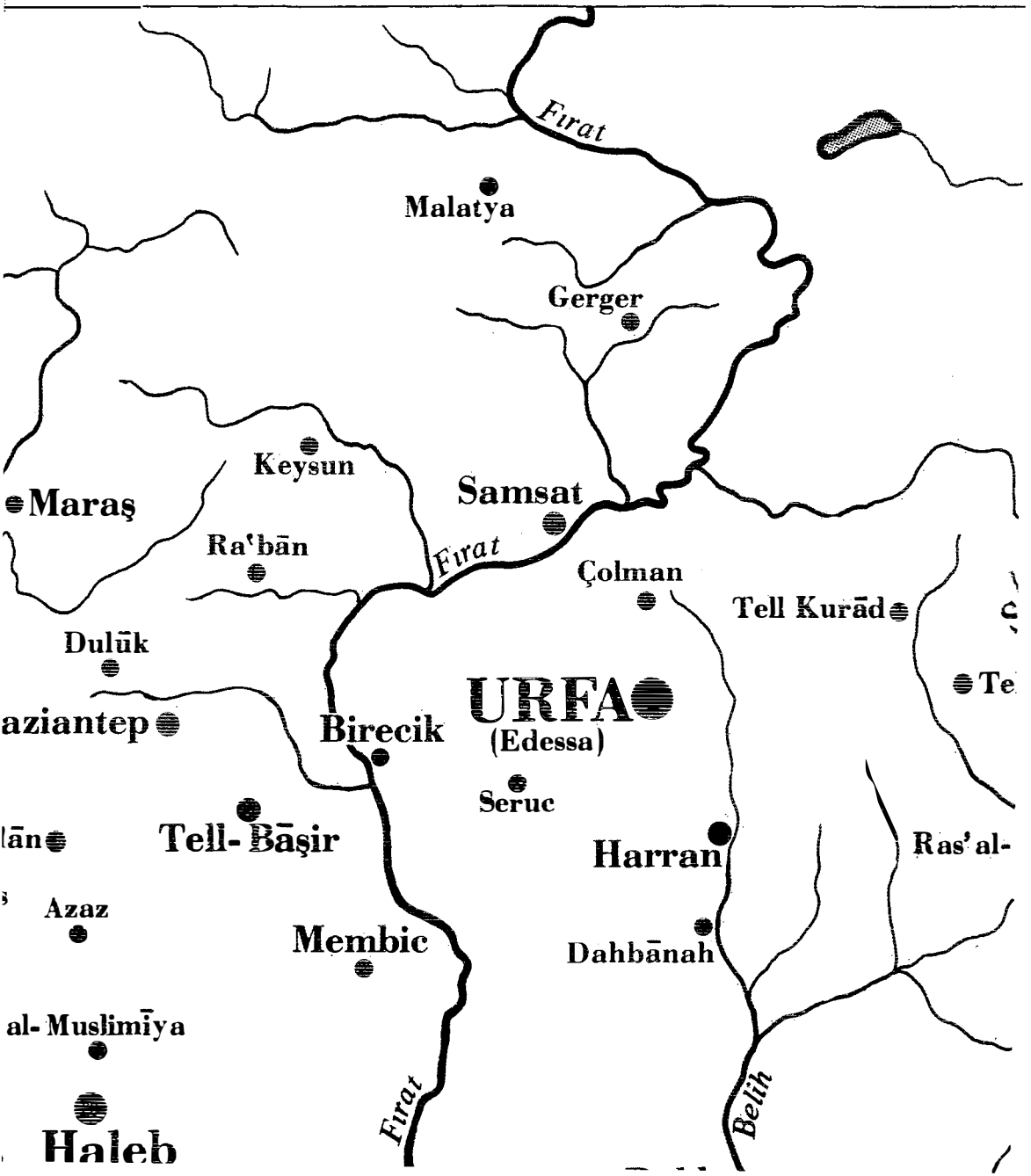
Urfa 1, 11, 12, 17-26, 28-44, 47-51, 53-105, 107, 109, 111-115, 117-131, 133-141, 143-153.
'Urż 108.

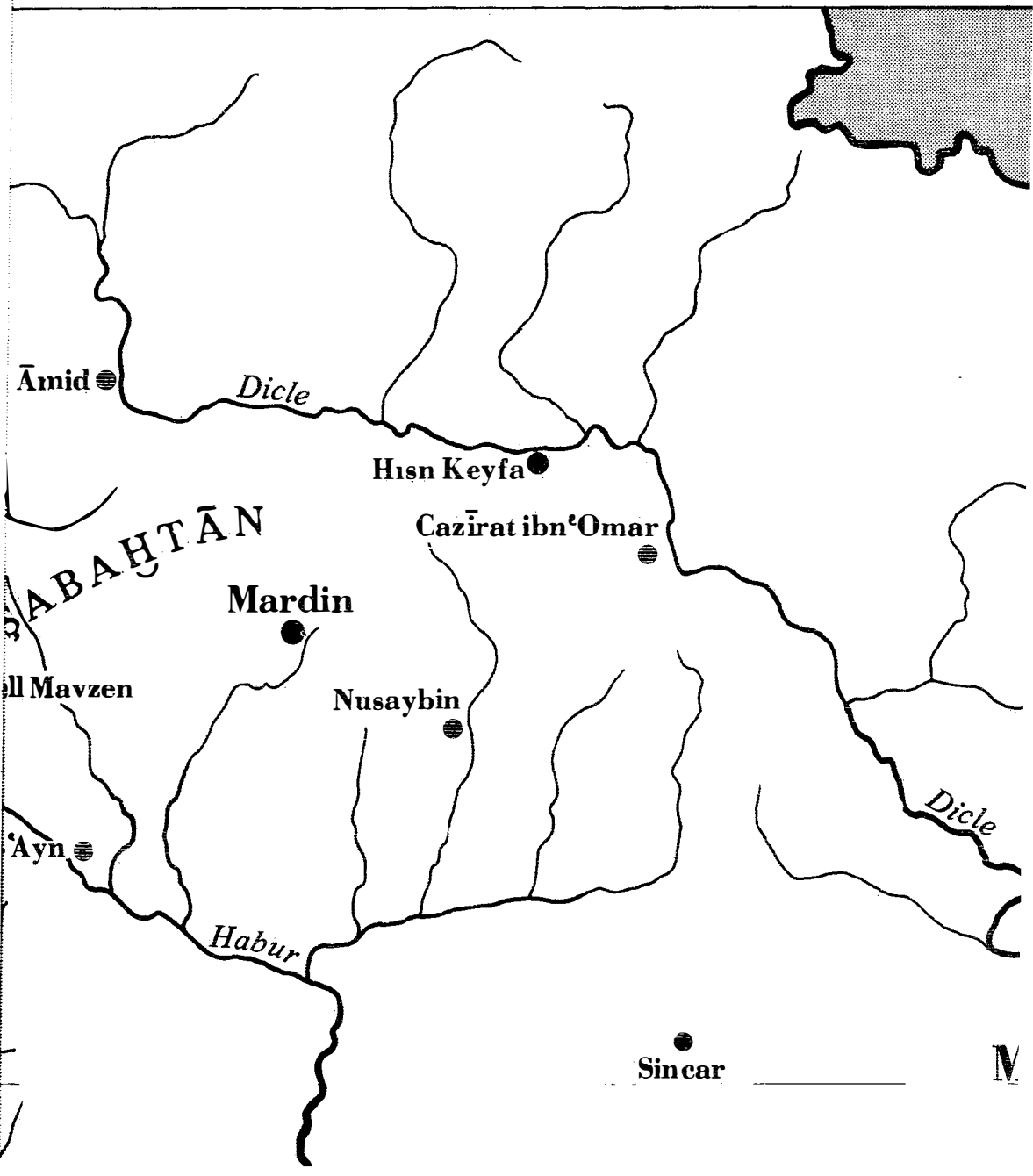
Van 31, 35.
Via Egnatia 2.
Viranşehir bk. Tell Mavzen

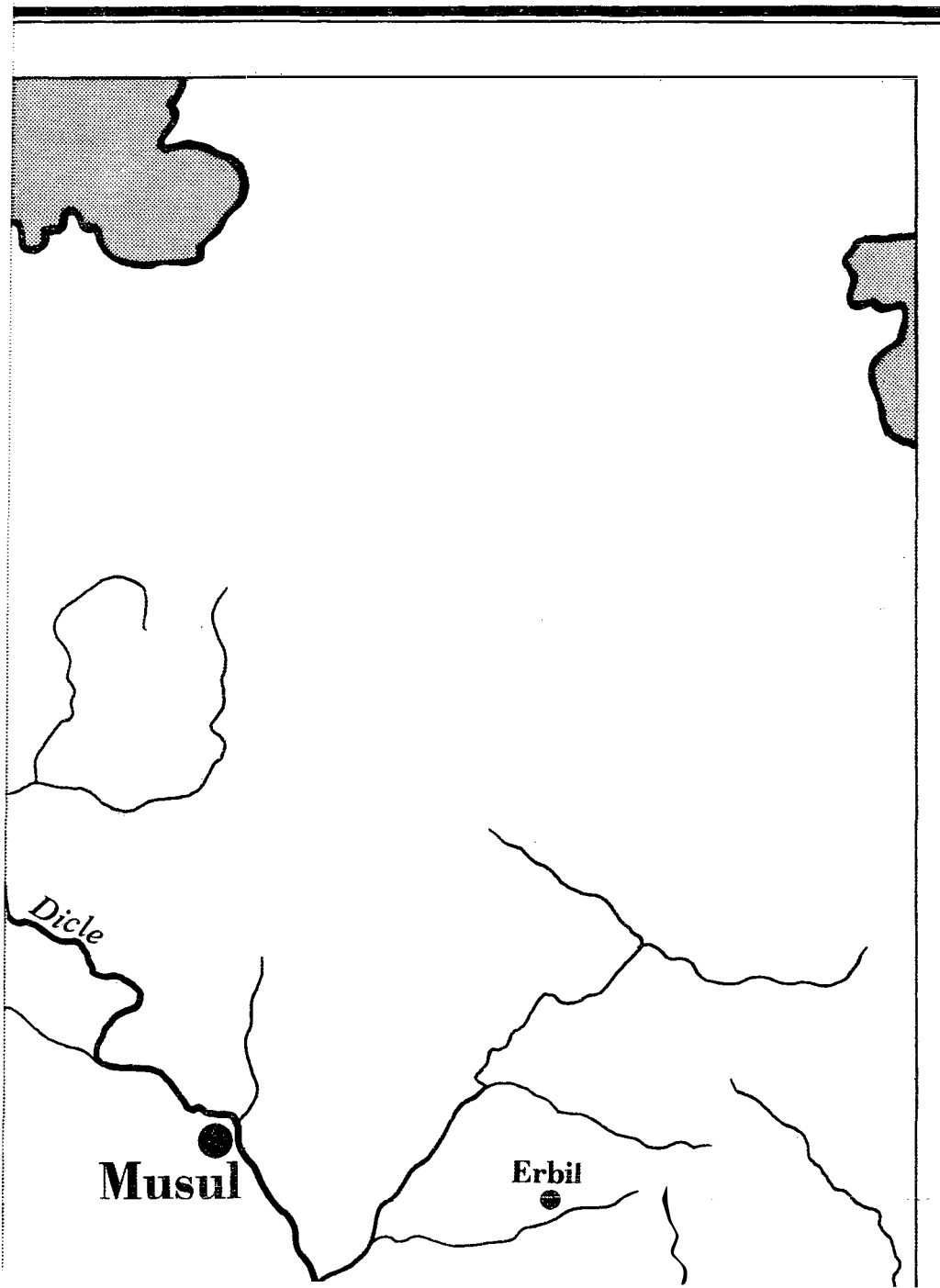
Yafa 65, 67, 77, 78.
Yunanistan 2.

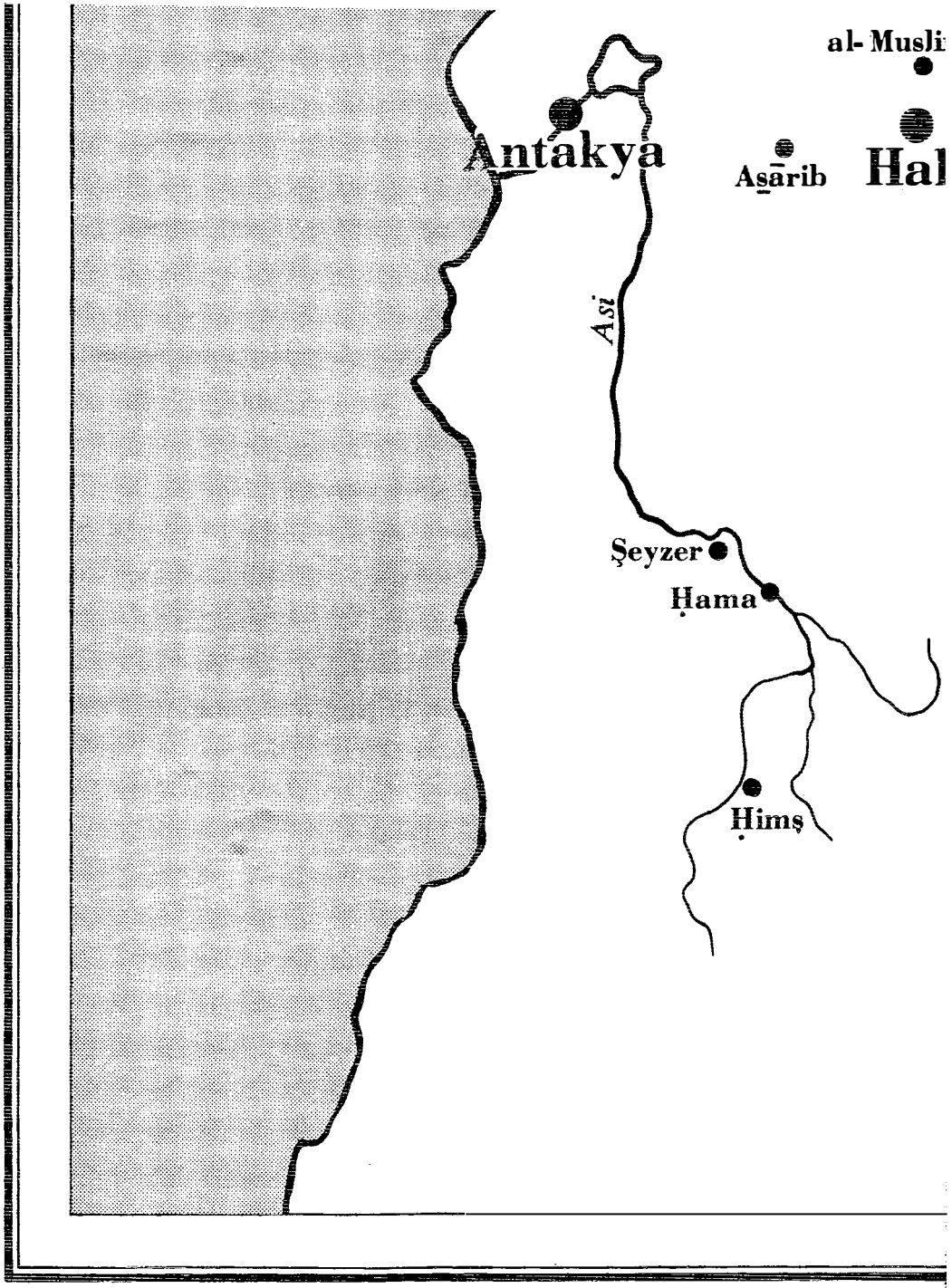
aẓ-Ẓahbāniya 89.
Zardanā 132.

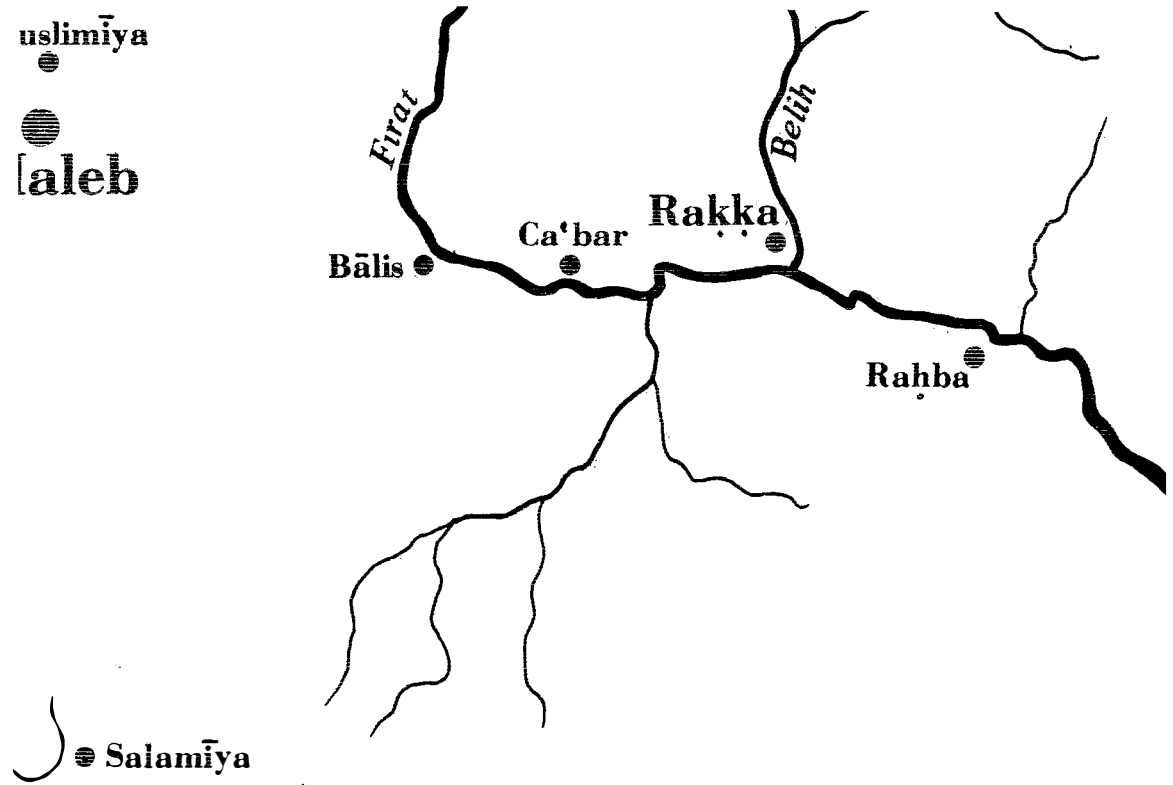

ÇUKUROVA
(Kilikya)
Tarsus
Tarsus
Adana
Misis
Seyhan
Ceyhan
Rāvendān
Kurus
İskenderun
Azaz
al-Musli

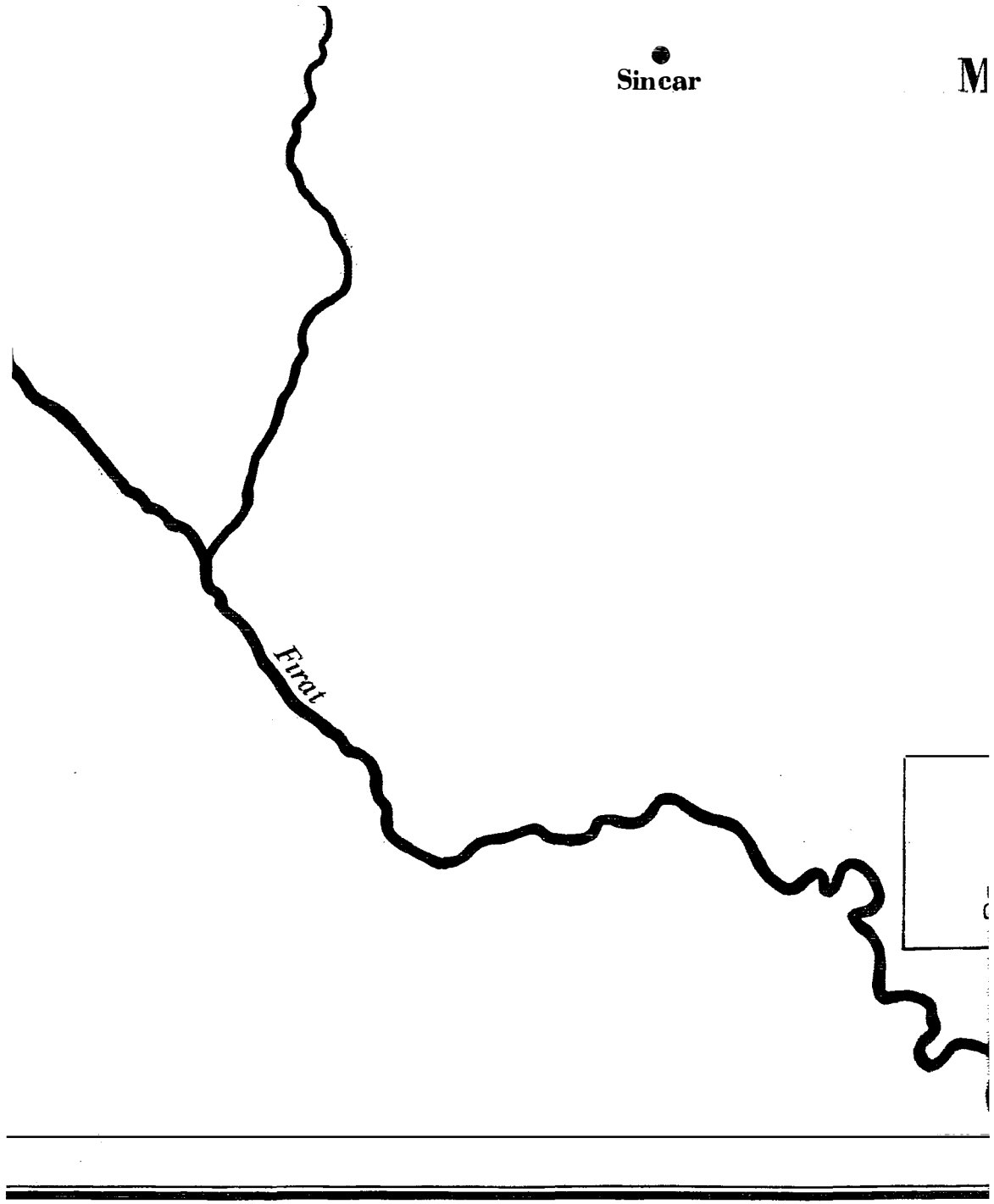

Fırat
Malatya
Gerger
Keysun
Maraş
Samsat
Ra'bān
Fırat
Çolman
Tell Kurād
Dulūk
URFA
(Edessa)
aziantep
Birecik
Seruc
Tell-Bāşir
Harran
Ras'al-
Azaz
Membic
Dahbānah
al-Muslimīya
Fırat
Belih
Haleb

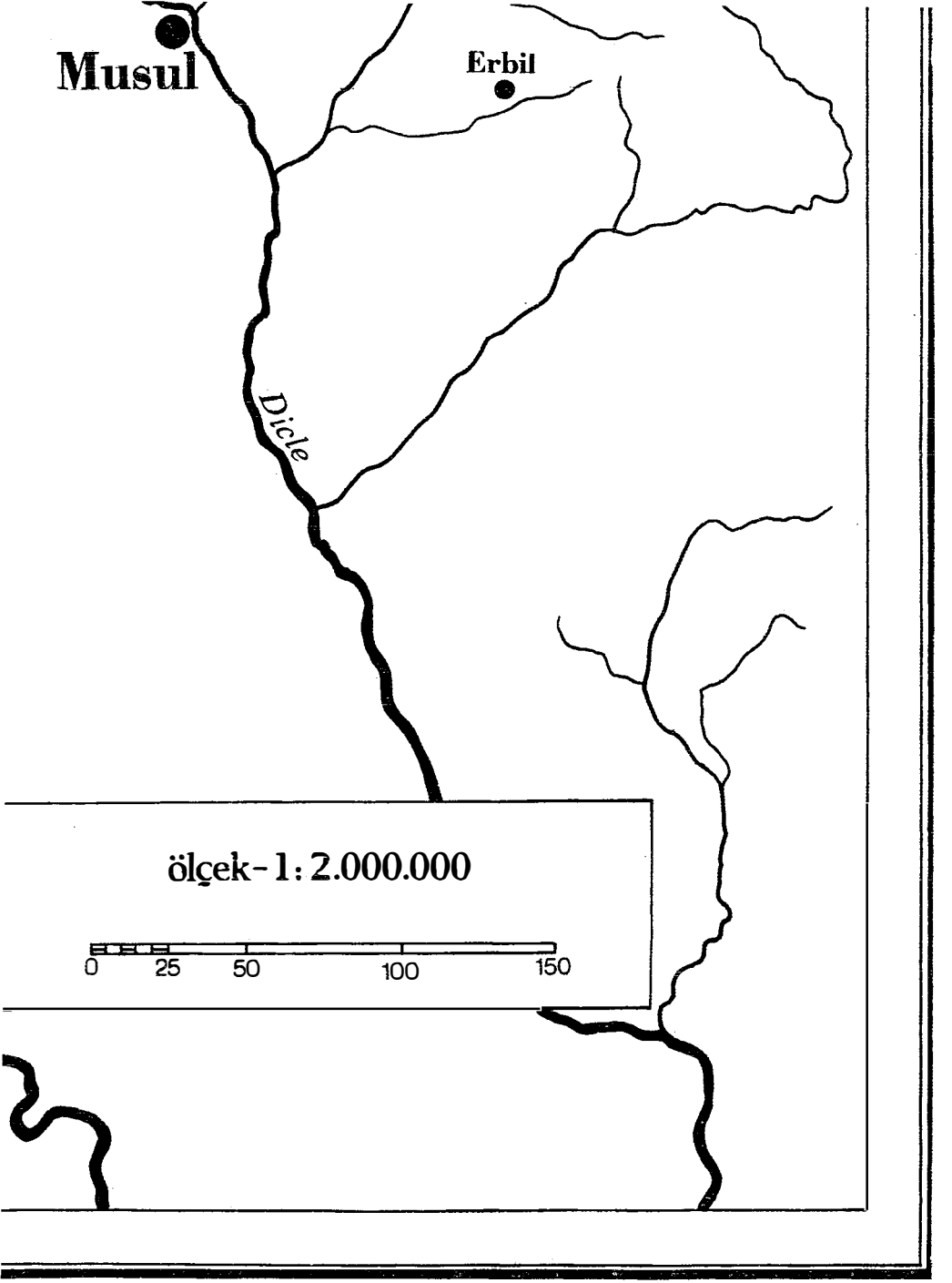

Āmid
Dicle
Hısn Keyfa
Cazīrat ibn ʿOmar
ABAḤTĀN
Mardin
ll Mavzen
Nusaybin
Dicle
ʿAyn
Habur
Sincar

Dicle
Musul
Erbil

al-Musli
Antakya
Aşārib
Hal
Aṣi
Şeyzer
Ḥama
Ḥimṣ

uslimīya
[aleb
Firat
Belih
Rakka
Ca'bar
Bālis
Rahba
Salamīya

Sincar
M
Fırat

Musul
Erbil
Dicle
ölçek-1:2.000.000
0
25
50
100
150